

BULGARİSTAN-HASKOVO (HASKÖY)
VE
ÇEVRESİNDEKİ OSMANLI YAPILARI

Hazırlayan: Bahriye GÜRAY

Danışman. Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZER

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Sanat Tarihi Anabilim Dalı için
öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak hazırlanmıştır.

Edirne

Trakya Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

2009

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Bulgaristan – Haskovo (Hasköy) ve çevresinde XIV. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadar inşa edilen Osmanlı mimari eserleri incelenerek, Türk mimarisi içerisindeki yerlerini saptamak amaç edinilmiştir. Çalışmada, bugüne dek kapsamlı bir araştırmaya konu edilmemiş Hasköy bölgesinde mevcudiyeti bilinen eserlerin yanı sıra yok olduğu sanılan bazı yapılar da ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmanın gerçekleştirilmesinde bana yardımcı olan, bilgisi ve yayınlarıyla yön gösteren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZER'e, başta Yrd. Doç. Dr. Gülgün YILMAZ olmak üzere desteklerini esirgemeyen, bana emek veren tüm bölüm hocalarıma, TÜBAP-827 proje numarasıyla Yüksek Lisans Tez çalışmamı destekleyen Trakya Üniversitesi Araştırma Projeleri Birimine teşekkür ederim. Ayrıca, kitabelerin okunmasını ve Türkçeye çevrilmesini gerçekleştiren Doç. Dr. İbrahim SEZGİN ve Öğr. Gör. Fuat GÜNEL'e, mimari çizimleri yapan Araş. Gör. Mimar Tamer MUTLU'ya, Hasköy'deki eserlerle ilgili bilgi ve arşivlerinden istifade ettiğim Hasköy Müzesi çalışanlarından İrko PETROV'a, Hasköy ile ilgili kaynak ve kişilere ulaşmamı sağlayan Doç. Dr. Krasimir LEŞTAKOV'a, Hasköy Müftülüğü ve kurum çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Bulgaristan'daki çalışmalarımda ve her zaman bana maddi manevi destek veren kıymetli halam ve ailesine, daima yanımda olan, arkadaşlarım Ümit GÜLYÜZ, Burcu DOĞAN ve Araş. Gör. Ergün KARACA'ya, bana kim olduğumu ve nereden geldiğimi unutturmayan ama yine de nereye istersem gidebileceğimi öğreten, destek ve güvenlerini her zaman arkamda hissettiğim sevgili babam, annem ve aileme minnettarım.

Bahriye GÜRAY

Edirne-2009

Hazırlayan: Bahriye GÜRAY

Tezin Adı: Bulgaristan-Haskovo (Hasköy) ve Çevresindeki Osmanlı Yapıları

ÖZET

Tarih öncesi devirlerden beri pek çok uygarlığa ev sahipliği yapan Hasköy ve çevresi, XIV. yüzyıl ortalarından itibaren Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin akınlarına maruz kalan Balkanlardaki ilk bölgelerden biridir. Osmanlı Devleti'nin topraklarına katıldıktan sonra Çirmen Sancağı'na bağlı bir kaza merkezine dönüşen Hasköy, 500 yılı aşkın bir süre Türk hâkimiyetinde kalmış, Osmanlı Devleti'nin her devrinde pek çok mimarlık eseriyle donatılmıştır. Hasköy'deki mimari eserler değerlendirildiğinde, Anadolu ve Balkanlarda inşa edilen diğer eserlerle aralarındaki yakın bağ açıkça görüldüğü gibi, başka coğrafyalarda görülmeyen bazı ünik yaklaşımların varlığı da anlaşılmaktadır.

Bölgenin Türk egemenliğinden çıkarak Bulgaristan'a katılmasıyla buradaki Osmanlı eserleri kaderine terk edilmiş, uzun süre dışa kapalı bırakılan Hasköy, araştırmacıların ilgisinden mahrum kalmıştır. Bulgaristan-Hasköy'de bulunan eserlerin Osmanlı-Türk Mimarisi içerisindeki yerini ve önemini belirlemeye amaçladığımız bu tez çalışması, bu alanda atılan ilk adımlardan birini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, Hasköy ve çevresindeki Osmanlı yapıları; günümüzde mevcut olanlar, kısmen günümüze ulaşanlar ve günümüzde mevcut olmayıp isimleri kaynak ve yayınlardan tespit edilenler olmak üzere üç ana başlık altında incelenmiştir. Çalışmamızda yer alan eserler, başta Hasköy şehir merkezi olmak üzere Uzuncaova, Cısr-i Mustafa Paşa ve Harmanlı'da toplam 151 eser tespit edilmiştir. Söz konusu eserler XIV. yy. ile XIX. yy. arasına tarihlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hasköy, Uzuncaova, Cısr-i Mustafa Paşa, Harmanlı, Bulgaristan'da Osmanlı Mimarisi

Prepared by: Bahriye GÜRAY

Name of thesis: The Ottoman Monuments in Bulgaria-Haskovo (Haskoy) and on the Environment

ABSTRACT

Haskoy and its vicinity to be hosting many civilizations since prehistoric times, is one of the first regions in Balkans which was exposed to raids of Seljuklu and Ottoman. Haskoy which turned to a town center connected to the Sanjak of Cirmen after joining to the State of Ottoman, had been in Turkish rule over 500 years and decorated with architectural works in every period of Ottoman. When the architectural works in Haskoy was studied, it is seen that the connections with the other architectural works in Anatolia and Balkans, and also understood that existing of some unic approaches, which are unseen in other geography, in architecture.

With joining of the region to Bulgaria after Turkish rule, Ottoman works in Haskoy was left to its fate. Also, Haskoy was enclaved and left without researchers' interests. This studying is aiming at determining the place and the importance in Ottoman-Turkish architecture of the works in Haskoy-Bulgaria.

In this thesis, Ottoman buildings in Haskoy and its vicinity had been studied in three main headline: Existing in the present, partly reached to the present and determining from Ottoman sources and literatures. Architectural works in the studying was determined in the city center of Haskoy and the cities of Uzuncaova, Cisir-i Mustafa Pasha and Harmanli. Totally 151 works had been studied and they are dated between XIV. and XIX. centuries.

Keywords: Haskoy, Uzuncaova, Mustafa Pasha, Harmanli, Ottoman Architecture in Bulgaria

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR.....	vii-viii
I. GİRİŞ.....	1-7
II. HASKÖY'ÜN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHİ GELİŞİMİ.....	8-37
A. Coğrafi Konum.....	8
B. Tarihi Gelişim.....	12
B.1. Osmanlı Hâkimiyeti Öncesinde Hasköy ve Çevresi.....	13
B.2. Osmanlı İdaresinde Hasköy ve Çevresi.....	21
B.3. Şark-1 Rumeli Vilayeti İdaresinde Hasköy ve Çevresi.....	33
III. KATALOG.....	38-105
A. CAMİLER.....	38-62
Eski Cami.....	38
Çarşı Camisi.....	46
Sinan Paşa Camisi.....	55
B. TÜRBELER.....	63-86
Otman Baba Türbesi.....	63
Hasan Hüseyin Türbesi.....	71
Hızır Baba Türbesi.....	74
Ali Baba Türbesi.....	80
Demirhanlı Ali Baba Türbesi.....	84
C. HAMAM.....	87-90
Mustafa Paşa Hamamı.....	87
D. KÖPRÜLER.....	91-100
Mustafa Paşa Köprüsü.....	91
Siyavuş Paşa Köprüsü.....	97
E. İMARET.....	101-102
Otman Baba İmareti.....	101
F. SAAT KULESİ.....	103-105
Uzuncaova Saat Kulesi.....	103

IV. KISMEN BUGÜNE ULAŞABİLENLER İLE HAKLARINDA	
ŞEKİL VEYA FOTOĞRAF BULUNANLAR.....	106-138
A. CAMİLER.....	106-113
Haseki Sultan Camisi.....	106
Siyavuş Paşa Camisi.....	111
B. HAMAMLAR.....	114-120
Hasköy Hamamı.....	114
Siyavuş Paşa Hamamı.....	118
Cisr-i Mustafa Paşa Askeri Hamamı/Yeni Hamam.....	119
C. HAN VE KERVANSARAYLAR.....	120-126
Harmanlı Kervansarayı.....	120
Sinan Paşa Hanı.....	124
D. SAAT KULESİ.....	127-129
Hasköy Saat Kulesi.....	127
E. ÇEŞMELER.....	130-134
Akpınar Çeşmesi.....	130
Akbaldir Çeşmesi.....	132
Hızır Baba Çeşmesi.....	134
F. MUHTELİF YAPILAR.....	135-138
Cisr-i Mustafa Paşa Telgrafhanesi.....	135
Cisr-i Mustafa Paşa Hükümet Konağı.....	137
V. GÜNÜMÜZDE MEVCUT OLMAYIP KAYNAK VE	
YAYINLARDAN TESPİT EDİLENLER.....	139-159
A. CAMİLER.....	139
B. MESCİTLER.....	147
C. TÜRBELER.....	148
D. HAN VE KERVANSARAYLAR.....	149
E. HAMAMLAR.....	150
F. ÇEŞME.....	151
G. TEKKE VE ZAVİYELER.....	151
H. MEDRESELER.....	155
İ. MEKTEPLER.....	156
J. İMARETLER.....	157

K. MUHTELİF YAPILAR.....	158
VI. DEĞERLENDİRME.....	160-211
A. CAMİLER.....	160
B. TÜRBELER.....	179
C. HAMAMLAR.....	193
D. KÖPRÜLER.....	198
E. İMARETLER.....	203
F. SAAT KULELERİ.....	204
G. HAN VE KERVANSARAYLAR.....	208
VII. SONUÇ.....	212-220
KAYNAKÇA.....	221-236
RESİMLER	
ÇİZİMLER	
HARİTALAR	

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
Bulg. Çev.	: Bulgarcadan çeviren
by.	: basım yeri yok
byy.	: basım yılı yok
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Çiz.	: Çizim
Der.	: Derleyenler
dn.	: dipnot
Düz.	: Düzenleyen
Ed.	: Editör
fas.	: fasikül
Fot.	: Fotoğraf
H.	: Hicri
H.M.	: Haskovo Müzesi
Haz.	: Hazırlayan
İ.T.Ü.	: İstanbul Teknik Üniversitesi
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
müs.	: Müslüman
No.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
R.	: Rumi
rea.	: reaya
Res.	: Resim
S.	: Sayı
s.	: sayfa
S.M.	: Svilengrad Müzesi
Sad.	: Sadeleştiren

Şek.	: Şekil
T.D.K.	: Türk Tarih Kurumu
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
T.Ü.	: Trakya Üniversitesi
TD.	: Tahrir Defteri
v.d.	: ve diğerleri
V.G.M.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü
V.G.M. A.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vs.	: ve saire
Yay.	: Yayınlayan
yy.	: yüzyıl

I. GİRİŞ

İslamiyet öncesi ilk Türk şehirlerinin genellikle, etrafı surlarla çevrili “kale”, “şehristan” ve sur dışında konuşlandırılan “rabad” bölümlerinden oluşan üç aşamalı bir yapılanma gösterdiği bilinmektedir. Bu düzen içerisinde kale, şehrin yönetim merkezi, şehristan yaşam alanı, rabad ise çarşı ve pazarların kurulduğu ticari kısmı oluşturmaktaydı.

İslamiyet’in kabul edilmesiyle birlikte Türk şehirlerinin yapısında kaçınılmaz olarak bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bundan sonraki Türk-İslam şehrinin karakteristiği olacak bu değişikliklerle cami şehrin merkezi durumuna gelmiş ve bu çekim kuvvetinin potansiyelinden yararlanılarak, önceleri sur dışında konuşlandırılan çarşı ve pazar gibi ticari faaliyet mekânları caminin etrafında yer almış, konut inşasında da yeni inancın mahremiyet anlayışına uygun olarak bazı düzenlemelere gidilmiştir¹.

1071 Malazgirt savaşı sonrasında kalabalık gruplar halinde Anadolu’ya gelen Türkler, yerleşip devlet halinde organize oldukları bu yeni coğrafyada; ulaşım sistemi, savunma kolaylığı, su kaynaklarına yakınlık, verimli tarım arazisi, iklim, topografya ve jeopolitik yapı gibi koşullara bağlı olarak, eski yerleşimlerin kalıntıları üzerinde ya da yeni alanlarda kentler kurmuşlar², buraları çeşitli dini, askeri ve sivil yapılarla donatmışlardır. İslami şehir anlayışıyla bölgedeki yeni coğrafi ve kültürel etkilerle harmanlanarak günümüz modern zamanlarında bile hala yapısını koruyan özgün bir Anadolu – Türk Şehri oluşturulmuştur.

Selçuklu ve Osmanlı Devletleriyle Anadolu’daki şeklini alan Türk-İslam şehrinin Balkanlarda, özellikle de Bulgaristan’daki seyrini takip etmek bir hayli güçtür. Bu toprakların özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren sürekli savaş ve çatışma alanı olması ve daha sonra da Misak-ı Milli sınırları dışında kalması, buradaki mimari eserleri korumasız ve değişen siyasi sistem ve uygulamaların tahribatına direkt olarak maruz bırakmıştır. Bu yüzden ki günümüzde fiziki yapısı, mimari elamanları ve dokusuyla Balkanlarda Osmanlı - Türk şehrinin yaşatan örneklerin sayısı oldukça azdır.

¹ Y. Can, (2002): “Anadolu Öncesi Türk Kenti”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, s. 156

² S. Aktüre, (1987): “Anadolu Kentinde Türkleşme – İslamlaşma Süreci, Mekânsal Yapı Değişimi ve İslam Mimari Mirası”, *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı, Bildiriler*, İstanbul, s. 20.

Bulgaristan topraklarındaki en eski yerleşim alanlarından biri olan Haskovo (Hasköy), yeni taş çağından günümüze, yaklaşık 7000 yıllık bir yerleşim geçmişine sahiptir³. Bölge, elverişli arazi ve iklim şartları dolayısıyla tarih öncesi dönemlerden başlayarak çeşitli insan grupları ve kavimlerin yaşam alanı olmuştur. Özellikle Hasköy engebeli bölgesi olarak adlandırılan alanın Trak kabilelerinden Astilerin hâkimiyetinde olduğu bilinmektedir⁴.

Coğrafi konum olarak ticaret ve askeri yolların kesişme noktasında yer alan Hasköy, Traklar ile birlikte pek çok kültürel ve siyasi gücün etki alanında kalmış, Yunan, Makedonya, Roma, Pers ve Bizans istilasına uğramıştır. Orta çağda, I. ve II. Bulgar devletlerinin Bizans ile mücadele sahasının ortasında kalan bölge, Osmanlı Devletine katılana dek defalarca el değiştirmiştir.

Hasköy ve çevresinin Osmanlı topraklarına katılmasının akabinde, tüm Balkanlarda olduğu gibi bölgede de imar faaliyetlerine başlanmıştır. Yeni fethedilen topraklara Anadolu'dan nakledilen Müslüman Türklerin dini ve sosyal gereksinimlerini karşılayacak cami, mescit, imaret, medrese, hamam vs. yapılar inşa edilerek çekirdeği oluşturulan Türk şehirleri, daha sonraki dönemlerde de ihtiyaca göre muhtelif mimari oluşumlarla genişletilip ihya edilmiştir.

Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetinin kaybedilmesini müteakip dönemlerde bu mimari oluşumların büyük bir kısmı yeni kurulan devletlerin sınırları içerisinde kalmış, kaderlerine ve yok olmaya terk edilmişlerdir. Bu yok oluş çoğu kez bizzat devlet marifetiyle gerçekleştirilmiş, pek çok mimari eser yıkılmış, tahrip edilmiştir. Özellikle de camiler ya yıktırılmış ya da kiliseye çevrilmiştir.

Yukarıda bahsedilen tarihi nedenlerin yanında Hasköy ve çevresindeki çeşitli mimari eserlerin yok olması, günümüze değin ulaşabilenlerin bir kısmının ise çeşitli sebeplerle özgünlüklerini yitirme eğilimi göstermesi araştırmamızın önemini daha da arttırmaktadır. Bu yüzden Bulgaristan - Haskovo (Hasköy) ve Çevresindeki Osmanlı

³ Yordanov, Alacov, Güzelev, Tonev, Dobrev, Gramatikov, Dimov, Baeva, Kostova, Mihaylov, (1995): *İstoriya na Grad Haskovo ot drevnostta do 1912 g.*, Universitetsko İzdatelstvo Sv. Kliment Oxridski, Sofya, s. 23.

⁴ Yordanov v.d., 1995: 35.

Yapıları konulu çalışmamızın kapsamı sadece Hasköy iliyle sınırlı tutulmayarak Uzuncaova (Uzuncovo), Harmanlı (Harmanli) ve Cısr-i Mustafa Paşa (Svilengrad) kasabaları da dahil edilmiştir. Böylece daha geniş bir coğrafi alanda daha fazla sayı ve çeşitlilikteki mimari oluşumla çalışma yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte, Osmanlı Dönemindeki Hasköy'ün coğrafi sınırlarını tam olarak bilemediğimizden, günümüzde bu ad ile anılan ve birbirine bağlantılı görünen mümkün olan en geniş coğrafi alanın sınırlarının çalışma konumuzun çerçevesi olarak belirlenmesi düşünülmüştür.

Çalışma konumuz olan Hasköy ve yakın çevresindeki Osmanlı mimari eserleri bugüne kadar gerektiği gibi incelenmemiştir. Bulgaristan'da 1989–90 yıllarına kadar devam eden komünist rejim sırasında buradaki Türk mimarlık eserlerinin yerinde araştırılıp incelenmesi Türk araştırmacılar için büyük bir zorluk teşkil etmekteydi. Özellikle Türkiye – Bulgaristan sınırına çok yakın olan Cısr-i Mustafa Paşa ve Harmanlı gibi stratejik önem taşıyan bölgelerde Türk Mimarisi ve sanatıyla ilgili yerinde ve derinlemesine araştırmalar yapmak söz konusu dönem için çok zordu.

Hasköy'ün tarihi hakkında yazılan en kapsamlı eser, *İstoriya na Grad Haskovo ot Drevnostta do 1912 g.* adlı kitaptır⁵. Hasköy'ün gelişimini tarih öncesi devirlerden başlayarak 1912 yılına dek anlatan eserde kentin Osmanlı Dönemindeki haline dair bilgiler bulunmakla birlikte, mimari eserlerden bahsedilmemiştir. E.H. Ayverdi'nin *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* adlı çalışması sadece Bulgaristan'da değil, Balkanlardaki Osmanlı mimari eserleri hakkında bilgi veren en kapsamlı araştırmalardan biridir⁶. Ancak bu çalışmada, Hasköy ile birlikte Cısr-i Mustafa Paşa ve Uzuncaova kasabalarındaki Osmanlı eserlerinin adları liste halinde verilmekte, mimari özelliklerine fazla değinilmeyen yapılardan sadece Mustafa Paşa Köprüsü ve Haseki Sultan Camisi birer fotoğrafları ile tanıtılmaktadır. Bunun yanında, S. Eyice⁷, P. Tuğlacı⁸, A.K. Balkanlı⁹, Y. Halaçoğlu¹⁰, Y. Yücel¹¹, H. Memişoğlu¹², O. Keskinöglü¹³,

⁵ Yordanov v.d., : 1995.

⁶ E.H. Ayverdi, (1982): *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, C. IV*, Kitap: 4–6, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

⁷ S. Eyice, (1993): “Cısr-i Mustafa Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, fas. 54, T.D.V. Yayınları, İstanbul, s. 32-33. S. Eyice, (1992a): “Bulgaristan”, *İslam Ansiklopedisi*, fas. 46, T.D.V. Yayınları, İstanbul, s. 403-408; S. Eyice, (1992b): “Gurbette Kalan Türk Eserleri”, *IX. Vakıf Haftası Kitabı, Türk Vakıf Medeniyetinde Hz. Mevlana ve Mevlevihanelerin Yeri ve Vakıf Eserlerde Yer Alan Türk-İslam Sanatları Seminerleri (2-4 Aralık 1991 Ankara)*, V.G.M. Yayınları, Ankara, s. 181-186.

⁸ P. Tuğlacı, (1985): *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Basımevi, İstanbul.

Ö. Turan ve M.Z. İbrahimgil¹⁴, M. Özer¹⁵, A. Araslı¹⁶ gibi yerli ve İ. Tatarlı¹⁷, P. Miyatev¹⁸, L. Mikov¹⁹, M. Staynova²⁰, A. Antonov²¹ ve M. Kiel²² gibi bazı yabancı araştırmacı ve bilim adamları Bulgaristan'daki Osmanlı eserleri ile ilgili çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Ancak, bu çalışmaların çoğunda Hasköy hakkında sınırlı bilgiler bulunurken bazılarında ise hiçbir bilgiye yer verilmediği görülmektedir.

Yerli ve yabancı araştırmacılarının ilgisinden mahrum görünen Hasköy'e dair bazı bilgilere Evliya Çelebi²³ başta olmak üzere çeşitli seyyahların eserlerinden ulaşmak

⁹ A.K. Balkanlı, (1986): *Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler*, Elhan Kitabevi, Ankara.

¹⁰ Y. Halaçoğlu, (1993a): "Cisr-i Mustafa Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yayınları fas. 54, İstanbul, s. 33-34; Y. Halaçoğlu, (1993b): "Çirmen", *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yayınları fas. 57, İstanbul, s. 341-342.

¹¹ Y. Yücel, (1991): *Macaristan ve Bulgaristan'daki Türk Sanat Eserleri*, T.T.K. Yayınları, Ankara.

¹² H. Memişoğlu, (2002a): "Osmanlı Döneminde Bulgaristan'da Kültür ve Sanat Eserleri", *Balkanlar'daki Türk Kültürünün Dünü-Bugünü-Yarını Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, s. 219-230; H. Memişoğlu, (2002b): *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara; H. Memişoğlu, (1995): *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara; H. Memişoğlu, (1994): "Bulgaristan'da Türk Kültür ve Sanat Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, S. XXIII., V.G.M. Yayınları, Ankara, s. 311-319.

¹³ O. Keskinöğlü, A.T. Özaydın, (1983): "Bulgaristan'da Türk – İslam Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, S. XVII., V.G.M. Yayınları, Ankara.

¹⁴ Ö. Turan, M.Z. İbrahimgil, (2004): *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları no: 97, Ankara. Balkan şehirlerindeki Osmanlı Mimari eserlerinin incelendiği söz konusu çalışmada, Cisr-i Mustafa Paşa, Harmanlı ve Uzuncaova'daki eserlerden hiç bahsedilmemiştir. Hasköy'de bulunan Otman Baba Tekesi'ne yer verilen çalışmada, Kırcaali'ye bağlı Gorna Krepot Köyünde bulunan Hızır Baba Tekesi hatalı olarak Hasköy'de gösterilmiştir.

¹⁵ M. Özer, (2005): "Bulgaristan–Haskovo (Hasköy)'deki Türk Devri Eserleri", *Uluslar arası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, (11–13 Mayıs 2005) Bildiriler Kitabı*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, Eskişehir, s. 355-366. Başlı başına Hasköy'ü ve buradaki Osmanlı mimari eserlerini konu edinen tek bilimsel çalışmanın kapsamı şehir merkeziyle sınırlı tutulmuştur.

¹⁶ A. Araslı, (1986): *Avrupa'da Türk İzleri*, Tercüman Tesisleri, İstanbul.

¹⁷ İ. Tatarlı, (1966): "Turski Kultovi Sgradi i Nadpisi v Bılgariya", I. Çast, *Godišnik na Sofijskiya Universitet Fakulted po Zapadni Filologii*, Dirjavno Izdatelstvo Nauka i İzkustvo, Tom LX, Sofya, s. 567-613.

¹⁸ P. Miyatev, (1987): *Bulgaristan'daki Osmanlı Anıtları*, (Çev. Y. Yücel), T.T.K. Basımevi, Ankara.

¹⁹ L. Mikov, (2005): *İzkustvoto na Heterodoksnite Müslümani v Bılgariya (XVI-XX vek) Bektaşi i Kızılbaşi/ Alevii*, Akademichno Izdatelstvo Marin Drinov, Sofya; L. Mikov, (1999): "Müslümanlıkta Grobnitsa v s. Bogomil, Harmanliysko (İstoriya i Legendi)", *Bılgarski Folklor*, No:1–2, Sofya, s. 117.

²⁰ M. Staynova, (1995): *Osmanski İskustva na Balkanite XV-XVII vek*, Universitetcko izdatelstvo Sv. Kliment Ohridski, Sofya; M. Staynova, (1985): "Osmanska Kultova Arhitektura (XV-XVIII v.)", *Studia Balcanica* 18, Bılgarska Akademiya na Naukite, Institut za Balkanistika, Sofya, s. 234-266.

²¹ A. Antonov, (2001): "Vıznikvane i Razvitie na Osmanskite Arhitektorni Kompleksi po Diagonalniya pıt v Bılgarskite Zemi prez XVI-XVII vek," *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, s. 45-69; A. Antonov, (1999): "Bulgaristan Topraklarında Orta Kol Üzerindeki Menzil Külliyyeleri", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, C. 10, s. 510-512.

²² M. Kiel, (2005): *Hora i Selışta v Bılgariya prez osmanskiya period*, Amisitia, Sofya; M. Kiel, (1990): *Studies on the Ottoman Arcitecture of the Balkans*, Variorum, Hampshire; M. Kiel, (1985): *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Van Gorcum, Assen.

²³ Evliya Çelebi, (1984): *Seyahatname*, (Sad. M. Çevik), Üçadad Neşriyat, İstanbul.

mümkündür²⁴. Ayrıca, Osmanlı Devleti Tarihini kaleme alan bazı kroniklerin çalışmalarında da bölgeyle ilgili bilgilere rastlanabilmektedir²⁵.

Hasköy ile ilgili araştırma ve yayınların kapsamı çeşitli nedenlerle dar tutulmuş, ya şehir merkezindeki mimari yapılarla ya da sadece bir yapı grubunun araştırılmasıyla yetinilmiştir. Oysa Türkiye'ye çok yakın ve bir zamanlar Türk yurdu olan bu topraklardaki mimari eserlerin tespit edilip dönemsel ve fonksiyonel olarak Balkanlar ve Anadolu'daki paralelleriyle karşılaştırılıp benzerlik ve farklılıklarının ortaya konması sadece Türk Sanat Tarihi için değil, uygarlık tarihi için de son derece gereklidir.

Çalışmamızda, Osmanlı hâkimiyeti boyunca Hasköy bölgesinde inşa edilmiş Türk mimari eserlerinin tamamına yakını araştırılmış, sivil mimarlık örneklerinden ev ve konaklar, askeri yapılar ile Osmanlı hâkimiyetine tekabül eden tarihlerde inşa edilen gayri Müslim sivil ve dini yapıları kapsam dışı bırakılmıştır.

Bölgede, günümüze ulaşabilen her yapı incelenmiş, arşiv ve kaynaklarda ismi geçen nahiyelere gidilip mimari bir yapı ya da kalıntının mevcudiyeti arazinin el verdiği oranda yerinde araştırılmıştır. Ancak yeni yapılaşma ya da doğal bitki örtüsü altında kalarak gözden kaçan kalıntılar olabilir. Yine de Sanat Tarihi disiplini doğrultusunda incelenip envanteri çıkarılmayan birçok yapı ismen ve şeklen çalışma kapsamında yer alarak mevcut durum, plan, mimari özellikleri, süsleme vs. ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen kaynak ve araştırmalardan yararlanarak hazırladığımız "Bulgaristan – Haskovo (Hasköy) ve Çevresindeki Osmanlı Yapıları başlıklı çalışmada, Hasköy'ün tarihi, gelişimi ve burada inşa edilen mimarlık eserleriyle ilgili tüm kaynaklara ulaşmak hedeflenmiştir. Bu maksatla başta Hasköy Devlet Kütüphanesi

²⁴ K. Tebly, (1988): *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, (Çev. S. Ünlü), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 887, Tercüme Eserler Dizisi: 64, Ankara; H. Derschwamm, (1987): *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Y. Önen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 885, Tercüme Eserler Dizisi: 62, Ankara; O.G. De Busbecg, (byy.): *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, (Haz. A. Kurutluoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser:31, b.y; B. Curipeschitz, (1977): *Yolculuk Günlüğü 1530*, (Çev. Ö. Nutku), T.T.K. Yayınları, Ankara.

²⁵ Münecimbaşı Ahmed Dede, (byy.): *Sahaif-ül Ahbar fi Vekayi-ül-a'sar*, (Türkçeleştiren, İ. Erünsal), C.I-II., Tercüman, 1001 Temel Eser no:37, Kervan Kitapçılık, b.y; Aşıkpaşazade, (1970): *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. Atsız), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

olmak üzere Sofya ve Filibe'deki üniversite kütüphaneleri ile Hasköy Müzesi Arşivi taranmıştır. Bulgaristan dışında Ankara, İstanbul ve Edirne'deki üniversite ve kurum kütüphaneleri taranmış, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri incelenmiştir. Hasköy'de günümüze ulaşabilen eserler bizzat yerinde geniş çaplı olarak incelenmiştir.

Arazi çalışması esnasında yapıların mevcut durumları detaylı olarak fotoğraflanmış, gerekli notlar tutulmuştur. Yapıların çeşitli yayınlardan bulunan eski çizimlerinin yanı sıra, Araş. Gör. Mimar Tamer MUTLU ile birlikte gerekli ölçüler alınmış ve yeni çizimler hazırlanmıştır.

Yapılarda değişik dönemlerde uygulanan restorasyon ve onarımları belirten düzenli evrak ve arşiv kayıtlarına ulaşılamadığından restorasyon ve tamiratlarla ilgili bilgiler, çalışmamızda elde edilebildikleri ölçüde yer almaktadır.

Çalışmada kullanılan Bulgarca kaynaklar tarafımızdan okunup tercüme edilmiş, İngilizce olan bazı yayınların tercümesi Ümit GÜLYÜZ ile birlikte yapılmıştır. Kütüphane taraması ve arazi çalışmasından sonra tezin yazımına geçilmiştir.

Toplam VII bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünü, konunun önem, nitelik ve amacını anlatan giriş kısmı oluşturmaktadır. Çalışmanın gerçekleştirilmesi için yararlanılan kaynaklar ve uygulanan yöntemler bu kısımda anlatılmaktadır.

II. bölümde Hasköy'ün coğrafi konumu ve tarihi gelişimine yer verilmiştir. Genel coğrafi bilgilerin ardından, tarihçe kısmı Prehistorik dönemlerden başlatılarak Osmanlı Devrinin sonuna kadar anlatılmıştır.

Çalışmanın esas kısmını oluşturan III. bölüm "Katalog" başlığı altında ele alınmış ve bu bölümde, günümüzde ayakta olan çeşitli mimari yapıların (camiler, türbeler, hamamlar, köprüler, han ve kervansaraylar, imaretler, saat kuleleri ve çeşmeler) banileri, ne zaman ve kim tarafından inşa edildikleri, hangi maksatla yaptırıldıkları, mimari özellik ve özgünlükleri ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Mevcut kitabelerin metinleri orijinallerinin transkripsiyonları ve Türkçe anlam

karşılıklarıyla verilmiştir. Tüm yapıların incelenmesinde aynı yöntem ve format kullanılmıştır. Katalogdaki tüm eserler resimlerle belgelenmiştir.

IV. bölümde, kısmen ayakta olan ya da hakkında fotoğraf veya çizim bulunan yapılara yer verilmiş, eserler katalog kısmındaki yapıların incelendiği formatta ele alınmışlardır.

V. bölümde, günümüzde ayakta olmayan, yerleri tespit edilemeyen, haklarında fotoğraf ya da çizim bulunmayan ancak, çeşitli kaynak ve yayınlarda bu bölgede olduklarından bahsedilen eserler, yapı gruplarına göre düzenlenmiş ve bir liste halinde verilmiştir.

VI. bölümde, çalışma kapsamında incelediğimiz yapılar; plan, cephe düzeni, mimari elemanlar, malzeme ve teknik ile süsleme bakımından ele alınmış ve kendine özgü özelliklerinin yanında çeşitli örneklerle karşılaştırılarak genel bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

VII. bölümde, söz konusu yapıların Türk Mimarisindeki yer ve önemleri vurgulanarak, mevcut durumları ve yapılması gerekenler belirtilmiş ve bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın “Kaynakça” bölümünde, Bulgaristan–Haskovo (Hasköy) ve Çevresindeki Osmanlı Yapıları adlı çalışmamızın gerçekleştirilmesinde başvuru alan, referans gösterilen tüm yayınlar alfabetik sırayla verilmiştir. Yapıların fotoğraf ve çizimleri ile çalışmada kullanılan haritalar “Kaynakça” bölümünden sonra gelen ek’ler kısmında yer almaktadır.

II. HASKÖY'ÜN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHSEL GELİŞİMİ

A. COĞRAFİ KONUM

Güney Bulgaristan'da yer alan Hasköy şehri aynı adlı vilayete bağlı olup, bu siyasi birimin yönetim merkezi konumundadır. Koca Balkan Dağları'ndan başlayarak, Kazanlık Ovası, Sırna Gora, Hasköy-Eski Zağra Ovası ve Doğu Rodopları içine alarak Bulgaristan'ın Türkiye ve Yunanistan sınırlarına dek uzanan Trakya-Rodoplar Doğu Bölgesinde bulunmaktadır²⁶. Bölge arazisinin rölyefi, bu beş morfolojik oluşuma bağlı olarak çeşitlilik göstermekte, buna bağlı ortaya çıkan farklı deniz seviyesi yükseklikleri de bölgede değişik iklim ve bitki çeşitliliğine neden olmaktadır.

Hasköy bölgesinin en önemli su kaynağı Meriç Nehridir. Bununla birlikte Arda ve Harmanlı nehirleri ile bölgenin kuzeyden geçen Tunca da bölgenin verimliliğinde etkilidir. Arda ve Tunca üzerinde yer alan barajlar bölgenin su ihtiyacının yanı sıra elektrik üretiminde de kullanılmaktadır.

Bulgaristan'da değişik dönemlerde yerel yönetim ve yerleşim birimlerinin sınıflandırılmasına dair pek çok düzenleme yapılmıştır. Bulgaristan, 1926 tarihine kadar 15 sancağa ayrılmışken, bu tarihten sonra kendisine bağlı beş kazasıyla Hasköy Sancağı da bunlara eklenmiştir²⁷. Yine 1987 yılında yapılan değişikliklerle Bulgaristan, Hasköy de dahil olmak üzere dokuz vilayet merkezine ayrılmış, bu dönemde Kırcaali, Eski Zağra ve Kazanlık gibi şehirleri de bünyesinde toplayan Hasköy Vilayeti'nin toprakları 13842 km² alanla ülke topraklarının % 12,5' ini oluşturmuştur²⁸.

1 Ocak 1999 tarihinde gerçekleştirilen son değişiklikler doğrultusunda ülke, aralarında Hasköy'ün de bulunduğu 28 vilayet ve bunlara bağlı yerel yönetim birimlerinden oluşmaktadır²⁹.

²⁶ D. Donçev, H. Karakaşev, (2000): *Fizicheska i Sotsialno-ikonomicheska Geografiya na Bulgariya*, İzdatelska kışta Siela, Sofya, s. 489.

²⁷ Donçev ve Karakaşev, 2000: 439.

²⁸ D. Donçev, H. Karakaşev, (1996): *Fizicheska i Sotsialno-ikonomicheska Geografiya na Bulgariya*, İzdatelstvo Slovo, Veliko Tırnovo, s. 479

²⁹ Donçev ve Karakaşev, 2000: 441.

Yapılan son değişiklikler neticesinde günümüz Hasköy Vilayeti, 5543 km² alanıyla Bulgaristan topraklarının % 5'ini kapsamakta ve Dimitrovgrad (Kayacık), İvaylovgrad (Ortaköy), Lyubimets (Habipçe), Macarovo (Yatakçık), Mineralni Bani (Meriçler), Harmanli (Harmanlı), Svilengrad (Cisr-i Mustafa Paşa), Simeonovgrad, (Seymen/Seymen Tırnovası), Stambolovo (Eller), Topolovgrad (Kavaklar) ve vilayet merkezi Haskovo (Hasköy) ile birlikte 11 şehirden organize olmaktadır³⁰.

Dimitrovgrad, Bulgaristan Devlet Başkanlarından Georgi Dimitrov'un girişimiyle kurulduğundan adını buradan almaktadır. Deniz seviyesinden 100 m yükseklikte yer alan Dimitrovgrad, ılıman iklim özellikleri göstermektedir. Başta Meriç olmak üzere, Meriçlerska, Martina ve Banska nehirlerinin burada bulunması, sanayinin yanı sıra bölge tarımının gelişimi için de önemlidir. 562 km² alan üzerinde kurulu olan şehrin nüfusu 65175 kişidir³¹.

Hasköy Vilayetine bağlı şehir-belediyelerden alan olarak en büyüğü İvaylovgrad'dır. Rodop Dağları'nın en güneydoğu kısmında yer alan şehir, doğuda Yunanistan, kuzey ve batıda ise Lüvimets, Madjarovo ve Krumovgrad ile komşudur. Arda üzerinde yer alan İvaylovgrad barajının varlığı şehir için olduğu kadar tüm bölge için de önemlidir. 815 km² alan üzerinde kurulu olan İvaylovgrad, 8989 kişilik nüfusa sahiptir³².

Hasköy Vilayeti'nin doğu kısmında yer alan Lüvimets, doğuda Svilengrad ve Yunanistan, güneyde İvaylovgrad, batıda ise Macarovo ve Harmanlı ile komşudur. Yunanistan sınırına 9 km, Türkiye sınırına ise 12 km uzaklıkta bulunan şehir, konumu dolayısıyla Bulgaristan'ın önemli transport ve ticaret merkezlerinden biri olup, Batı ve Orta Avrupa'yı Yakın Doğu ve Asya ile bağlayan demiryolları ile E-80 Karayolu buradan geçmektedir. 335 km² alana kurulmuş olan şehrin nüfusu 11880 kişidir³³.

³⁰ Donçev ve Karakaşev, 2000: 503. Hasköy ve çevresindeki Osmanlı eserlerini konu alan çalışmamızda, Hasköy ile birlikte, Cisr-i Mustafa Paşa ve Harmanlı şehirleri de dahil edilmiştir. Günümüzde Hasköy Vilayetine bağlı oldukları halde, konumuz kapsamına girmeyen Dimitrovgrad, İvaylovgrad, Lyubimets, Macarovo, Mineralni Bani, Simeonovgrad, Stambolovo ve Topolovgrad, coğrafi bütünlüyü bozmamak kaygısıyla bu bölümde kısaca anlatılmışlardır.

³¹ Çevrimiçi: <http://www.hs.government.bg> .

³² Çevrimiçi: <http://www.hs.government.bg> .

³³ Çevrimiçi: <http://www.hs.government.bg> .

Hasköy Engebeli Bölgesi ile Doğu Rodop Dağları'nın yamaçları arasında bulunan Macarovo; 264,7 km² alan üzerinde kurulmuş olup nüfusu 2183 kişidir³⁴. Meriç nehrinin en büyük kolu ve Rodoplardaki en büyük nehir olan Arda'nın buradan geçmesi, bölgeyi tarımsal faaliyetlerde etkili bir hale getirmektedir.

Mineralni Bani, bölgenin vilayet merkezi Haskovo'ya 18 km uzaklıkta, Doğu Rodopların kuzey kısmında yer almaktadır. Engebeli arazi ve sıcak iklim koşulları Mineralni Bani için karakteristik olup, şehrin deniz seviyesinden yüksekliği 50 m ile 500 m arasında değişiklikler göstermektedir³⁵. Sıcak su kaplıcaları ile ünlü şehir, 261,5 km² alan üzerinde kurulmuş olup 6878 kişilik nüfusa sahiptir³⁶.

Yukarı Trakya Düzlüğü ile Sakardağ ve Rodopların eteklerinde yer alan Svilengrad, Coğrafi konumu dolayısıyla Hasköy Vilayeti'nin ve Bulgaristan'ın Türkiye ve Yunanistan ile olan sınırlarını belirlemektedir. Buradan geçen E-80 ve E-85 uluslararası karayolları ile Sofya- Filibe- İstanbul demiryolu, Svilengrad'ı gerek Hasköy bölgesi gerekse de Bulgaristan için çok önemli bir transport ve ticaret merkezi haline getirmiştir. Svilengrad, 705,3 km² alan üzerine kurulmuştur³⁷.

Yukarı Trakya Düzlüğü ile Hasköy-Eski Zağra Ovası üzerinde kurulan Simeonovgrad hafif engebeli bir araziye sahiptir. Güneyde Harmanlı, batıda Dimitrovgrad ve Hasköy, kuzeyde ise Eski Zağra ile komşu olan şehir 223 km² alana sahip olup, nüfusu 10834 kişidir³⁸.

Vilayet merkezi Hasköy'e 25 km uzaklıkta bulunan Stambolovo, doğuda Macarovo, kuzeyde Hasköy ve Harmanlı, batıda ise Kırcaali ile komşudur. Doğu Rodop masifi ile Hasköy düzliğünden Arda nehrine uzanan alanda bulunması ve elverişli iklim koşulları bölgeyi tarım faaliyetleri açısından verimli kılmaktadır. Sanayi bakımından fazla gelişmiş olmayan Macarovo'nun nüfusu 5904 kişidir³⁹.

³⁴ Çevrimiçi: <http://www.hs.government.bg> .

³⁵ Çevrimiçi: <http://www.hs.government.bg> .

³⁶ Çevrimiçi: <http://www.hs.government.bg> .

³⁷ Çevrimiçi: <http://www.hs.government.bg> .

³⁸ Çevrimiçi: <http://www.hs.government.bg> .

³⁹ Çevrimiçi: <http://www.hs.government.bg> .

Sakar Dağın kuzey yamaçları ve Tunca Ovası üzerinde kurulan Topolovgrad, engebeli bir araziye sahip olup, deniz seviyesinden yüksekliği 100 m ile 300 m arasında değişmektedir⁴⁰. Hasköy, Eski Zağra ve Yanbolu sınırında yer alan ve Sliven'e yakın olan Topolovgrad, şehirlerarası ulaşım açısından önemli bir yere sahiptir. 716 km² alan üzerinde kurulan şehir, 16156 kişilik nüfusa sahiptir⁴¹.

Hasköy Vilayeti'nin orta kısmında yer alan Harmanlı, iki uluslararası karayolunun ve İstanbul – Sofya demiryolunun geçtiği, şehirlerarası ve uluslar arası transport için önemli bir merkez konumundadır. 691,86 km² alan üzerinde kurulmuş olan şehrin nüfusu 30171 kişidir⁴².

Eyaletle adını veren ve bölgenin yönetim merkezi olan Hasköy, güney Bulgaristan'ın iç kısmında, eyaletin en batı kesiminde yer almaktadır. Doğu Rodop Dağları kuzey kesiminin devamı olan engebeli bir araziye sahip olan Hasköy'ün Meçkovets⁴³ ile Çukata tepeleri, Gorata sırtı ve Meriç Vadisi arasında kalan alan "Hasköy Engebeli Bölgesi" olarak literatüre geçmiştir. Kaynağını Meriçten alan Banska, Hasköy ve Harmanlı dereleri şehri boydan boya kat etmektedir.

Ilıman bir iklime sahip Hasköy, bu özelliği ile geleneksel tarım ürünlerinin yanı sıra pamuk, susam, anason ve özellikle de tütün gibi endüstri ürünleri yetiştiriciliğinde Bulgaristan genelinde bir öneme sahiptir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de tütün sanayi şehrin en önemli ekonomik kaynağıdır.

Önemli yolların kesişme noktasında yer alması dolayısıyla önemli bir transport ve kültür merkezi olan Hasköy, çeşitli dönemlere ait tarihi eserler ile turizm potansiyeline sahip bulunmaktadır.

737 km² alan ile vilayetin toplam yüzölçümünün % 13'ünü kapsayan Hasköy, 99923 kişilik nüfusu ile toplam bölge nüfusunun % 34'ünü barındırmaktadır⁴⁴.

⁴⁰ Çevrimiçi: <http://www.hs.government.bg> .

⁴¹ Çevrimiçi: <http://www.hs.government.bg> .

⁴² Çevrimiçi: <http://www.hs.government.bg> .

⁴³ Türkçe adı "Ayıdağ" olan bu yükselti, Meckovets isminden ziyade Türkçe adının bozulmuş hali olan "Aida" olarak bilinmektedir.

⁴⁴ Çevrimiçi: <http://www.hs.government.bg> .

B. TARİHİ GELİŞİM

Şehrin, Osmanlılar tarafından Hasköy olarak adlandırılmasından önceki adının ne olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, burada geniş bir alana yayılmış halde yaşayan Trak Asti kavmine istinaden Ortaçağda bölgeye Astika denildiği⁴⁵, şehrin ilk isminin ise “Marsa” olduğu ileri sürülmektedir⁴⁶.

Osmanlıların verdiği Hasköy isminin ne zaman kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, şehre bu ismin verilmesinin, bölgenin fethinden sonra üst seviyedeki bir devlet görevlisine has olarak tahsis edilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir⁴⁷. Bu dönemde; Hasköy’ün yanı sıra, Uzuncaova, Uzunca âbâd⁴⁸ ve Hacı Alioğlu Pazarcığı⁴⁹ isimleri de bölge için kullanılmıştır.

XIX. yüzyıl ile birlikte dönemin siyasi olaylarının da etkisi ile Hasköy isminin Bulgarlaştırılarak kullanılmaya çalışıldığı görülmektedir. Hasköy yerine “Çistograd” , “Çisto selo”, “Çistograd Uzundjovskiy” gibi Bulgarca isim denemeleri yapılmış ancak hiçbirisi hedeflenen popüleriteye ulaşamamıştır⁵⁰. Osmanlı-Türk kenti Hasköy kastedilerek Haskovo adının kullanılmasına ilk kez, XIX. yüzyıl ortalarında, Bulgar uyanış edebiyatında rastlanmaya başlanmıştır⁵¹, bölgenin Osmanlıların elinden çıkıp Bulgaristan topraklarına katılmasından sonra ise şehrin resmi adı olmuştur.

⁴⁵ Yordanov v.d., 1995: 24. Astilerin yanı sıra bugün Hasköy bölgesi olarak kabul edilen alanda değişik Trak kabilelerinin de yaşadığı bilinmektedir. Bunlardan Odrislerin Edirne başta olmak üzere çok geniş bir alana yayıldıkları ve günümüz Cisir-i Mustafa Paşa (Svilengrad) ve Seymen Tırnovosu (Simeonovgrad) topraklarında yerleştikleri anlaşılmaktadır. Bkz. K. Atanasov, K. Liondev, (1980): *Svilengrat i Negovite Okolnosti*, Malka Turistiçeska Biblioteka, Sofya, s.5; D. Aladjov, N. Dimov, (1993): *Simeonovgrad ot Drevnostta do 1885 godina*, Obštinski Sivet - Simeonovgrad, s. 11.

⁴⁶ Hasköy ismini almadan önce, şehrin “Çist grad” (Temiz kent), “Byal izvor” (Akpınar), ya da “Byalovod” (Ak kaynak) olabileceğine dair görüşler ortaya atılsa da, bunlardan hiçbirisi ispatlanmış ya da üzerinde görüş birliğine varılmış değildir. Ancak, Spiridon adındaki keşişin, 1792 tarihli “*İstoriya vo kratse o bolgarskom narode slavenskom*” adlı yazmasında, 1364 – 1371 yıllarında Türklerin Trakya bölgesinde bir dizi fetihle buldukları anlatılmakta ve fethedilen şehir ve köylerin listesi verilmektedir. Türklerin Meriç’i geçerek Dolgo pole ve Marsa’yı dahi aldıkları, isimlerini Uzuncaova ve Hasköy olarak değiştirdiklerinden bahsedilen bu eserden hareketle, Osmanlı Devrinde Hasköy adıyla anılmaya başlanmasından önce bölgenin adının Marsa olduğu kabul edilmektedir. Bkz. Yordanov v.d., 1995: 26.

⁴⁷ İ. Şahin, (1997): “Hasköy” *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. İstanbul, C. 16, s. 390.

⁴⁸ Şahin, 1997: 390.

⁴⁹ S.Oğuz, (1986): *Osmanlı Vilâyet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 78.

⁵⁰ Türkçe “has” kelimesinin temiz anlamında kullanılmasına istinaden, “pak-temiz kent”, “temiz-köy” manasına gelen bu Bulgarca yakıştırmalar, XIX. yüzyılda bazı gazetelerde yayımlanan birkaç muhabir yazısında yer almaktan öteye gidememiştir.

⁵¹ Yordanov v.d., 1995: 27.

B.1. Osmanlı Hâkimiyeti Öncesinde Hasköy ve Çevresi

Avrupa’da örgütlü toplumsal yaşamın görüldüğü ilk yerlerden biri olan Bulgaristan coğrafyasında yerleşim, M.Ö. 100000 – M.Ö. 40000 yıllarına, Orta Yontma Taş Devrine kadar uzanmaktadır⁵². Ülke topraklarındaki en eski yerleşim alanlarından biri olan Hasköy, Yeni Taş Devrinden günümüze kadar yaklaşık 7000 yıllık bir geçmişe sahiptir⁵³.

Yapılan arkeolojik araştırmalar, Trakya düzlüğünde olduğu gibi Hasköy bölgesinde de M.Ö.6000 yılları civarında yerleşik hayat süren insan gruplarının yaşamaya başladığını göstermektedir⁵⁴. Hasköy bölgesinde bilinen en büyük prehistorik köyler, günümüzde Harmanlı Deresi’nin kıyısındaki Orlovkaçuka, Dinevo Köyü, Göktepe Deresi yakınındaki Göktepe ve Kenana mevkiilerinde kurulmuştur⁵⁵.

Eneolit Dönemde (M.Ö.5000), Varna ve Balkan Yarımadasının doğu kısımlarında Avrupa topraklarında ilk medeniyeti kuracak olan Traklar bulunmakta idi⁵⁶. Kısa sürede Balkan Yarımadasına yayılıp yerleşen Trak kabileleri, genellikle köylerde yaşayan, tarım ve hayvancılıkla geçinen, bunun yanında maden işçiliğinde ileri düzeydeki insan gruplarından oluşmaktaydı⁵⁷. Arkeolojik araştırmalar, Eneolit Dönemin sonlarında Hasköy bölgesindeki ilkel köylerin büyük bir kısmının yıkıldığını, bunların üzerinde yeni köylerin oluşturulduğunu göstermekte ve bu yeni yerleşimcilerin Trakların öncülleri olduğu kabul edilmektedir⁵⁸.

⁵² R.J. Grampton, (2007): *Bulgaristan Tarihi*, JeoPolitika Yayınları, İstanbul, s. 1.

⁵³ Yordanov v.d., 1995: 23.

⁵⁴ Yordanov v.d., 1995: 29.

⁵⁵ Yordanov v.d., 1995: 29. 1958 tarihinde Göktepe’de yapılan sondaj ve kazı çalışmaları ile burada prehistorik döneme ait açık tipte bir köy yerleşimi tespit edilmiş ve yüzlerce taş balta, çeşitli boyutta ve sayıda araç gereç, takı parçaları yanında M.Ö. 6000 ile 3000 yılları arasında değişen dönemlere ait büyük miktarda keramik ele geçirilmiştir

⁵⁶ A. Fol, V. Fol, (2005): *Trakite*, Tangra Tannakra Obşta Bılgarska Fondatsiya, Sofya, s. 10. Kabileler halinde yaşayan Traklar’ın Balkanlara özgü bir millet olup olmadığı bilinmemekle birlikte, hint-avrupa etnik grubuna mensup oldukları düşünülmektedir. Bkz. Kosev, Hristov, Angelov, (1962): *Kratka İstoriya na Bılgariya*, Nauka i İskustvo, Sofya, s. 7.

⁵⁷ Kosev v.d., 1962: 7–8.

⁵⁸ Yordanov v.d., 1995: 32.

M.Ö. VII. yüzyılda Karadeniz kıyıları boyunca yer alan Yunan kolonilerinin varlığı, Traklar üzerinde siyasi baskı ve kültürel etki unsuru olmuştur⁵⁹. Bu etki Hasköy bölgesine Meriç yoluyla girmiş, Voyvodovo, Gorski izvor, Bolyarovo gibi yerleşimlerde yapılan kazılarda çok sayıda Yunan parası ile birlikte Trak soylularının kullandığı ithal lüks eşyalar bulunmuştur⁶⁰. Tarım faaliyetleri ve üzüm yetiştiriciliğiyle uğraşan Hasköy bölgesi, daha o dönemlerde Yunan kolonileri ile ticaret yapmakta, lüks kullanım eşyası karşılığında tarım ürünleri satmaktadır⁶¹.

M.Ö. VI. ve V. yüzyılda Balkanlarda yaşanan Pers işgallerinin yarattığı tehditler karşısında, dağınık kabileler halinde yaşayan Trak boyları birleşerek Odrysis Krallığını kurmuşlardır⁶². Güney ve Batı Trakya topraklarının büyük kısmını kapsayan Trak devletinin başkenti Üsküdama (Edirne) olmuştur⁶³. Trakların bir devlet halinde örgütlenmesi Trakya'da yaşayan grupların sosyal olarak daha hızlı gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemde Hasköy bölgesinin tarım ve özellikle de bağcılıkta öne çıktığı ve Tasos Adası başta olmak üzere, Moroneya, Abdera, Atina gibi şehir devletleri ile sıkı ticari ilişkileri olduğu, bölgede yapılan kazılarda çıkan çok sayıda Thasos mühürlü amfora ve değişik paralardan anlaşılmaktadır⁶⁴.

M.Ö. IV. yüzyılda, Atina ve Makedonya arasında sıkıştırılmış vaziyetteki Trak Odrysis Krallığı, Makedon devletine karşı koyamayarak onların egemenliği altına girmiş ve Büyük İskender'in Hindistan sınırlarına dayanacak olan ordusunun önemli bir parçası haline gelmiştir⁶⁵. Tüm Trak Krallığını ele geçiren Makedonya kralı II. Filip, Filibe ve Yanbolu yakınlarındaki Kabile adlı yerleşimde Makedon garnizonları bırakmış, büyük olasılıkla Hasköy bölgesi de aynı dönemde Makedonya topraklarına katılmıştır⁶⁶.

⁵⁹ Kosev v.d., 1962: 8.

⁶⁰ Yordanov v.d., 1995: 35.

⁶¹ Yordanov v.d., 1995: 35.

⁶² Grampton, 2007: 2. Traklar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Fol ve Fol, 2005. Trak boylarının Hasköy bölgesindeki yerleşimleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Atanasov ve Liondev, 1980; Aladjov ve Dimov, 1993; D. Hristov, M. Manova, B. Bonev, (1981): *Lü bimets*, İzdatelstvo na Oteçestveniya Front, Sofya. Trak kabilelerinin Trakya Bölgesindeki dağılım ve yerleşimleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. A. Erzen, (1994): *İlkçağ Tarihinde Trakya Başlangıçtan Roma Çağı'na kadar*, (Yay. Haz. N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

⁶³ Kosev v.d., 1962: 9.

⁶⁴ Yordanov v.d., 1995: 37.

⁶⁵ Grampton, 2007: 2.

⁶⁶ Yordanov v.d., 1995: 37.

Makedonya maddi kültüründen çok fazla etkilenmeyen Trakya Bölgesi, M.S. I. yüzyılda Tuna'nın güneyinde kalan Balkanların tamamını kontrolüne alan Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiştir⁶⁷.

Bölgeyi tamamen ele geçiren Roma, geniş bir kolonizasyon ve imar faaliyeti başlatmış, tüm Trakya'da yeni yollar, kaleler ve şehirler kurulmuş, mevcut şehirler geliştirilmiştir⁶⁸. Bir süre Trak Krallığının devam etmesine göz yuman Roma, iç güvenliği güçlendirmeyi ihmal etmeyerek Trakya içlerine kadar pek çok yerde emekli askerlerin yaşadığı şehirler kurmuştur⁶⁹. Roma Döneminde, Hasköy şehrinin de içinde bulunduğu Meriç Havzası, Augusta Troyana (Eski Zağra) topraklarına dahilken, Hasköy Vilayeti toprakları, doğuda Adrianapol (Edirne) batıda ise Filipopol (Filibe) arasında paylaştırılmış haldedir⁷⁰.

Çok geniş topraklar üzerine yayılan Roma İmparatorluğu'nda, M.S. III. ve IV. yüzyıllarda ağır bir kriz baş göstermiş, toprak ve yönetim sisteminde meydana gelen dağılmaya kuzeyden gelen kavimlerin baskısı eklenince, Roma İmparatorluğu M.S. 395 tarihinde Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Trakya ile birlikte Hasköy bölgesi Doğu Roma yani Bizans topraklarına dahil olmuştur.

Trakya hâkimiyetini Roma İmparatorluğundan devralan Bizans, bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmek için Meriç boyunca yeni kaleler yapmaya ve mevcut kaleleri güçlendirmeye başlamıştır. Bu kalelerden Makri Livada (Uzuncaova), Konstantsiya, Mileone (Yabilkovo), Bukevo Hasköy bölgesinde yer almaktadır⁷¹.

Kavimler göçü ve sonrasında Trakya bölgesi, başta Gotlar, Hunlar ve Slavlar olmak üzere pek çok kavmin akın ve talanına uğramış, bölgenin etnik çeşitliliği daha da artmıştır. Hunlar⁷², Avarlar⁷³, Peçenekler⁷⁴, Uzlar⁷⁵ ve Kumanlar⁷⁶ ile birlikte, bir Türk

⁶⁷ Grampton, 2007: 3.

⁶⁸ Kosev v.d., 1962: 12–13.

⁶⁹ Hasköy bölgesinde yer alan Mineralni Bani yerleşiminde yapılan kazılarda Roma askeri diplomalarının bulunması, bölgede böyle bir kentin varlığını düşündürmektedir. Bkz. Yordanov v.d. :1995: 38.

⁷⁰ Yordanov v.d., 1995: 38.

⁷¹ Yordanov v.d., 1995: 49. Hasköy bölgesindeki ortaçağ kaleleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. D. Aladjov, (2001): *Proçuti, Zabraveni, Neizvestni Kreposti ot Haskovskiya Kray*, Mak-P, Haskovo.

⁷² Büyük Hun İmparatorluğu'nun bölünmesinin ardından, Orta Asya'dan Tuna boyu ve Balkanlara akın eden ilk Türk boyu olan Hunlar, 378 tarihinde Tuna'yı geçerek Trakya'ya kadar yayılmışlar ve en önemli

boyu olan Proto-Bulgarlar⁷⁷ da, M.Ö. II. yüzyılda Orta Asya'dan yola çıkarak Avrupa'ya gelmişler ve Karadeniz sahillerine yakın yerlerde yerleşmişlerdir.

liderleri olan Attila zamanında Bizans üzerine akınlar düzenleyerek Filibe, Sofya ve Lüleburgaz'a kadar olan bölgeleri hakimiyetleri altına almışlardır. 447 tarihinde Büyükçekmece'ye kadar gelen Hun orduları, Bizans'ı yenmiş ve vergiye bağlamışlardır. R. Özdek, (1990): *Türkler'in Altın Kitabı*, Tercüman, C.1, İstanbul, s. 53–62. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ş. Baştan, (2002): “Avrupa Hunları”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C.1, s. 854 – 887; G. Németh, (2002): “Atilla ve Hunlar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 1, s. 888 – 902; A. Ahmedoğlu, (2002): “Büyük Hun Hükümdarı Atilla”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 1, s. 903 – 921.

⁷³ Attila'nın ölümünden sonra zayıflayan Hunların yerine Trakya hakimiyetinin Avarlar ele geçirmiştir. Bizans ile mücadele eden Avarlar 619 ve 626 tarihlerinde Sasanilerle birleşerek İstanbul'u iki defa kuşatmışlar ancak ele geçirememişlerdir. Özdek, 1990: C. 1, s. 99. VIII. Yüzyıl sonlarına kadar bölgedeki etkilerini sürdüren Avarlar, Hıristiyanlaşarak etnik kimliklerini yitirmişlerdir. Avarların Orta Asya ve Balkanlardaki durum ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. E. Hersak, (2002): “Avarlar: Etnik Yaradılış ve Tarihlerine Bir Bakış”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 641–657; T. Zivkoviç, (2002): “Avarlar ile Slavlar Arasındaki İlişkiler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 658–663; S.A. Süleymanova, (2002): “Kafkasya ve Avarlar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 674–686; Y. Hamzaoğlu, (2002): “Slovenya'da Avar İzleri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 687–692.

⁷⁴ XI. yüzyıl başlarında Tuna'yı geçerek Balkanlara yerleşen Peçenekler, Bizans'a karşı mücadeleye girişmişler ve akınlarını Marmara kadar yaymışlardır. Macarlarla ittifak ederek Bizans üzerine yürüyen Peçenekler Lüleburgaz'a kadar ilerlemişlerdir. Kumanlarla birleşerek bir federasyon kuran Peçenekler, Bizans'a mağlup olmalarının ardından, Bizans ordusunda paralı asker olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Özdek, 1990: 118–122. Peçeneklerle ilgili geniş bilgi için bkz. G. Vörös, (2002): “Peçeneklerin dili ve Erken Tarihi Üzerine Notlar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 693–708; N. Demir, (2002): “Karadeniz'in Kuzeyinde Peçenekler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 709–713; M.U. Yücel, (2002): “Balkanlar'da Peçenekler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 714–728; A.N. Kurat, (1937): “*Peçenek Tarihi*”, İstanbul.

⁷⁵ Oğuzların bir kolu olan Uzlar, 1048 tarihinden sonra Özü (Dinyeper) bölgesine yerleşerek Kief Knezliği ile komşu olmuşlardır. Kief Knezliği'nin diğer knezliklerle birleşerek saldırmasının ardından daha batıya hareket etmek mecburiyetinde kalan Uzlar, Karadeniz'in kuzeyinden geçerek Balkanlar ve günümüz Bulgaristan topraklarına, oradan da Selanik ve Pelepones bölgesine kadar yayılmışlardır. Geniş bir alan üzerinde yayılan Uzlar Bizans ve Peçeneklerle mücadeleye girişmişler, bir kısmı Bizans ordusuna dahil olarak varlığını sürdürmüştür. Özdek, 1990: 119.

⁷⁶ Balkanlara akın eden son Türk boyu olan Kumanlar (Kıpçaklar), XI. yüzyılın sonlarına doğru Ukrayna ve Romanya üzerinden Kuzey Bulgaristan'a, oradan da Rodoplar ve Makedonya'nın doğu kısımlarına yayılmışlardır. Peçeneklerle birleşerek Kuman-Peçenek Türk Federasyonunu kuran Kumanlar, bölgede etkili bir güç haline gelmişlerdir. Federasyonun Bizans müdahalesi ile dağılmasının ardından Kumanların bölgedeki etkinliği azalmış ve Hıristiyanlaşmışlardır. Özdek, 1990: 123. Kumanlar hakkında geniş bilgi için bkz. A. Gökbek, (2002): “Kıpçaklar ve Kumanlar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 729–756; B. Kumekov, (2002): “Kıpçak Hanlığı”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 776–784; M. Safran, (2002): “Kuman/Kıpçaklar”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 785–792; V. Stoyanov, (2002): “Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI.-XIV. Yüzyıllar)”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 798–809; A. Kayapınar, (2002): “Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187–1370)”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 810–822; V. Stoyanov, (1999): “XV. Yüzyılda Bulgaristan'da Kuman İsimbilimi”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 9, s. 374–385.

⁷⁷ Kosev v.d., 1962: 17. Orta Asya menşeli Bolgar/ Bulgar Türkleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. P.S. Tzvetkov, (2002): “Türkler, Slavlar ve Bulgarların Kökeni”, (Çev. O. Karatay), *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 599–605; Z.Z. Miftakhov, (2002): “İlk Bulgar Devlet Oluşumları”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 617–624; A.R. Tas, (2002): “Kubrat Han'ın Büyük Bulgar Devleti”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 625–629; A. Kayapınar, (2002): “Tuna Bulgar Devleti (679–1018)”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 2, s. 630–640. Bolgar bölgesi hakkında geniş bilgi için bkz. S.S. Aydarov, N.D. Aksenova, (1975): *Velikie Bulgariy*, Tatarskoe Knijnnoe İzdatelictvo, Kazan. Karadeniz'ni Kuzeyindeki Türk Kavimleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. A.N. Kurat, (1972): *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, T.T.K. Basımevi, Ankara.

Han Asparuh zamanında Bizans'a komşu olan Proto-Bulgarlar, yedi Slav kavmiyle birleşerek M.S. 681 tarihinde, bugünkü Şumnu yakınlarındaki Pliska'da ilk Bulgar Devletini kurmuşlardır⁷⁸. Slav ve Bulgarlar'ın koalisyonundan oluşan bu devlet organizasyonunda, etnik dengeler zamanla değişmiş, devletin adı "Bulgaristan" kalmakla birlikte Bulgarlar Slavlaşmıştır.

I. Bulgar Devleti, tarihinin en parlak dönemlerinden birini Han Krum (803-814) zamanında yaşamıştır. 811 tarihinde Bizans ile savaştan sonra Han Krum, İmparator Nikephoros'un öldürülmesi ile Konstantinopolis'e kadar ilerlemiştir⁷⁹. Krum'un Balkanların güneyine düzenlediği akınlar sonucunda Hasköy bölgesi IX. yüzyılın hemen başında Bulgar Devleti topraklarına katılmış, eski Bulgar geleneğine göre sağ ve sol olarak ikiye ayrılan devletin sağ kanadına dahil olmuştur⁸⁰. Krum'dan sonra başa geçen Han Omurtag (814-831), Makedonya'yı ele geçirerek Bulgar Devleti'nin sınırlarını genişletmeye devam etmiştir⁸¹. Omurtag zamanında Hasköy bölgesi, Bulgar-Bizans sınırında bulunduğu için, bölgedeki kaleler bu dönemde güçlendirilmiş ve yenileri yapılmıştır⁸².

Balkanların ve Bulgaristan'ın kaderini değiştiren en büyük olaylardan biri 864 tarihinde gerçekleşmiş ve Han I. Boris (852-888), pagan inancı terk ederek kendisi ve tebaası adına Hıristiyanlığı kabul etmiştir⁸³. Bulgarlar Devleti'ni Balkanlar ve yayıldığı Avrupa topraklarında dinsel yalnızlıktan kurtaran bu karar, Slavlar ile Bulgarların kaynaşmasını daha da hızlandırmıştır. Nitekim çok geçmeden Kiril ve Metodiy adlı iki keşiş kardeşin hazırladıkları "Kiril Alfabeti" de Bulgarlar tarafından benimsenmiştir.

893 tarihinde Bulgar Devleti'nin başına geçen I. Simeon (893-927), topraklarını büyük ölçüde genişletmiş ve Konstantinopolis'i iki defa kuşatmıştır⁸⁴. 896 tarihinde Bizans'la 20 yıl sürecek bir barış antlaşması imzalayan Simeon, devletin başkentini Pliska'dan Preslav'a taşımıştır.

⁷⁸ Kosev v.d., 1962: 18.

⁷⁹ Kosev v.d., 1962: 20.

⁸⁰ Yordanov v.d., 1995: 50.

⁸¹ Grampton, 2007: 8. Bazı kaynaklar Makedonya'yı ele geçiren hükümdarlar olarak Malamir (831-836) ve Presiyan'ı (836-852) göstermektedir. Bkz. Kosev v.d., 1962: 21.

⁸² Yordanov v.d., 1995: 51.

⁸³ Grampton, 2007: 10.

⁸⁴ Grampton, 2007: 13.

X. yüzyılda, tüm Avrupa'yı hatta Anadolu'yu etkileyecek ve uzun zaman sürecek bir din dalgası Bulgaristan'da Bogomillik adıyla ortaya çıkıp yayılmaya başlamıştır. Sapkın mezhep olarak adlandırılan Bogomillğin en büyük hedefi kilise ve yüksek rütbeli din adamları idi⁸⁵. Maddi dünyanın şeytan tarafından yaratıldığına inanan Bogomiller, kilisenin tüm ritüellerini ve dünyevi her türlü hazzı reddetmekte idiler⁸⁶. Çok katı kurallar dahilinde yaşayan bu kişiler, her bölgede bir “*dyado – dedets*” (dede) liderliğinde örgütlenmekte ve fakir halkın taktirini ve saygısını kazanmaktaydı⁸⁷. Kısa zamanda Kilise ve Bogomiller arasında başlayan kanlı savaşlar Trakya başta olmak üzere çok geniş coğrafyaya yayılmış, Bogomilleri hedef alan katliamlar yapılmış, ancak, Bogomillik yaklaşık beş asır boyunca yayılmasını sürdürmüştür⁸⁸.

X. yüzyılda Trakya, Bulgarlar ile Bizans arasındaki mücadelelere sahne olmuştur. 969 yılında Kral Peter'in (927-996) ölümünden sonra Bulgar krallığı siyasi krize girmiş, bundan faydalanan “*Bulgarkıran*” lakaplı II. Basil, Bulgarlarla amansız ve kanlı bir mücadeleye girişmiştir⁸⁹.

I. Bulgar Krallığı, Bulgar ordularının Bizans ile yapılan savaşta yenilmesi sonucu 1014 tarihinde fiilen yıkılmıştır⁹⁰. Tüm güney Bulgaristan toprakları ile birlikte, Hasköy bölgesi de bu dönemden sonra Bizans topraklarına katılmıştır⁹¹. Bölge, 1048–1052 yılları arasında devam eden Bizans ile Peçenekler arasındaki savaşta, bir taraftan diğerine geçse de, XI. ve XII. yüzyılda Bizans burada kendi egemenliğini sağlamıştır⁹².

XII. yüzyılda Trakya'yı talan etme sırası Haçlılara gelmiştir. III. Haçlı seferine katılan birlikler 1190 yılının başlarına kadar bölgede kalmış ve özellikle Hasköy ve Yeni Zağra kısımlarını yağmalamışlardır⁹³.

⁸⁵ Kosev v.d., 1962: 38.

⁸⁶ Kosev v.d., 1962: 38.

⁸⁷ Kosev v.d., 1962: 39.

⁸⁸ Bogomillikle ilgili geniş bilgi ve kaynakça için bkz. K. Geçeva, (2007): *Bogomilstvoto, (Bibliografıya)*, Gutenber, Sofya.

⁸⁹ Grampton, 2007: 16.

⁹⁰ Grampton, 2007: 16.

⁹¹ Yordanov v.d., 1995: 52.

⁹² Yordanov v.d., 1995: 63.

⁹³ Yordanov v.d., 1995: 64.

XII. yüzyıldaki önemli hadiselerden biri de II. Bulgar Devleti'nin (1185-1393) Tırnova'da, Asen ve Peter kardeşler tarafından kurulmasıdır. Yeniden kurulan devlet, Çar Kaloyan (1197-1207) döneminde istikrara kavuşmuş, Kaloyan'ın Konstantsiya'yı geri alması sonucunda Hasköy bölgesi yeniden Bulgaristan topraklarına katılmıştır⁹⁴.

1204 tarihinde, IV. Haçlı seferi sırasında Latinlerin Konstantinopolis'i ele geçirmelerinden sonra geçici olarak ortadan kalkan Bizans yerine, Trakya bu kez Bulgar-Latin mücadelesine sahne olmuştur. 1205 tarihinde Bulgar Kralı Kaloyan Hasköy'ün Matoçina Köyü'ndeki Bukelon Kalesi'nden hareket ederek Edirne yakınlarındaki Latin ordusuna saldırmış, Latin Kralı I. Blduin esir edilerek Tırново'ya götürülmüş ve orada ölmüştür⁹⁵. Ancak, bu durum Bulgar-Latin mücadelesine son vermemekle birlikte karşılıklı saldırıların daha da artarak şiddet kazanmasına neden olmuş, bu dönemdeki olaylardan en çok etkilenen bölgelerden biri de Hasköy ve çevresi olmuştur⁹⁶.

II. İvan Asen (1230-1241) ile İstanbul Latin İmparatoru arasında 1221 tarihinde imzalanan barış antlaşması ile savaş durumunda Latinlere yardım etme koşuluyla geçici bir barış dönemi yaşanmış ve Hasköy topraklarının da dahil olduğu Filibe Dükalığı Bulgaristan'a, verilmiştir⁹⁷.

Bulgar tarihinde Hasköy bölgesinde geçen en önemli hadiselerden biri Klokotnitsa savaşıdır. 1230 tarihinde Epir Despotu Theodoros Angelos Komnenos ile yapılan savaşta Theodoros esir alınarak toprakları Bulgaristan'a katılmış ve böylece II. Bulgar Krallığı Karadeniz'den Ege Denizi'ne, oradan da Adriyatik'e kadar uzanan bir sahanın hâkimi olmuştur⁹⁸. Becerikli bir diplomat olan II. İvan Asen, Bizans'la imzalanan Haçlı karşıtı bir anlaşma neticesinde, fetihlerden elde edilecek payın büyük kısmını Bizans'a vermek karşılığında Bulgar Kilisesi ve Patriğinin bağımsızlığının tanınması koşulunu kabul ettirmiştir. Bulgar Kilisesinin tam bağımsızlığı için Roma'yla

⁹⁴ Yordanov v.d., 1995: 65.

⁹⁵ Yordanov v.d., 1995: 65.

⁹⁶ Yordanov v.d., 1995: 65.

⁹⁷ Yordanov v.d., 1995: 65.

⁹⁸ Grampton, 2007: 21; Yordanov v.d., 1995: 66.

da görüşmelerde bulunan II. İvan Asen, 1235 tarihinde amacına ulaşmış ve II. Bulgar Devleti'nin en parlak dönemlerinden birinin mimarı olmuştur⁹⁹.

II. İvan Asen'den sonra da gelişmeye devam eden Bulgar Devleti, XIII. yüzyılın ortalarında bölgede meydana gelen siyasi değişiklikler ve olaylar karşısında güç kaybetmeye başlamıştır¹⁰⁰. Bu dönemde, Hasköy ile birlikte Güney Bulgaristan toprakları Bizans hâkimiyetine geçmiş¹⁰¹, ancak, XIV. yüzyılın başında, Çar Todor Svetoslav (1300-1321) döneminde geri alınmıştır¹⁰².

Bulgar birliklerinin, Hasköy bölgesini Bizans'a karşı düzenledikleri akınlarda kaçış koridoru olarak kullandıklarını bahane eden Bizans İmparatoru III. Andronikos, 1325 tarihinde Çar Mihail Şişman'dan (1323-1330) Hasköy'ün Matocina Köyü'nde bulunan Bukelon Kalesi'nin kendilerine verilmesini istemiş, bu teklifi kabul eden Şişman, kaleyi Bizans'a vermiştir. Böylece XIV. yüzyılın bu döneminde, Hasköy bölgesindeki toprakların bir kısmı Bulgarların bir kısmı ise Bizans'ın eline geçmiştir¹⁰³.

Bulgaristan topraklarında bir çeşit istikrar sağlamayı başaran son hükümdar İvan Aleksandır (1331–1371) olmuş, onun ölümünden sonra ise Bulgaristan kendi kaderini tayin edemez duruma gelmiş ve Sırlar ile Osmanlılar arasındaki mücadeleden etkilenmiştir¹⁰⁴. Osmanlıların Edirne'yi almaları ve 1389 tarihinde I. Kosova savaşı ile Sırp tehdidini bertaraf etmeleri bölgedeki hakimiyetin Türklerin eline geçmesine neden olmuştur. 1393 tarihinde, üç aylık bir kuşatmanın ardından Tırnovo'nun düşmesi ile Bulgar hanedanı azledilerek devlet feshedilmiştir. 1396 tarihinde Vidin'deki direnişin de bertaraf edilmesiyle Bulgar Devleti tamamen ortadan kaldırılarak toprakları Osmanlı Devleti'ne katılmıştır.

⁹⁹ Grampton, 2007: 21.

¹⁰⁰ İstanbul'dan çıkarılan Haçlıların yerine 1261 tarihinde Bizans Devleti yeniden kurulmuştur. Bu olay, bölgeye istikrar getirmediği gibi aynı tarihte Macarlar da Vidin'i ele geçirerek Bulgar devleti için bir tehdit oluşturmaya başlamışlardır. Soylular arasında baş gösteren kavgalar siyasi istikrarsızlığı tetiklemiş ve bu dönemde Bulgarlar kısa bir süreliğine de olsa Tatarların vesayetinde kalmak zorunda olmuşlardır. Grampton, 2007: 21–22.

¹⁰¹ Bu dönemde Balkanlardaki Bizans hâkimiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. I. Demirkent, (2005): "14. Yüzyıla Kadar Balkan Yarımadasında Bizans Hâkimiyeti", *Bizans Tarihi Yazıları*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, s. 17–30.

¹⁰² Yordanov v.d., 1995: 72.

¹⁰³ Yordanov v.d., 1995: 73.

¹⁰⁴ Grampton, 2007: 22–23.

Bulgar Devleti'nin tamamen ortadan kalkmasının ardından Balkanlar özellikle Osmanlı ile Bizans arasındaki mücadeleye sahne olmuştur¹⁰⁵. Avrupa devletlerinin Haçlı orduları oluşturarak ve Bizans'a yardım sağlayarak dahil oldukları bu mücadelenin galibi Sultan II. Mehmed (1451-1480) devrinde belli olmuş, 1453 tarihinde İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle Bizans Devleti tarihe karışmıştır.

B.2. Osmanlı İdaresinde Hasköy ve Çevresi

Hasköy bölgesinin daha XIV. yüzyılın ortalarında Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin akınlarına maruz kalan Balkanlardaki ilk bölgelerden biri olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁶. Nitekim daha 1321 tarihinde bir kısım Osmanlı kuvvetinin Marmara'dan Doğu Trakya'ya geçtiği, burada 18 ay kadar kalıp bölge hakkında fikir sahibi olduktan sonra Anadolu'ya geri döndüğü bilinmektedir¹⁰⁷. Ancak, Osmanlıların Balkanlardaki bu geçici faaliyetleri çok geçmeden meyvelerini vermiş ve Bizans taht kavgasında taraf olan Orhan Gazi'nin V. Yuannis ile Kantakuzen arasındaki mücadelede Kantakuzen'e yardım ederken üst olarak kullanmak üzere Gelibolu Yarımadası'ndaki Çimpe Kalesi kendisine verilmiştir. Böylece 1353 tarihinde Osmanlı Devleti Rumeli'de toprak sahibi olmuştur¹⁰⁸. Stratejik bir üst ele geçiren Osmanlılar, bu tarihten sonra Trakya Bölgesi'ndeki akın ve keşiflerini daha sistemli hale getirmişlerdir. Özellikle Sultan I. Murad (1362–1389) zamanında Lala Şahin Paşa, Hacı İlbeyi ve Evrenuz Bey gibi komutanlar Rumeli'nin fethinde aktif bir rol üstlenmişlerdir¹⁰⁹. 1362–1363 tarihinde Edirne'nin fethiyle¹¹⁰ hız kazanan Balkan ve Bulgaristan topraklarının fütuhattı, 1364 tarihinde Filibe'nin alınması¹¹¹ ve Sırp Sındığı savaşıyla perçinlenmiş, 1372 Çirmen galibiyetiyle kesinlik kazanmıştır. Hasköy bölgesinin Osmanlı

¹⁰⁵ İstanbul'un fethinden önce Bizans Devletinin durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. I. Demirkent, (2005): "Fetih Öncesinde Bizans'ın Siyasi Durumu", *Bizans Tarihi Yazıları*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, s. 63–72.

¹⁰⁶ Yordanov v.d., 1995: 73. Hammer'in bildirdiğine göre Türkler, Selçuklular döneminde iki, Osmanlı Devletinin erken dönemlerinde ise 16 olmak üzere 18 defa Rumeli'ye geçmişlerdir. Bkz. J.Von Hammer, (2008): *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Ed. M. Güçlükol, B. Bozkurt), İlgili Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, C. 1, s. 48.

¹⁰⁷ İ.H. Uzunçarşılı, (byy.): *Büyük Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Yayınları, Ankara, C. 1, s. 155.

¹⁰⁸ Uzunçarşılı, byy.: C. 1, s. 156.

¹⁰⁹ Uzunçarşılı, byy.: C. 1, s. 159.

¹¹⁰ Edirne'nin fetih tarihi ile ilgili değişik görüşler için bkz. A. Burmow, (1994): "Türkler Edirne'yi Ne Vakit Aldılar?", *Belleten*, S.VII., (Çev. H. Eren), İstanbul; Uzunçarşılı, byy.: C. 1, s. 163, dn.2.

¹¹¹ Uzunçarşılı, byy.: C. 1, s. 167.

egemenliğine geçişinin Filibe ve Zağra'nın alınmasını müteakip gerçekleştiği düşünülmektedir¹¹².

Hasköy'ün bir yerleşim birimi olarak ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinemesi de, bölgenin iskânında önemli bir etkiye sahip tımar, mülk ve vakıf tevcihlerinin verilmesi I. Murad dönemine kadar inmekte,¹¹³ bölgedeki imar faaliyetlerinin mevcut örnekleri ise Yıldırım Bayezid (1389-1402) dönemine kadar takip edilebilmektedir¹¹⁴.

Osmanlı başkenti Edirne'ye olan yakınlığı, sefer ve ticaret yolları üzerinde bulunması ve verimli Meriç Havzası'nda yer almasına bağlı olarak Çirmen Sancağı'na bağlanan Hasköy, yukarıda saydığımız nedenlere bağlı olarak kısa sürede gelişerek kaza merkezi haline gelmiş ve daha XV. yüzyılda bir Osmanlı yerleşim birimi özellikleri göstermeye başlamıştır¹¹⁵. Hasköy'ün bu hızlı gelişiminin en önemli sebebi, devlet kontrolündeki Türkleştirilmesi olmalıdır. Nitekim Osmanlıların Balkanlardaki iskân siyasetleri gereği, fethedilen diğer bölgelerde olduğu gibi Hasköy'e de Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Türkler yerleştirilmiştir.

Osmanlı iskân siyaseti doğrultusunda Anadolu'dan Rumeli'ye ilk yerleştirilenler; fetihlere katılan gaziler, aşiret reis ve mensupları (konar-göçer Yörükler), Anadolu yayaları, akıncılar, dervişler ve tımarlı sipahilerdi¹¹⁶. Hasköy bölgesinin Türkleştirilmesinde konar-göçer Yörükler, akıncılar ve özellikle dervişlerin büyük etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹² Yordanov v.d., 1995: 73.

¹¹³ S. Çalık, (2005): *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlar'da Osmanlı Düzeni* (15.-16.yüzyıllar), Bosna-Hersek Dostları Vakfı Yayınları, Ankara, s. 119.

¹¹⁴ P. Tuğlacı, Hasköy'ün Fatih Sultan Mehmed devrinde, vezir Koca Mahmud Paşa tarafından kurulan bir kasaba olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Tuğlacı, 1985: 351. Ancak günümüzde hâlâ ayakta olan ve Balkanlardaki en eski Osmanlı Camisi olarak kabul edilen Hasköy Eski Camisi'nin Cami'nin kitabesinden anlaşıldığına göre eser H.797/M.1395 tarihinde, Yıldırım Bayezid devrinde inşa edilmiştir. Bu durum, söz konusu tarihte Hasköy'ün bir yerleşim birimi olduğunun açık bir göstergesidir.

¹¹⁵ XV. yüzyılda, kasabada mevcut caminin etrafında çarşı oluşturacak sayıda dükkân bulunduğunu, Hasköy'e ait, bilinen en eski belge olan H.818/M.1415-1416 tarihli Umur Bey Vakfiyesinden öğrenmekteyiz. Umur Bey'den önce, babası Saruca Paşa'nın da Hasköy'de kendi adına bir cami, imaret, kervansaray ve cami yaptırdığı bilinmektedir. Bkz. E.H. Ayverdi, (1972): *Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, C. II, Baha Matbaası, İstanbul, s. 497. Saruca Paşa ve Umur Bey Vakfiyelerinin içeriği için bkz. M.T. Gökbilgin, (2007): *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukattalar*, İşaret Yayınları, İstanbul, s. 235-244.

¹¹⁶ H. Doğru, (2002): "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, Ankara, s. 167.

Hasköy nahiyesinin belirli bir kısmını ellerinde tutan konar-göçerler, çoğunlukla Anadolu'dan gelen Türkmen aşiretlerden oluşmaktaydı. Anadolu'dan getirilen Türk unsurlarının yanında, XV. ve XVI. yüzyılda Samsun, Kırım ve Basarabya'dan getirilen Tatarlar da bölgeye yerleştirilmiştir. Bölgedeki, Tatarköy, Uludere Tatarköyü gibi yerleşimlerin adı burada yaşayan Tatarlardan gelmektedir¹¹⁷. Tahrir defterlerinde, “cemaat-i yörükân”, “cemaat-i tataran”, “haricden ekerler”, “karye sınırlarında otururlar” şeklinde ifade edilen bu gruplar, bazen mensup oldukları Eşkinci teşkilatı adı ile anılmışlardır¹¹⁸.

Tahrir Defterlerine Göre Hasköy'de Eşkinci Yörük Teşkilatı

Yörük Teşkilatın Adı	Tarih (Hicri)	Ocak Sayısı	Defter No
Yörükân-ı Naldöken	952	3	TD 223
Yörükân-ı Vize ve Tataran ve Canbazan	950	2	TD 220
Yörükân-ı Tanrıdağı	950	46	TD 230
Yörükân-ı Selanik ma'a Tırhala	950	1	TD 225
Yörükân-ı Naldöken	980	4	TD 650

(S. Çalık'tan)

Yukarıdaki döküme göre, H.950'lerde Hasköy'de 25'er kişiden oluşan toplam 52 ocak şeklinde organize olmuş toplam 1400 Yörük ve tatar eşkincisi ve yamağı bulunmaktadır¹¹⁹.

Hasköy bölgesinin Türkleşmesi ve imarındaki diğer bir etken de akıncılardır. Daha önce de belirttiğimiz üzere bölge, Selçuklu ve Osmanlı akınlarına maruz kalan ilk yerlerden biridir. Daha Beylikler Devrinde, özellikle Aydınoğulları, Saruhanoğulları ve Karesioğulları, gerek bağımsız olarak gerekse de Bizans ile olan ittifakları dolayısıyla sık sık Rumeli'ye akınlarda bulunmuşlar, özellikle Aydınoğullarından Umur Bey Türk gruplarını da bölgeye yerleştirmiştir¹²⁰. Osmanlı yerleşim politikası, yeni bölgelerin fethedilmesi, iskan edilen toprakların Osmanlı kültürüyle bütünleştirilmesi ve devletin

¹¹⁷ Yordanov v.d., 1995: 83.

¹¹⁸ Çalık, 2005: 114.

¹¹⁹ Çalık, 2005: 116-117.

¹²⁰ Çalık, 2005: 19; M.H. Yinanç'ın Düstürname-i Enveri adlı eserinden naklen.

gücünün en uç topraklara taşınmasına hizmet eden akıncılık müessesesi¹²¹, Osmanlı Devrinde de devam ettirilmiştir. Bu müessesenin Hasköy bölgesindeki temsilcilerinin Malkoçoğulları olduğu bölgeye ait tahrir defterlerinde bu aileye mensup kişilerin kayıtlarına sıkça rastlanmasından anlaşılmaktadır¹²². Osmanlı akıncılık faaliyetlerinin Kanuni Sultan Süleyman devrinde dahi devam ettirildiği bilinmektedir¹²³.

“Kolonizatör” olarak literatüre geçen Türk dervişlerin Bulgaristan topraklarındaki ilk faaliyetleri Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. İzzeddin Keykavus’un Bizans’taki sürgün hayatı sırasında, 1263–64 tarihinde ve Sarı Saltuk önderliğinde olmuştur¹²⁴. Kalabalık gruplar halinde Dobruca ve çevresine yerleşen Selçuklu Türkleri burada liderleri Sarı Saltuk’un ölümüne kadar kalmış, daha sonra bir kısmı Anadolu’ya geri dönmüş, bir kısmı ise Doğu Balkanlar’a, özellikle de Meriç Havzası’na göç etmiştir. Osmanlı marifetiyle Balkan topraklarında faaliyet gösteren dervişler, Sarı Saltuk’un izinden giderek onunla maddi ve manevi bağlantılar kurmuşlardır.

Balkan topraklarında olduğu gibi Hasköy’ün iskânında da dervişlerin büyük katkısı olduğu anlaşılmaktadır¹²⁵. Bu dervişlerin kurduğu tekke ve zaviyeler bölgenin Türkler tarafından fethinden itibaren sosyal ve dini yapısının oluşmasında etkili

¹²¹ H.Ç. Arslan, (1999): “Erken Osmanlı Dönemi (1299-1453)’nde Akınlar ve Akıncı Beyleri”, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, C. 1, s. 217.

¹²² Çalık, 2005: 233–337. Bölgede, bu ailenin girişimiyle yaptırılan hiçbir eser günümüze ulaşamamıştır ancak, Malkoçoğlu ailesi mensuplarının 1930’lara kadar şehirde yaşamaya devam ettiği ve Hafız Malkoç Efendi adlı bir zatın bu tarihte Hasköy müftüsü olduğu öğrenilmektedir. Bkz. Balkanlı,1986: 77. Malkoçoğlu ailesi’nin Rumelideki faaliyetleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. M. Kıprovska, (2006): “Gazis and Dervishes: The Mihaloğlu Family – Gazi Warriors and Patrons of Dervish Hospices”, *Third International Congress on The Islamic Civilisation in the Balkans, (1–5 November 2006)*, Bucharest, Romania.

¹²³ Rumeli’deki Akıncıların organizasyon ve faaliyetiyle ilgili bkz. M. Kıprovska, (2004): *The Military Organization of The Akıncıs in Otoman Rumelia*, Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

¹²⁴ Kiel, (1980): “Sarı Saltuk ve Erken Bektaşilik Üzerine Notlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 9, s. 26.

¹²⁵ Tarihi kaynaklardan anlaşıldığına göre, Hıristiyanlığın Ortaçağdaki baskıcı tutumuna karşı yeni bir sosyal nizam ve adalet vaat eden ve esrarengiz bir din propagandası şeklinde cereyan eden misyoner Türk dervişleri ordularla birlikte hatta onlardan önce fütuhata çıkmış ve karşı tarafı daha önce manen fethetmiştir. Kendileriyle birlikte memleketlerinin örf, adet ve inanışlarını da fethedilen yerlere taşımışlardır. Bkz. Ö.L. Barkan, (2002): “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Türkler, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, C. 9, s. 136. Ayrıca Orta Asya menşeli bu Türk dervişleri Balkanlarda dağınık halde yaşayan ve millî benlik ve inançlarını kısmen ya da tamamen yitirmiş ancak, dil ve yaşam tarzı gibi bazı özelliklerini muhafaza eden Uzlar, Peçenekler, Kumanlar, Avarlar ve Hunlar gibi Türk menşeli kavimlerle kolayca temasa girerek bölgenin Türkleşip İslamlaşmasını hızlandırmışlardır.

olmuşlardır¹²⁶. Tarihi kaynaklar incelendiğinde Hasköy bölgesinde kurulan birçok tekke ve zaviyelerin olduğu görülmektedir¹²⁷. Dervişlerin Hasköy bölgesinde erken tarihlerden itibaren faaliyet göstermeye başladıkları, ilk mahallelerden birinin adının mahalle-i Dervişan olmasından da anlaşılmaktadır.

Fatih Sultan Mehmed dönemine ait tahririne göre XV. yüzyılda Hasköy, hepsi Müslüman nüfustan teşekkül, Hacı Mahmud, İsa Fakih, Sofular, Saraç İnebey, Saraç Musa, Hacı Kayalı, Cüllâh, Hacı İsmail, Kadı, Debbâğlar, Dervişan ve Hacı Bayezid adlarında toplam 12 mahalle ve burada yaşayan 150 haneden ibaret, orta büyüklükte bir kasabadır¹²⁸. Hasköy'ün ilk mahalle adlarına bakıldığında, bunların meslek sınıfları, kişi adları ile sosyal ve dini mevkilere göre oluştuğu görülmektedir¹²⁹. Kaynaklardan anlaşıldığına göre; Hasköy mahallelerinden en kalabalığı, kayıtlı 38 vergi hanesi ile Debbâğlar mahallesi iken, Dervişan mahallesi üç, Hacı Musa mahallesi dört, Hacı Kayalı mahallesi beş haneden oluşmaktadır¹³⁰. Hane sayısının azlığı ve ismi ile dikkat çeken Dervişan Mahallesi, daha sonraki tahrirlerde görülmemekte, bu durum da Mahalle-i Dervişan tabirinin mahalleden ziyade dervişlerin ayrı bir zümre halinde topluca yaşadıkları yeri belirtmede kullanıldığını düşündürdüğü gibi, bu kişilerin burada geçici surette buldukları anlamını da taşımaktadır¹³¹.

¹²⁶ Türk dervişlerin ekseriya ıssız ve تنها yerlerde inşa ettikleri tekke ve zaviyeleri bir nevi Türk manastırları olarak tanımlamak mümkündür. Bkz. Barkan, 2002: 136. Osmanlı Devleti'nin batı uçlarına doğru yönelen dervişlerin bir kısmı gazi ve askerlerle birlikte savaşa katıldığı gibi bir kısmı ise civardaki köylere veya tamamen boş araziye yerleşerek bir şeyh önderliğinde ve müritlerle birlikte ziraat ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Dervişlerin boş araziler üzerine kurdukları zaviyeler bu surette kısa sürede gelişerek büyük din, kültür ve imar merkezlerine dönüşmüşlerdir. Boş arazilerin ekilip biçilmesi ve yollarla derbentlerin korunup tamir edilmesi gibi vazifelere karşılık Devlet, Kolonizatör dervişleri bazı yükümlülük ve vergilerden muaf kılmıştır. Bkz. Barkan, 2002: 141-142.

¹²⁷ Hasköy'de kurulan tekke ve zaviyeler hakkındaki ayrıntılı bilgiler çalışmamızın katalog kısmında verilmiştir.

¹²⁸ Şahin, 1997: 390. Çalık, bu 12 mahallede kayıtlı vergi hanesi toplamını 186 olarak vermektedir. Bkz. Çalık, 2005: 79.

¹²⁹ İlk defterlerdeki mahalle adlarında Cüllâh, Saraç ve Debbâğ mesleklerinden başkası kullanılmadığına göre, diğer meslek guruplarıyla kıyasla, bunların bu mahallerde sayıca fazla oldukları, mahalle adının da buradan geldiği düşünülebilir. Kişi isimleriyle anılan mahallelerde ise mahalleyi kuran zatın adı ya da o dönemde oradaki en etkili kişinin kimliği etkili olmalıdır. Hasköy'de kurulan bu ilk mahallelerin isimleri göz önünde bulundurulduğunda dikkat çeken bir diğer nokta da buraya Anadolu ya da başka bir yerden sevk edilen kişilerin geldikleri yer ya da yöre hakkında açık bir işaret vermemeleridir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, kasabanın söz konusu tarihlerde çoktan bölgeye adapte olduğu izlenimi uyandırmaktadır.

¹³⁰ Çalık, 2005: 80.

¹³¹ Çalık, 2005: 80.

Nefs-i Hasköy'ün Mahalle ve Nüfusu

MAHALLE ADI	MÜSLİM												GAYR-İ MÜSLİM														
	HANE						MÜCERRED						HANE						MÜCERRED								
	1464	1515	1523	1531	1572	1595	1464	1515	1523	1531	1572	1595	1464	1515	1523	1531	1572	1595	1464	1515	1523	1531	1572	1595			
1 Cami (doğancı)	-	66	39	86	59	116	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2 Kethüda Balı	-	37	29	67	33	55	-	-	10	-	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3 Cüllah Haraccı	27	29	24	36	26	19	-	-	15	-	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4 Sarrac İnebey(sofular)	15	41	31	37	36	55	-	-	15	5	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5 Tekye (Hacı Yunus)	11	34	27	46	43	47	-	-	27	-	-	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6 Hacı Kayalı	5	41	23	35	-	-	-	-	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7 Hacı Beyazıd(Cabi Hoca)	14	22	19	8	7	16	-	-	5	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8 Osman Fakih	-	-	-	-	31	34	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9 Hacı Mahmud	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10 İsa Fakih	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11 Sofular	22	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12 Sarrac Musa	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13 Kayı ?	23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14 Debbağlar	38	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15 Dervişan	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16 Gebran	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	186	270	192	315	235	342			108	5		35							33								

(S.Çalık'tan)

Şehirleşmenin temel unsuru olan mahallelere sahip olması ve nüfustaki artış XV. yüzyılda Hasköy'ün köyden kasaba statüsüne geçtiğinin göstergesidir¹³².

XVI. yüzyılda da gelişimini sürdüren kasabada, 1515 tarihinde nüfusun iki katı arttığı halde mahalle sayısının azaldığı, Hacı Mahmud, İsa Fakih, Saraç Musa, Kadı, Debbağlar ve Dervişan mahallelerinin ortadan kalktığı, buna karşılık Cami ve Kethüda Balı adlı iki yeni mahallenin oluştuğu görülmektedir¹³³. Mevcut mahallelerin birleşmesi ve yeni adlar ya da daha baskın tek bir adla anılmaya başlanması şeklinde yorumlanabilecek bu durum, tabii bir felaket ya da başka bir sebeple kasabada meydana gelen fiziki bir değişikliğin göstergesi de olabilir. Nitekim 1515 tarihinde Hacı İsmail adıyla da anılan Tekye mahallesinin 1530 tarihinde Hacı Yunus şeklinde

¹³² Şahin, 1997: 390. İlk evraklarda Kadı isimli bir mahalleye rastlanması, Osmanlı Devlet düzeni içerisindeki Kadılık makamına işaret etmektedir. Halk arasındaki adli ve dini meseleleri idare etmek ve karara bağlamak yetkisine sahip kadılık makamının bulunması, Hasköy'de gelişmiş bir yerleşim ve yaşamın olmadığını göstermekte, kasabanın Osmanlı düzen ve şehirleşme zincirinin bir halkası olduğu anlamını taşımaktadır.

¹³³ Çalık, 2005: 80; Şahin, 1997: 390.

kaydedildiği¹³⁴, 1572 tarihinde Hacı Kayalı mahallesinin adının da değişip Osman olduğu anlaşılmaktadır¹³⁵. Hasköy’de daha önceleri 12 olan mahalle sayısı, 1515 tarihinde yediye inmiş ve XVI. yüzyılın sonlarına kadar Hasköy’de mahalle sayısı hep yedi olmuştur¹³⁶.

Fatih Sultan Mehmed döneminde Hasköy’de, daha çok tarıma dayalı ekonomi hâkim olmakla birlikte, bütün esnafın yöneticisi konumundaki bir “Ahi Baba” yönetiminde, başta dericilik ve deri ile ilgili zanaat kolları (pabuççuluk, saraçlık, kürkçülük v.s.) olmak üzere, ipekçilik, sabunculuk, boyacılık gibi meslek ve zanaat dallarıyla uğraşanlar da bulunmaktaydı¹³⁷. Nitekim 1466 tarihinde Hasköy’ün merkezindeki has gelirleri toplamı olan 13482 akçenin %80’den fazlasının tarım faaliyetlerinin dışından olması, XV. yüzyılda kasabada ticaret ve zanaatçılık ile geçinenlerin sayısının bir hayli fazla olduğunu göstermektedir¹³⁸. Fatih Sultan Mehmed dönemi vesikalarında gayr-ı Müslim hanelerden bahsedilmediğine göre, XV. yüzyılda Hasköy merkezindeki ekonomik faaliyetlerin tamamı Türkler tarafından gerçekleştiriliyor olmalıdır.

Doğu Rodopların kuzey etekleri ile Meriç Nehri ve Kayalıdere arasındaki engebeli bölgedeki verimli vadiyi içine alan Hasköy nahiyesinin temel birimi karyedir¹³⁹. XV. yüzyılda 84 karyeye sahip olan Hasköy, iskân birimi ve nüfus bakımından Çirmen Sancağının en büyük nahiyelerinden biri olup, karye sayısı XVI. yüzyılın sonlarında 145’e ulaşmıştır¹⁴⁰. Bu dönemde Hasköy nahiyesi, başta karye

¹³⁴ Şahin, 1997: 391.

¹³⁵ Çalık, 2005: 80; Şahin, bu mahallenin adını Osmanlı Fakih olarak vermektedir. Bkz. Şahin, 1997: 391

¹³⁶ Çalık, 2005: 80. XVI. yüzyıl sonlarında Hasköy’de gayr-i Müslim unsurların bulunduğu kayıtlardan anlaşılacakla birlikte, kasabada Bulgar mahallelerinin oluşmaya başlamaya XVII. yüzyıl itibarıyla görülmeye başlamaktadır. Rodop Dağları ve yakınlardaki köylerden gelen Bulgarlar, Metoh mahallesi, Bulgar mahallesi, Ruçok mahallesi, Tillikaya mahallesi, Göl mahallesi, Çoban mahallesi ve Yılanlı mahalleyi kurup yerleşmişlerdir. Bkz. Yordanov v.d., 1995: 87. XVII. yüzyılda Hasköy’e gelen gayri Müslimlerin sayısının mahalleler kuracak düzeyde olması ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Grampton’a göre bu dönemde; 50 Hıristiyan Bulgar’dan sadece biri kasabada ikamet etmekte, büyük bir bölümü ise en fazla 150–200 kişiden oluşan köylerde yaşamaktaydı. Bkz. Grampton, 2007: 30. Bulgar yerleşimcilerin mahalleler kurup Hasköy’e yerleşmeleri bölgenin ticari ve tarımsal olarak uygun oluşunun yanı sıra aynı dönemde tüm Bulgaristan toprakları ve Hasköy bölgesinde de görülmeye başlayan haydut çetelerinden kaçma ve korunma maksatlı gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.

¹³⁷ Şahin, 1997: 391.

¹³⁸ Çalık, 2005: 81.

¹³⁹ Çalık, 2005: 111.

¹⁴⁰ Çalık, 2005: 111.

olmak üzere mezra ve reaya ile müselleme çiftliklerinden oluşmakta, burada yerleşik haklatan başka konar-göçer Yörükler de çalışmaktadır.

Hasköy Nahiyesinde Kırsal Kesimin Yerleşim Birimleri

YERLEŞİM	1466	1482	1515	1530	1541	1572	1595
Karye (rea.)	84	89+4	49	48	86	103	127
Karye (müs.)			41*	41	38*	38	
Karye(rea.müs.)			7	7	4	4	
Karye(boş)	6	2		1			22
Mezra			4	5	8	12	2
Mezra (boş)	1	2					21
Çiftlik	5	1	2				
Mevki			4		5	6	
Cemaat	5						
TOPLAM	101	98	107	102	141	163	172

* Bir sonraki deftere göre tespit edilmiştir

(S.Çalık'tan)

Hasköy nahiyesi, başta tarım faaliyetleriyle uğraşmakta, Çirmen Sancağı'nın genelinde olduğu gibi burada da tahıl ve bakliyat tarımı başta gelmektedir. Özellikle buğday, arpa, nohut ve mercimek önemli ürünler arasındaydı. Tarım dışında, birçok karyede özellikle konargöçerler tarafından gerçekleştirilen küçükbaş hayvan ve bal üretimi görülmekte, Meriç kıyısında ise balıkçılık bir başka geçim kaynağı olarak yapılmaktaydı¹⁴¹.

¹⁴¹ Çalık, 2005: 117.

Hasköy Nahiyesinde İktisadi Faaliyet ve Vergilendirme

TARİH	TARIM																	HAYVANCILIK			TİCARİ VE SİNÂİ FAALİYET					RAİYYET VE ARIZİ VERGİLER		TOPLAM			
	HUBUBAT							BAKLİYAT		SİNÂİ ÜRÜNLER			BAĞ VE BAHÇE					ÇAYIR-SAZ	BALIK	BAL	KOYUN	DEĞİRMEN	ŞİRA	BOZAHANE-MEYHANE	PAZAR-KAPAN	HAMAM	DÜKKAN-SERGI VE		DUHAN-YAYLAK-KIŞLAK-OTLAK	ÇİFT-BENNAK-MÜC-İSPENCE-DONÜMİ VE BADIHEVA VS.	
	BUĞDAY	ARPA	ÇAVDAR	KAPLUCA	CELTIK	ALEF	MAHLUT	DARI	MERCİMEK	NOHUD	SUSAM	KENEVİR	KETEN	PAMUK	SOĞAN	BOSTAN	MEYVE														BAĞ
1464	22013	5535	42		979		5519	306	100			50			100	315	120	1470	150	1750	1200	95			5500	3300	1200			42738	92482
%	24	6	0		1		6	0,3	0			0			0	0,34	0	1,7	0,16	2	1,3	0			6	3,5	1,5		46	100	
1515	63385	24657	5500	1744	5476		8119	204	56	1405		254	360		1725	6770	1460	3030	315	4256	3742	5075		10000		4800	1300	210	39589	193432	
%	33	13	2,9	0,9	2,9		4	0,1	0	1,6		0,2	0,3		0,9	3,5	1,5	1,6	0,16	2,25	2	2,6		5,3		2,8	0,6	0,1	20	100	
1541	140560	34130	11359	570	75	9248		12620	12		410	1213	40		1910	5581	1740	5126		5050	1850	3372	598		13000	500	1300	2222	39603	292089	
%	48	11,7	3,9	0,2	0	3,16		4,31	0		0,14	0,4	0		0,65	1,9	0,6	1,75		1,72	0,6	1,15	0,2		3,4	0,2	0,5	0,8	13,5	100	
1572	160527	28589	14576	650		14434	320	19553	66	99	315	1668			4062	6844	4234	3854	183	6939	1731	4925	411		13000	2000	1300	7311	177504	475095	
%	33	6	3	1,2		3	0,1	4	0	0	0,1	0,4			1	1,6	1	0,9	0	1,7	0,4	1	0,1		2,7	0,5	0,7	1,6	37,25	100	
1595	134370	40960	25805	390		25035	350	25110	1630	1350	360	77	6100		43	5227	9420	3000	3212		7953	1430	5475	440		13000			8623	179749	499109
%	26,9	8,5	5	0		5	0	5	0,4	0,3	0	0	1,4		0	1,2	2	0,6	0,65		1,6	0,3	1,3	0,1		2,6			1,7	36	100

(S. Çalık'tan)

XVI. yüzyıl sonlarına doğru Hasköy'de gelişmenin durduğu görülmektedir. Bu tarihlerde Hasköy'ün 10km kadar kuzeybatısında yer alan Uzuncaova bölgesi bir iskân merkezi haline gelerek Hasköy'ü gölgede bırakmıştır¹⁴². Özellikle her sene Eylül ayında düzenlenen panayırla ile büyük bir üne kavuşan Uzuncaova, kısa sürede her türlü alım satımın yapıldığı uluslar arası bir pazar halini almıştır¹⁴³. Yine aynı tarihlerde, Harmanlı¹⁴⁴ ve Cısr-i Mustafa Paşa¹⁴⁵ yerleşimleri de hızla gelişerek birer kasaba halini

¹⁴² Ortaçağ kaynaklarında, Hasköy bölgesinde bulunan yerlerden en sık bahsi geçen; o dönemde Makri Livada ya da Dolgo pole olarak adlandırılan Uzuncaova'dır. Yordanov v.d., 1995: 26. XVI. yüzyıl sonlarında, Sadrazam Sinan Paşa'nın bölgede yaptırdığı ve çeşitli yapılardan meydana gelen menzil külliyesi etrafında gelişmeye başlayan Uzuncaova, kısa sürede önemli bir yerleşim alanına dönüşmüştür. Bölgede inşa edilen Osmanlı Mimarlık eserleri çalışmamızın katalog kısmında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

¹⁴³ Uzuncaova Panayırının ilk olarak ne zaman düzenlenmeye başlandığı kesin olarak bilinmemekle birlikte genel olarak iki görüş üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilkinde göre panayır, bölgede bulunan bir Hristiyan-Bulgar mabedinin kuruluş günü dolayısıyla daha Türkler bölgeye gelip yerleşmeden önce, XI. yüzyılda düzenlenmeye başlanmış, oldukça fazla gelir getirdiği görülünce Osmanlı döneminde de devlet desteği ile devam ettirilmiştir. Bir diğer görüşe göre ise, Macar seferine giderken 1593 tarihinde bölgeden geçen Sadrazam Sinan Paşa, 30.000 kuruş ihsan ederek burada bir külliyenin yapılmasını ve yapıların bakımları için bir panayır düzenlenmesini emretmiştir. Hatta Sinan Paşa aynı dönemde Anadolu'dan 40 Türk ailesi getirterek buraya yerleştirmiştir. Her sene Eylül ayında düzenlenen Uzuncaova Panayırına 93 Harbinde ara verilmiş, Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan barış antlaşması sonrasında yeniden düzenlenmeye devam edilmiştir. Panayır son olarak 1876 tarihinde toplanmıştır. Bkz. İ. Dobrev, (1989): *Uzundjovskiyat Panair*, BZNS, Sofya, s. 5.

¹⁴⁴ Harmanlı'nın bir Osmanlı kasabası olarak kuruluş tarihini tam olarak bilemememize rağmen, bir yerleşim birimi olarak ilk kez Osmanlılar tarafından kurulmuş olmalıdır. Nitekim günümüz Harmanlı

almış ve Hasköy'e alternatif birer yerleşim alanına dönüşmüşlerdir. İstanbul-Belgrad yolu üzerinde kurulan menzil külliyesi etrafında şekillenen bu yerleşimler, gerek tarım ve ticarete uygunlukları gerekse de devlet marifetiyle aldıkları göçlerle kısa sürede kalabalıklaşarak gelişmiş, hatta Cısr-i Mustafa Paşa, bağlı bulunduğu Sancağın yönetim merkezi olan Çirmen'i gölgede bırakan bir gelişim göstermiştir¹⁴⁶. Nüfus hareketlerine bakılarak göç aldığı anlaşılan kasabaya, 1602 tarihlerinde Naldöken Yörüklerinin yerleştirildiği de bilinmektedir¹⁴⁷. XVII. yüzyılda Cısr-i Mustafa Paşa kasabasının iktisadında meydana gelen artış, bu tarihlerde ekonomik faaliyetlerin geliştiğini göstermektedir¹⁴⁸.

Çirmen Sancağında Şehir ve Kasabaların Tahmini Nüfusu

Şehir ve Kasaba	1466	1515	1530	1541	1572	1595
Tekürdağı	1000*	2000	2000	2500	2500*	2500
Akçakazanlık	250	650	650	750	850	1200
Hasköy	600	900	1000	1000	800	1100
Yenice-i Zağra	1000	1200	1100	1000	1000	1100
C. Mustafa Paşa					750	1000
Yenice-i Çırpan		600	500	500	400	400
İnecik	550	550	400	400	350	400
Çirmen	700	750	350	350	350	300
Toplam	4100	6650	6450	6600	7000	8000

* Tahmini

(S. Çalık'tan)

şehrinin yer aldığı alan üzerinde daha önce burada kurulmuş hiçbir köy ya da şehir kalıntısına rastlanmamıştır. K. Dinkov, (1985), *Harmanli*, Roden Kray, Sofya, s. 9. XVI. yüzyılda Siyavuş Paşa'nın vakıf eserleriyle şenlendirilen şehir, imar faaliyetlerinin tamamlanmasının ardından özellikle de XVII. yüzyılda büyük gelişme göstermiş, Meriç nehrine olan yakınlığı ve Osmanlı sefer yolu da olan kadim İstanbul - Belgrad yolu üzerinde bulunmasıyla da önemli bir tarım ve ticaret merkezi olmuştur.

¹⁴⁵ Cısr-i Mustafa Paşa, Yavuz Sultan Selim'in damadı ve Kanuni Sultan Süleyman dönemi Vezirlerinden Çoban lakaplı Mustafa Paşa'nın M.1528-29 tarihinde Meriç nehri üzerinde inşa ettirdiği köprüye izafeten burada kurulan yerleşim birimine verilen isimdir. Bkz. Eyice, 1993: 32.

¹⁴⁶ 1572 tarihinde Cami-i Şerif, Mahalle-i Atik, Mahalle-i Cedid ve Gebran adlı dört mahallesi olan kasabanın, 154 hane 27 mücerred vergi nüfusu bulunmaktayken, 1595 tarihinde ise nüfus artarak 199 hane ve 62 mücerred oluştur. Bkz. Çalık, 2005: 78.

¹⁴⁷ Halaçoğlu, 1993a: 33.

¹⁴⁸ Cısr-i Mustafa Paşa'nın iktisadı, Çirmen Sancağındaki diğer kasabalardan farklı olmayıp, kasabaya ait vergi dökümlerinde şehir iktisadiyatı unsurlarından pazar ve bozahane harici gelirlerin bulunmaması XVI. yüzyılda henüz ticaret ve zanaatın gelişmediğini göstermektedir. Bu durum XVII. yüzyılda değişmiş, kasabadaki ticaret ve zanaat dalları gelişmiştir. Bkz. Çalık, 2005: 79.

XVII. yüzyılda Hasköy bölgesini ticari olarak ilgilendiren olaylardan biri de Bulgaristan toprakları üzerinde kuvvetlenen Katoliklik propagandasıdır. Temelleri daha XVI. yüzyılda atılan Bulgarlar üzerindeki bu baskı, özellikle Dobrovnik olarak adlandırılan Pavlikanlar üzerinde tesir göstermiş ve ticaretle uğraşan bu kişiler hem Katolikliği yaymak için misyoner faaliyetlerde bulunmak, hem de ona finansman sağlamak üzere tüm Bulgar topraklarına yayılmışlardır. Bu dönemde, Hasköy pazarı Osmanlı pazarları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle de şehrin çok yakınında kurulan Uzuncaova Panayırı, Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarını aşmış, uluslar arası bir ticaret organizasyonu haline almıştır¹⁴⁹. Papa'nın da desteği ile Varşova, Viyana, Roma gibi önemli şehirlerle ticari bağlantıları olan Dubrovnik tüccarları, bu dönemde Hasköy ve Uzuncaova panayırının ününün tüm Avrupa'ya yayılmasında etkili olmuşlardır.

XVII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı düzeninin çekirdeğini oluşturan tımar sisteminde bozulmalar meydana gelmiş, bu bozulmalar ekonomik sorunları tetiklemiştir. Osmanlı Devletinin merkezi sistemindeki aksaklıklardan istifade ederek çeteler kurulmuş ve XVII. yüzyılda haydut ayaklanmaları kuzey kısımlardan başlayarak tüm Bulgar topraklarında görülmeye başlamıştır. Bu haydutlar zamanla birer milli kahraman olarak görülmüşler ve Bulgar milli uyanışının ilk işaretleri kabul edilmişlerdir¹⁵⁰.

Bölgedeki haydut ayaklanmaları ve Ayan isyanları ile mücadele etmek için merkezden bölgeye askerler gönderilerek garnizonlar kurulmuştur¹⁵¹. Garnizonlardaki askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak Hasköy esnafının üretimini arttırmasına sebep olmuş, bu da Hasköy pazarı ve Uzuncaova panayırının yanında yeni bir ticaret sahasının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bölgede garnizonların kurulması şehrin nüfusunun artmasında da

¹⁴⁹ Yordanov v.d., 1995: 89.

¹⁵⁰ XVII. yüzyılda Hasköy'de isyan eden haydutlar arasında en popüler olan Kralyu Voyvoda'dır. Yöredeki Bulgarlar arasında efsaneleştirilen Voyvoda, güçleşen meydanında tüm Türkleri yendiği için Müslümanların öfkesini ve hasedini üzerine çeker ve bu durumu hazmedemeyen Türkler tarafından ailesi katledilir. Bu olay üzerine intikam yemini eden Kralyu, dağa çıkıp bölgedeki tüm Türklere saldırmaya başlar. Etrafına topladığı çetecilerle bölgede terör estirmeye başladığından üzerine asker gönderilir. Türk askerleri tarafından kuşatılan Kralyu Voyvoda, yaralanır ancak cesedi bulunamaz. Bu gün Hasköy'e bağlı "Kralevo" köyü onun adını taşımaktadır.

¹⁵¹ Yordanov v.d., 1995: 101.

etkili olmuş, haydut ayaklanmaları yüzünden güvenli bölgelere kaçan Türk ve Bulgarlar şehre gelmeye başlamışlardır¹⁵².

XVIII. yüzyılda Osmanlı ekonomisindeki bozukluklar Rumeli'ye hâkim olmaya başlamış buna karşılık Hasköy gelişimini sürdürmüştür¹⁵³. Bu dönemde Bulgar esnafların şehrin ekonomik faaliyetlerine daha fazla katılmaya başladığı görülmektedir. Bu durum çok geçmeden Hasköy'de Bulgar burjuvazisinin oluşmasını hızlandırmıştır¹⁵⁴.

XVIII. yüzyılın sonları, Hasköy bölgesinde çok şiddetli hissedilen ve Bulgarca “*Kırcaliystvo*” olarak adlandırılan Ayan ayaklanmalarının etkisinde geçmiştir¹⁵⁵. Bu dönemin Hasköy ve civarındaki en etkili temsilcisi, etrafına topladığı 6000 kadar askeriyle Paşaköyü'ne karargâh kuran Emin Ağa'dır¹⁵⁶. Vidin'deki Osman Pazvandoğlu ile yakın bağlantılar kuran Emin Ağa, 1800 tarihinde merkezden gönderilen askeri birliği yenmiş ve III. Selim dönemindeki genel aftan yararlanarak Hasköy bölgesine hâkim olmuştur. Bölgede gücünü iyice arttıran Emin Ağa, Gümölcine'ye saldırınca idamına karar verilmiş ve bizzat Osmanlı Sadrazamı kumandasındaki ordu, 1813 tarihinde Hasköy'ü kuşatmış, Emin Ağa yakalanıp idam edilmiştir¹⁵⁷. Bu olayla birlikte Hasköy bölgesindeki ayaklanmalar tamamen sona ermiştir.

XIX. yüzyılın ortalarında Hasköy, Filibe Sancağına bağlı kaza merkezlerinden biri haline getirilmiştir¹⁵⁸. Bu tarihlerde şehrin nüfusunun arttığı ve bölgedeki Bulgarlar ile Bulgar olmayanların sayısının tespit etme çabasının ortaya çıktığı görülmektedir¹⁵⁹.

¹⁵² Yordanov v.d., 1995: 97.

¹⁵³ Osmanlı Devletinde zahire sıkıntısının baş gösterdiği bu dönemde, yabancılara buğday ve diğer tahıl ürünlerinin satılması yasaklanmıştır. Ancak, verimli tarım arazisine sahip Hasköy bölgesinde üretilen yüksek kaliteli tahıl ürünleri yabancı tüccarlar tarafından rağbet gördüğünden, bazı mültezim, ayan ve tüccarlar bu yasaklamalara uymayarak yabancılara zahire satmaya devam ettiklerinden bazı tedbirler alınmış ve bu hususta Temmuz 1747 tarihinde Uzuncaabat Hasköy kazasının kadısına hükümler gönderilmiştir. Bkz. Y. Özkaya, (2008): 18. *Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 326.

¹⁵⁴ Yordanov v.d., 1995: 104, 129.

¹⁵⁵ İlk belirtileri 1770'lerde ortaya çıkan Kırcaliystvo, 1790'larda ve 1800'lerin ilk on yılı içerisinde doruk noktasına ulaşmıştır. Tüm Rumeli'de anarşinin kol gezdiği bu dönemdeki en güçlü Ayanlar, Yanyalı Ali Paşa ile Osman Pazvandoğlu'dur. Bkz. Grampton, 2007: 42–43.

¹⁵⁶ Yordanov v.d., 1995: 96.

¹⁵⁷ Yordanov v.d., 1995: 97.

¹⁵⁸ Şahin, 1997: 391.

¹⁵⁹ 1774 tarihinde imzalanan Küçük Kaynarca antlaşması ile Rusya, Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan tüm Ortodoksların hamisi olmuştur. Balkanlardaki siyasi çıkarlarını korumak ve Slavlar üzerindeki

Osmanlı İmparatorluğunun bu dönemdeki kötü durumuna rağmen, Hasköy’de tarım, hayvancılık ve ticaretin bir hayli geliştiği anlaşılmaktadır¹⁶⁰.

XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğuna tabi unsurlar arasında milliyetçilik hareketlerinin görülmeye başladığı dönemdir. Rusya’nın teşvikiyle Balkanlarda ayaklanan Sırp ve Yunanların elde ettikleri menfaatler Bulgarlara da emsal teşkil etmiş ve Bulgarlar için bir “ulusal uyanış” dönemi başlamıştır.

Zengin Bulgar burjuvazisi, mali gücünü kullanarak Hasköy’de de baskın bir güç unsuru şeklinde organize olmuş ve Bulgar milliyetçiliğini yaymak üzere kilise, okul, okuma salonları ve yayın organları kurmaya başlamıştır.

B.3. Şark-ı Rumeli Vilayeti İdaresinde Hasköy ve Çevresi

Balkanlarda Osmanlı Devletine tabi Hıristiyan milletlerin bağımsızlık fikirleriyle merkezi otoriteye karşı ayaklanmaları özellikle Rusya’nın Panславizm propagandası etkili olmuştur. Bununla birlikte Bulgaristan’daki milliyetçilik hareketleri, merkezi İstanbul’da bulunan Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Bizans İmparatorluğunu yeniden canlandırma maksatlı Panhelenizm siyasetiyle Bulgarları asimile etmek isteyen idaresine karşı bir tepki olarak başlamıştır¹⁶¹. Kiliselerden yayılmaya çalışılan Panhelenizm fikrine karşı ilk tepkiler yine kiliselerde; Paisy ve Sofroni gibi Bulgar

hâkimiyetini arttırmak için bu antlaşmayı dayanak kabul ederek hareket etmiştir. Bu dönemde çok fazla yapılan nüfus sayımları ve istatistiklerinin sebebi bölgedeki hâkim unsurun hangi etnik grup olduğunu görüp ona göre hareket etmek olmalıdır. Nitekim 1878 Berlin antlaşmasında özerklik verilen Bulgaristan topraklarının ve kurulacak Şark-i Rumeli Vilayeti’nin sınırlarının belirlenmesinde, bölgedeki Müslüman ve gayr-ı Müslimlerin sayısının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Hasköy bölgesinde bu dönemde yapılan nüfus araştırmalarının birbirinden farklı sonuçlar verdiği görülmektedir. Papaz Konstantin İkonom’un tespitlerine göre, 1819 tarihinde Hasköy bölgesinde üç yüz civarında köy bulunmakta, toplam nüfusun dördte biri Müslümanlardan geri kalanı Hıristiyanlardan oluşmaktaydı. Bkz. Yordanov v.d., 1995: 98. 1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda yapılan ilk nüfus sayımına göre ise Hasköy, 10118 Hıristiyan, 9941 Müslüman, 633 çingene olmak üzere, toplam 20692 kişilik nüfusa sahiptir. 1873 tarihli bir başka araştırmaya göre, Hasköy’de 2492 ev bulunmakta ve şehirde 3452 Hıristiyan, 2492 Müslüman yaşamaktadır. Bkz. Yordanov v.d., 1995: 100. İ.Şahin, Hasköy’ün XIX. yüzyıldaki nüfusunu, 3500 kadar gayr-ı Müslim ile 2500 kadar Türk’ten ibaret, yaklaşık 6000 kişi olarak vermektedir. Bkz. Şahin, 1997: 391.

¹⁶⁰ 1857 tarihli vergi dökümlerine göre Hasköy kazasında, toplam 24000 koyun ve keçi bulunmaktadır. Aynı tarihli bir araştırmaya göre, Filibe Sancağına dahil kazalar içinde Hasköy, anason, pamuk, tütün yetiştiriciliği ile şarap ve ipek üretiminde ileri düzeyde olup, Filibe Sancağında pamuk ve anason yetiştiriciliği sadece Hasköy’de yapılmaktadır. 1858 tarihinde Hasköy Kazası 881795 okka tütün üretirken, tek başına Hasköy 31000 okka tütün üretmiştir. Bkz. Yordanov v.d., 1995: 103–105.

¹⁶¹ M. Aydın, (1992): *Şark-ı Rumeli Vilayeti*, T.T.K. Basımevi, Ankara, s. 1.

papazları tarafından gösterilmiştir. Giderek güçlenen Bulgar milliyetçileri gerek Ortodoks Patrikhanesine gerekse de Osmanlıya karşı gizli örgütler kurmuşlar ve ayaklanmalar düzenlemeye başlamışlardır. Nitekim 1819 tarihinde Hasköy’de ilk Bulgar kilisesi açılmış, akabinde 1837 tarihinde Sv. Bogoroditsa, 1851’de Sv. Georgi, 1861’de Sv.Sv Arhangeli Mihail i Gabrail, 1866 tarihinde de Sv. Sv. Kiril i Metodi olmak üzere dört kilise daha inşa edilmiştir¹⁶².

Kiliselerde başlatılan Bulgar milli şuurunu aşılama ve geliştirme hareketleri eğitim sahasına da yansımış, manastırlarda ortaya çıkan ve daha sonra bazı şehirlerde de yayılan hücre mekteplerinin yetersizliği görülerek Bulgarca eğitimin de verildiği mahalle mektepleri ve okuma salonları kurulmaya başlanmıştır. Öyle ki XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Hasköy’ün çeşitli mahallelerde biri kız diğerleri erkekler için olmak üzere dört Bulgar okulu¹⁶³ ve Bulgaristan’ın ilk okuma salonlarından biri olan Çitalişte Zarya faaliyet göstermekteydi¹⁶⁴.

Bulgarların bekledikleri Bulgar devleti kurma fırsatı, tarihe 93 Harbi olarak geçen Osmanlı-Rus savaşıyla (1877/78) gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun mağlubiyetiyle sonuçlanan savaşın akabinde Rus birlikleri Bulgar şehirlerinden geçerek İstanbul önlerine kadar ilerlemişlerdir. 13 Aralık 1877 tarihinde Hasköy kaymakamı, neredeyse şehirdeki tüm Müslümanlarla birlikte Hasköy’den ayrılmış, 17 Ocak 1878 tarihinde, General Gruko komutasındaki Rus ordusu Bulgarların sevinç gösterileri eşliğinde Hasköy’e girmiştir¹⁶⁵.

1878 Osmanlı–Rus savaşının sonunda 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos anlaşması ile kurulması ön görülen Bulgaristan Devleti’nin sınırları herhangi bir Bulgar milliyetçisinin hayal edebileceği en geniş sınırlara tekabül etmekteydi¹⁶⁶. Tuna’dan Rodoplar’a, Karadeniz’den Morava ve Vardar Vadilerine kadar uzanan ve Selanik hariç, Ege sahilinin bir bölümüyle içteki Üsküp, Ohrid, Manastır ve Serez’i de kapsayan bir alanda kurulması öngörülen yeni Bulgar Devleti’nin bu konumu, Rusya’nın söz konusu geniş sahada etkili olmasından endişeye kapılan

¹⁶² Yordanov v.d., 1995: 99.

¹⁶³ Yordanov v.d., 1995: 141.

¹⁶⁴ Yordanov v.d., 1995: 142.

¹⁶⁵ Yordanov v.d., 1995: 196–197.

¹⁶⁶ Grampton, 2007: 70.

İngiltere ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun tepkisine neden olmuştur. Nitekim Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması ile daha mütevazı topraklarda bir Bulgaristan Prenslığı kurulmuş, Balkan Dağları ve Rodoplar arasında kalan bölgede de Şark-ı Rumeli adında Osmanlıya bağlı otonom bir eyalet oluşturulmuştur¹⁶⁷.

İç işlerinde serbest, fakat siyasi ve askeri olarak doğrudan doğruya Osmanlı Devletine bağlı olan Şark-ı Rumeli Vilayeti, Avrupa devletlerinin onaylayacağı ve beş sene için tayin edilen bir Hıristiyan vali tarafından mümtaz bir eyalet olarak yönetilecektir¹⁶⁸. Mülki taksimat bakımından altı sancak ve 28 kazadan meydana gelen Şark-ı Rumeli Vilayeti'nin merkezini aynı zamanda bir sancak olan Filibe oluştururken, diğer sancaklar ise Tatarpazarcığı, Eski Zağra, Hasköy, Bergos ve İslimye olarak belirlenmiştir¹⁶⁹. Bu nizamla göre oluşturulan Hasköy Sancağı; Nefs-i Hasköy, Hacıilyas, Kırcaali ve Harmanlı kazalarından oluşmakta idi¹⁷⁰. Buna göre, vilayetin

¹⁶⁷ Grampton, 2007: 70.

¹⁶⁸ Aydın, 1992: 17.

¹⁶⁹ Aydın, 1992: 59.

¹⁷⁰ Aydın, 1992: 137. Buna göre Hasköy Sancağına bağlı **Hasköy Kazası**; Hasköy (merkez), Büyükirencik, Kayacık, Dobric, Kazakova, Semizce, Kuruçeşme, Aydınlar, Karapazarlı, Sisam, Ilıcataarköy, Karaağaç, Sarnıç, Sipili, Yüksükköy, Kazaklı, Kömürcü, Alibeyköy, Garvanköy, Alesce, Güvençler, Eskiköy, Osmanbabatekyesi, Mandra, Mosarlı, Uludere, Tatarköy, Paşaköy, Hisarlıobası, Aydebiç, Koçyaşlı, Hasobası, Sarıyurt, Elliler, Kavakmahalle, Bayasakı, Alibabatekyesi, Büyükyaycıllı, Horu, Giren, Güneli, Ayrıobası, Kütüklü, Tekyeköy, Sinecik, Firteli, Muhterik, Carmulu, Gazimahalle, Muhterik, Uzuncaova, Gündüklü, Duralı, Gördeme, Karaorman, Solomaz, Korucu, Muhterik, Kovanlık, Alanmahalle, Öksüzler, Elmalı, Küsdüköymahalle, Muhterik, Horozlar, Eydirli, Gündüklü, Teremezler, Pandecik, Yeniköy, **Hacıilyas Kazası**; Hacıilyas (merkez), Mirhanlı, Tatarköy, Eğrililer, Gökçeler, Kozpınar, Dereköy, Derbend, Çelenkrava, Kayalı, Celebler, Gündüklü, Karacahalil, Karahisarlı, Yoğurtcu, Dereköy, Novakova, Karacalar, Karaalan, Kozluk, Müsellim, Çatak, Kuşköy, Bodorava, Dipsizgöl, Bazla, Bukova, Musandıklar, Susuz, Üçtepe, Hotaşlı, Bahadırılı, Mişeler, Dolaştır, Büyükyacılar, Hacıoğulları, Olucak, Paşaköy, Satıbey, Sarıtaş, Üçtepecemaati, **Kırcaali Kazası**; Kırcaali (merkez), Beyköy, Yahşi, Faveşt, Daçköy, Çanaklar, Atik, Aydoğmuş, Uludere-Karamanlar, Gabreve, Kuşaliler, Durakköy, Pandecik, Boyacıklı, Tepecik, Ahlutlu, Karatala, Çubuklu, Başviran, Kartanlı, Hacımahalle, Maksudlar, Dağharmanlı, Boyacıdeligözler, Kayabaş, Yağmurlar, Kademeller, Kızılca, Kafnan, Salıncemaatli, Alkaya, Sula, Çelikler, Dorbalı, Karakaya, Karademirköy, Ördekler, Kuzgundere, Başaklar, Tuzlukazablar, İshaklar, Azablar, Kirmenler, Aydıncık, Tutluca, Karlarsorfa, Yoklamazlar, Karinalır, Altbeyler, İzmürlü, Çiftlik, Çıfıtılıca, Ablacık, Elçiler, Düdüncükler, Kibiviran, Hasimeler, Yörücükler, Kayacıklar, Sülümenler, Hisaraltı, Büyükarcalı, Küçükcarcalı, Yağmalı, Yenimahalle, Çataklar, Yuvalar, Karapaslı, Osmanbaşnar, Karaatlar, Tepealtı, Rüstemler, Akçaalanmehmedi, Dideler, Hocalar, Başlar, Sofular, Kirizli, Köprülü, Doğancahar, İdrisli, Hüseyinbabalar, Akçakalfak, Çakırlar, Üçtepe, Sabanköy, Kalfalar, Gökviran, Akpınar, Kocakaşlı, Kırarıl, Karamusalar, Albeden, Köseköy, Kovancalar, Macalar, **Harmanlı Kazası**; Harmanlı (merkez), Karuşlu, Beypınar, Sorgunlu, Toprakmahalle, Pandaklı, Yunusca, Caferce, Sivrikaya, Ovacık, Tırnova, Küçükkeyricik, Elvandere, Cibice, Deynekli, İncili, Bilice, Karatepe, Rumköy, Kozluca, Koyunlu, Salihler, Pınarçeva, Sahanlı, Doğanca, Bunaklı, Ohlanlı, Hacıköy, Sökiyaköy, Hasırlı, Süleymanca, Viranova, Tekyeler, Karapelid, Kolçalar, Kalfaköy, Gündüler, Ayladan, Arabacıköy, Hacıoba, Sadıklı, Yarıcılı, Köyalan, Kocaili, Bürücükler, Kadıviran, Ovacık, Akbaş-ı bala, Akbaş-ı zir, Hüseyinköy, Kavakmahalle, Belenli, Biniköy, Çeribaşlar, Kavakköy, Yenibağ, Akpınar, Abdülkerim, Alemdar, Karamustafalar, Hacıhüseyinmahalle, Hacıselim, İnceköy, Sivarika, Çerkesköy (Gökçedere) köylerinden oluşmaktaydı. Bkz. Aydın, 1992: 151-154.

diğer sancaklarıyla birlikte, Hasköy Sancağı'nın değişik etnik gruplardan meydana gelen nüfus dağılımı aşığıdaki gibi tespit edilmiştir¹⁷¹.

	<u>Bulgar</u>	<u>Türk</u>	<u>Rum</u>	<u>Çingene</u>	<u>Yahudi</u>	<u>Ermeni</u>
Filibe	127 619	36 848	14 265	4 736	1 185	806
Hasköy	74 656	55 334	1 138	2 116	246	-----
Eskizağra	124 666	27 115	35	2 811	431	-----
İslimye	96 425	12 463	14 184	3 685	845	276
Tatarpazarcığı	94 873	14 898	676	3 487	1 112	152
Bergos	36 997	28 091	11 798	2 689	358	71

(M.Aydın'dan)

Berlin antlaşması ile Şark-ı Rumeli topraklarında geçici bir Rus yönetimi oluşturulmuş, düzen sağlama kisvesiyle kent ve kasabalara gönderilen subaylar Bulgarları örgütlemeye başlamıştır. Rus yönetiminin Hasköy'deki temsilcisi olarak görevlendirilen Kurmay Yüzbaşı Zatkalık¹⁷², jimnastik ve atış kulüpleri adı altında bölgedeki tüm Bulgar erkeklerine silah kullanmayı öğretip atış talimleri yaptırmıştır¹⁷³.

Yeni kurulan Bulgar Prensiği, Şark-ı Rumeli'yi kendisinin ayrılmaz bir parçası olarak görmüş ve düzenlenen mitinglerle bölgenin ilhakı üzerine yoğun faaliyetlerde bulunmuştur. Nitekim 1885 tarihinde Bulgar Prensiği Şark-ı Rumeli sınırlarını ihlal ederek bölgeyi kendi topraklarına kattığını ilan etmiştir. Büyük bir diplomatik krize yol açan bu birleşme, Avrupa devletlerince geçersiz sayılmış ancak, Bulgaristan Prensinin aynı zamanda Rumeli Genel Valisi olmasına karar verilmiştir¹⁷⁴. Böylece, resmi dil olarak sadece Bulgarcanın kullanıldığı Şark-ı Rumeli, Osmanlı idaresinden daha da

¹⁷¹ Şark-ı Rumeli Vilayeti'nde, biri 1880 diğeri 1884 tarihinde olmak üzere iki defa nüfus sayımı yapıldığı halde kesin bir sayıya ulaşmak oldukça zordur. Nitekim farklı kaynak ve yayınlarda birbirinden değişik rakamların kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, söz konusu dönemde Rumeli'den Anadolu'ya ve tersi istikamette bir nüfus hareketi bulunması, gerek Türk gerekse Bulgar ve diğeri gayri Müslim unsurların gerçek miktarını tespit etmeye güçleştirmektedir. Şark-ı Rumeli Vilayeti'nin nüfus durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, 1992: 214-216; Oğuz, 1986:114-120.

¹⁷² Yordanov v.d., 1995: 223.

¹⁷³ Yordanov v.d., 1995: 224. Jimnastik Kulüpleri adı altında kurulan cemiyetlerin Şark-ı Rumeli'deki gerçek faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, 1992: 235-236.

¹⁷⁴ Grampton, 2007: 86.

uzaklaştırılmış, nihayet 5 Ekim 1908 tarihinde Bulgaristan, Osmanlı Devleti ile zaten formaliteden ibaret tüm bağlarını kopardığını duyurmuştur.

Osmanlı Devleti, 19 Nisan 1909 tarihinde imzalanan antlaşma ile Bulgaristan Devleti'ni resmen tanımış¹⁷⁵, böylece Hasköy bölgesiyle birlikte, 500 yılı aşkın bir süre Osmanlı egemenliğinde kalan tüm Bulgaristan toprakları Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır¹⁷⁶.

¹⁷⁵ Aydın, 1992: 294.

¹⁷⁶ Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Cisir-i Mustafa Paşa dışında, günümüz Hasköy Vilayetine bağlı tüm topraklar Bulgaristan'a dahil olmuştur. Almanya'nın kontrolünde bulunan Cisir-i Mustafa Paşa, 1915 tarihinde Bulgaristan'a bırakılmıştır. Bkz. Halaçoğlu, 1993a: 34. Bulgaristan'ın bağımsızlığının ardından meydana gelen tarihi ve politik olaylar hakkında bilgi için bkz; Kosev v.d., 1962; İ. Alp, (1990): *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, T.Ü. Yayınları, Ankara; Yordanov v.d., 1995; G. Castellan, (1995): *Balkanların Tarihi*, (Çev. A.Y. Başbuğu), Milliyet Yayınları, İstanbul; A.Ş. Şerefli, (2002): *Bulgaristan'daki Türkler (1879-1989)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, T.T.K. Basımevi, Ankara; Grampton: 2007.

III. KATALOG

A. CAMİLER

Katalog No	: 1
Eser Adı	: Eski Cami
Çizim No	: 1-3
Resim No	: 1-23
İnşa Tarihi	: H.797/ M.1395
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Bilinmiyor
Vakfiye	: Bilinmiyor
Hasköy Şehir Haritasındaki Yer No:	1
Adres	: San Stefano Caddesi No: 12, Hasköy merkez
İnceleme Tarihi	: Ağustos 2007

Cuma Camisi olarak da anılan Eski Cami, Hasköy şehir merkezinde, San Stefano Caddesi No: 12'de bulunmaktadır. Yapı, inşa kitabesinde yer alan H.797/M.1395 tarihine dayanılarak Bulgaristan ve Balkanların en eski camisi olarak kabul edilmektedir.

Bulgaristan'daki Osmanlı eserlerinden bahsedilen hemen her çalışmada yapının adı zikredilse de, bizzat Eski Cami ile ilgili yayımlar oldukça sınırlıdır. İ. Tatarlı¹⁷⁷, caminin genel özelliklerinden bahsetmekle birlikte, özellikle kitabesine ağırlık vermiş, bunun dışında, E.H. Ayverdi¹⁷⁸, M. Staynova¹⁷⁹ ve M. Özer¹⁸⁰, çalışmalarında Eski Cami'yi mimari özellikleri açısından incelemişlerdir.

¹⁷⁷ Tatarlı, 1966.

¹⁷⁸ Ayverdi, 1982.

¹⁷⁹ Staynova, 1985.

¹⁸⁰ Özer, 2005.

1970 tarihinde yayınlanan Haskovo (Hasköy) Bölge Müzesi Kataloğunda¹⁸¹ yer verilmeyen Eski Cami, aynı kurumun 2001 tarihli katalogunda¹⁸² ise, Hasköy Çarşı Camisi'ne ait bir fotoğraf ile tanıtılmıştır.

Eski Cami, güney-kuzey ekseninde gelişen dikdörtgen planlı bir yapı olup içten düz ahşap tavan, dıştan ise kiremit kaplı kırma çatı ile örtülüdür. Dış cepheleri tamamen sıvalı olan yapının taş malzemeye inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Harimin kuzeybatı köşesinde yer alan minare kesme taştan inşa edilmiş olup, yapının orijinal durumuna uygun gözükmetedir¹⁸³. Minarenin kare planlı kaidesi üzerinde silindirik gövde yükselmekte ve yarım daire kesitli bilezik kısmından sonra, altı testere dişi formunda dört sıra mukarnas kuşaklı şerefe yer almaktadır. Daralan petek kısmından sonra, sivri külah örtü ile en tepede alem yer almaktadır.

Caminin kuzey cephesinde yer alan camekanlı ön avlunun üstü de dahil olmak üzere her tarafı kapalı olup, avlu girişi doğudadır. Avlu girişinin karşısında depo ve tuvalet olarak kullanılan bölümler bulunmaktadır.

Eski Cami'nin kuzey cephesinde hiç pencere bulunmazken, güney cephesinde iki, batı ve doğu cephelerinin her birinde ise altı ve üstlü ikişerden dört pencere yer almaktadır. Yapının tüm pencereleri dikdörtgen planlı olup, alt sıradakiler daha büyük boyutlu, üsttekiler ise mazgal tiplidir. Alttaki pencerelerin tamamı ile üst sıranın güneydoğu kenarındaki pencere dıştan tuğla ile örülerek kapatılmıştır.

Harime giriş kapısı kuzey cephede bulunmakta, avludan buraya geçişte daha düşük kotlu bir koridor yer almaktadır. Bu koridorun batısında abdest alma mekânları, doğusunda ise cami görevlilerine ait oda bulunmaktadır. Alt kattaki bu bölümlerin üzerinde de misafirler için düzenlenmiş birer oda yer almaktadır.

¹⁸¹ Georgieva, Aladjov, Baeva, Koleva, (1970): *Pametnitsi na Kulturata v Haskovski Okrig, İstoriçeski Muzei-Haskovo*, Reklamator, Sofya.

¹⁸² Gramatikov, Petrov, Slavova, (2001): *Pametnitsi na Kulturata ot Haskovska Oblast, İstoriçeski Muzei - Haskovo*, Forum, Stara Zagora, s.25.

¹⁸³ Özer, 2005: 357.

Dikdörtgen bir açıklıktan ibaret olan harim giriş kapısının hemen üstünde yapının tarihi kitabesi yer almaktadır.

Kible duvarı ortasında mihrap ve güneybatı köşesinde ahşap minberin yer aldığı harim, üzeri içten düz ahşap tavanla örtülü küçük bir mekândan ibarettir. Üst sıra pencerelerinin başlangıcına kadar mihrap nişi de dahil olmak üzere ahşap kaplı olan caminin minber ve mahfili de ahşaptandır. Harimin kuzey kanadında yer alan kadınlar mahfili doğu-batı doğrultusunda, iki sıra halinde dörderden sekiz ahşap direkle taşınmaktadır.

Harimin cephelerinde yer alan toplam 10 pencereden sadece üç üst sıra penceresi mekânı aydınlatmakta, alt sıra pencerelerinin tamamı dışarıdan kapatılmış olup, içten perde ile örtülen dolaplar şeklinde kullanılmaktadır. Mihrabın iki yanında yer alan ve günümüzde açık birer dolap olarak kullanılan dikdörtgen nişler, alt sıra pencereleri ile aynı seviyede yer almakla, bir zamanlar pencere olan bu bölümlerin zamanla kapatılarak birer niş haline getirildiklerini düşündürmektedir.

Harimin güney duvarının ortasında yer alan yarı dairesel planlı mihrap nişi iki farklı renkte ahşap ile kaplanmış, kavsara kısmı beyaz badana ile sıvanmıştır. Oldukça sade olan mihrap alınlığının zemini yeşil ile boyanmıştır. Alınlığın alt kısmında, basit çiçek motifine bakan iki beyaz hilal yer almakta, bunların üzerinde, iki köşesinde altı yapraklı iki çiçek kabartması bulunan ve kavsarayı üç yönden kuşatan mavi renkte düz bir bordür bulunmaktadır. Bu bordürün üzerinde bir vazodan fişkırان kıvrımlı dört dal iki yana uzanmaktadır. Basit çiçek ve yaprak kabartmalardan oluşan bu kompozisyonun en üst kısmında beş köşeli bir yıldız kabartması yer almaktadır. Mihrap alınlığı, varaklı sade bir bordür ile kuşatılmıştır.

Mihrap alınlığını kuşatan bordürün hemen üstünde oval bir levha halinde Kur'an'dan bir ayet ve bu ayetin iki yanında da Arapça Allah ve Muhammed yazılı madalyonlar bulunmaktadır.

Harim mekânı, belli bir seviyeye kadar ahşap malzeme ile kaplanmış olmasına rağmen, Mihrabın doğusunda, duvar yüzeyine yazılmış ayetin etrafının dikdörtgen bir

alan oluşturacak şekilde özellikle kaplanmamış olması, ayet kuşağının yer ve içeriğinin orijinal olabileceğini düşündürmektedir. Harim duvarlarının üst kısımlarında yuvarlak panolar üzerine Arapça harfler ile dört halifenin isimleri yazılıdır.

Caminin ahşap tavanının ortasında, kare şeklinde ahşap bir tavan göbeği bulunmaktadır. Merkezde çarkifelek motifine benzeyen madalyondan başlayan ışın demetleri bir sekizgen oluşturmakta, sekizgenin dört köşesine yerleştirilen ve yelpaze şeklinde açılan üçgenlerle kare form sağlanmakta ve nihayet bu kare kalın, baklava dilimli bir bordür tarafından kuşatılmaktadır.

Harimin kuzeyinde yer alan mahfile, dışarıdan; abdest alma mekânının olduğu yerden, ahşap merdivenlerle ulaşılmaktadır. Mahfile giriş sonradan açıldığı belli olan yuvarlak kemerli, alçak bir girişten sağlanmaktadır.

Süsleme bakımından orijinalliğini tamamen yitirmiş olan yapının en önemli özelliği girişin hemen üstünde yer alan kitabedir. 30x50 cm boyutlarındaki kitabe, düşey sivri kemer formunda olup dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmıştır. Tamamen siyaha boyanan kitabe zemininin üzerindeki harfler yaldızlı boya ile belirginleştirilmiştir. Dört sıradan ibaret kitabe metni Arapça olup, nesih yazıya yakın bir üsluptadır. Dördüncü satır ile aynı düzlemde yer alan tarih kısmında H.797 yılı rakamlar ile belirtilmiştir. Kitabenin metni şu şekildedir:

1. *"Nasrun min allahi ve feth*
2. *Kad buniya hadhā al-makām fī al- yewmi*
3. *Al-akhiri lisanati seb'a wa tis'īna wa seba māiyyatin*
4. *Al mulku lillahi sanat 797."*

Kitabenin Türkçe anlamı:

1. Allahın yardımı ile (yakın) fetih.
2. Bu kutsal makam artık inşa edilmiş idi.
3. Yedi yüz doksan yedi senesinin son gününde.

4. Allah'ın izni ile. Sene 797.¹⁸⁴

Tatarlı'ya göre, cami kitabesinde yer alan “yakın zafer” ifadesi, Kuran'da da geçmekte ve Müslümanların putperestlere karşı Allah adına giriştikleri savaşlarda seferberlik çağrısı olarak kullanıldığından bayraklar üzerine dahi yazılmaktadır¹⁸⁵. Savaş ve seferberlik çağrısı olarak kullanılan bir ifadenin Hasköy'deki Eski Cami'nin kitabesinde kullanılmış olması, bölgede XIV. yüzyıl sonlarında gerçekleşen Osmanlı keşif ve fetihleri neticesinde dini müesseseler aracılığı ile halkın gazaya davet edildiğine işaret etmektedir¹⁸⁶. Balkanlarda, kitabesinde bu şekil bir çağrısının kullanıldığı başka bir dini yapı örneği bilinmemektedir¹⁸⁷.

Eski Cami'nin inşa kitabesinde yapının banisi ve mimarının adına yer verilmemiştir. XVII. yüzyılda Hasköy hakkında bilgi veren Evliya Çelebi, kasabada biri Koca Mahmud Paşa Camisi olmak üzere iki cami bulunduğundan bahsetmekte ancak, diğer caminin ismini vermediği gibi Eski Cami'den de söz etmemektedir¹⁸⁸. Yapının banisini kesin olarak bilememekle birlikte, Saruca Paşa ya da oğlu Umur Bey tarafından inşa ettirildiği yönünde görüşler ileri sürülmektedir¹⁸⁹.

Umur Bey'in vakfiyelerinden birinde Hasköy'deki bir caminin de yer alması, yapının banisinin Saruca Paşa ya da Umur Bey olabileceği görüşünü kuvvetlendirmektedir. Nitekim M.1466 tarihli bir tahrir defterinde, Hasköy'deki Mecid Camisi'nin İmamı ile Şeyh Cemal Derviş arasında Saruca Paşa zamanından beri cami imamının tasarrufuna bırakılan Akpınar Mezrası için bir anlaşmazlık olduğundan bahsedilmektedir¹⁹⁰. Tatarlı, Hasköy'de Saruca Paşa tarafından yaptırılan başka bir caminin varlığına dair bir belge bulunmadığından yola çıkarak, Mecid Camisi adının zamanla Eski Cami'ye dönüştüğünü ve 1466 tarihli defterde zikredilen Mecid Camisi'nin Eski Cami olduğunu ileri sürmekte, yapının banisi olarak da Umur Bey'in

¹⁸⁴ İnşa kitabesine göre yapı, H.797 tarihinde tamamlanmıştır. Tatarlı'nın araştırmalarına göre bu tarih, en geç M.15 Ekim1395'e tekabül etmektedir. Bkz. Tatarlı, 1966: 585. H. Memişoğlu, caminin inşa tarihini 17 Ekim 1395 olarak vermiştir. Bkz. Memişoğlu, 1995: 52. P. Miyatev, Babinger'in araştırmasına dayanarak caminin inşasını 1394 yılı olarak belirtmektedir. Bkz. Miyatev, 1987: 6.

¹⁸⁵ Tatarlı, 1966: 584.

¹⁸⁶ Tatarlı, 1966: 584.

¹⁸⁷ Tatarlı, 1966: 584.

¹⁸⁸ Evliya Çelebi, 1984: C. 8, s. 24.

¹⁸⁹ Gramatikov v.d., 2001: 25; Tatarlı, 1966: 586.

¹⁹⁰ Çalık, 2005: 120; Yordanov v.d., 1995: 75; Tatarlı, 1966: 586.

adını vermektedir¹⁹¹. Konuyla ilgili araştırmaları bulunan Ayverdi'nin yapı ve banisiyle ilgili düşünceleri ise birbiriyle çelişen bilgiler içermektedir. Ayverdi önce, kitabesi ve inşa tarihinden hiç bahsetmediğı Eski Cami'nin gayet yeni görünümü nedeniyle Saruca Paşa Camisi olamayacağını ileri sürmüş¹⁹², daha sonra ise II. Murad (1421-1451) devrinde Saruca Paşa tarafından Hasköy'de yaptırılan cami olabileceğini belirtmiştir¹⁹³. Ancak, yapının kitabesinde yer alan H.797 tarihi, II. Murad'ın saltanat döneminden öncesine rastlamaktadır. Dolayısıyla Eski Cami'nin, II. Murad devrinde değil, Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde, Mecid ya da Saruca Paşa Camisi adıyla inşa edilen yapı olması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Ayrıca, yapının kitabesinin Arapça olması da camiyi yaptıranın yüksek feodal mertebede bulunduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir¹⁹⁴.

Tüm bu bilgiler değerlendirildiğinde, günümüzde Eski Cami olarak adlandırılan yapının Saruca Paşa ya da oğlu Umur Bey ile bağlantılı olabileceğı, ancak, orijinal adının zamanla unutularak kadimliğine istinaden bu isimle anılmaya başlandığı akla gelmektedir. Yapının Eski Cami adıyla ne zaman anılmaya başlandığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, H.1229/M.1814 tarihli bir vakıf kaydında Cami-i Şerif-i Atik kaydının bulunması¹⁹⁵, XIX. yüzyıl başlarında bu şekilde anıldığını göstermektedir.

Eski Cami'nin Saruca Paşa ve Umur Bey ile bağlantılı olabileceğini düşündüren bir başka bilgi de 1530 tarihinde Hasköy'de sadece tek bir cami ve altı mescit bulunmasıdır¹⁹⁶. Oysa Saruca Paşa Camisi, Mecid Camisi ve Eski Cami'nin bu tarihten önce inşa edildiğı kesindir ki bu durum, Tatarlı'nın ileri sürdüğü gibi çeşitli dönemlerde kullanılan üç farklı ismin tek bir yapıyı işaret ettiğini doğrular görünmektedir. Ancak, yapının inşa kitabesinde mescit ya da cami ifadesine yer verilmemiş, bunun yerine *El-makam* tabiri kullanılmıştır. Cami değil de fonksiyonu tam olarak bilinmeyen makam tabirinin kullanılmış olması, yapının önceleri mescit ya da bambaşka fonksiyonlu olarak inşa edilmiş olabileceğini, ancak, tespit edilemeyen bir tarihte minber ilave edilerek camiye dönüştürülmüş olabileceğini de akla getirmektedir. Nitekim çeşitli anlamlar

¹⁹¹ Tatarlı, 1966: 586; Gramatikov v.d., 2001: 25.

¹⁹² Ayverdi, 1972: 497.

¹⁹³ Ayverdi, 1982: 45.

¹⁹⁴ Tatarlı, 1966: 586.

¹⁹⁵ V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1134, sıra no: 695.

¹⁹⁶ Şahin, 1997: 391.

içeren makam ifadesinin başka bir kullanımı, Niğbolu'daki Bali Kâtip el Emin Osman mescidinin H.1048 tarihinde camiye dönüştürülmesini bildiren kitabede karşımıza çıkmaktadır¹⁹⁷. Söz konusu makamın camiye dönüştürülmesini öven bir yaklaşımla kaleme alınan bu kitabeden yola çıkarak makam ifadesinin kendine has Sünni bir dini yapı tipini ifade edip etmediği¹⁹⁸, cevaplanması gereken bir soru olarak karşımızda durmaktadır.

Eski Cami'nin Saruca Paşa tarafından yaptırılan cami olduğunu ortaya koyan kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Saruca Paşa Camisi'nin herhangi bir sebeple tamamen yok olduğuna dair bir bilgiye de ulaşılamadığı gibi, yapının XIII. yüzyıl başlarında harap olduğu halde ayakta bulunduğu ve Saruca Paşa vakfına ait hamamın satışından elde edilecek gelirle tamir edilmek istendiği H.1125/ M.1713 tarihli vakfiye kaydından anlaşılmaktadır¹⁹⁹. Yapının XVIII. yüzyıl başlarında harap oluşu, belki de Eski Cami'nin bugünkü yeni görünümünün sebebini açıklamaktadır²⁰⁰.

Caminin geçirdiği restorasyonlara dair bir belge bulunmamakla birlikte, değişik dönemlerde pek çok tamirat geçirdiği anlaşılmaktadır. Özellikle mihrap üzerine işlenen geç Osmanlı dönemine ait hilal, yıldız ve diğer dekoratif unsurlar, yapının XIX. yüzyılda çeşitli düzenlemelere tabi tutulduğuna işaret etmektedir.

¹⁹⁷ Tatarlı, 1966: 584. Edirne Saruca Paşa Camisi'nin kitabesinde de cami yerine “*makam*” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Edirne Saruca Paşa Camisi kitabesinin tam metni için bkz. S. Bayrakal, (2001): *Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler*, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 54.

¹⁹⁸ Tatarlı, 1966: 585.

¹⁹⁹ V.G.M.A. 625 Numaralı Defter, sayfa no: 79, sıra no: 77.

²⁰⁰ Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Eski Cami olarak bilinen yapının Saruca Paşa ya da Umur Bey tarafından yaptırılan eser olduğuna dair kesin kanıtlar eksik olmakla birlikte, inşa tarihi dolayısıyla Saruca Paşa ya da Umur Bey ile bağlantılı olabileceğini düşünmekteyiz. Yapının Eski Cami olarak adlandırılması ismi unutulduğundan ya da şehirde sayısı artan camilerden ayırt etmek maksatlı olmalıdır. Nitekim Edirne'de, Emir Süleyman Çelebi tarafından 1403 tarihinde inşasına başlanan ve 1414 tarihinde Çelebi Sultan Mehmed tarafından tamamlanan Eski Cami, inşa tarihi ile banisi kesin olarak bilinmesine rağmen, şehirdeki ilk orijinal abidevi yapı olması sebebiyle bu isimle anıldığı bilinmektedir. Bkz. O. Aslanapa, (1999): *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 231. Her ne kadar, Eski Cami ile Saruca Paşa Camisi aynı dönemde (XIV. yy) inşa edilmiş görünse de, Saruca Paşa Camisi'nin mimari özellikleri bilinmediğinden günümüzde mevcut yapıyla karşılaştırılmasına gidilememektedir. Bu yüzden ki çalışmamızın bu bölümünde, iki yapının bilinen ve olası alakalarından bahsedilmiş ancak, günümüzde mevcut olan yapı Eski Cami adıyla incelenmiş, Saruca Paşa Camisi'ne ise çalışmamızın V. bölümünde yer verilmiştir.

Onarımları cemaat tarafından gerçekleştirilen Eski Cami, gelişigüzel tamirat ve yenilemelerle orijinalliğini tamamen kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır²⁰¹.

Günümüzde üç yönden çeşitli işletmelerle²⁰² çevrili bulunan Eski Cami, dar bir alana sıkıştırılmış halde bulunmasına karşın, yapının güneyinde üst üste yığılmış Osmanlı Devrine ait mezar taşlarının bulunması, bir zamanlar geniş bir avlusu ve haziresi olduğunu düşündürmektedir.

Eski Cami'nin inşası ile bağlantılı olduğu düşünülen Sarumuddin Saruca Paşa'nın, Sultan I. Murad ve Yıldırım Bayezid Devrinin önemli devlet adamlarından olduğu ve Rumeli'nin fethine iştirak ettiği anlaşılmaktadır. Anadolu Beylerbeyliği ve Vezirlik makamlarında bulunan Saruca Paşa²⁰³, Hasköy ile birlikte, Çirmen, Akçakazanlılık, Yenice-i Zağra ve Tekirdağ'ın bağlı bulunduğu Çirmen Sancağı'nın ilk Sancak Beyi olmuş, daha sonra bu göreve oğlu Umur Bey getirilmiştir²⁰⁴. Saruca Paşa ve Umur Bey'in; Çirmen, Zağra, Kızanlılık ve Hasköy'de vakıfları ve imar faaliyetleri olduğu bilinmektedir²⁰⁵.

²⁰¹ Camiden alınan ölçüler yapının genelinde birbirinden farklı duvar kalınlıkları ve uzunlukları vermektedir. Mimari simetri kaygısı ile uyuşmayan bu durum, daha ilk inşa zamanında meydana gelebileceği gibi, zaman içerisinde yapılan bilinçsiz onarım ve ya genişletme çalışmalarının bir sonucu da olabilir. Nitekim caminin herhangi bir tarihte tamamen yıkılıp yeniden inşa edildiğine dair hiçbir belgeye ulaşılamamıştır.

²⁰² Hasköy Müftülüğünün izni ile 2005 tarihinde yapının kuzey cephesi önüne, camiye gelir sağlamak maksatlı dükkânlar yapılmıştır. İçki ve caminin saygınlığını zedeleyici mamul satışı yapılmayacağı koşuluyla kiraya verilen bu dükkânlar, yapının orijinalliği ile bağdaşmadığı gibi, büyük ve modern binalar arasında sıkışıp kalan, Balkanların bu en eski camisini fark edilmekten uzak ve yoksun bırakmaktadır.

²⁰³ Uzunçarşılı, byy.: C. 1, s. 254, 414.

²⁰⁴ Çalık, 2005: 26.

²⁰⁵ Gökbilgin, 2007: 261-265; Halaçoğlu, 1993b: 341.

Katalog No	: 2
Eser Adı	: Çarşı Camisi
Çizim No	: 4-8
Resim No	: 24-62
İnşa Tarihi	: H.1189/M.1775 – H.1249/M.1833-34
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: İsmail Voyvoda
Vakfiye	: Bilinmiyor
Hasköy Şehir Haritasındaki Yer No:	2
Adres	: Otets Paisiy Caddesi No: 22, Hasköy merkez
İnceleme Tarihi	: Ağustos 2007

Hasköy Müftülüğü ile bitişik vaziyetteki Çarşı Camisi, halk arasında Yeni Eski Cami adıyla da anılmakta olup Hasköy şehir merkezinde, Otets Paisiy Caddesi No: 22’de bulunmaktadır.

Çarşı Camisi ile ilgili kaynaklar oldukça sınırlıdır. Hasköy’ü konu edinen hiçbir çalışmada yer verilmeyen caminin kible duvarına ve minaresine ait iki kare fotoğrafına İslam Ansiklopedisinde rastlanmıştır. Caminin 1960’larda geçirdiği yangın sonrası halini gösteren bu fotoğraflarda yapının adı Yanıkcami olarak verilmiştir²⁰⁶.

Hasköy Bölge Müzesi’nin 1970 tarihli kataloğunda²⁰⁷ Çarşı Camisi’ne yer verilmemiş, aynı kurumun 2001 tarihli kataloğunda ise Eski Cami’den bahsedilen bölümde Çarşı Camisi’nin güney cephesinden çekilen bir fotoğraf kullanılmıştır²⁰⁸.

Çarşı Camisi, enine uzanan dikdörtgen planlı, üzeri içten düz tavanla, dıştan kiremit kaplı kırma çatı ile örtülü bir yapıdır. Doğu ve batı cephesinin bir bölümünden diğer binalarla bitişik olan caminin güney ve batısında, demir korkuluklu küçük birer bahçe bulunmaktadır. Günümüzde sadece güney cephe ile batı cephesinin bir kısmını açıkta bırakan, çatıyı dahi örten bir mimari kılıf içine alınan yapı, bu hali ile çok

²⁰⁶ Eyice, 1992a: 405.

²⁰⁷ Georgieva v.d., 1970.

²⁰⁸ Gramatikov v.d., 2001: 25.

rastlanmayan bir özellik arz etmektedir. Büyükçe bir evin cephesi görünümünde düzenlenen bu mimari kılıfın altında bir caminin bulunduğu dair tek işaret minaredir.

Caminin kuzeybatı köşesine bitişik minare, kare bir kaide ve silindirik bir gövdeye sahiptir. Geçirdiği yangın sonrasında hasar gördüğü halde ayakta kalan minare, halkın güvenliğini tehdit ettiği gerekçesi ile kaidesine kadar yıkılmış ve 1989 tarihinden sonra kesme taştan yeniden inşa edilmiştir. Tek şerefeli olan minarenin şerefe altı dört sıra mukarnas dolgulu olup giderek daralan petek kısmının üzerinde sivri külah örtüsü bulunmaktadır. Minareye giriş caminin içinden, kadınlar mahfili ikinci katının batı duvarında yer alan yuvarlak kemerli bir açıklıkla sağlanmaktadır.

Çarşı Camisi ile Hasköy Müftülük binasının ortak ön cephesi şekilde düzenlenmiş olan mimari kılıf, tamamen beyaz boyanmıştır. Cephenin üst kısmı; alınlıkları bitkisel motiflerle süslenmiş, dikdörtgen planlı, altı adet büyük pencere ile hareketlendirilmiştir. Bu pencerelerden beşi cami ile kılıf arasındaki mekânı aydınlatırken, kuzeydoğuda yer alan son pencere Müftülüğe açılmaktadır. Kılıf cephesinin alt kısmı, büyük boyutlu camekânlar şeklinde düzenlenmiş olup, portalı kuzeydoğuda, Müftülük binasının girişi ile yan yanadır. Dikdörtgen ayaklar üzerinde yükselen giriş kemeri beş dilimli olup ortadaki dilim daha küçük tutulmuştur. Kemer başlangıçlarında içe dönük birer volüt, kemer dilimlerinin birleştiği noktalarda ise ters yöne dönen iki volüt ile hareketlendirilen girişin alınlığında beş kollu bir yıldız kabartması bulunmaktadır.

Mimari kılıf şeklinde düzenlenmiş yapıdan içeriye girildiğinde caminin kuzey cephesi ile kılıf arasında kalan ve batı kısmında kuzey güney ekseninde genişleyen bir mekânla karşılaşmaktadır. Zemini mermer kaplı bu bölüm kapalı bir hazırlık kısmı vazifesi görmektedir. Bu bölümün kuzey batısındaki merdivenlerle yapı zemininden daha aşağı kotta yer alan aptes alma, gasil hane ve tuvalet bölümlerine ulaşılmaktadır.

Çarşı Camisi'nin doğu-batı doğrultusunda uzanan planı yer yer asimetric özellikler göstermektedir. Yapının doğu cephesi kuzeye doğru genişleme gösterirken, batı cephesinin ise minarenin yer aldığı bölüm itibariyle içe doğru daralmaya başladığı

görülmektedir. Düzgün kesme taş bloklardan inşa edildiği anlaşılan caminin cepheleri ile birlikte minaresi de dıştan tamamen sıvalıdır.

Çarşı Camisi'nin planındaki asimetri pencere düzeninde de görülmekte, alt ve üst sıra pencerelerinin sayısı cephelere göre değişiklik göstermektedir. Caminin doğu cephesinde üst ve alt sırada dörderden toplam sekiz pencere yer almaktadır. Tamamı müftülük binası ile cami arasında kalan kısma bakan dikdörtgen planlı bu pencerelerden alt sıradakiler daha büyük boyutlu olup dışardan kapatılmıştır. Güney cephe üst sıra pencereleri, ortada yuvarlak bir göz pencere ve yanlarında dikdörtgen planlı ikişerden dört pencere şeklinde düzenlenmiş olup beş adettir. Yapıda bulunan üç kitabeden ikisi göz pencerenin altına gelecek şekilde alt alta yerleştirilmiştir. Bu cephenin alt sıra pencereleri dört adet olup dikey dikdörtgen planlı ve büyük boyutludur. Söveleri dışa taşkın olan bu pencerelerinin yuvarlak kemerli alınlıkları duvar yüzeyinden içerlek tutulmuş olup sağır birer niş şeklinde düzenlenmiştir. Batı cephesinde üstte ve altta üçerden altı dikdörtgen pencere yer almaktadır. Bu cephede yer alan alt sıra pencereleri güney cephedekilerle aynı özellikleri göstermektedir. Camiyi kuşatan mimari kılıfın dışında tutulan güney ve batı cephelerindeki tüm pencereler demir korkuluklu olup her iki cephe de tuğladan üç sıra kirpi saçakla nihayetlenmektedir. Yapının kuzey cephesi de pencere düzeni ve sayısı bakımından diğer cephelerden farklılık göstermektedir. Tamamı dikdörtgen planlı ve ahşap doğramalı olan bu pencerelerden üst sıradakiler ortadaki mükebbirenin doğusunda üç, batısında iki olmak üzere toplam beş adetken, alt sıra pencerelerinin sayısı ise dördür.

Çarşı Camisi'nin kuzey cephesinin ortasında dışarıya taşkın, köşeli bir bordür tarafından kuşatılan ve yarım dairesel bir nişten ibaret bir mihrabiye bulunmaktadır²⁰⁹. Sade bir görünüme sahip mihrabiye yüzeyi sıvalıdır.

²⁰⁹ Mimari bir kılıf içerisine alınan Çarşı Camisi'nin, dıştan görülmeyen bu cephesinde bir mükebbire ve mihrabiye bulunması ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Süsleme ya da cepheyi hareketlendirme maksatlı olarak yapılmış ve orijinal olmayan bir uygulama gibi görünen bu düzenleme, caminin ilk yapıldığında bir son cemaat yeri bulunduğunu düşündürmektedir. Caminin ilk yapıldığında mimari kılıf içerisinde olmadığı kesin olarak bilinmektedir. Bu durumda kuzey cephesi tamamen önünden geçen caddeye açılan yapıda bir son cemaat yerinin bulunması kuvvetle muhtemeldir. Yaptığımız araştırmalar sırasında, caminin batı kanadındaki avlusunda, moloz yığınlarının altında bırakılmış iki taş sütun kaidesi tespit edilmiştir. Günümüzde hiçbir fonksiyonu bulunmayan hatta varlıkları dahi unutulmuş bu kaidelerin başka bir yerden getirilmiş olması mümkün görünmemektedir. Harim içerisinde de kullanım alanı bulunmayan bu mimari unsurlar ile mükebbire ve mihrabiye varlığı, yapının bilemediğimiz bir tarihte yıkılan son cemaat yerine ait olmalıdır. Caminin üst örtüsü ve mimari özellikleri göz önünde

Çarşı Camisi'nin kuzey cephesinde, biri kuzeydoğu, diğeri kuzeybatıda olmak üzere iki girişi bulunmaktadır. Camiyi kuşatan mimari kılıfın portalı ile aynı eksende olması dolayısıyla kuzeydoğu girişi daha fazla kullanılırken, yapının büyük boyutlu inşa kitabesi ise kuzeybatı girişinin üzerinde yer almaktadır. Basık ve dikdörtgen birer açıklıktan ibaret girişler, iki kanatlı ahşap kapılarla harime açılmaktadır.

Plandaki asimetriye bağlı olarak genişleyip daralmalar gösteren harimin doğusunda, ahşap parmaklıklı bir kürsü ve bunun üzerinde, dışa taşkın bir balkon halinde düzenlenmiş bir niş bulunmaktadır. Kible duvarının ortasında taş mihrap, onun sağında da yine taş minber yer almakta, harim girişlerinin bulunduğu kuzey cepheyi ahşap kadınlar mahfili kuşatmaktadır. Doğu-batı ekseninde uzanan mahfil, önde ve arkada yer alan dörderden sekiz serbest ahşap direk taşınmaktadır.

Harimin cephelerini altlı ve üstlü olmak üzere hareketlendiren toplam 32 pencereden güney cephedeki yuvarlak göz pencere dışındakilerin tamamı düşey dikdörtgen formlu ve düz atkıdır. Kuzey cephedekiler hariç tüm alt sıra pencereleri içten iki kanatlı ahşap kapaklara sahip olup, batı ve doğu cephedekiler dolap olarak kullanıldıklarından kapakları kilitlidir.

Harimin doğu duvarı ortalarında yer alan vaaz kürsüsü, dairesel planlı sağır bir nişin harime doğru bir balkon şeklinde uzatılmasıyla meydana getirilmiştir. Demir korkuluklu olan balkon kısmı, aşağıya doğru daralan bir forma sahiptir. Vaaz kürsüsünün altındaki alan ahşap parmaklıklarla çevrelenmiş ve batı tarafında geçiş aralığı bırakılmıştır. Duvarda hafif bir girinti oluşturan niş yüzeyinde neredeyse tamamen silinmek üzere olan bir duvar resmi fark edilmektedir.

Kible duvarının ortasında yer alan dışa taşkın taş mihrap orijinal görünmektedir²¹⁰. Yarım dairesel formda on dilimli bir niş açıklığı bulunan mihrap, mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Kavsara köşeliklerinin zemini kiremit rengine boyanmış olup iki tarafta birer rozet bulunmaktadır. Mihrap nişinin her iki yanında üst

bulundurulduğunda, yapının orijinalinde var olduğunu düşündüğümüz son cemaat yerinin öne eğimli ya da düz sundurma ile örtülü olabileceği akla gelmektedir.

²¹⁰ Caminin, 1960'larda geçirdiği yangın sonrasına ait fotoğraftan anlaşıldığına göre, yapının mihrabı bugünkü haliyle hemen hemen aynıdır. Burada orijinalden kasit mihrap düzenlemesidir.

üste yerleştirilmiş sütunceler yer almakta, bunlardan alttakiler kavsara başlangıcında nihayetlenen, dışa taşkın dairesel formlu iken üsttekiler daha küçük boyutlu ve kübiktir. Mihrap nişi ve kavsarayla birlikte taş malzemenin doğal renginde bırakılan alt sütuncelerinin başlıkları ise yeşil, beyaz ve kiremit renginde boyanarak belirginleştirilmiştir. Üst sıra sütuncelerinin üzerinde yükselen alınlığın ortasında sarıya boyanmış ve sadece yanları görülebilen oval bir rozetin içerisinde Kur'an'dan alınmış bir ayete ait yazı levhası bulunmaktadır. Ortasında yanlara kıvrık beş yapraklı bitkisel bir dekorasyonun bulunduğu mihrap alınlığının tepeliği iki uçtan ve ortadan yukarı kalkık formdadır. Farklı renklerde boyamalar nedeniyle mihrap, enine uzanan üç bölümden oluşan bir görünüm arz etmektedir.

Harimin güney duvarında, mihrabın sağında yer alan minber orijinal olup taş malzemededen yapılmıştır. Şerefe altı dilimli bir kemerle geçit şeklinde düzenlenmiş olan minberin geçit kemerlerinin iç yüzey üstlerinde, kabartma birer rumi motif bulunmaktadır. Beyaza boyanmış üçgen aynalıkların ortasında, üzerleri altın varaklı birer tam, köşelerinde ise çeyrek rozetler bulunmaktadır. Aynalığın hemen altında minberin doğu ve batı cephelerinde yuvarlak kemerlerden oluşan dört açıklıklı pabuçluk bulunmaktadır. Minber kapısının kemeri dilimli olup, alınlık kısmına Kur'an'dan alınmış bir ayet yerleştirilmiştir. Üç yöne dilimli kemerlerle açılan kürsü, üzerinde ay yıldızlı alem bulunan ahşap külahla örtülüdür.

Harimin kuzey cephesinde yer alan mahfil, iki katlı olarak düzenlenmiştir. Üst katı taşıyan serbest sekiz ahşap direk arasındaki alanın ahşap korkuluklarla çevrelenmesinden oluşan alt kat mahfilinin doğu ve batıda olmak üzere iki giriş açıklığı bulunurken, üst kat mahfiline çıkış kuzeydoğu girişinin hemen yanından başlayan ahşap merdivenlerle sağlanmaktadır. Ahşap korkuluklu üst kat mahfilinin orta kısmı, üç dilimli bir çıkıntı oluşturacak şekilde harimim içine doğru uzanmaktadır. Üst mahfilin batı duvarında, minarenin yuvarlak kemerli kapısı yer almaktadır.

Caminin süsleme programı, harimin duvar yüzeyleri ile mihrap ve minberde yoğunlaşmaktadır. Duvar yüzeylerinde yazı ağırlıklı ve yer yer duvar resmi şeklinde uygulanan süsleme düzenlemesinin mihrap ve minberde değişik renklerde boyamalar ile belirginleştirme şeklinde uygulandığı görülmektedir.

Kur'an'dan alınmış çeşitli ayetlerin yeşil zemin üzerine beyaz harflerle işlenmesinden ibaret olan yazı süslemeleri, caminin iç duvar yüzeylerinde ve pencere aralarında uygulanmıştır. Oldukça yeni oldukları dikkat çeken bu yazı kuşaklarının yapının orijinalinde var olup olmadıkları bilinmemekle birlikte, bunlardan doğu ile batı duvarlarında yer alan ve çifte vav harfinden oluşan musannaların, caminin 1990 tarihindeki onarımından sonra, Kazanlık Camisi'nden esinlenerek oluşturuldukları ileri sürülmektedir²¹¹.

Duvar resmi uygulamasına kürsünün bulunduğu doğu duvarı üzerinde yer alan sağır niş yüzeyinde rastlanmaktadır. Bu dekorasyon, caminin geçirdiği yangın öncesi süslemelerinden geriye kalan ender izlerden biridir. Hasara uğramış ve yer yer silinmiş vaziyetteki bu duvar resminde, tamamen sarıya boyanmış niş zemini üzerine iki yandan yükselen sütunların oluşturduğu dilimli bir kemer ve bunun alınlığı üzerinde yer alan etrafı süslemeli yuvarlak bir madalyonun izleri halen fark edilmektedir. Kompozisyonda yer alan sütunların arasından iki yana kıvrılan perde motiflerinin kullanılmasından bu nişin artık fark edilemeyen ancak muhtemelen bir doğa manzarasına açılan bir balkon olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır.

Çarşı Camisi'nin mihrap ve minber süslemelerinde farklı renklerde boyama uygulamasının tercih edildiği görülmektedir. Mihrabın değişik bölümlerinde taş malzemenin doğal rengi yanında kiremit rengi, yeşil, sarı ve beyaz kullanılmış, daha sade bir düzenlemeye sahip minberde ise beyaz, metalik sarı ve yeşil boyalar ile belirginleştirilmiş bezemeler görülmektedir.

Harim içerisinde kürsü, minber, mahfil, pencere ve kapılarda ahşap malzeme kullanılmış olmasına karşın oldukça yeni olan bu kısımlarda süslemeye gidilmediği, sadece yapının tavanında birbirleri ile baklava dilimleri şeklinde kesişen silmelerden oluşan altıgen bir tavan göbeğinin yer aldığı görülmektedir.

Çarşı Camisi'nde taş süsleme fazla olmayıp mihrap, minber ve minarede görülmektedir. Mihrap ve minberde oyma ve kabartma teknikleri ile meydana getirilen çeşitli bitkisel ve geometrik motifler, minarede şerefe altında dört sıra mukarnas

²¹¹ Mikov, 2005: 155.

uygulamasına gidilmiştir. Yapıda yer alan üç kitabe de yine oyma ve kabartma teknikleri ile işlenmiştir.

Çarşı Camisi'nde, ikisi güney dış cephede, biri kuzeybatı giriş kapısı üzerinde olmak üzere üç kitabe bulunmaktadır. Güney dış cephede üst üste yerleştirilen ve duvar içerisinde girinti oluşturan dikdörtgen planlı iki kitabeden alttaki “*Bismillah 1189*” yazısından ibarettir. Bunun üstünde yer alan kiremit renkli kitabe ise iki satır ve üç bölümlü olup “*Bismillâhirrahmanirrahim Mâşâllah Tebârekellâh 49*” metnini içermektedir.

Çarşı Camisi'nin kuzeybatı giriş kapısı üzerinde yer alan üçüncü kitabe mermerden olup beş satır ve on bölüm halinde düzenlenmiştir. Osmanlıca kitabenin metni şu şekildedir:

1. *Veliyyü'l himema nâmdâş-ı Mahdûm-ı Halilullah*
Olunca Voyvoda bu beldeye zât-ı kerem pîrâ
2. *Edip sarf- nukûd ve himmeti yaptı Halil âsâ*
Zehî Cam-i minare-i Hasköyi eyledi ihya
3. *Kamu akvâl ve ef 'âli sedid olduğunu şâhid*
Yöneldi kibleye mihrâb ve minber oldu pek ranâ
4. *Kef-i ihlâs ref' idup duâsı cümleye vâcib*
O zâtı her umûrunda muvaffak eyleye Mevlâ
5. *Muhibbi abd-i aciz söyledi itmâm-ı tarihin*
Eser-i yümn-i İsmâil Efendi oldu en zibâ 1249

Metinden anlaşıldığına göre; caminin banisi Hasköy'e Voyvoda olan İsmail Efendi iken, kitabeyi yazıp tarih düşen zatın adı Muhibbi'dir. Minaresi, mihrap ve minberiyle caminin oldukça güzel bir şekilde yapıldığını ve Hasköy'ü ihya ettiğinin bildirildiği kitabe metninde, yaptırdığı bu hayırlı işe binaen olsa gerek banisi İsmail Efendi, “*Veliyyü'l himema nâmdâş-ı Mahdûm-ı Halilullah*” ifadesiyle Halil İbrahim Peygamberin oğlu İsmail ile namdaşı olarak şiirli bir şekilde övülmüştür.

Muhibbi'nin düştüğü tarihten anlaşıldığına göre, Çarşı Camisi, H.1249/M.1833-1834 yılında inşa edilmiştir. Ancak, güney cephede yer alan kitabedeki “*Bismillah 1189*” ifadesi, yapının inşasına H.1189/M.1775 tarihinde başladığını göstermektedir. Buna göre Çarşı Camisi; inşasına başladıktan 60 sene kadar sonra tamamlanmış gözükmektedir ki bu süre, basit plan şemasına sahip bir yapı için hayli uzundur. Bu durum, Çarşı Camisi'nin inşasının bazı sebeplerle aksadığı ya da yapımına ara verildiğini düşündürdüğü gibi, caminin tespit edemediğimiz bir sebeple hasar gördüğünü ve H.1249/M.1833-1834 tarihinde onarım geçirmiş olabileceğini akla gelmektedir²¹².

Çarşı Camisi'nde tespit edilebilen tek restorasyon çalışması 1990 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 1960 tarihinde geçirdiği yangında oldukça hasar gören yapı, 1990 tarihinde içten ve dıştan tamamen sıvanmış, minber ve mihrap üzerindeki boyamalar yenilenecek cami yeniden ibadete açılmıştır. Taş minber üzerinde bırakılan is lekeleri ve yangın izleri, yapının geçirdiği kundaklamayı hatırlatmak maksatlı işaretler olarak günümüzde dahi görünmektedir. Günümüzde yapının tüm tamirat işleri müftülük ve cemaat üyelerinin girişimleri ile gerçekleştirilmektedir²¹³.

Caminin ilk yapım halini tam olarak bilememekle birlikte farklı dönemlerde değişikliklere tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Yapının batı kanadındaki avlusunda bulunan demir bilezikli iki adet taş ayak, yapıda sütunlar üzerinde yükselen bir mimari oluşumu akla getirmektedir. Nerede kullanıldıklarını tespit edemediğimiz bu mimari

²¹² Yapının güney dış cephesinde yer alan H.1189/M.1775 tarihli kitabe, Bismillah ifadesiyle inşanın başlangıcına işaret etmektedir. Bunun hemen üstünde yer alan diğer kitabede ise kuzey cephede yer alan kitabede geçen H.1249'un kısaltması olan “49” tarihi düşülmüştür. Dolayısıyla güney cephedeki ikinci kitabeyle kuzey cephede yer alan kitabelerin aynı döneme ait olduğu kesindir. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, basit planlı bir yapı olan Çarşı Camisi'nin tamamlanmasının hangi nedenlere bağlı olarak 60 yıl gibi uzun bir süreye yayıldığına dair bilgi veren hiçbir kaynağa ulaşamadığından, bu gecikmenin müsebbibi olarak, Hasköy'ün XVIII. yüzyıldaki karışık durumu gösterilebilir. Ancak, kitabeler arasındaki tarih farkı, cami inşasının başka biri tarafından başlatılmış fakat İsmail Efendi tarafından tamamlanmış olabileceği, inşasından bir süre sonra doğal afet ya da yangın gibi bir sebeple caminin minaresi, mihrap ve minberinin büyük hasar görerek Voyvoda İsmail Efendi tarafından H.1249/M.1833-1834 tarihinde bu mimari elemanların yeniden inşa ettirilmiş olabileceği, H.1189 tarihli kitabenin başka bir yapıya ait olduğu halde sonradan Çarşı Camisi'ne yerleştirilmiş olabileceği ihtimallerini akla getirmektedir.

²¹³ Çarşı Camisi, yapı ile ilgili araştırmamızı yürüttüğümüz 2007 senesinin Ağustos-Eylül döneminde yine bir dizi tamirat gerçekleştirilmiştir. Şehirdeki bir boyacı ustası ve çırağı tarafından gerçekleştirilen bu tamiratta, harim duvarları ve tavanı sıvanmış, duvar üzerindeki yazı ve ayet kuşakları yağlı boya ile yeniden boyanmıştır. Bu tip çalışmalar caminin ihtiyaç duyduğu her dönemde yapılan faaliyetler olmakla birlikte, bunları restorasyon olarak değerlendirmek mümkün değildir.

elemanlar, yapıda bir zamanlar mevcut olabilecek ve sütunlar üzerinde yükselen bir son cemaat yerinin varlığını düşündürmektedir.

Caminin güney cephesi arkasında kalan küçük bahçede, demir bacaklar üzerinde yükseltilmiş bir musalla taşı olarak kullanılan, bitkisel süslemelerle bezeli bir lahit yan yüzünün varlığı, batı cephesindeki avluda molozlar altında bırakılmış mezar taşlarının bulunması ve harim içindeki kapaklı alt sıra pencerelerinin birinde de kırık mezar taşı parçalarına rastlanması, caminin bir zamanlar büyüklüğünü bilemediğimiz bir hazireye sahip olduğunu düşündürmektedir.

Hasköy Çarşısı Camisi'nin banisi olduğu anlaşılan İsmail Efendi hakkında bilgi veren bir yayın ve kaynağa ulaşılamamakla birlikte, cami kitabesinde yer aldığı üzere, XVIII. yüzyılda Hasköy Voyvodası olduğu anlaşılmaktadır.

Katalog No	: 3
Eser Adı	: Sinan Paşa Camisi
Çizim No	: 9-12
Resim No	: 63-95
İnşa Tarihi	: M.1593–1595
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Vezir-i Azam Koca Sinan Paşa
Vakfiye	: M.1595 tarihli Sinan Paşa Vakfiyesi
Hasköy Bölge Haritasındaki Yer No:	2
Adres	: Uzuncaova köyü merkezi
İnceleme Tarihi	: Ağustos 2007

Sultan III. Murad ve III. Mehmed devri Sadrazamlarından Sinan Paşa tarafından, Hasköy şehir merkezine 10 km kadar uzaklıktaki Uzuncaova’da; medrese, hamam, imaret ve iki handan oluşan bir külliyeinin merkezi olarak yaptırılan eser²¹⁴, bazı yayınlarda ve halk arasında Uzuncaova Camisi ve Gâvur Cami olarak da geçmektedir²¹⁵. M.1593–95 tarihleri arasında inşa edildiği düşünülen Sinan Paşa Camisi, 1906 tarihinde Uspenie Bogorodiçno adıyla kiliseye dönüştürülmüş ve hali hazırda bu maksatla kullanılmaktadır.

Yapıyla ilgili sınırlı sayıda kaynak bulunmasına rağmen, başta Sinan Paşa’nın 1595 tarihli vakfiyesi olmak üzere, Evliya Çelebi ve bölgeden geçen yabancı seyyahlardan, cami ve külliyeiyi oluşturan diğer yapılarla ilgili bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Ayrıca E.H. Ayverdi²¹⁶, İ. Bogdanov²¹⁷ ve A. Antonov²¹⁸ da

²¹⁴ Külliyeinden günümüze sadece kiliseye dönüştürülen cami ile kervansaraya ait bir duvar kalıntısı gelebilmiştir. Cami ile diğer yapılar arasında yakın bir mesafe ve organik bir bağ olduğu bilinmesine rağmen, külliyeiyi oluşturan eserlerin çoğunun günümüze ulaşamaması nedeniyle, mevcut yapılar ayrı ayrı ele alınmıştır.

²¹⁵ Georgieva v.d., 1970: 30; Gramatikov v.d., 2001: 25.

²¹⁶ Ayverdi, 1982: 46.

²¹⁷ İ. Bogdanov, (1965): *Uzundjovo*, Baştino Ognişte, İzdatelstvo na Natsionalniya Sivet na Oteçestveniya Front, Sofya.

²¹⁸ Antonov, 2001: 53–55.

çalışmalarında yapı ile ilgili bilgilere yer verirken, İ. Dobrev ise Uzuncaova Panayırını anlattığı kitabında yapı ve banisinden sadece ismen bahsetmekle yetinmiştir²¹⁹.

Sinan Paşa'nın vakfiyesinde külliye yapıları ile birlikte adı geçen caminin XVI. yüzyılın sonlarında, Mimar Sinan'ın öğrencilerinden biri tarafından inşa edildiğine dair görüşler bulunmaktadır²²⁰.

Klasik üsluptaki mimari özellikleriyle Hasköy Bölgesinde günümüze kadar ulaşabilen en abidevi Osmanlı yapısı olan Sinan Paşa Camisi, inşası sırasında kible yönünün hatalı tespit edilmiş olması ile de ilginç bir durum arz etmektedir²²¹. Yapının bu durumu, caminin XVI. yüzyıldan önce arazide mevcut bir Bulgar mabedinin kalıntıları üzerine inşa edildiğini ileri süren bazı görüşleri²²² destekler görünse de, 1530 tarihinde Uzuncaova'dan geçen Benedict Curipeschitz, İstanbul'a gidiş ve dönüşte birer gece konakladığı bu köyde bir kilisenin varlığından ya da kalıntılarının mevcudiyetinden bahsetmemekte, sadece geniş bir düzlükten ibaret olan bölgede Osmanlı padişahlarının avlandığını bildirmektedir²²³. Ayrıca Sinan Paşa'nın vakfiyesinde geçen "sahra-i" ifadesi de inşa faaliyetlerinin boş arazide gerçekleştiğinin bir göstergesidir²²⁴. Caminin kible yönündeki bu hatalı hesaplama yapı ile ilgili çeşitli efsanelerin çıkış kaynağı olsa da²²⁵, Vezir-i Azamın banisi olduğu bir camide meydana

²¹⁹ Dobrev, 1989.

²²⁰ Gramatikov v.d., 2001: 25; Georgieva v.d., 1970: 30; Bogdanov, 1965: 28.

²²¹ Yapı üzerinde çalıştığımız 2007 senesi Ağustos döneminde pusula ile yaptığımız rutin kontroller sırasında caminin kible istikametine değil doğu yönüne yöneldiği tespit edilmiştir. Herhangi bir hatalı ölçme olasılığına karşın başka bir pusula ile tekrarlanan kontroller sonucunda aynı neticeye ulaşılmıştır. Caminin kiliseye dönüştürülmesinin ardından harim içerisindeki mihrap kaldırıldığından günümüzde mevcut değildir. Ancak son cemaat yerinde bulunan ve halen sağlam durumdaki iki dış mihrabın varlığı caminin kible yönünün hatalı olarak doğu istikameti olarak kabul edildiğini ispatlamaktadır.

²²² Georgieva v.d., 1970: 30; Gramatikov v.d., 2001: 25; Bogdanov, 1965: 23, 26.

²²³ Curipeschitz, 1977: 41, 49.

²²⁴ S. Bayram, (2001): "Bulgaristan'da Bulunan Osmanlı Vakıflarından Bir Demet", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri*, C. 2, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 133.

²²⁵ Yapının kible yönü ile ilgili hatalı konumu bilim dünyası tarafından fark edilmemiş görünse de bölge halkı tarafından bilinmekte ve çeşitli efsaneler ile açıklanmaktadır. Anlatanların milliyet ve inançlarına göre değişiklik gösteren bu efsanelerden yörede yaşayan Bulgar halkı içerisinde en yaygın olanına göre; yapının mimarı devşirme olduğu bilinen Mimar Sinan ya da yine devşirme, hatta Bulgar asıllı olan ismi bilinmeyen bir öğrencisidir. Hıristiyan inancını ve milli şuurunu daima koruyan bu mimar, yapının bir gün kiliseye dönüştürüleceğinden emin olarak yapının kible yönünü bilinçli olarak hatalı inşa etme cesaretini göstermiştir. Yapının banisi Sinan Paşa'nın devşirme olmasından hareketle caminin bizzat Sadrazam tarafından bu şekilde inşa ettirilmiş olduğuna dayanan efsaneler de bölgede anlatılmaktadır. Bölgede yaşayan Müslümanların hiçbir hak iddia etmedikleri yapı ile ilgili efsaneleri ise Osmanlı İmparatorluğunun XVII. yüzyıldaki durumuna manidar bir gönderme niteliğindedir. Onlara göre Sinan

gelen bu aykırı ve beklenmedik durumun, merkezden uzak bir bölgede gerçekleştirilen cami inşasının kontrolünün yerel bir usta ya da ustalara emanet edilmiş olmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Uzuncaova'yı Hasköy'e bağlayan yolun kenarında bulunan Sinan Paşa Camisi, tel örgülerle çevrelenmiş geniş bir arazinin merkezinde yer almaktadır. Yapının güney batısında kervansaraydan kalan duvar kalıntıları ile bir kuyu, batısında gayet yeni, dikdörtgen planlı bir dinlenme alanı, kuzey batısında çan kulesi²²⁶ ile tuvalet olarak kullanılan mekânlar, kuzeyinde ise bir çeşme bulunmaktadır.

Kare planlı, merkezi kubbeli bir harimi olan ve üzerleri kubbe örtülü üç bölümlü bir son cemaat yerine sahip caminin minaresi yıkılmış olsa da eser, anıtsal bir görünüme sahiptir.

Yapı malzemesi olarak kesme taşların kullanıldığı Sinan Paşa Camisi tamamen düzgün kireçtaşı bloklarından inşa edilmiştir. Bölgede bulunmayan bu taş çeşidi, yapının inşa malzemesinin başka bir yerden getirildiğini göstermektedir.

Caminin kiliseye dönüştürülmesinin ardından değiştirilen üst örtüsü, karelere bölünmüş plakalardan oluşan kurşun levhalarla kaplanmış, kubbenin ortasında yer alan üç dilimli lale formu âlemin yerine bir haç yerleştirilmiştir²²⁷.

Sinan Paşa Camisi'nin kuzey cephesinde üç sıra pencere düzenlemesine gidilmiş olup en üstte yuvarlak bir göz pencere, ortada ve altta üçer olmak üzere toplam yedi pencere bulunmaktadır. En üstteki yuvarlak planlı göz pencere, cephenin ortasında, iki tahkim duvarı arasındaki düzlemde yer alırken, ikinci ve birinci sıradakiler alt alta gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Yapının alt sıra pencereleri; düz lentolu, mermer söveli, demir parmaklıklı ve sivri kemerli olup, duvar yüzeyine oyulmuş ikinci bir kuşatma kemerleri bulunmaktadır. İkinci sıra pencereleri alt sıra pencereleriyle aynı formda olup

Paşa'nın aldığı rüşvetlerden biriktirdiği parayla yaptırmaya kalkıştığı camiyi Allah hayırlı kabul etmeyerek kible yönünü şaşırtmıştır.

²²⁶ Günümüzde çan kulesi olarak kullanılan yapı için çalışmamızın katalog bölümündeki Uzuncaova Saat Kulesi'ne bkz.

²²⁷ Sinan Paşa Camisinin orijinal haline ait alem koruma altına alınmış olup Hasköy Müzesinde teşhir edilmektedir.

daha küçük boyutludur. Bütün pencereler ahşap doğrama çerçeveli olup, alt sıradakiler demir korkulukludur. Caminin 1906 tarihinde kiliseye dönüştürülmesinin ardından, kuzeybatı kenarındaki alt sıra penceresi genişletilerek buraya sivri kemerli bir giriş açılarak çift kanatlı ahşap bir kapı yerleştirilmiştir.

Kiliseye dönüştürülmeden önceki orijinal hal ve düzenlemesini bilemediğimiz yapının doğu cephesine, dikdörtgen planlı bema bölümü ve ortasına da dışarıya çıkıntılı, yarım dairesel planlı bir apsis yerleştirilmiştir. Yapı ile aynı malzemedен inşa edildiği görülen bu ilave kısmın yapımında, minarenin yıkımı sonrasında elde edilen taş malzemenin kullanıldığı bilinmektedir.

Üç yönden beşik tonoz örtülü bema ve apsis bölümlerinin her birine, basık kemerli uzun birer pencere yerleştirilirken daha yüksek tutulan apsis tonozunun alınlığında, dört dilimli, haçvari bir pencere bulunmaktadır. Apsise giriş dıştan, bemanın doğusundan üç basamaklı bir taş merdivenle sağlanmaktadır.

Yapının güney cephesi kuzey cephesi ile aynı düzenlemeye sahip olup, pencere sayısı, diziliş ve formları da aynıdır. Güney cephenin doğu kenarı zeminiyle duvarlarında bir zamanlar burada yükselen minareye ait kenet izleri hala fark edilmektedir.

Dıştan sekizgen bir kasnağa oturan kubbenin eteğinde profilli kuşaktan oluşan bir saçak bulunmaktadır. Kasnağın dört yüzüne yerleştirilen ağırlık kuleleri sekizgen planlı olup üzerleri kurşun ile kaplanmıştır. Caminin kiliseye dönüştürülmesinin ardından, üst örtüde bazı değişiklikler yapılmış, kubbenin dört tarafına beşik tonozlar ilave edilerek yapıya haçvari bir üst örtü sistemi kazandırılmıştır. Kasnak üzerine atılan beşik tonozların yapı duvarlarına bindireceği fazladan yükü hafifletmek için beşik tonozların göbeğinde ve apsis ile bema bölümlerindeki pencerelerin üzerinde dairesel formu hafifletme unsurları kullanılmıştır.

Yapının batı cephesinde yer alan üç bölümlü son cemaat yerinin cepheleri, dairesel planlı dört sütun ve kare planlı iki ayak tarafından taşınan sivri kemerli açıklıklara sahiptir. Eşit aralıklara sahip kemerler, demir profil gergilerle birbirlerine ve

yapını batı beden duvarına bağlanmıştır. Cephe, üsten profilli bir silme tarafından kuşatılmaktadır.

Üç bölümlü son cemaat yerinin üzeri birer kubbeye örtülmüştür. Kubbeleri taşıyan dilimli sütunların kaideleri mukarnas işlemeli, başlıkları ise üçgen dilimlerle bezelidir. Güneybatı köşesine dört basamaklı bir merdiven yerleştirilen son cemaat yerinin orta bölüm zemini, yanlara göre daha alçak tutulmuştur.

Caminin batı cephesindeki pencereler sayı ve yerleştiriliş düzeni bakımından da diğer cephelerden farklılık göstermektedir. Alt ve üst sırada ikişerden toplam dört adet olarak yerleştirilen pencereler, alt alta gelecek şekilde düzenlenmemiştir. Tamamı sivri kemer formlu bu pencerelerden alt sıradakiler daha büyük boyutlu olup, düz lentolu, mermer söveli ve demir parmaklıklarıyla kuzey ve güney cephede yer alanlar ile aynı özellikleri göstermektedir. Caminin bu cephesinde, alt sıra pencereleri ile aynı düzlemde iki mihrabiye bulunmaktadır.

Üç bölümlü son cemaat yerinin kuzey ve güney kanatlarında yer alan mihrabiyeler, yarım dairesel formda, duvar yüzeyinden içerlek üç dilimli birer niş şeklinde düzenlenmiş olup sivri kemerlidir. Dikdörtgen çerçeve ile üç yandan kuşatılan mihrabiyelerin kavsara köşelikleri silmeler ile belirginleştirilmiş, kavsara alınlığının iki yanına rozetler yerleştirilmiştir. Güney kanadı açıklığındaki mihrabiye köşeliğinin her iki yanında sade birer gülbezekli rozetler kullanılmışken, kuzey kanattaki mihrabiye rozetleri birbirlerinden farklıdır. Bunlardan biri, ortasında altı yapraklı bir çiçek ve bunu kuşatan yapraklardan, diğeri ise mühr-ü Süleyman etrafında dolanan yapraklardan oluşmaktadır. Mühr-ü Süleymanlı rozetin yanına, yukarıya bakan bir lale motifi yerleştirilmiştir²²⁸.

²²⁸ Mihrabiye köşeliğinde kullanılan bu lale motifi yapı ile ilgili bir efsanenin doğmasına neden olmuştur. Bu efsanenin kahramanı bazen Mimar Sinan'ın kendisi iken bazen de öğrencisidir. Anlatılanlara göre; Mimar Sinan Edirne'de Sultan Selim için yaptığı Selimiye Camisinin inşasını gerçekleştirdiği için büyük üzüntü duyduğundan yapıya bir ters lale çizerek mutsuzluğunu belli etmiştir. Ancak, Bulgaristan'da bir cami yapması istendiğinde, kendisi de bir devşirme olan Sinan, yeniden Hıristiyanların yaşadığı topraklarda olmak için teklifi hemen kabul ederek Uzuncaova'ya gelmiş ve bu camiyi inşa etmiştir. Eserinden ve burada olmaktan duyduğu mutluluğu da mihrabiye işlediği "düz lale" ile ifade etmiştir. Halk arasında büyük popüleriteye sahip bu efsanenin Kilise cemaatindeki yaşlılar tarafından anlatılan değişik birkaç versiyonu olmakla beraber, en ilginç budur.

Caminin batı cephesinin ortasında, dışa taşkın dikdörtgen planlı taç kapı bulunmakta ve yuvarlak kemerli bir açıklıkla harime bağlanmaktadır. Kapının sövesi beyaz, yuvarlak formdaki kemeri ise iki renkli mermerle geçme tekniğinde yapılmıştır.

Yuvarlak kemerli açıklığın üzerinde, yüzeyinde iki renkte mermer uygulamasına gidiliği anlaşılan sivri bir kemer yer almaktadır. Sivri kemerin alınlık ve köşelerinde kalem işi tekniğinde çeşitli bitkisel motifler yer alırken, karnında ise etrafı kalın bordürlerle çerçevelenmiş bir yazı kuşağı yer almaktadır. Neredeyse tamamen silinmiş olan yazı kuşağı, yatay bir bordür ile iki bölüme ayrılmış olup, alt kısmın da kendi içinde üç bölüme ayrıldığı görülmektedir. Zeminden 15-20 cm yükseklikteki eşik üzerinden başlayarak yuvarlak kemerin üst seviyesine kadar devam eden kapı sövelerinin üst kısımlarına kabartma ve oyma ile üç sıra halinde zencerek, mukarnas ve bitkisel motifler işlenmiştir. Zarif şekilde işlenmiş olan taç kapı, palmet motiflerinden oluşan bir saçak ile nihayetlenmektedir. Giriş açıklığı, tamamen yeni olan iki kanatlı ahşap bir kapıyla kapatılmaktadır.

Yuvarlak kemerli açıklıktan harime girildiğinde, girişin tam karşısına boydan boya yerleştirilen ve çeşitli ikonaların konulduğu ahşap paravan-duvar, güneyde Hz. İsa'nın sembolik tahtı, batı ve kuzey cephelerde ise kilise sıraları ile çeşitli ayin ve kilise eşyası karşımıza çıkmaktadır.

Harim mekânı kare planlı ve tek kubbeyle örtülü olup, kiliseye dönüştürülmesinin ardından doğu cephesi değiştirildiğinden buradan ışık alamayan iç mekân loş bir ambiyansa bürünmüştür. Yapının aydınlatılmasında kubbeden sarkıtılan avizeler kullanılmaktadır.

Tamamen bir Hıristiyan mabedinin iç mekân düzenlemesine tabi tutulan yapı orijinal iç mekân görünümünü yitirmiştir. Harimi örten kubbeye geçişi sağlayan trompların başlangıcındaki üç dilimli mukarnaslar, bunların üzerine resmedilmiş İncil yazarlarının suretleriyle tezat göstermektedir. Yapının kubbesinde madalyon içerisinde Hz. İsa tasviri onun da etrafında melekler resmedilmiştir.

Harimin batı cephesinde yer alan giriş açıklığının, içten dilimli dıştan ise sivri kemer formlu düzenlemesiyle cephe hareketlendirilmiştir. Bu cephenin iç yüzeyinde açılan dikdörtgen planlı sade niş, günümüzde kilise eşyalarının bulunduğu açık bir dolap vazifesi görmektedir.

Harimin döşemesi taş olup giriş açıklığının iki yanından zeminin yükseltildiği görülmektedir. Aynı kademelenme girişin karşısında, günümüzde apsis vazifesi gören doğu cephesinde de görülmektedir. Yuvarlak kemer formlu apsis açıklığına üç basamaklı bir merdivenle geçilmektedir.

Yapının cami olarak kullanıldığı dönemdeki süsleme programı bilinmemekle birlikte, harimde yer alan süslemelere dair günümüze ulaşan tek kalıntı, kuzey duvarı yüzeyinde varlığını devam ettiren çift sıra palmet motifidir. Büyük boyutlu oldukları dikkat çeken palmetlerden alttakinin etrafının kırmızı kontörlerle çerçevelenerek belirginleştirildiği ve ortasının kırmızıya boyandığı görülmektedir. Duvar yüzeyi boyunca yer yer görülen kırmızı boya izlerinden, bu kompozisyonun yanlara doğru devam ettiği anlaşılmaktadır. Büyük boyutlu bu süslemeler dışında batı cephesi alt sıra pencerelerinden birinin mermer sövesi üzerinde de oyma ile yapılmış küçük boyutlu sümbül ve lale motiflerine de rastlanmaktadır. Harim içerisinde hali hazırda fark edilebilen bu izler iç mekânın bir zamanlar renkli boyamalar ve kalem işleri ile oluşturulmuş bitkisel kompozisyonlardan oluşan zengin bir süsleme repertuarına sahip olduğunu düşündürmektedir.

Yapının kuzey, doğu ve güney dış cephelerinde herhangi bir süsleme kalıntısına rastlanmazken, son cemaat yerinin yer aldığı batı cephesindeki süsleme izleri, süsleme programının bu cephede yoğunlaştığını düşündürmektedir.

Yukarıda ayrıntılı olarak anlatılan Taç kapıdaki bitkisel süslemeler ve yazı kuşağı dışında, giriş açıklığı ve alınlığının kemerleri ile üst sıra pencere kemer yüzeylerinin farklı renklerde boyandığı mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Batı cephesinin duvar yüzeylerinde, motif veya yazılara ait, silinmiş ve tanımlanamaz boyama izlerinden başka, taç kapı çerçevesi ile alt sıra penceresi arasında, kırmızı ile

boyandıkları anlaşılabilir birbirine bakan iki و (vav) harfinden oluşan musanna izleri hala fark edilebilmektedir.

Sinan Paşa Camisinin kitabesi günümüzde mevcut olmayıp, taç kapı alınlığı üzerinde yer alan yazı kuşağının artık tamamen silinmiş olan kısmının kitabe şeklinde düzenlenmiş olabileceği akla gelmekle birlikte bu görüşü destekleyecek kanıtlar bulunmamaktadır. Kitabenin yokluğu nedeniyle caminin kesin inşa tarihi tespit edilememektedir. Ancak Sadrazam Sinan Paşa'nın 1593 tarihli Macaristan Seferine giderken Uzuncaova'dan geçtiğini ve buraya bir cami, imaret, iki han, iki hamam ve dükkânlar yapılmasını emrederek bu amaçla 30000 kuruş vakfettiğini bildiren kaynaklar bulunmaktadır²²⁹. Sinan Paşa'nın 1595 tarihli vakfiyesinde Uzuncaova'da yaptırdığı bir cami, bir imaret, iki han ve iki hamamın ayakta kalabilmesi ve masraflarının karşılanması için Uzuncaova'da 82 dükkân, bir mahzen, iki fırın ve Filibe'ye bağlı bazı köylerdeki çeşitli arazi ve yapıları vakfettiğine değinildiğine göre²³⁰, gerçekten de yapı, bu iki tarih arasında inşa edilmiş olmalıdır.

Cami ile birlikte Uzuncaova'daki külliye yapılarının banisi olan ve Yemen Fatihisi olarak anılan Sinan Paşa'nın aslen Arnavut olup İlbasan'da doğduğu düşünülmektedir. III. Murad döneminde üç (1580–82, 1589–91, 1593–95) ve III. Mehmed devrinde iki (1595, 1595–96) olmak üzere, beş kez Sadrazamlık görevine getirilmiştir²³¹. Rüşvete düşkünlüğü ile tanındığı rivayet edilen Sinan Paşa'nın 4 Nisan 1596 tarihli vefatı sonrasında müsadere edilen terekesinde çok sayıda murassa ve mücevherli silah ve eşya ile birlikte 600000 gümüş ve altın sikke bulunduğu anlatılmaktadır²³². Sinan Paşa'nın İstanbul Tevekkül Çeşmesi'nde bir mektep ve darülhadis yaptırdığı bilinmektedir²³³.

²²⁹ Antonov, 2001: 54; Naima'dan naklen.

²³⁰ Bayram, 2001: 133.

²³¹ Uzunçarşılı, byy.: C. 1, s. 340–341.

²³² N. Sakaoğlu, (1999): *Bu Mülkün Sultanları 36 Osmanlı Padişahı*, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul, s. 208.

²³³ Sakaoğlu, 1999: 208.

B. TÜRBELER

Katalog No	: 4
Eser Adı	: Otman Baba Türbesi
Çizim No	: 13-16
Resim No	: 96-136
İnşa Tarihi	: H.912/M.1506–1507
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Bilinmiyor
Vakfiye	: Bilinmiyor
Hasköy Bölge Haritasındaki Yer No:	3
Adres	: Hasköy yakınlarındaki Tekkeköy/Trakiets
İnceleme Tarihi	: Ağustos 2007

Hasköy şehir merkezine 35 km kadar uzaklıktaki Tekkeköy’de bulunan Otman Baba Türbesi, araziye hakim yüksek bir tepenin eteklerinde inşa edilmiştir. Bulgaristan’daki en eski türbelerden biri olan eser, imaret ile birlikte, bölgede bir zamanlar faaliyet gösteren Otman Baba Tekkesi’nden günümüze ulaşabilen yapılarıdır.

Otman Baba lakaplı Hüsam Şah için inşa edildiği mezar taşından anlaşılan türbenin etrafı kale gibi kalın çevre duvarları ile kuşatılmıştır. Çevre duvarının güney tarafında, yanlarda birer odası bulunan imaret bölümünden yüksek duvarların çevrelediği avluya girilmektedir. Türbenin küçük avlusunda iki mezar bulunurken, tekkenin esas haziresi çevre duvarlarının ardındaki geniş sahada bulunmaktadır.

Kapalı tipte ve yedigen prizmal gövdeli olan Otman Baba Türbesi, daha alçak tutulan baldeken şeklinde bir giriş kısmına sahiptir. Önde bir yanlarda ikişer olmak üzere beş sivri kemer açıklığıyla çözülen giriş kısmı türbede olduğu gibi kubbeye örtülüdür.

Türbenin inşasında horasan harcı ile kaynaştırılmış düzgün beyaz kum taşı blokları kullanılmış, çevre duvarının örgüsünde ise kaba yonu taş malzeme tercih edilmiştir.

Yedigen prizmal gövdenin her bir yüzünde bulunan açıklıklardan doğu yüzdeki giriş, diğerleri ise pencere olarak düzenlenmiştir. Yapının gövdesi, profilli bir silme ile sona ermektedir.

Türbenin her cephesinin ortasında, altta ve üstte birer olmak üzere ikişer pencere yer almaktadır. Zemine yakın yerde açılan altı adet alt sıra penceresinin tamamı aynı karakterde olup, duvar yüzeyinden hafifçe içerlek tutulmuşlardır. Alt sıra pencereleri düz söveli ve lentolu olup, lentoları üzerinde hafifçe dışarıya taşkın tutulmuş sağır alınlıklı iki sıra sivri kemer bulunmaktadır. Dört yandan profilli silme ile kuşatılarak çerçeve içine alınan dikdörtgen planlı alt sıra pencereleri, demir parmaklıklara sahiptir. Bunlardan sadece güneydoğu yüzdeki orijinal halini korumakta olup, diğer dört tanesinin lento ve söveleri dıştan sarı granit taşlar ile kaplanmış, güneybatı yüzünde yer alanı ise dıştan tamamen kapatılarak içten bir ocak haline dönüştürülmüştür.

Alt sıra pencerelerine simetrik yerleştirilen üst sıra pencereleri her cephede birer olmak üzere toplam altı adettir. Sivri kemerli olan üst sıra pencereleri alçı şebekelidir.

Yapının pandantiflerle geçilen kubbesi kurşun levhalarla kaplı olup ortasında sivri bir alem yer almaktadır.

Otman Baba Türbesinin giriş kısmı kareye yakın dikdörtgen planlı olup üç yönden açık baldaken şeklindedir. Önde ve ortada, ikişerden dört adet sekizgen gövdeli mermer sütun üzerinde yükselen giriş kısmı, arkada beden duvarlarına oturmaktadır. Önde daha geniş ve yüksek tutulan bir, yanlarda ise ikişer sivri kemerli açıklığı bulunmaktadır. Sütunların oturduğu kısım taş bloklarla zeminden yükseltilmiştir. Giriş kısmının pandantif geçişli kubbesi kurşun levhalar ile kaplanmıştır.

Yapının doğu cephesinde yer alan taç kapı, sivri kemer formunda bir kuşatma kemerine sahip basık kemerli giriş açıklığından oluşmaktadır. Üç yandan profilli

silmeler ile kuşatılan girişin söve ve lentoları mermer levhalarla kaplanmış olup sivri kemerli alınlığında yapının üç satırdan oluşan inşa kitabesi yer almakta, kuşatma kemeri üzerinde ise yedi bölümlü bir çiçek kabartması bulunmaktadır.

İki kanatlı ahşap kapının yerleştirildiği giriş açıklığının ardında, duvar kalınlığı boyunca biri yukarıya doğru sivrilen dilimli formda diğeri ise bursa tipinde iki kemer sıralanmaktadır. Bu iki kemer arasında kalan aralığın tavanında yapının orijinal halindeki süslemelere dair günümüze ulaşabilmiş ender işaretlerden biri olan altı kollu yıldızlardan oluşan geçmeler bulunmaktadır.

Türbenin içerisine girildiğinde, Otman Baba'ya ait sanduka karşımıza çıkmaktadır. Girişle aynı eksen üzerinde yer alan sanduka mermer malzemeyle zeminden yükseltilmiştir. Baş kısmında yer alan mezar taşı yedi dilimli taçtan oluşan bir başlığa sahiptir. Başlığın sarık kısmı üzerinde, kabartma olarak işlenmiş yedi dilimli ters bir gül motifi bulunmaktadır. Mezar taşının gövdesi kurşuni, başlığı ise yeşil, kırmızı ve metalik sarı boyanmış olup, başlığın üzerine, kumaştan ikinci bir başlık yerleştirilmiştir.

Mezar taşı üzerinde yer alan kitabede, Otman Baba²³⁴ adı ile birlikte ölüm tarihi olan H.883/M.1478 senesi okunmaktadır.

Türbenin alt sıra pencereleri, içten duvar yüzeyinden hafifçe içerlek tutulmuş olup iki kanatlı ahşap kapaklara sahiptir. Dört yönden silmeler ile dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmış olan pencereler, hafifçe dışa taşkın sivri kemerli alınlıklara sahiptir. Pencere ve alınlıkların etrafı sarı yağlı boya ile boyanarak belirginleştirilmiş, sivri kemerli alınlıkların ortasında bulunan geometrik motifler ise beyaz bırakılmıştır. Kapatılarak ocak haline getirilen güneybatı penceresi fonksiyon olarak değilse de süsleme karakteri olarak tüm alt sıra pencereleri ile aynı özellikleri göstermektedir. Güney batı penceresinin ne zaman ocak şekline dönüştürüldüğü kesin olarak

²³⁴ Mezar taşı kitabesinde, burada yatanın ismi "Otman Baba" olarak değil "Osman Baba" olarak yazılmıştır. Otman lakabının Osman isminin deforme edilmiş hali olduğu düşünülmektedir. Şif düşüncesine bağlı olanların "Osman" adı ile birlikte "Ebubekir" ve "Ömer" isimlerini de birer dini tabu olarak belirledikleri ve çocuklarına bu ismi koymadıkları genel kanısına göre, bir Kalenderi şeyhi olan Hüsam Şah'ın lakap olarak neden Otman ismini tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Mikov, 2005: 44.

bilinmemekle birlikte, söz konusu düzenek yapının 1958 tarihli fotoğraflarda da görüldüğüne göre bu tarihten önce olmalıdır.

Yapının üst sıra pencereleri içten tepeleri üçgen şeklinde sivri formlu ahşap doğramalar ile çerçevelenmiş olup camlıdır.

Otman Baba Türbesinin giriş kısmı iç duvar yüzeyinde, cepheyi düşey olarak ikiye bölen profilli bir silme bulunmakta, bunun üzerinde üst sıra pencereleri ile aynı seviyede yer alan sivri kemerli sağır bir niş bulunmaktadır.

Yapının kubbeye geçiş unsurları olan pendentif başlangıçlarında bir, kubbe kasnağı boyunca ise ikişer sıra mukarnas frizi bulunmaktadır. Alçı ile belirginleştirilerek duvar sıvasından ayrı tutulan bu friz, dıştan fark edilmeyen gizli bir kasnak gibi iç mekân duvarlarının üst kısmını dolanmaktadır.

Tamamen sıvalı olan iç mekânın orijinal süsleme düzeni bilinmemektedir. Türbenin giriş açıklığının ardına yerleştirilen iki kemer arasındaki kısmın tavanında yer alan ve birbirine geçen altı kollu yıldızlardan oluşan mermer pano, yapının orijinal süslemesine dair bilinen tek unsurdur. Evliya Çelebi; yapının yüksek kubbesinin çeşitli renklerdeki nakışlarla bezendiğini bildirmekte²³⁵, D. Aladjov ise Arap stilinde işlenmiş geometrik ve stilize bitki motifleriyle süslendiğini ileri sürmektedir²³⁶. Günümüzde hiçbir kalıntısı bulunmayan bu süslemelerin gerçekten var olup olmadıkları duvar yüzeylerinde yapılacak sondaj çalışmalarını gerektirmektedir.

Günümüzde sıvalı olan türbe iç duvarlarında 1990–2006 tarihleri arasında değişik figüratif ve mitolojik duvar resimleri bulunduğu bilinmektedir. Otman Baba'ya adak olarak yaptırılan bu resimler, Hz. Muhammed ve kutsal ailesi, On iki İmam, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi gibi sahnelerden oluşmaktaydı.

²³⁵ Evliya Çelebi, 1984: C. 8, s. 482.

²³⁶ D. Aladjov, (1982): “ Müslümski Manastir ot XV v.”, *Haskovska Tribuna*, No: 49, 27 April. s. 4.

Heterodoksi düşünce ile bağlantılı akımların en etkili yayılım alanlarından biri olan Otman Baba Tekkesi'nin Türbeyi kuşatan çevre duvarları yüzeylerinde, Zülfikar kılıcı ve yedi kollu yıldız gibi sembolik anlam taşıyan motifler bulunmaktadır.

Otman Baba Türbesi'nin girişi üzerinde yer alan, yapının mermer inşa kitabesi eser hakkında bilgi veren en önemli kaynaklarından biridir. Üç satır ve birbirinden silmelerle ayrılmış üç bölümden oluşan kitabenin Osmanlıca metni şu şekildedir:

1. *“Sâhib-u hâze'l mezârı kâşifu'l esrar sultânu'l-ârifîn Şah Hüsam ve lakabuhu Otman Baba”*
2. *“Kaddesellâhu rûhau. Târih sene mine'l hicreti'n Nebiyyi aleyhi's-selâm sene selâse ve semânîne ve semâne miete”*
3. *“Ve ba'du ve vaka'a'l binâu ve kâsedeti'l müslimîne yes'â ketebeu'l-fakîru inşâe. Sene 912”*

Türkçe anlamı:

1. Bu mezar sırları açıklayan, ariflerin sultanı ve lakabı Otman Baba olan Şah Hüsam'a aittir.
2. Allah ruhunu yüce kılsın. Nebi aleyhi selamın hicretinin sekiz yüz seksen üçüncü yılı.
3. Sonra bu [mezar] 912 Hicri yılında yapıldı ve Müslümanlar koşarak buraya gelmeye başladılar. [Allah] dilerse bu fakir yazdı. 912.

Kitabeden anlaşıldığına göre Otman Baba Türbesi H.912/M.1506–1507 tarihinde inşa edilmiştir²³⁷.

XVII. yüzyılda bölgeden geçerek Otman Baba Tekkesi'nde konaklayan Evliya Çelebi, kitabe tarihini H.912 olarak vermekle birlikte, bambaşka bir metinden bahsetmektedir. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre; Otman Baba kabrinin üst kemeri

²³⁷ Kitabe üzerinde çalışan K. Venedikova, türbenin yapım tarihini Evliya Çelebi'nin bildirdiğinden bir sene farklı olarak H.913/M.1507–1508 şeklinde okumuştur. Bkz. K. Venedikova, (1999): “Svadbeni Rituali, Opisani v Jitirto na Demir Baba”, *İslam i Kultura, İzcedvaniya*, T. 4, Imir, Sofya, s. 214–215.

üzerinde, dört köşeli bir mermer levhada altın ve lacivert ile yazılmış şu tarih bulunmaktadır;

*“Büniye hâze’l-imâretü merkad-ı Sultan el-fukara Hazret-i Osman Baba ve Gazi Mihal Bey rûhiyçün ve oğlu iki yürekli Ali Bey rûhiyçün El-Fatiha sene 912”*²³⁸.

Evliya Çelebi’nin bildirdiği metin yapının kitabesiyle uyuşmamakla birlikte, Gazi Mihal ve oğlu Ali Bey’in isimlerine yer verilmiş olması ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bulgaristan’daki en eski türbelerden biri olan Otman Baba Türbesi’nin çeşitli zamanlarda yapılan eklemeler ile değişik görünümlere büründüğü bilinmektedir. Yapının baldaken şeklindeki giriş bölümü, tam olarak tespit edemediğimiz bir tarihte tuğla ile örülerek kapatılmış ve buraya, yapının orijinalinde olduğu gibi sivri kemer alınlıklı ve demir parmaklıklı bir pencere yerleştirilmiştir. Daha sonra, bu kısmın önüne; dört destek üzerinde yükselen, sundurmalı ikinci bir giriş bölümü daha eklenerek yapının bambaşka bir görünüme büründürüldüğü anlaşılmaktadır.

Bulgar makamları tarafından 1970 tarihinde mahalli ölçekli kültür eseri olarak kabul edilen Otman Baba Türbesi, 1976 tarihinde restore edilmiştir. Restorasyon esnasında, giriş bölümündeki ilaveler kaldırılarak orijinal haline getirilmiş, kubbelerdeki kurşun plakalar değiştirilmiş, ikinci kat pencerelerine taş şebekeler yerleştirilmiş, duvar ve yer döşemesindeki hasarlar onarılmış ve türbenin yer aldığı avlu düzeltilmiştir²³⁹. 1976 tarihli restorasyonun dışında resmi makamlarca yapılmış başka bir çalışma tespit edilememekle birlikte²⁴⁰, türbe avlusuna geçişi sağlayan imaret bölümünün türbeye bakan duvarı üzerinde “*Yaptı Derviş Sinan*” yazılı bir levha bulunmaktadır. XIX. yüzyılda gerçekleştirilen bir onarım sonrasında yerleştirildiği düşünülen bu yazıya istinaden, aynı dönemde türbenin de onarıma tabi tutulmuş olacağı akla gelmektedir.

²³⁸ Evliya Çelebi, 1984: C. 8, s. 485.

²³⁹ Mikov, 2005: 40–41.

²⁴⁰ Yapının gerekli onarımları köy halkı tarafından yapılmakta olup, duvarların badanalanması ve çevresinin temizliği ile sınırlıdır.

Otman Baba Türbesi'ne ait 1958 tarihli fotoğraflardan anlaşıldığına göre; günümüzde Otman Baba'ya ait kabrin başında bulunan mezar taşı, tespit edemediğimiz bir tarihte yerinden çıkarılıp kenara konmuş, yerine başka bir mezar taşı yerleştirilmiştir²⁴¹. Otman Baba Türbesi'nin doğu tarafında yer alan Hasan Hüseyin Türbesi'ndeki mezar taşına benzediği görülen bu unsurun neden Otman Baba'nın kabrine yerleştirildiği, bahsi geçen dönemde Hasan Hüseyin Türbesi'nde nasıl bir mezar taşının bulunduğu bilinmemektedir²⁴².

Günümüzde Otman Baba'nın kabri başında bulunan mezar taşının kitabesi şu şekildedir:

1. *“Fatıha*
2. *Şah-ı iklimî keramet membaı Osman Baba*
3. *Rum eli içre keramatı bulup neşr-ü-nema*
4. *Cümle Pîran-ı tarıkın Şahı hem sultanıdır*
5. *El alanlar bu tarik icre olur gamdan reha*
6. *Tahir irfan evliyalar Şâh-ı Kutb-ül ârifin*
7. *Hem dahi bahr-ı keramet mahzen-i sırrı Hüda*
8. *Hanikah-ı dergehinde aşkla cân-ü-bâşıla*
9. *Hizmetinde bendelerdir nice âlâ vü Geda*
10. *Horasandan yedi yüz doksanda huruc eyleyüp*
11. *Nice abd-i-Âl ile geçip Rumeli'ye hâliya*
12. *Seyyidâ olsun dua fevtine tarih diyelim*
13. *Hem sekiz yüz seksen üçte*
14. *Göçtü şol Osman Baba*
15. *883”²⁴³*

²⁴¹ Balkanlı da, Hasköy'den geçip Otman Baba Türbesi'ni ziyaret ettiği tarihte, Otman Baba'ya ait mezar taşının yerinden çıkarılmış halde türbe içinde bir kenara bırakıldığını bildirmekte ancak ziyaret tarihini belirtmemektedir. Bkz. Balkanlı, 1986: 74. Otman Baba'ya ait kabre yerleştirilen bu mezar taşının başlık kısmının renkli kumaşlarla çalmalı sarık şeklinde dolanmasıyla belirtildiği gibi bazen de görülmeyecek vaziyette tamamen sarmalandığı fotoğraflardan anlaşılmaktadır.

²⁴² Otman Baba Türbesi'ni çevreleyen avlunun doğusunda yer alan Hasan Hüseyin Türbesi çalışmamızın katalog bölümünün devamında ayrıntılı olarak değerlendirileceğinden, burada bahsetmekle yetinilmiştir.

²⁴³ Kitabe metni A.K. Balkanlı'dan alınmıştır. Bkz. Balkanlı, 1986: 74.

Hasköy bölgesinde kendi adıyla bilinen tekkenin kurucusu olan Otman Baba'nın kim olduğu konusunda değişik görüşler ortaya atılsa da, elde mevcut bilgilere göre, XV. yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya gelen ve Rumeli fütuhatına iştirak eden bir gaziderviş ve alperenlerdendir²⁴⁴. Gerek Velâyetnamesinde gerekse de türbe kitabesinde belirtildiği üzere, gerçek adı Hüsam Şah olan Otman Baba, efsanelere göre H.780/M.1378–1379 tarihinde doğmuş ve H.833/M.1402 tarihinde Timur'la beraber Anadolu'ya gelmiştir. Germiyan, Saruhan ve çevresinde bir süre dolaşan Otman Baba, şehzade II. Mehmed'in Manisa'da vali olduğu sırada şehirde bulunmuş ve ilk kerametini onun padişah olacağını müjdelemesiyle göstermiştir²⁴⁵. Daha sonra Rumeli'ye geçen Otman Baba, Gelibolu'dan Dobruca'ya kadar olan bölgede inanç ve düşüncelerinin yaymak için dolaşmıştır²⁴⁶.

A. Yaşar Ocak'ın tabiri ile padişahlarla dahi onları azarlayarak konuşacak kadar kimseden pervası olmayan Otman Baba, bu korkusuzluğu ile şiddetli bir cazibeye sahiptir. Abdal Musa, Kaygusuz Abdal ve Sultan Şücâaddin gibi bir Kalenderi şeyhi olduğu düşünülen Otman Baba, müritleri ile birlikte başları, kaşları, sakal ve bıyıkları ustura ile tıraş edilmiş ve yarı çıplak halde diyar diyar dolaşmakta idi²⁴⁷. Melâmi, Hurufî ve Şîî düşüncesine yabancı olmadığı anlaşılan Otman Baba, Bektaşiler tarafından da kendilerinden sayılmış ve önemli bir Bektaşî velisi olan Akyazılı Sultan'ın da şeyhi bir veli olarak kabul edilerek Hasköy'deki tekkesi gerek devrinde gerekse de daha sonra ki dönemlerde en önemli Bektaşî Tekkelerinden biri haline gelmiştir. Edirne'de Ene'l-hak iddiasıyla meydana çıkan ve halkın galeyana gelmesine neden olan Otman Baba²⁴⁸, Güççük Abdal'ın H.888/M.1483 tarihinde yazdığı Velâyetnameye göre H.883/M.1478 tarihinde, Recep ayının sekizinci günü seher vaktinde vefat etmiştir²⁴⁹.

²⁴⁴ Horasan ve Horasan menşeli düşüncelerin Anadolu sosyokültürel hayatına etkileri için bkz. M. Öztürk, (2001): *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

²⁴⁵ İ. Çetin, (2007): "Otman Baba Velâyetnamesinde Bazı Motifler ve Mitik Kaynakları", 2. *Uluslar arası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, C. 1, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 358.

²⁴⁶ Çetin, 2007: 357.

²⁴⁷ A.Y. Ocak, (1983): *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, s. 16. Kalenderi Tarikatı hakkında geniş bilgi için bkz. A.Y. Ocak, (1999): *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, T.T.K. Basımevi, Ankara.

²⁴⁸ Z. Avşar, (2007): "Otman Baba Velâyetnamesine Göre Otman Baba ile Rumeli Bölgesindeki Babaların Münasebetleri", 2. *Uluslar arası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, C. 1, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 408.

²⁴⁹ F. Kılıç, M. Arslan, T. Bülbül, (2007): *Otman Baba Velâyetnamesi (Tenkitli Metin)*, Grafiker Ofset, Ankara, s. 269.

Katalog No	: 5
Eser Adı	: Hasan Hüseyin Türbesi
Çizim No	: 17
Resim No	: 137-143
İnşa Tarihi	: Bilinmiyor
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Bilinmiyor
Vakfiye	: Bilinmiyor
Hasköy Bölge Haritasındaki Yer No:	3
Adres	: Tekkeköy, Otman Baba Tekkesi avlusunda
İnceleme Tarihi	: Ağustos 2007

Otman Baba Türbesi'ni kuşatan çevre duvarlarının doğusunda yer alan yapı, bölge halkı tarafından Hasan Hüseyin Türbesi olarak adlandırılmaktadır.

Günümüzdeki haliyle inşa edilmeden önce, yedigen planlı ahşap bir yapı olduğu bilinen Hasan Hüseyin Türbesi, adak olarak yakılan mumların neden olduğu bir yangınla 1944 tarihinde büyük hasar görmüş ve aynı yıl yeniden inşa edilmiştir²⁵⁰.

Yedigen planlı türbe, mevcut haliyle kaba yonu taştan inşa edilmiş olup duvarları içten ve dıştan kireçle sıvalıdır. Yapının yedi yöne eğimli kırma çatısı ile giriş cephesindeki sundurma kiremit kaplıdır.

Türbenin girişi güney cephesinde olup, tek kanatlı ahşap bir kapının yerleştirildiği dikdörtgen planlı bir açıklıktan ibarettir. Yapı, giriş cephesi haricindeki altı yüzün üst seviyelerine yerleştirilen dikdörtgen planlı küçük birer pencereyle aydınlatılmaktadır. Yapının kitabesi, güneybatı yüzündeki pencerenin altına, duvar örgüsü içerisinde yer almaktadır.

²⁵⁰ Mikov, 2005: 41.

Türbe'ye girildiğinde, ortak bir mezar taşı ile belirtilmiş iki sembolik mezar karşımıza çıkmaktadır. Aralarına bir yastık konularak birbirinden ayrılan bu mezarların Hasan ile Hüseyin'e ait olduklarına inanılmaktadır.

Türbede yer alan mezar taşı, silindirik gövdeli olup yedi dilimli bir başlığa sahiptir. Başlığının üzerine yeşil kumaştan yapılmış püsküllü bir fes²⁵¹ yerleştirilen mezar taşının belirleyemediğimiz bir tarihte hasar gördüğü anlaşılmaktadır. Mezar taşının beş satırdan oluşan kitabe metni şu şekildedir:

1. *“Fatıha*
2. *Tacına eyle nazar kim eylemiş ol şâh-ı aşk*
3. *Cerh-i kabza-i dünyâle dâr*
4. *Tarih-i Aleyhisselâm*
5. *1193”*²⁵²

Kitabesinden H.1193/M.1778–1779 tarihi olduğu anlaşılan mezar taşının kime ait olduğu anlaşılamamakla birlikte, söz konusu taşın, 1958 tarihi öncesinde buradan alınarak Otman Baba Türbesindeki kabre yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Hasan Hüseyin Türbesi'nin güneybatı cephesinde yer alan ve duvar örgüsüne içerlek yerleştirilen kitabesinde hiçbir tarih belirtilmediği gibi, kitabeyi oluşturan metin içerisinde sadece *“Yahya Paşa”* ve *“Ali”* isimleri okunabilmektedir²⁵³. Tahrip olduğu görülen kitabenin bu hali ve kendi içinde bağlantılı bir metin oluşturmamasına bağlı olarak, kitabenin orijinal olmadığı, başka yerlerden bulunup bir araya getirilen parçalardan oluşturulduğu ileri sürülmektedir²⁵⁴.

²⁵¹ Benzer örneğini Otman Baba'da gördüğümüz mezar taşı başlığı üzerine ikinci bir başlık yerleştirme geleneğinin Tunus'taki Sultan Hacı Bektaş Velli Tekkesi'nde de uygulandığı anlaşılmaktadır. Bkz. M. Oğuz, (2001): “Kalkandelen (Tetova) ve Tunus Modellerinden Hareketle Günümüzde Bektaşî Tekkelerinin Balkanlar ve Kuzey Afrika'daki Yapı ve İşlevi”, *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu (17-19 Mayıs 2000, Şumnu) Bildirileri*, C. 2, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 520, 534: Res. 18.

²⁵² Kitabe metni Balkanlı'dan alınmıştır. Bkz. Balkanlı, 1986: 76.

²⁵³ M. Kiel, Üsküplü Mehmed Paşazade'nin Otman Baba Tekkesi'ndeki yapıtlarının kırık dökük kitabelerinde Mehmed Bey'in adı ile birlikte 1553 tarihinin okunduğunu bildirmektedir. Bkz. Kiel, 1980: 33.

²⁵⁴ Mikov, 2005: 41.

Hasan Hüseyin Türbesi olarak anılan eserin kimin kabri olduğu bilinmediği gibi kimin tarafından yaptırıldığı konusunda değişik görüşler ileri sürülmektedir. A.K. Balkanlı, yapıyı Malkoçoğulları Türbesi olarak adlandırarak Yahya Paşa'ya ait olması gerektiğini ileri sürmektedir²⁵⁵. Yapının kitabesinde de Yahya Paşa andın geçmesi, yapının Yahya Paşa ile bağlantılı olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim XVII. yüzyılda Otman Baba Tekkesini ziyaret eden Evliya Çelebi'nin de bildirdiğine göre; Yahya Paşa'nın oğlu Mehmed Bey, Üsküp'ten gelerek Otman Baba Tekkesi'nde bir Bahar Meydanını inşa ettirmiştir ve bu meydanın kapısı üzerinde; "*Yahya Paşa oğlu Mehmed Beyin Ruhuna yâd eyleyin El- Fatiha sene 885*" tarihi yer almaktaydı²⁵⁶.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler, günümüzde Hasan Hüseyin Türbesi'nin kitabesi şeklinde yerleştirilmiş yazıların Bahar Meydanı kapısı üzerinde yer alan kitabeye ait olabileceğini akla getirirse de, Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey ruhu için düşünülen H.885/M.1480 tarihinde Yahya Paşa ve oğlu Mehmed Bey'in hayatta oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim M. Kiel, Mehmed Bey'in 1550 tarihinde öldüğünü ve Üsküp'teki Yahya Paşa Camisi'nin avlusuna gömüldüğünü²⁵⁷, A.K. Balkanlı ise, Yahya Paşazade Mehmed Bey'in kabrinin Otman Baba Tekkesi haziresinde bulunduğunu ve kendisi tarafından mezar taşı üzerinde H.915/M.1509 tarihinin okuduğunu bildirmektedir²⁵⁸.

Günümüzde Hasan Hüseyin Türbesi olarak anılan yapının banisinin zamanla unutulmuş bir şekilde Heterodoksi düşüncenin önemli iki kahramanına ithaf edildiği anlaşılmaktadır. Türbeyi ziyaret edenlerin kimisine göre burada yatanlar; Hz. Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin, kimisine göreyse Otman Baba'nın aynı adlı iki oğludur²⁵⁹. Adak adanan türbenin yanında bir de dilek ağacı bulunmaktadır.

²⁵⁵ Balkanlı, 1986: 76–77.

²⁵⁶ Evliya Çelebi, 1984: C. 8, s. 483.

²⁵⁷ Kiel, 1980: 33.

²⁵⁸ Balkanlı, 1986: 76. Balkanlı, Mehmed Bey'den başka, Mustafa Bey bin Bâli Bey (ö.H.995/M.1586) ve Ahmed Paşa bin Mustafa Bey (ö.H.1039/M.1629)'in kabirlerinin de Otman Baba Tekkesi haziresinde bulunduğunu bildirmektedir. Balkanlı, 1986: 76–77. Otman Baba haziresinde yaptığımız araştırma sırasında Mehmed Bey, Mustafa Bey ve Ahmed Paşa'nın mezarları bulunamamıştır. Haziredeki mezar taşlarının bir kısmının Hasköy Müzesi başta olmak üzere çeşitli yerlere götürüldüğü, bir kısmının yol yapımında dolgu malzemesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

²⁵⁹ Otman Baba Zaviyesi'nde yaşayan dervişlerin listesinin yer aldığı 1515 tarihli tabu tahrir defterinde, listenin en başında verilen Otman Baba'nın oğlunun adı Dede Bâli şeklinde kayıtlara geçmiştir. Bkz. Çalık, 2005: 125.

Katalog No	: 6
Eser Adı	: Hızır Baba Türbesi
Çizim No	:18-21
Resim No	: 144-158
İnşa Tarihi	: H.947/M.1540–1541
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Bilinmiyor
Vakfiye	: 732 Numaralı Paşaeli defteri 167 numaralı vakıf kaydı
Hasköy Bölge Haritasındaki Yer No:	7
Adres	: Harmanlı'ya bağlı Tekkeköy /Bogomil
İnceleme Tarihi	: Ağustos 2007

Harmanlı kasabasındaki Tekkeköy, bir şeyh ile müritlerinin kurduğu dini bir toplaşım yeri olarak tarihi ün kazanmıştır²⁶⁰. Vaktiyle imareti, misafirhaneleri, derviş daireleri, çeşmesi, bağ ve bahçeleri bulunan yapılar kompleksinden günümüze sağlam halde ulaşabilen tek yapı, köyün girişinde yer alan türbesidir.

Bölgenin Osmanlı kontrolünden çıkmasının ardından, 1898 tarihinde Sv. Georgi adıyla kiliseye çevrilen yapı, cemaat yetersizliği yüzünden kapatılarak 1959 tarihinde eski haline dönüştürülmüştür. Günümüzde unutulmuş ve terkedilmiş haldeki yapının adıyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir²⁶¹.

Timurtaş oğlu Hızır Baba için inşa edildiği anlaşılan türbe, kapalı tipte sekizgen prizmal gövdeli olup, doğu cephesine yerleştirilmiş, daha alçak bir giriş bölümü bulunmaktadır. Önde iki sütun üzerine, arkada ise beden duvarlarına oturan kemerlerle üç yana açılan giriş bölümü baldaken tarzında olup kubbe örtülüdür.

²⁶⁰ Balkanlı, 1986: 65.

²⁶¹ M. Kiel'in Kadir Baba Türbesi olarak adlandırdığı yapıyı, M. Özer; Otman Baba Türbesi, L. Mikov ise Hızır Baba Türbesi olarak adlandırmıştır. Bkz. Kiel, 2005: 19-dn.3; Özer, 2005: 358, fot. 9; Mikov, 1999a: 113–119. Hasköy Müzesi'nin 1970 tarihli kataloğunda Tekke olarak bahsi geçen yapı yedigen planlı olarak tanıtıldığı halde, aynı kurumun 2001 tarihli kataloğundan ise bu yanlış bilgi çıkarılmıştır. Bkz. Gramatikov v.d., 2001: 25; Georgieva v.d., 1970: 24-25.

Kaba yonu taş ve yer yer tuğla ile inşa edildiği anlaşılan Hızır Baba Türbesi, dıştan düzgün kesme taş bloklarla kaplanmıştır.

Hasar gördüğü anlaşılan türbenin cephelerinin oldukça sade olduğu görülmektedir. Yapı cephesindeki yegâne hareket ve süsleme taç kapı ile pencerelerde görülmektedir. İki sıra pencere düzenlemesine gidildiği görülen yapının alt sırada iki, üstte ise üç olmak üzere toplam beş pencere açıklığı bulunmaktadır. Kuzey ve güney cephelerde karşılıklı olmak üzere yerleştirilen alt sıra pencereleri, dikdörtgen formlu olup, yüzeyi iki renkli taşlardan oluşturulan sivri kemer formunda alınlıklara sahiptir. Cepheden hafifçe içerlek tutulan alt sıra pencereleri, dört yandan silmelerle kuşatılmış olup mermer söve ve lentolara sahiptir. Demir korkuluklu olan bu pencerelerden güney cephedeki, yapının kiliseye dönüştürülmesinin ardından giriş açıklığı olarak kullanılmıştır.

Yapının güneybatı, güneydoğu ve kuzeydoğu yüzlerinde yer alan üst sıra pencereleri, sivri kemerli açıklıklardan ibaret olup gayet sadedir.

Yapının doğu cephesinde yer alan giriş bölümü kareye yakın dikdörtgen planlı olup baldaken formunda düzenlenmiştir. Önde serbest iki mermer sütun arkada ise beden duvarları üzerinde yükselen eş boyutlu üç yuvarlak kemerle güney, doğu ve kuzey yönlerine açılan giriş bölümü pandantiflerle geçilen bir kubbeyle örtülüdür. Giriş bölümünün bir zamanlar yaklaşık 1,40 m yüksekliğe kadar taş bloklarla üç yönden kapatıldığı, buraya geçişlerin ise günümüzde mevcut olmayan kaş kemer formunda bir açıklıktan sağlandığı yapıya ait eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Taş bloklardan oluşan duvarlar günümüzde mevcut olmakla birlikte, doğu açıklığında yer alan kaş kemer formlu kemer tespit edemediğimiz bir tarihte yıkılmıştır.

Oldukça monoton bir düzenleme gösteren Hızır Baba Türbesi'nin dış cephe duvarları profilli bir saçakla nihayetlenmektedir.

Hızır Baba Türbesi'nin taç kapısı cepheden taşıntılı olup üç yandan profilli silmelerle kuşatılmıştır. Sivri formlu kuşatma kemerine sahip taç kapının ortasında basık kemerli ve mermer söveli giriş açıklığı bulunmaktadır. Giriş ve kuşatma

kemerlerinde iki renkli taşların alternatif olarak kullanıldığı görülmektedir. Sivri formulu kuşatma kemerinin göbeğinde yer aldığı anlaşılan yapının kitabe yeri günümüzde boş bulunmaktadır.

Hızır Baba Türbesinin içi metruk bir halde bulunmaktadır. Pencerelemin azlığı ve içeriye ışık vermek konusundaki yetersizlikleri dolayısıyla yapının içi karanlık ve kasvetlidir. Yapının kiliseye dönüştürülmesiyle türbeden çıkarılan sanduka veya lahdin izleri yer yer duran döşeme üzerinde fark edilebilse de Hızır Baba'ya ait mezar günümüze ulaşmamıştır.

Türbenin iç kısmında, yapının kuzey cephe alt sıra penceresi yanındaki iki yüzde sivri kemerli birer niş bulunmaktadır. Ahşap hatılların yatay olarak ikiye böldüğü bu nişler duvar ağırlığını hafifletmek maksatlı kullanıldıkları gibi dolap vazifesi de görüyor olmalıdır. Yapının kiliseye dönüştürülmesinin ardından bu nişlere oturma sıralarının yerleştirildiğine dair izler fark edilmektedir.

Hızır Baba Türbesinin içerisinde yer alan en dikkat çekici mimari öğelerden biri giriş açıklığının hemen yanında, zemin ile aynı seviyede yer alan yuvarlak kemerli küçük bir niştir. Kemer yüzeylerinde ve iç kısımlarında tuğla malzemenin kullanıldığı ve içerisinde ateş yakıldığına dair izler bulunan bu unsurun ocak olarak kullanıldığı akla gelmekle birlikte yaptığımız incelemede bir baca, ya da dumanı yukarıya doğru çekecek herhangi bir mekanizmaya rastlanmamıştır²⁶².

İçten bakıldığında Hızır Baba Türbesi'nin kapısının yer aldığı cephenin tam ortasına yerleştirilmediği görülmektedir. Yapının giriş kısmında kemerlerle belirgin bir kademelenme yaratılmış, sivri kemer formulu oldukça yüksek bir açıklığın ardından daha alçak tutulan dilimli ikinci bir kemer ve nihayet basık giriş açıklığı yerleştirilmiştir.

Zeminde kiremit renginde altıgen taş döşemelerin kullanıldığı anlaşılan yapının orijinal süsleme programına dair bir iz kalmamakla birlikte günümüzde tüm iç duvar

²⁶² Mikov'un bildirdiğine göre, yapının kiliseye dönüştürülme işlemleri sırasında, Hızır Baba'nın kemikleri mezarından özenle çıkarılıp bu nişe yerleştirilmiş ve açıklık sıvayla kapatılmıştır. 1959 tamirâtı sırasında açılan niş, defneciler tarafından tahrip edilmiş ve buraya gömülen kemiklerden geriye eser dahi bırakılmamıştır. Bkz. Mikov, 1999a: 117.

yüzeyleri sarı boyalıdır. Giriş cephesinin iç kısmındaki sivri kemer açıklığının üzerinde, yapının kilise olarak kullanıldığı dönemden kalan mavi renkte bir haç, kemerlerin yan yüzeylerinde de kırmızı ve mavi renklerle boyanmış bitkisel ve geometrik kompozisyonların izleri halen görülebilmektedir. Yapının kilise olarak kullanıldığı dönemden kalan süsleme detaylarının yanı sıra duvar yüzeylerinde buraya uğrayan kişilerin yazdığı çeşitli yazı ve grafitiler de bulunmaktadır²⁶³.

Yapının günümüzde mevcut olmayan inşa kitabesinin akibeti tam olarak bilinmemekle birlikte²⁶⁴, Balkanlı'nın yayımladığı fotoğraftan anlaşıldığı üzere iki bölüm halinde düzenlenen mermer kitabe, kabartma harfler ile yazılmış olup metni şu şekildedir:

1. *“Lâilâhe illallah Muhammedûn Resûlullah*

2. *Merhum Hızır Baba tâbe hennûke. Besi fi sene seb'a ve erbain ve tis'a mie.”*

Kitabe metninden de anlaşıldığı üzere türbe, H.947/M.1540–1541 tarihinde, Kanuni Sultan Süleyman devrinde inşa edilmiştir²⁶⁵.

Hızır Baba Türbesi içerisinde olması gereken lahit ya da mezar taşı günümüzde mevcut bulunmadığından, buraya defnedilmiş olan Hızır Baba'nın kimliği hakkında

²⁶³ Terk edilerek bakımsız ve korumasız kalmış pek çok yapıda buna benzer yazı ile tahribatlar görülmekle birlikte Balkanlı'nın bildirdiğine göre bu durum Hızır Baba Türbesi için geleneksel bir vaka imiş. Nitekim yine Balkanlı'dan öğrendiğimize göre kendisinin türbeyi ziyaret ettiği dönemde, muhtelif tarihlerde gelen ziyaretçiler tarafından yapının duvarlarına hatıralar yazılıp tarih düşülmekte imiş. Bkz. Balkanlı, 1986: 66. Balkanlı'nın naklettiği bu yazılardan birinde “...Evliya-yı zi keramet-i dehrin, Kutbudur Hazret-i Hızır Baba...” şeklinde bir beytin bulunması, gelen ziyaretçilerin buldukları makamın farkında oldukları ve bu yazıları tahribat maksatlı değil, duvarlarda daha önce tarihli bulunan notlara istinaden bıraktıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, yapıda geleneksel olarak böyle bir uygulamanın süre geldiğini düşündürmektedir. Nitekim yine Bulgaristan topraklarında bulunan Köstendil'deki Ahmed Bey Camisi'nin duvarlarına da içlerinde Evliya Çelebi'nin de bulunduğu ziyaretçilerin notlar yazıp tarih düştükleri bilinmektedir. Bkz. Eyice, 1992a: 405.

²⁶⁴ Mikov'un bildirdiğine göre, yapının kiliseye dönüştürülmesine rağmen kitabe yerinde bırakılmıştır. 1940'lara kadar yerinde muhafaza edilen kitabe, bu tarihlerde bölgeden geçen bir askeri konvoyda görevli bir subay tarafından fark edilerek yerinden çıkarılan eser, parçalara ayrılmıştır. Daha sonraki tarihlerde tesadüfen bulunan kitabe parçaları bir araya getirilerek eksik kısımları tamamlanmış ve Harmanlı Müzesinde muhafazaya alınmıştır. Bkz. Mikov, 1999a: 115. Harmanlı Müzesi teşhirinde yer almayan kitabe ile ilgili görüştüğümüz yetkililer kendilerinde böyle bir eserin bulunmadığını bildirmişlerdir. Yapının kitabesi yok olmuş olabileceği gibi tespit edemediğimiz başka bir kurumda da koruma altına alınmış olabilir.

²⁶⁵ Hızır Baba'ya ait mezar taşı ya da sanduka günümüze ulaşamadığından, bölge halkı için kutsal hüviyet taşıdığı anlaşılan bu kişinin vefat tarihini bilememekteyiz. Kitabede yazılı olan H. 947/M.1540–1541 tarihi Otman Baba Türbesi'nde olduğu gibi yapının inşa tarihi olmalıdır.

ayrıntılı bilgilere ulaşamamakla birlikte Balkanlı, 732 Numaralı vakıf Paşaeli Defterinin 167 Numarasında Hızır Baba hakkında şu kaydın mevcut olduğunu bildirmektedir²⁶⁶:

“Karye-i zaviye-i Hızır Baba veledi Timurtaş Bey”

Timurtaş oğlu Hızır Baba'ya zemin-i mezkûrun sadaka olunup tekke civarında olan bahçelerini ve armutluklarını ve matbah evini ve sekiz kıt'a kazgan (kazan) ve on altı tepsi ve on sekiz sahanı ve üç kuzu tepsisi ve iki sini ve iki tava ve beş tas ve iki leğen ve iki kepçe ve dört sacayak ve bir fırın ile iki ambar ve bir kiler evi, bir ahur ve on re's öküz ve on re's inek ve bir asiyâb-ı seyl (su değirmeni) bu mezkûrları mezkûr İlyas Çelebi vaziye-i mezbureye vakf üdip tevliyetini ebnâya (oğullarına) şartmış. Bâdehû hudemâsının eshabına ve bâdehû Şücâ Dede zaviyesinin ıslahına deyû şartmış”

Hızır Baba ile ilgili olarak ayrıca, 822 sayılı Paşaeli Defterinin 207 Numarasında da şu kayda rastlanmaktadır²⁶⁷:

“Zaviye-i Hızır Baba veled-i Timurtaş Bey, der dest-i İlyas Çelebi veledes (oğlu İlyas Çelebi'nin elinde)

Karye-i İdrisçe müsellim İlyas ile Demirci elinden alınmış zemin Yakup Fakîh on müdlük karye-i Durmuşlar Hamza ile Yahşi elinden alınmış.”

“Timurtaş oğlu Hızır Baba'ya olunmuş mezkûr zeminlere tekke yapmış Çermen sancağı gibi Hâs'sı Gerdetler nam karyeden mezkûr müsellimlere kırk müdlük yer ki çevre Telek deresi demekle maruf yer imiş bedel vermiş. Ber mucib-i defter-i atîk.

Zaviye-i mezkûrede sakin olanlar bunlardır ki zikr olundu:

Şeyh Şücâ veledi Hızır Baba

Tatarcık veledi Hızır

Bahar Dede veledi Ehad

Ali Dede veledi Süleyman

Behlül Dede veledi Kurban

Genç abdal veledi Bahar”

²⁶⁶ Balkanlı, 1986: 66–67.

²⁶⁷ Balkanlı, 1986: 66–67.

Balkanlı'nın verdiği bilgiler doğrultusunda Hızır Baba olarak nam salmış şahsın Osmanlı Devrinin ünlü ailelerinden Timurtaşlar ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Tarihlerde, Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan üç Timurtaş Paşa'nın olduğu bilinmektedir. Bunlardan Kara Timurtaş Paşa I. Murad ve Yıldırım Bayezid dönemlerinde Rumeli Beylerbeyliği görevinde bulunurken Sarı Timurtaş Paşa ise Yıldırım Bayezid döneminde Anadolu Beylerbeyi olarak vazife görmekte idi²⁶⁸. Bunların dışında yine Anadolu'da vazifelendirilmiş Subaşı Timirtaş ile birlikte XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyıl başlarında yaşamış olan ve birbirleriyle karıştırıldıkları anlaşılan Timurtaş'lardan hangisinin Hızır Baba ile bağlantılı olduğu bilinmemektedir. Hızır Baba Türbesi'nin bulunduğu Harmanlı'ya yakın mesafedeki Kızılağaç yenicisi ve Yanbolu'nun zaptını gerçekleştirmesi ve Rumeli Beylerbeyi olması dolayısı ile bu kişinin Kara Timurtaş Paşa olma ihtimali daha yüksek görülmektedir²⁶⁹.

Eserin kesin olarak tespit edilen tek resmi onarımı, kilise olarak kullanımına son verilmesinin ardından 1959 tarihinde tekrar eski haline dönüştürülmesidir. Mimar Raşel Angelova'nın girişimiyle gerçekleştirilen bu onarımlar esnasında, yapının esas ve giriş kısmı kubbeleri kurşun kaplanmış, giriş kısmını kapatan tuğla duvarlar kaldırılmış, güney pencereye açılan giriş kapatılarak eski haline dönüştürülmüş, pencereler sağlamlaştırılıp, girişin yanındaki kapalı niş açılmış, ancak yapı duvarlarındaki kilise süslemeleri kaldırılmayarak bırakılmıştır²⁷⁰.

Günümüzde kaderine terk edilen yapı, kültür varlığı olarak kabul edilmediğinden tahribata açık halde bulunmaktadır.

²⁶⁸ İ.H. Uzunçarşılı, (1957): "Osmanlı Tarihinin İlk Devrelerine Ait Bazı Yanlışlıkların Tashihi", *Belleten*, T.T.K. Basımevi, C. XXI, S. 81–84, Ankara, s. 174–176.

²⁶⁹ Kara Timurtaş Paşa 1404 tarihinde, Sarı Timurtaş Paşa ise 1403 tarihinde vefat ettiğine ve kitabesinden anlaşıldığı üzere Hızır Baba Türbesi M.1540–1541 tarihinde inşa edildiğine göre, Hızır Baba adı ile bilinen kişinin bu iki Timurtaştan birinin oğlu olma ihtimali oldukça düşük görünmektedir. Balkanlı'nın bildirdiği vesikalarda bu aileye mensup olup, bu soydan gelme durumu kastediliyor olmalıdır.

²⁷⁰ Mikov, 1999a: 119.

Katalog No	: 7
Eser Adı	: Ali Baba Türbesi
Çizim No	: -
Resim No	: 159-166
İnşa Tarihi	: XVI. yy. (?)
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Bilinmiyor
Vakfiye	: Bilinmiyor
Hasköy Bölge Haritasındaki Yer No:	5
Adres	: Hasköy'e bağlı Kralevo ve Malık İzvor köyleri arasında
İnceleme Tarihi	: Temmuz 2008

Hasköy şehir merkezine 25-30 km uzaklıkta, ormanlık alan içerisinde yer alan Ali Baba Türbesi Kralevo ve Malık İzvor Köyleri arasında bulunmaktadır.

Ali Baba Türbesi, kapalı tipte yedigen prizmal gövdeli olup, esas kısımdan daha alçak tutulmuş kare planlı kapalı bir giriş kısmına sahiptir. Esas mekân; içten kubbemsi, dıştan ise yedi yöne eğimli külah görünümlü bir çatı ile örtülüyken, yapının giriş kısmı üç yöne eğimli kırma çatılıdır. Giriş bölümüyle birlikte türbenin üst örtüsü kiremit kaplıdır.

Taş ve tuğlanın kullanıldığı Ali Baba Türbesi, düzensiz sıralardan oluşan almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Duvar örgüsünde üç sıra taş, üç sıra tuğla düzenlenmesinin ağırlıkta olduğu, bunun yanında iki sıra taş dört sıra tuğla uygulamalarına gidildiği de görülmektedir. Taş ve tuğla malzemenin bir arada kullanıldığı türbeye karşın giriş bölümü tamamen, harçla kaynaştırılmış kaba yonu taşlardan inşa edilmiştir.

Ali Baba Türbesi'nde, biri esas mekânın güney yüzünde, diğeri ise giriş kısmında olmak üzere iki pencere bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı bu pencerelerden esas mekândaki demir korkuluklu olup zemin seviyesine yakın tutulmuşken diğeri ise

cephenin ortasına gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Türbenin diğer cephelerinde pencere uygulamasına gidilmemiştir.

Ali Baba Türbesi'nin giriş bölümü kareye yakın planlı olup yapının doğu kısmında yer almaktadır. Esas mekândan daha alçak tutulan bu bölüm üç yana meyilli, kiremit kaplı bir çatıyla örtülüdür. Esas kısımdan farklı malzeme ve teknikle inşa edilen giriş bölümünün tespit edemediğimiz bir tarihte yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Giriş bölümünün ortasında, etrafı kalın silmelerle kuşatılarak dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınan basık kemer açıklığı, tek kanatlı ahşap bir kapıyla içeriye açılmaktadır. Giriş açıklığının alınlığında, Alevi-Bektaşî düşüncesinin sembollerinden biri olan dörtgen kabartması yer almaktadır.

Giriş açıklığından geçildiğinde, zemini halı ve muşamba ile kaplanmış giriş bölümüne ulaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı küçük bir pencere tarafından aydınlatılan bu bölüm beyaz badanayla sıvanmış olup tavanı ahşap malzeme ile kaplanmıştır.

Dikdörtgen planlı bir açıklık marifetiyle giriş bölümünden türbe kısmına geçildiğinde, girişle aynı eksen üzerinde yer alan Ali Baba'nın sembolik mezarı karşımıza çıkmaktadır. Yeni olduğu görülen kabir, tuğlalarla zeminden yükseltilerek belirginleştirilmiştir. Kabrin başucunda Latin harfleriyle Türkçe Ali Baba yazılı gayet yeni mermer bir mezar taşı yerleştirilmiştir.

Türbenin yedigen planlı esas kısmın zemini de giriş bölümünde olduğu gibi halı ve muşambalar ile kaplı olup tek bir pencere ile aydınlatılmaktadır. Yapının güney yüzünde yer alan bu pencerenin mum ve diğer eşyanın konulduğu açık bir dolap olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında, yapının kuzeydoğu yüzünde bulunan dikdörtgen planlı küçük bir niş de yine açık bir dolap olarak kullanılmaktadır.

Oldukça monoton bir düzenlemeye sahip olduğu görülen Ali Baba Türbesi'nde kubbeye geçişler, içten her köşede iki sıra mukarnaslarla vurgulanmıştır. Altta dört, üstte ise üç dilimden ibaret bu mukarnas dizileri, her köşede yedi dilimden oluşacak şekilde düzenlenmiştir.

Ali Baba Türbesi'nin tüm iç yüzeyleri beyaz sıva ile tamamen kapatıldığından olası süsleme programına dair hiçbir işaret günümüze dek ulaşamamıştır. Türbe duvarlarından bazılarında yer alan yepyeni resim ve kumaş panoların dışında hiçbir dekoratif unsurun bulunmadığı iç mekânın tek orijinal süslemesi olarak kabul edilebilecek olan mukarnas dizilerinin ise süsleme kaygısını aşan sembolik unsurlar olduğu anlaşılmaktadır.

Yapının kesin yapım tarihini belirleyecek bir belgeye sahip olmamakla birlikte, duvar örgüsü ve yapım tekniklerine dayanılarak Ali Baba Türbesi'nin erken Osmanlı döneminde yerli ustalar tarafından inşa edildiği ileri sürülmektedir²⁷¹. Kitabesi bulunmayan yapının Otman Baba Türbesinden sonra, XVI. yüzyılda inşa edilmiş olması muhtemel görünmektedir.

Mevcut haliyle tekil bir mezar yapısından ibaret olan Ali Baba Türbesi, günümüze ulaşamayan kompleks yapılardan teşekkül bir tekkenin parçası olmalıdır. En yakın yerleşim alanları olan Kralevo ve Malık İzvor köylerine bir hayli uzaktaki ormanlık ve engebeli bir arazide sembolik anlamı kuvvetli bir şekilde yedigen planlı bir türbenin inşa edilmesi bölgede faaliyet gösteren bir tekkenin varlığını düşündürmektedir. Nitekim Evliya Çelebi de, Otman Baba Sultan'ın halifesi olan bir zat tarafından kurulan bir Ali Baba Tekkesinden bahsetmekte ve vakıfları olmayan bu kanaat tekkesinde 20-30 kadar dervişin yaşadığını, Otman Baba'dan beri yedi terk keçe külah giyen bu dervişlere kurban olarak her gün muhakkak birer koyun geldiğini, ayrıca her taraftan sadaka, adak ve hediyelerin gönderildiğini bildirmektedir²⁷². Tekkeyi oluşturan yapılar hakkında bilgi vermeyen Evliya Çelebi, söz konusu tekkenin aziz merhum Ali Baba tarafından kurulduğunu belirttiğine göre bu tarihlerde türbenin inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Ali Baba ve Otman Baba Tekkelerinin birbirleriyle bağlantılı olduğunu ortaya koyan bir diğer bilgi ise daha geç tarihli olup, Yeniçeri Ocağı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki Bektaşî Tekkelerinin de kapatılmasına neden olan 1826 tarihli Vaka-i Hayriye olayı ile bağlantılıdır. Buna göre, Padişah fermanıyla

²⁷¹ S. Lewis, (2001): "The Ottoman Architectural Patrimony of Bulgaria", *EJOS*, IV, No. 30, s. 8.

²⁷² Evliya Çelebi, 1984: C. 8, s. 485.

yıkıtılan tekkelerinin arasında Uzuncaabad Hasköy’de yer alan Osman Baba ve Ali Baba Zaviyeleri de yer almaktadır²⁷³. Hasköy’de Ali Baba adlı bir zaviyenin mevcudiyetini gösteren bu bilgilerden hareketle, Ali Baba Türbesi’nin bölgede faaliyette bulunan bir tekke ya da zaviyenin parçası olduğu ve 1826 tarihinde meydana gelen olaylar neticesinde tahrip edildiği görüşü kuvvet kazanmaktadır²⁷⁴. Türbenin etrafında düzensiz bir şekilde yığılmış ve araziye dağılmış taşların bulunması bu görüşü doğrular niteliktedir.

Türbede yattığına inanılan Ali Baba’nın kimliği bilinmemekle birlikte, Otman Baba’nın halifelerinden, keramet sahibi bir kişi olduğu ve Alevi-Bektaşî düşünceye mensup bulunduğu anlaşılmaktadır. Yapı kitabesi ve kabrin orijinal mezar taşının günümüzde mevcut olmaması, Ali Baba hakkında elde edilebilecek olası bilgilere ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

²⁷³ A. Bâdi, (2000): *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, (Çev. R. Kazancıgil), Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul, C. 1, s. 246.

²⁷⁴ Yeniçeriler ve Yeniçeri-Bektaşî ilişkisi hakkında bilgi için bkz. R.E. Koçu, (1964): *Yeniçeriler*, Nurgök Matbaası, İstanbul; G. Öz, (1997): *Yeniçeri Bektaşî İlişkileri ve II. Mahmud*, Uyum Yayınları, Ankara.

Katalog No	: 8
Eser Adı	: Demirhanlı Ali Baba Türbesi
Çizim No	: -
Resim No	: 167-171
İnşa Tarihi	: H.1217/M.1802–1803 tarihinden önce
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Bilinmiyor
Vakfiye	: Bilinmiyor
Hasköy Bölge Haritasındaki Yer No:	4
Adres	: Hasköy'e bağlı Alanmahalle Köyü /Şiroka Polyana
İnceleme Tarihi	: Ağustos 2007

Hasköy'e 15-20 km kadar mesafedeki Alanmahalle Köyü'nde bulunan Demirhanlı Ali Baba Türbesi, köy meydanına yakın, tepelik bir arazi üzerinde inşa edilmiştir.

Alanmahalle köyünde yaşayanların verdiği bilgilere göre, Demirhanlı Ali Baba türbesi önceleri ahşap malzemeden inşa edilmiş bir yapı olduğu halde, adak olarak yakılan mumların neden olduğu bir yangın neticesinde tamamen yok olmuş ve köy halkı tarafından bugünkü hali ile yeniden inşa edilmiştir. İlk halini kesin olarak bilemediğimiz yapı, günümüzde yedigen plan şemasına sahip olup tamamen modern malzemeden inşa edilmiştir. Yedi yöne eğilimli, kiremit kaplı kırma çatı ile örtülü olan yapının çatısının üzerine sivri bir alem yerleştirilmiştir. Güney cephede yer alan giriş açıklığı, önde serbest arkada duvara dayalı dört ahşap direk üzerinde yükselen, öne eğimli bir sundurma ile örtülüdür.

Küçük boyutlu ve alçak olarak inşa edilen yapı, güneybatı cephesinin ortasında yer alan tek bir pencereyle aydınlatılmaktadır.

Türbenin içine girildiğinde giriş eksenine dik olarak uzanan ve Demirhanlı Gazi Ali Baba'ya ait olduğu kabul edilen mezar karşımıza çıkmaktadır. Mermer plakalarla

zeminden yükseltılarak belirginleştirilen kabrin mermer taşı yeni olup, başlığı yeşil kumaşla sarık şeklinde dolanmıştır.

Yüzeyleri zeminden belli bir seviyeye kadar ahşap kaplamalı olan yapı duvarlarının üst kısmı sıvalı olup çeşitli portre ve resimlerle süslenmiştir. Yapının batı ve kuzeybatı cepheleri ortalarına açılmış dikdörtgen planlı iki niş, çeşitli eşyanın bulunduğu birer açık dolap olarak kullanılmaktadır.

Tamamen yeni olan türbe ve mezarın bu durumu, ilk bakışta Demirhanlı Ali Baba Türbesinin, sembolik bir yapı olduğunu akla getirmektedir²⁷⁵. Ancak yapıda, kâğıt üzerine yazılmış ve çerçeve içerisinde muhafaza edilen bir kitabe bulunmaktadır. Osmanlıca yazılmış kitabenin metni şu şekildedir:

1. *“Bu merkad sahibi Kân’ı Seha Gazi Ali Baba*
2. *Nice gazilere server olupdur bu Veli ata*
3. *Yedinde tîğ-ı katı Rumelinin fethine erdi*
4. *İrişti Nusret-i Yezdân alıp Şaha Gazay-ı uzma*
5. *Bu demde Pir’î Hüsam Şahı Gani’nin Post-nişînine*
6. *Zuhurât eyleyib Ahmed Dede’ye çün edib imâ*
7. *Cedîden türbesin bünyâd edib ol zât-ı Kurbullâh*
8. *Sene bin iki yüz on yedide tecrid edib i’lâ*
9. *Erenler yar-ı gâridir ki ümmetler edib izhâr*
10. *Fâkir-i âsâr olub medhin bu zâtın eyledim işşâ*
11. *Sene 1217”*

Metinden anlaşıldığına göre; bu bir inşa kitabesi değil, H.1217/M.1802–1803 tarihlerinde gerçekleştirilmiş bir tamirat ya da yeniden yapım kitabesi olmalıdır.

²⁷⁵ Bulgaristan’ın değişik bölgelerinde, özellikle de Alevi düşünceye mensup kişilerin yaşadığı köylerde çok sayıda yeni ve sembolik türbenin inşa edildiği görülmektedir. Aynı şekilde, Demirhanlı Ali Baba türbesinin de bulunduğu Alanmahalle Köyünde de, bölgede öğretmenlik yapan bir kişinin rüyasında gördüğü işaret üzere inşa edilen Hoşgeldi Baba adında bir türbe bulunmaktadır. Yedigen olarak inşa edilen bu türbede bir de sembolik mezar yer almaktadır. Kadınlara, erkeklere adanan, bazen de her ikisinin de aynı türbede gömülü olduğu geç dönem türbelerin olduğu bilinmektedir. Bkz. Mikov, (1999b): “Kısna Kultova Arhitektura na Heterodoksnite Müslümani v Bılgariya, (Jenski i Smeseni Türbeti ot XIX-XX v.)”, *Sadbata na Müslümanskite Obştnosti na Balkanite 4 İslam i Kultura, İzsledvaniya*, Imir, Sofya, s. 52-90.

Bu durumda burada bir zamanlar mevcut bulunan Ali Baba Türbesi H.1217 tarihinden önce inşa edilmiş olmalıdır. Kitabede, Ali Baba'nın Rumeli'nin fethine iştirak ettiğinin belirtilmesi de bu düşünceyi desteklemekle birlikte yapının gerçek inşa tarihine dair bir fikir vermemektedir. Mevcut bilgilerle, Demirhanlı Ali Baba Türbesi'nin tarihi dayanağını oluşturan kitabenin alışlageldiği üzere taş ya da mermer üzerine değil de kâğıda yazılmış olması da ayrıca ilginçtir²⁷⁶.

Kitabe metninden anlaşıldığına göre Demirhanlı Ali Baba Otman Baba ve tekkesiyle yakın ilişkiler içerisinde. Bu ilişkiyi ortaya koyan bağlantılardan biri de L. Mikov tarafından incelenen ve Alanmahalle köyü Alevi Dedesi'nin taşıdığı mühürdür. Yedigün formuyla alışlagelmiş Osmanlı mühürlerinden ayrılan H.1151/M.1738-1739 tarihli mühür üzerinde de türbede yer alan kitabede olduğu gibi Hüsam Şah ve Osman Baba ifadeleri okunmaktadır²⁷⁷.

Dileklerin gerçekleştiği, dertlere çare olan bir mekân olarak kabul edilip adak kurbanlarının kesildiği bir yer olan Demirhanlı Ali Baba Türbesi, tekil bir mezar yapısından ibaret olmakla birlikte, halen türbe avlusunda bulunan taş kullanım eşyaları ve türbenin çevresindeki geniş alana yayılan mezar taşları, bir zamanlar burada faaliyet gösteren bir zaviye olabileceğini düşündürmektedir.

Demirhanlı Ali Baba Türbesi Demirhanlı Ali Baba'nın kimliği tam olarak bilinmemekle birlikte, Rumeli'nin fethinde yer alan bir gazi olduğu düşünülmektedir. Yapının kitabesinden anlaşıldığına göre, Demirhanlı Ali Baba gerçek adı Hüsam Şah olan Otman Baba ile de bağlantılı görünmektedir. Keramet sahibi ve birçok gazilerin başı olarak kabul edilen Ali Baba, yine kitabedeki metne göre Otman Baba'nın postnişine oturmuştur.

²⁷⁶ Kâğıt malzemenin ateş, su ve çeşitli etkenlere karşı mukavemetsiz olmasına rağmen, Demirhanlı Ali Baba Türbesi kitabesinin kâğıt üzerine yazılmış olması, bunun taş üzerine işlenmiş orijinal kitabe metninin baskı veya stampaj ile alınmış bir kopyası olabileceği gibi, kitabeye yazılacak metni gösteren bir eskiz olabileceğini de akla getirmektedir. Ayrıca çok kolay taşınmasına bağlı olarak bir yerden başka bir yere kolayca götürülebilmesi, kitabenin gerçekte hangi yapı ve kişiler hakkında bilgiler verdiğini değiştirebilmektedir. Özellikle de bölgede Ali Baba Türbesi adı altında ve aynı şekilde Otman Baba ile bağlantılı bir başka yapının varlığı göz önünde bulundurulduğunda, bu durumun farklı yorumlara neden olabileceği anlaşılmaktadır.

²⁷⁷ Mikov tarafından 1996 tarihinde incelenen mühür, o tarihte Alanmahalle Köyü Alevi Dedesi olan Talib Murad tarafından taşınmakta ve Dede makamı ile birlikte bir sonraki lidere devredilmektedir. Bkz. Mikov, 2005: 192-193. Osmanlı Mühürleri hakkında bilgi için bkz. J. Von Hammer, (1999): *Osmanlı Mühürleri*, (Çev. Ü. Öztürk), Pera Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul.

**C. HA
MAM**

Katalog No	: 9
Eser Adı	: Mustafa Paşa Hamamı
Çizim No	: -
Resim No	: 172-180
İnşa Tarihi	: XVI. yy. başları
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Vezir Çoban Mustafa Paşa (?)
Vakfiye	: Bilinmiyor
Cisr-i Mustafa Paşa Şehir Haritasındaki Yer No:	1
Adres	: Hristo Botev Sokağı, Cisr-i Mustafa Paşa Kasabası
İnceleme Tarihi	: Temmuz 2008

Cisr-i Mustafa Paşa kasabasına adını veren köprü dışında bölgede inşa edilen tüm Osmanlı eserlerinin tamamen yok olduğu düşünülmektedir²⁷⁸. Ancak yaptığımız araştırmayla, Mustafa Paşa Hamamı'nın aynı adlı köprünün 300 m kadar güneyindeki Hristo Botev Sokağında, ayakta olduğu görülmüştür²⁷⁹.

Mustafa Paşa Hamamı, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir yapı olup, soyunmalık ve sıcaklık kısımlarından oluşan tek hamam olarak inşa edildiği düşünülmektedir²⁸⁰. Yapının girişi güney cephede olup, tespit edemediğimiz bir tarihte, batı cephesine ikinci bir girişin ilave edildiği anlaşılmaktadır.

²⁷⁸ Ayverdi, 1982: 20.

²⁷⁹ Mustafa Paşa Hamamı'nın aynı adla anılan köprü, imaret, han ve mekteple birlikte bir menzil külliyesinin parçası olarak inşa edildiği düşünülmektedir. Köprü ve hamam dışında yapıların tamamı yok olduğundan, eserler tek tek ele alınarak çalışmamızın katalog kısmındaki ilgili başlıklar altında incelenmiştir.

²⁸⁰ Harap haldeki yapının içine girmek için gerekli izinler güvenlik gerekçesiyle alınmadığından, ölçü alınıp mimari çizimler yapılamamıştır. Yapının dış görünüşü ve hamamların genel özelliklerinden hareketle; kubbe örtülü mekânlardan küçük boyutlu olan birincisinin soyunmalık, daha büyük boyutlu ikincisinin ise sıcaklık olduğunu düşünmekteyiz.

İnşa malzemesi olarak tuğlanın kullanıldığı yapının, güney cepheden başlayarak kademeli bir şekilde yükseldiği görülmektedir. Hamamın soyunmalık ve sıcaklık bölümleri kubbeye, külhan ile giriş bölümlerinin üzeri ise dıştan düz çatıyla örtülüdür.

Mustafa Paşa Hamamı'nın güney cephesinde yer alan orijinal giriş bölümü, dikdörtgen planlı olup, biri güneye diğeri batıya bakan ve kare prizmal sütunlar üzerinde yükselen yuvarlak kemerli iki açıklığa sahiptir. Yuvarlak kemerli iki penceresi bulunan giriş bölümünün ilk yapıldığında üç küçük kubbeye örtülü olduğu anlaşılmaktadır.

Girişin arkasında yükselen soğukluğun kubbesi dairesel planlı bir kasnak üzerinde otururken sıcaklık kısmının kubbesi; üç kademe halinde yükselen sekizgen bir kasnağa sahiptir. Sıcaklık kubbesinin üstünde yer yer fark edilen kiremitler, tespit edemediğimiz bir zamanda yerleştirilmiştir. Doğu cephede yükselen ve tuğladan inşa edilen bacadan, hamamın bu cephesinde yer alan dikdörtgen planlı bölümün külhan olduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Paşa Hamamı'nın batı cephesinde yer alan ikinci giriş bölümünün yapıya ne zaman eklendiği kesin olarak bilinmemektedir. Esas girişte olduğu gibi dikdörtgen planlı inşa edilen bu bölümde, ikişerli gruplar halinde birbirine daha yakın tutulmuş, yuvarlak kemerli dört pencere yer almaktadır. Dikdörtgen planlı bir açıklığa sahip batı cephesi girişi, yuvarlak kemer formlu bir ikinci açıklıkla iç mekâna bağlanmaktadır. Bu durum; tespit edilemeyen bir tarihte yapılan bazı değişikliklerle yapının çifte hamama dönüştürülmüş olabileceğini düşündürmektedir.

Hamamların, mahremiyet gerektiren özel fonksiyonları sebebiyle olabildiğince dışarıya kapalı inşa edildiği bilinmektedir. Bu hususa riayet edildiği görülen Mustafa Paşa Hamamı'nda, yapının batı cephesine yerleştirilmiş tek bir yuvarlak göz pencere açıklığı bulunmaktadır.

Mustafa Paşa Hamamı'nın kuzey cephesine bitişik inşa edilen ve kule görünümlü bölümün, XX. yüzyıl başlarında su deposu olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Yapının doğu duvarında hala fark edilen kolon izleri, sıva kalıntıları ve bu cephede yer alan üç büyük açıklık, yapının hemen yanında yer alan ve günümüzde otopark olarak kullanılan arsada, bir zamanlar hamama bitişik bir bina bulunduğunu göstermektedir. Fonksiyonunu bilemediğimiz bu binanın, müştemilat, odun deposu ya da Mustafa Paşa Hamamı ile direkt bağlantılı bir han olabileceği akla gelmektedir²⁸¹.

Kitabesi günümüzde mevcut olmayan hamamın kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak, 1553 tarihinde Cısr-i Mustafa Paşa Kasabası'ndan geçen Hans Dernschwam, köprüden hemen sonra, sağ tarafta kubbesi kurşun kaplı bir hamam bulunduğundan bahsettiğine göre²⁸², yapı bu tarihten önce inşa edilmiş olmalıdır.

Mustafa Paşa Hamamı adıyla literatüre geçen yapının banisi konusunda değişik düşünceler ileri sürülmektedir. Evliya Çelebi'ye göre; Meriç üzerindeki Mustafa Paşa Köprüsü'yle birlikte kasabadaki hamam ve diğer yapılar Koca Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılmış olup Mimar Sinan eseridir²⁸³. Oysa kasabaya adını veren köprü'nün, Çoban Mustafa Paşa tarafından inşa ettirildiği ve banisinin vefatını müteakip; H.935/M.1528–1529 tarihinde tamamlandığı kitabesinden anlaşılmaktadır²⁸⁴. Bu durumda, hamamın Çoban Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilmiş olabilmesi için, en geç köprü ile aynı tarihte tamamlanmış olması gerekmektedir. Oysa kaynaklardan anlaşıldığına göre; Cısr-i Mustafa Paşa'nın bir yerleşim birimi olarak şekillenmesi 1541 tarihinden sonraki bir dönemde gerçekleşmiştir²⁸⁵. Söz konusu tarihten önce yerleşim alanı olarak kabul edilmeyen bir bölgede hamam inşasına başlanması düşük bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Mustafa Paşa Hamamı olarak kabul edilen yapının, Padişah I. Selim'in kızı ve Çoban Mustafa Paşa'nın eşi Sultanzade Hanım Hatun²⁸⁶ tarafından eşinin hayrı hesabına yaptırılmış olabileceğini düşündürmektedir²⁸⁷.

²⁸¹ Vezir Çoban Mustafa Paşa'nın kendi adıyla anılan köprü ve hamamdan başka kasabada bir han, imaret ve mektep yaptırdığı kaynaklardan öğrenilmektedir. Mustafa Paşa Hamamı'na ait eski bir fotoğrafta yapının doğu cephesine bitişik olduğu görülen, dikdörtgen planlı ve tuğladan inşa edilen yapının müştemilat ya da odun deposu ya da günümüze ulaşamayan külliye yapılarından biri, özellikle de Mustafa Paşa Hanı olabileceği akla gelmektedir.

²⁸² Dernschwam, 1987: 43.

²⁸³ Evliya Çelebi, 1984: C. 3, s. 326.

²⁸⁴ Eyice, 1993: 32.

²⁸⁵ Çalık, 2005: 78.

²⁸⁶ Sultan I. Selim'in kızı ve Çoban Mustafa Paşa'nın hanımı olan Sultanın ismi bazı kaynaklarda Hafsa Sultan olarak da geçmektedir. Bkz. Halaçoğlu, 1993a: 33; K. Seyhan, (1993): "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yayınları, fas. 57, İstanbul, s. 351.

Yapının banisi olarak kabul edilen Çoban Mustafa Paşa, Osmanlı siyasi ve askeri teşkilatı içerisinde yetişmiş önemli devlet adamlarından biridir. Enderun'da yetişerek Kapıcıbaşılık, Rumeli Beylerbeyliği ve Mısır Valiliği görevlerinde bulunan Mustafa Paşa, Yavuz Sultan Selim'in kızı Sultanzade Hanım Hatun'la evlenerek saraya damat olmuş ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde ikinci vezirliğe kadar yükselmiştir²⁸⁸.

Cisr-i Mustafa Paşa'dan başka, Gebze'de de kendi adıyla anılan bir külliye²⁸⁹ yaptırdığı bilinen Çoban Mustafa Paşa ayrıca; Silistre, Pravadi ve Edirne'de birer hamam, Eskişehir'de Cami, Edirne'de bir han, Eskişehir Seyitgazi ve İstanbul Rumelihisarı'nda sıbyan mektepleri inşa ettirmiştir²⁹⁰. Çoban Mustafa Paşa, kendi adıyla anılan köprüünün tamamlanmasından önce H.935/M.1528–29 tarihinde vefat etmiştir²⁹¹.

²⁸⁷ Bazı kaynaklara göre; Sultanzade Hanım Hatun, Mustafa Paşa Köprüsü'nün başında büyük bir cami ile imaret, mektep ve han inşa ettirmiş ve böylece büyük bir yerleşim yerinin temellerini atmıştır. Bkz. Halaçoğlu, 1993a: 33. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Mustafa Paşa Köprüsü, Mustafa Paşa'yla birlikte Hanım Sultan mülkü olarak da kayıtlara geçmiştir. Bkz. Gökbilgin, 2007: 516-517. Bu durumda, Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı kabul edilen eserlerin banisinin Mustafa Paşa ile Hanım Hatun'un müştereken yaptırmış olabileceği ya da Mustafa Paşa'nın vefatından sonra eşi tarafından yaptırılmış olabileceği akla gelmektedir.

²⁸⁸ Eyice, 1993: 32.

²⁸⁹ Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi için bkz. O. Aslanapa, 1999: 253; Seyhan, 1993: 351–354.

²⁹⁰ Eyice, 1993: 32.

²⁹¹ Eyice, 1993: 32; Seyhan, 1993: 351.

D. KÖPRÜLER

Katalog No	: 10
Eser Adı	: Mustafa Paşa Köprüsü / Cısr-i Mustafa Paşa
Çizim No	: 22
Resim No	: 181-191
İnşa Tarihi	: H.935/M.1528–29
Yapan	: Mimar Sinan
Yaptıran	: Vezir Çoban Mustafa Paşa
Vakfiye	: H.935/M.1529 tarihli Mustafa Paşa ve Hanım Hatun Vakfiyesi
Cısr-i Mustafa Paşa Şehir Haritasındaki Yer No:	2
Adres	: Cısr-i Mustafa Paşa Kasabası, Meriç nehri üzerinde
İnceleme Tarihi	: Ağustos 2007

Edirne'nin 30 km kadar kuzeybatısında yer alan ve bugün Bulgaristan sınırları içerisinde kalarak adı Svilengrad olarak değiştirilen kasabaya Cısr-i Mustafa Paşa adını veren köprü Meriç nehri üzerinde bulunmaktadır.

Tezkiret-ül-Ebniye, Tezkiret-ül-Bünyan ve Tuhfe-ül Mimarın'de; Meriç üzerinde Mustafa Paşa Köprüsü olarak bahsi geçen eserin, Mimar Sinan tarafından inşa edildiği kabul edilmektedir²⁹².

Kanuni Sultan Süleyman dönemi vezirlerinden Çoban Mustafa Paşa tarafından 1528/29 tarihinde yaptırılan köprü, Osmanlı Devrinde bölgede inşa edilen büyük ölçekli yapılardan ilki olup, kasabada bu devirden günümüze değin gelmeyi başarmıştır.

Tarihi devirler boyunca Balkan toprakları ve uygarlıkları için büyük stratejik ve ekonomik önem taşıyan Meriç nehri üzerinde kurulan Mustafa Paşa Köprüsü iki uçtan

²⁹² D. Kuban, (1967): "Mimar Sinan ve Türk Mimarisinin Klasik Çağı", *Mimarlık*, Kasım, 5. yıl, Sayı: 49, İstanbul, s. 35; Eyice, 1993: 33. Mustafa Paşa Köprüsü'nün mimarı hakkında farklı görüşler için bkz. İ.A. Yüksel, (2004): *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926–974/1520–1566)* C. IV, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul, s. 9.

merkeze doğru hafifçe yükselerek orta kısımda belirgin bir şekilde sivrileşen bir biçim arz etmektedir.

İnşa malzemesi olarak masif taş blokların kullanıldığı köprü, günümüzdeki haliyle farklı genişlikteki sivri kemerlerin oluşturduğu 18 gözden meydana gelmekte²⁹³, bu gözlerden ortadaki dört tanesi daha büyük olup diğerlerinin uçlara doğru küçülmekte oldukları fark edilmektedir.

Köprünün inşasında kullanılan taşların, günümüzde Yunanistan topraklarında bulunan Karabağ Köyü yakınındaki bir ocaktan çıkartıldığı düşünülmektedir²⁹⁴.

Mustafa Paşa Köprüsü 295 m uzunluğunda ve 6,30 m genişliğindedir²⁹⁵. Mamba ve mansap tarafında aynı özellikleri yansıtan selyaranlar, prizmal üçgen gövdeli olup konik külahlıdır. Köprünün orta kısmına tekabül eden daha geniş boyutlu dört kemerin oturduğu ayaklarındaki selyaranların diğerleri ile aynı formda olduğu halde daha büyük boyutlu inşa edildiği görülmektedir. Bazısında belirleyemediğimiz bir tarihte yapılan onarımlara işaret eden izlerin bulunduğu sivri kemerler üzerine oturan köprünün üst yapısı, iki yanda taş korkuluklar, döşeme ve tarih köşkünden oluşmaktadır.

Köprünün ortasında yer alan kitabe köşkü dikdörtgen bir plan göstermektedir. Düzgün kesme taşlardan inşa edilen köşk, 6 m yüksekliğinde, 4,40 m genişliğinde ve 0,80 m kalınlığında olup²⁹⁶, köprünün mansap kısmında bir balkon oluşturacak şekilde dışarıya taşınmasıyla elde edilmiştir.

Kitabe köşkü ve mermer kitabeyi çevreleyen silmelerin dikdörtgen çerçeveler içerisine yerleştirilmiş iki ayrı bölüm oluşturacak şekilde yapıyı kuşattığı görülmektedir.

²⁹³ Köprünün toplam göz sayısı hakkında birbirinden farklı rakamlar bildiren kaynaklar vardır. İnşa edildiği zamandan günümüze dek gelen bilgiler değerlendirildiğinde köprünün 12 ile 25 arasında değişen sayıda gözü olduğuna dair bilgiler ile karşılaşılmaktadır. Bu hususta bölgeden geçen yerli ve yabancı seyyahlar da köprü gözlerine dair birbirinden farklı sayılar zikretmişlerdir. Köprü gözlerinin sayısına dair bu farklı beyanlar zaman içinde oluşan hasarların onarımı sırasında meydana gelen değişikliklerden kaynaklanıyor olmalıdır.

²⁹⁴ Eyice, 1993: 33.

²⁹⁵ Halen trafiğe açık vaziyetteki köprü üzerinde çalışma izni alınmadığından ölçüler mevcut kaynaklardan tespit edilmiştir. Bkz. Antonov, 2001: 47; C. Çulpan, (2002): *Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, T.T.K. Basımevi, Ankara, s. 155.

²⁹⁶ Antonov, 2001: 46.

Alt kısımda sağır alınlıklı, iki renkli taşların bir arada kullanımıyla oluşturulduğu anlaşılan sivri kemerin göbeğinde mermer bir levha üzerinde kitabenin Bulgarca anlamı yerleştirilmişken, üst kısımda ise beyaz mermer levha üzerine işlenmiş, yapının orijinal kitabesi yer almaktadır. İki satırdan oluşan kitabe Arapça olup şu şekildedir:

1. *“Hâzâ cisrun ’anşa’ahu fi ahlafîhi a’zami ’s-salatin as- Sultan Sulayman Han b. as- Sultan Selim Han dama bihi ’l-’amnu*

2. *va ’l-’aman vazirihuma Mustafa Başa vaffakahu ’llahu li-ma yaşa’u va iz ’abka ’l-mabni ’l-hasanatu ’s-saniya asbaha tarihuha hasanatan (hsnt) abadiya (abdyt) – 935 (M. 1528/29)”*²⁹⁷

Türkçe anlamı:

1. *Bu köprüyü büyük sultanların halefi Sultan Selim Han’ın oğlu Sultan Süleyman Han (zamanında) – emniyet ve emân, sayesinde devam etsin –*

2. *Onların veziri Mustafa Paşa – Allah Onu dilediğine muvaffak eylesin – yaptırdı ve en devamlı yapı yüksek iyilikler olduğundan tarihi Ebedi iyilik oldu. H.935.*

Ebedi iyilik manasına gelen ve kitabenin son iki kelimesini oluşturan hasanatan abadiya, ebce hesabına göre H.939 /M.1528-29 tarihini bir kez daha teyit etmektedir.

Köprü kitabesinin karakteri, metnin Kanuni Sultan Süleyman Devrinin ünlü yazı üstadı Ahmed Şemseddin Karahisarî ya da onun manevi oğlu Hasan Çelebi tarafından yazıldığını düşündürmektedir²⁹⁸.

Evliya Çelebi’nin eserin Türkçe kitabesi olarak bildirdiği *“Bildi merhum Mustafa Paşa /Köprüdür filhakika bu dünya / Geçti merhum dediler tarih / Köprüden*

²⁹⁷ Çulpan, 2002: 154.

²⁹⁸ Eyice, 1993: 32.

geçti Mustafa Paşa 1530” beyitleri ne Paşa’nın vefat ne de köprünün yapım tarihini vermektedir²⁹⁹.

XVI. yüzyılda Cısr-i Mustafa Paşa’dan geçen Benedito Ramberti ve Jack Gasko, köprünün ortasında yer alan duvarda eseri yaptırana ve sarf edilen miktara dair bilgilerin bulunduğu, altın yaldızlı bir kitabeden bahsetmektedir³⁰⁰. Seyyahlar tarafından aktarılan bu bilgiler, günümüzde oldukça sade bir görünüme sahip kitabe köşkü ve kitabenin ilk yapıldığında oldukça gösterişli bir şekilde altın yaldız ile işlenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Köprünün kitabe köşkü sağından ve solundan taş, önden ise demir korkuluklar ile kuşatılmıştır. Düzgün kesme taş bloklarla döşenen köşkün zemini köprünün zemininden biraz daha yüksek tutulmuştur.

Köprünün iki tarafında yer alan korkuluklar dikine yerleştirilmiş 1,10 m yüksekliğinde ve 1,15-1,20 m genişliğinde bütün halinde taş bloklardan inşa edilmiş olup, korkuluklardaki toplam taş blok sayısı 706 adettir³⁰¹.

Düzgün işlenmiş taş bloklardan oluşturulduğu anlaşılan köprü döşemesi günümüzde asfalt ile kaplanmıştır.

Mustafa Paşa Köprüsünün banisi hakkında değişik görüşler ortaya atılmıştır. İrecek, köprüyü yaptıranın II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde vezir olan Koca Mustafa Paşa olduğunu bildirmekte³⁰², Evliya Çelebi de köprünün Koca Lala Mustafa Paşa’nın hayratı olduğunu yazmaktadır³⁰³. Rainhard Lubenau’ya göre ise eser, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilmiştir³⁰⁴. Oysa kitabesinde de belirtildiği üzere köprü, 1528-29 tarihinde, Kanuni Sultan Süleyman Devri vezirlerinden

²⁹⁹ Evliya Çelebi, 1984: C. 3, s. 326. Kitabe metni ile alakası olmayan bu beyitlerin Deli Birader lakabı ile tanınan Bursalı Mehmed Efendi tarafından, Mustafa Paşa’nın vefatına tarih düşmek için yazılan ve Paşa’nın dul eşi Sultanzade Hanım Hatun’na takdim ederek 100 altın ihsan aldığı beyitler olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Eyice, 1993: 32.

³⁰⁰ Antonov, 2001: 47.

³⁰¹ Antonov, 2001: 47.

³⁰² K.Y. İrecek, (1990): *Belgrad-İstanbul-Roma Askeri Yolu*, (Çev. A.K. Balkanlı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 124.

³⁰³ Evliya Çelebi, 1984: C. 3, s. 326.

³⁰⁴ Tebly, 1988: 116.

Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Nitekim arşiv belgelerine göre; Cisir-i Mustafa Paşa, Hanım Hatun mülkü ile birlikte Kanuni Sultan Süleyman Devrinde kayda geçmiş ve Çirmen Livasının Karaağaç köyü ile Aladeresi mezrası gelirleri köprüünün bakımına tahsis edilmiştir³⁰⁵.

İstanbul-Belgrad sefer yolu Orta Kol üzerinde bulunan Cisir-i Mustafa Paşa, Edirne'den sonra ilk menzil külliyesi olması dolayısıyla önem kazanmıştır. Sefer esnasında askerlerin ve mühimmatın daha kolay ve hızlı bir şekilde nehrin karşı tarafına geçmesini sağlamak için buraya inşa edilen köprüünün varlığı, bölgede aktif bir inşa faaliyetini başlatmıştır. Mustafa Paşa Köprüsü etrafında inşa edilen imaret, cami, han, hamam, sıbyan mektebi ve çarşı gibi yapılar bölgenin hızla Türkleşerek bir yerleşim alanına dönüşmesini sağladığı gibi farklı görev ve amaçlarla seyahat eden pek çok kişinin dikkatini çekmeyi de başarmıştır.

Cisir-i Mustafa Paşa, sadece boyutları ile değil, mimari özellikleriyle de bölgeden geçen seyyahların dikkatini çekmiştir. Yapının büyüklüğü ve görkemi konusunda neredeyse tamamen hem fikir olan yerli ve yabancı seyyahların köprü gözlerinin sayısı ile ilgili farklı bilgiler verdikleri görülmektedir. Evliya Çelebi, Rumeli'deki en güzel köprülerden biri olarak tarif ettiği yapıyı 12 gözlü³⁰⁶, 1530 tarihinde Cisir-i Mustafa Paşa'dan geçen Benedito Ramberti, 20 gözlü³⁰⁷, 1553 tarihinde bölgeden geçen Hans Dernschwam, 21 gözlü³⁰⁸, Rainhard Lubenau 23 gözlü³⁰⁹, 1574 tarihinde köprüden geçen Pier Leskalopie ise 25 gözlü³¹⁰ olarak bildirmiştir. İrecek ise Cisir-i Mustafa Paşa'nın 19 gözlü olduğunu bilgisini vermektedir³¹¹. Genel itibarıyla 20 göze sahip olduğu düşünülen köprüünün günümüzde sadece 18 gözü görülebilmektedir.

Mimar Sinan'ın eserlerinin yer aldığı Tezkiret-ül-Ebniye, Tezkiret-ül-Bünyan ve Tuhfe-ül Mimarın'de zikredilen köprüünün, Mimar Sinan ile doğrudan bir bağlantısı olamayacağını ileri süren düşünceler bulunmaktadır. Bu düşüncenin dayanağı,

³⁰⁵ Gökbilgin, 2007: 516-517.

³⁰⁶ Evliya Çelebi, 1984: C. 3, s. 326.

³⁰⁷ Antonov, 2001: 47.

³⁰⁸ Dernschwam, 1987: 43.

³⁰⁹ Tebly, 1988: 116.

³¹⁰ Antonov, 2001: 47

³¹¹ İrecek, 1990: 124.

köprünün yapıldığı dönem olan 1528/29 tarihinin Mimar Sinan'ın Mimarbaşılığında öncesine rastlamasıdır. Bunun dışında R. Radzev gibi bazı Bulgar bilim adamları da, Cısr-i Mustafa Paşa ile birlikte, günümüz Bulgaristan sınırları dahilinde kalan pek çok Türk Devri eserinin aslında mahalli insan gücü ve imkanlar ile oluşturulmuş, kolektif eserler gibi göstermek istemektedir.

Cısr-i Mustafa Paşa kasabası ile birlikte tarihi köprü de değişik dönemlerde çeşitli badireler atlatmıştır. Balkan Savaşı'na kadar kasaba, bir kısım ordu birliğinin bırakıldığı, Edirne'nin ileri bir karakol noktası olarak kullanılmıştır. Balkan Savaşı sırasında düşman askerlerine geçit vermemesi için Türk askerlerince köprü dinamitlenerek ortasında bir gedik açılmış, bu hasar sonraki tarihlerde ahşap malzemeyle kapatılarak tamir edilmiştir³¹².

Yapı, 1960 tarihinde, yerine yeni ve modern başka bir köprü yapılması için Bulgar idari makamlarınca yıkılmak istenmiş ancak, Bulgar ilimler akademisi üyelerinin bu karara karşı çıkmasıyla bundan vazgeçilmiştir.

Günümüzde, UNESCO'nun koruması altında olmasına rağmen bir hayli bakımsız olduğu gözlenen Mustafa Paşa Köprüsü, gerek üzerinden kontrolsüz olarak sürdürülen ağır vasıta geçişleri gerekse de su seviyesindeki azalma dolayısıyla nehirde peyda olan ağaç ve büyük çalılıklar yüzünden yer yer hasar görmüş vaziyettedir. Zamanın yıpratıcı etkilerine rağmen görkemini koruyan eser, gerek Türk Mimarisinin önemli bir göstergesi gerekse de bir zamanların Cısr-i Mustafa Paşa kasabasının günümüze değin ulaşabilen eşsiz bir unsuru olarak ayrı bir öneme sahiptir.

³¹² Balkanlı, 1986: 53.

Katalog No	: 11
Eser Adı	: Siyavuş Paşa Köprüsü
Çizim No	: 23-24
Resim No	: 192-205
İnşa Tarihi	: H.993/M.1585
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Vezir-i Azam Siyavuş Paşa
Vakfiye	: Bilinmiyor
Harmanlı Şehir Haritasındaki Yeri:	1
Adres	: Harmanlı Kasabası, Uludere üzerinde
İnceleme Tarihi	: Ağustos 2007

Hasköy'e 30 km, Cisir-i Mustafa Paşa Kasabası'na 25 km, Edirne'ye yaklaşık 55 km uzaklıkta bulunan Harmanlı, İstanbul- Belgrad sefer yolu Orta Kol üzerinde yer alan, Edirne'den sonra ikinci menzil noktası olması dolayısıyla önem kazanmıştır. XVI. yüzyıl sonlarında bölgede başlatılan büyük boyutlu inşaa faaliyetleri ile gelişmeye başlayan Harmanlı, XVII. yüzyılda Hasköy bölgesindeki en önemli tarım ve ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Siyavuş Paşa Köprüsü etrafında inşaa edildiği bilinen cami, han, hamam, medrese, türbe, çeşme, imaret gibi külliye özelliği gösteren yapılardan günümüze sağlam halde ulaşabilen sadece köprüdür³¹³.

Çeşitli Kaynaklarda ve halk arasında Uludere Köprüsü, Harmanlı Köprüsü ve Kambur Köprü olarak da anılan Siyavuş Paşa Köprüsü, kaynağını Meriç nehrinden alan ancak günümüzde kurumuş bulunan Uludere üzerinde inşaa edilmiştir.

Yapının ufki mihverine bakıldığında, biri uçlardan merkeze doğru belirgin şekilde sivrileşerek yükselen, diğeri ise düz bir biçim arz eden iki ayrı bölümden oluşuyormuş izlenimi verecek şekilde kırıldığı görülmektedir.

³¹³ Külliye şeklinde organize olduğu düşünülen yapılardan sadece köprü sağlam halde günümüze ulaşabilmişken, kervansarayı ise bir duvar kalıntısından ibarettir. Köprü ile diğeri yapılar arasında yakın bir mesafe ve organik bir bağ olduğu bilinse de, külliye oluşturulan eserlerin çoğunun günümüze ulaşamaması nedeniyle, mevcut yapılar ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir.

İnşa malzemesi olarak düzgün kesme taş blokların kullanıldığı köprü, mevcut haliyle ortada sivri kemer formu bir esas göz ve yanlarda farklı genişlikteki yuvarlak kemerlerin oluşturduğu toprak üzerinde olan beş gözden meydana gelmektedir³¹⁴.

Köprünün inşasında kullanılan taşların, Kule Burgaz olarak da bilinen Lüleburgaz'dan getirildiği düşünülmektedir³¹⁵.

Siyavuş Paşa Köprüsü yaklaşık 160 adım³¹⁶ uzunluğunda ve 5,5 m genişliğinde olup ortadaki esas açıklığın genişliği ise 20 m'dir. Üçgen prizmal gövdeli ve konik külahlı olarak inşa edilen selyaranlar, memba tarafında iki, mansapta ise üç olmak üzere toplam beş adettir. Farklı boyutlardaki selyaranlardan mansap tarafında, esas gözün yanlarında yer alan iki tanesinin üzerine başlıklı mezar taşı formunda babalar yerleştirilmiştir. Babalardan batı tarafındakinin başlığı kırılmışken diğeri sağlam durumdadır. Aynı formu mimari unsurlar köprübaşındaki korkulukların üstüne de yerleştirilmiştir.

Memba tarafında, kitabe köşkünün altına rastlayan ayak, kitabe köşküyle birlikte dışarıya taşırılarak iki yandan pahlanmıştır. Doğu tarafındaki eş boyutlu iki yuvarlak kemer üzerinde belirleyemediğimiz bir zamanda yapılan onarımlara işaret eden izlerin bulunduğu köprünün üst yapısı; taş korkuluklar, kitabe köşkü ve kitabe köşkünden oluşmaktadır. İki kenarı boyunca devam eden ve yükseklikleri 1 m ile 1,20 m arasında değişen taş bloklardan oluşan korkuluğa sahip köprünün zemini 25x25 cm ebatlarında, kare taşlarla kaplıdır.

Yapının memba kanadında bulunan kitabe köşkü enine yerleştirilmiş düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş olup dikdörtgen bir plan arz etmektedir. 2,80 m yüksekliğinde ve 3,80 m genişliğinde bir duvardan ibaret olan köşk, köprünün bu kısmının dışarıya doğru taşırılmasıyla elde edilmiş olup iki yandan taş korkuluklarla kuşatılmıştır. Kesme taş bloklarla döşenen köşkün tabanı köprü zemininden oldukça

³¹⁴ Köprünün toplam göz sayısı ile bunlardan toprak üstündekiler konusunda ortaya atılan değişik rakamlar vardır. Genel olarak, 6 gözlü olarak inşa edildiği kabul edilse de toprak altında kalan altıncı göz bugün fark edilmemektedir. Köprü günümüzde mevcut haliyle beş gözden meydana gelmektedir.

³¹⁵ Dinkov, 1985: 38.

³¹⁶ Korunmaya alınan eser üzerinden ölçü almaya izin verilmediğinden, kaynaklarda zikredilen ölçüler kontrol edilerek kullanılmıştır. Bkz. Çulpan, 2002: 156; İrecek, 1990: 124.

yüksek tutulmuştur. Zaman içerisinde hasar gördüğü anlaşılan kitabe köşkü günümüzde demir desteklerle kuvvetlendirilmiştir

Oldukça sade olarak düzenlenmiş olan kitabe köşkünün üst kısmında, dikdörtgen bir mermer levha üzerinde köprünün yapım kitabesi yer almaktadır. Üç sıra halinde on bölümlü olarak düzenlenen kitabenin yazıları kabartmalı olup cel'i sülüs stilindedir. Bazı kısımlarının hasara uğradığı görülen Sâî Mustafa Çelebi'nin yazdığı kitabe şu şekildedir:

1. *“Bi- hamdillâh vezir-i a'zam-ı Sultan-ı deryadil*
2. *Buyurdu âb-ı Harman üzre bir tâk-ı felek-sâyı*
3. *Yapup Harmanlı'da bir cizr-i âlî fî sebilillâh*
4. *Halâs etti elemden lutfile yoksulu ve bayı*
5. *Cihan bir köprüdür uğrar yolu Sultan ü dervişin*
6. *Bunlar râh-ı hudâya sâî-i Dâî didi tarihin*
7. *Zamân-ı Siyavuş kıldı bina bu cizr-i zîbâyı*
8. *Sene 993”*

İnşa kitabesinden anlaşıldığı üzere köprü, H.993/M.1585 tarihinde, Siyavuş Paşa tarafından yaptırılmıştır³¹⁷. 1584 tarihinde Harmanlı'dan geçen Avusturyalı seyyah Melhior Bezolt köprünün inşasını görmüş ve notlarında belirtmiştir. Bezolt'tan bir sene sonra buradan geçen R. Lubenau, köprünün artık kullanıma açıldığını bildirdiğine göre³¹⁸, yapının inşası bir yılda tamamlanmış olmalıdır.

Sultan III. Murad devri Sadrazamlarından olan Siyavuş Paşa'nın Harmanlı'da inşa ettirdiği köprü dışında, bölgede mevcut oldukları kaynaklardan anlaşılan cami, kervansaray, hamam, medrese, imaret ve çeşme gibi yapıların da banisi olduğu düşünülmektedir. Köprüyle birlikte Siyavuş Paşa tarafından yaptırıldığı düşünülen tüm yapıların Mimar Sinan'ın eseri olduğu ileri sürülmektedir³¹⁹.

³¹⁷ P. Tuğlacı, bölgedeki en önemli Osmanlı yapısı olarak tarif ettiği eseri, XIV. yüzyıla tarihlenmiştir. Bkz. Tuğlacı, 1985: 351.

³¹⁸ Tebly, 1988: 116

³¹⁹ Balkanlı, 1986: 56. Sai Mustafa Çelebi tarafından yazılan mezar taşına göre Mimar Sinan H.986/M.1978 tarihinde vefat etmiştir. Dolayısıyla Siyavuş Paşa'nın H.993/M.1585 tarihinde inşa ettirdiği köprünün mimarı olmasına imkân bulunmamaktadır. Tezkiret-ül-Ebniye, Tezkiret-ül-Bünyan ve Tuhfe-ül

Oldukça sade bir şekilde inşa edildiği görülen köprünün tek süs unsuru selyaran ve korkulukları üstüne yerleştirilen mezar taşı formlu babalardır.

Uludere'nin kurumasıyla önemini yitirdiği anlaşılan köprü, oldukça bakımsız olup, günümüzde araç trafiğine kapatılmıştır.

Mimarin'de, Siyavuş Paşa tarafından İstanbul'da yaptırılan türbe ve sarayların ismi geçmekle birlikte, Siyavuş Paşa ile ilişkilendirilebilecek hiçbir köprü ya da cami kaydına ulaşılamamıştır. Bkz. Kuban, 1967: 38.

E. İMARET

Katalog No	: 12
Eser Adı	: Otman Baba İmaretı
Çizim No	: -
Resim No	: 206-211
İnşa Tarihi	: XVI. yy. (?)
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Bilinmiyor
Vakfiye	: Bilinmiyor
Hasköy Bölge Haritasındaki Yer No:	3
Adres	: Tekkeköy, Otman Baba Tekkesi
İnceleme Tarihi	: Ağustos 2007

Otman Baba Türbesi'nin güneyinde, çevre duvarlarına bitişik haldeki Otman Baba İmaretı, doğu-batı ekseninde gelişen dikdörtgen bir plana sahiptir. Biri kuzey diğeri güney cephenin ortasına yerleştirilmiş iki ayrı girişı bulunan yapı, asli fonksiyonunun yanında, dış avlu ile Otman Baba Türbesi arasındaki geçişı sağlamaktadır. Harçla kaynaştırılmış kaba yonu taşlardan yığma tekniğinde inşa edilen imaret, yedi yöne eğimli, kiremit kaplı kırma çatıyla örtülüdür.

Otman Baba İmaretı, oda şeklinde düzenlenmiş üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Ortadaki bölüm, geçiş mekânı olarak düzenlenmiş olup, yandaki odalar da dahil olmak üzere yapının tüm girişleri buraya açılmaktadır. Zemini taş döşemeyle kaplanmış olan bu bölümde, taş sekiler üzerine yerleştirilmiş iki yatak hazır bulundurulmaktadır. Yanlarda yer alan odalardan batı kanadındaki, küçük boyutlu olup türbe avlusuna açılan dikdörtgen planlı, ahşap doğramalı bir pencere ile aydınlatılmaktadır. Gelen konukların ağırılanmasında kullanılan yorgan, döşek ve kazanlar burada muhafaza edilmektedir. Doğü tarafında yer alan oda, daha büyük boyutlu olup, dış avluya bakan dikdörtgen planlı ve ahşap doğramalı tek bir pencereye sahiptir. Tekkeye ait eşyaların bulunduğu bu odada bir ocağın bulunması, bu kısmın mutfak olarak kullanıldığını düşündürmektedir.

İnşa kitabesi bulunmayan yapının ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte, Otman Baba Türbesi'nin H.912/M.1506–1507 tarihinde inşa edildiğinden yola çıkarak XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiş olabileceği akla gelmektedir.

Yapının türbeye bakan kuzey cephe girişinin yanında, duvar örgüsüne yerleştirilen “*Yaptı Derviş Sinan*” yazılı kitabe'nin XIX. yüzyılda yapılan bir onarım sonrasında yerleştirilen tamir kitabesi olduğu düşünülmektedir³²⁰. Derviş Sinan'ın kimliği hakkında bir belge bulunmamakla birlikte, Tekkede yaşayan dervişlerden biri olduğu düşünülmektedir.

Günümüzde Tekke eşyalarının yerleştirildiği bir bölüm olarak kullanılan Otman Baba İmareti, asli fonksiyonunu kaybetmiş, sembolik bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir. Günümüzde cem toplantıları ve kurban kesimleri, dış avlunun kuzey doğusunda yer alan ve betonarme olarak inşa edilen yeni imarette gerçekleştirilmektedir.

³²⁰ Turan ve İbrahimgil, 2004: 164.

F. SAAT KULESİ

Katalog No	: 13
Eser Adı	: Uzuncaova Saat Kulesi
Çizim No	: -
Resim No	: 212-216
İnşa Tarihi	: XVIII. yy. sonu - XIX. yy. başı
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Ebu Bekir Paşa
Vakfiye	: H.1230/M.1814–15 tarihli, El-Hac Ebu Bekir Paşa Vakfiyesi
Hasköy Bölge Haritasındaki Yer No:	2
Adres	: Uzuncaova köyü Sinan Paşa Camisi avlusunda
İnceleme Tarihi	: Ağustos 2007

Uzuncaova Saat Kulesi'nin, bölgede inşa edilen han, hamam ve kervansaray yapılarıyla birlikte XX. yüzyıl başlarında tamamen yok edildiği düşünülmektedir³²¹. Ancak bölgede yaptığımız araştırmalar ve bulduğumuz vakfiye kayıtları, Sinan Paşa Camisi'nin avlu dairesi kapısı üzerine inşa edildiği anlaşılan Saat Kulesi'nin, fonksiyon ve kısmen şekli değiştirilerek ayakta kaldığını ve Sinan Paşa Camisi'nin kiliseye dönüştürülmesinin sonrasında çan kulesi olarak düzenlendiğini göstermektedir³²².

Günümüzde çan kulesi olarak kullanılan Saat Kulesi'nin fazla yüksek olmadığı, yapısal fonksiyonu değiştirilip inşa malzemesinin yenilenmiş olmasına rağmen, asli görünümünü büyük oranda muhafaza ettiği görülmektedir.

³²¹ Bogdanov, 1965: 30.

³²² Yok edildiği düşünülen Uzuncaova Saat Kulesi'nin konumu, yapının banisi olan Ebu Bekir Paşa'nın H.1230/M.1814–1815 tarihli vakfiyesinde açıkça tarif edilmiştir. Bkz. V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1135, sıra no: 696. Sinan Paşa Camisi avlu dairesi kapısı üzerinde inşa edildiği belirtilen eserin, Hasköy Müzesi'nde sergilenen geç tarihli gravürlerinde de cami ve han ile olan konumu açıkça görülmektedir. Ayrıca gravürlerde resmedilen Saat Kulesi ile günümüzde çan kulesi olarak kullanılan yapı arasında plan, malzeme ve şekil bakımından benzerliğin de ötesinde bir aynılık olduğu açıkça görülmektedir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda, günümüzde çan kulesi olarak kullanılan yapının Uzuncaova Saat Kulesi olduğunu düşünmekteyiz.

İnşa malzemesi olarak taş ve tuğlanın kullanıldığı Saat Kulesi, yukarıya gidildikçe kademeli bir şekilde boyutları küçülen üç bölümden; kare planlı bir kaide, prizmal gövde ve bunun üzerine yerleştirilmiş köşk kısmından oluşmaktadır. Düzgün kesme taşla yapılmış kare planlı kaide üzerinde yükselen prizmal gövde tuğladan olup, şimdiki halinde üç yüzünde yuvarlak kemer formunda birer büyük pencere³²³, kuzey cephesinde ise tek bir yuvarlak açıklık bulunmaktadır. Günümüzde mevcut olmayan saat kadranı bu açıklığa yerleştirilmiş olmalıdır³²⁴. Yapının gövdesi dışarıya taşkın düz bir saçakla nihayetlenmektedir. Tuğladan sekizgen bir kasnağa oturan köşk, sütunceler üzerinde yükselen sekiz yuvarlak kemerle dışarıya açılmaktadır. Günümüzde iki adet çanın yer aldığı köşk, kurşun kaplı küçük bir kubbeye örtülüdür.

Kaidesindeki taşlar yakın zamanda yenilenen Kule'ye giriş, Sinan Paşa Camisi'ne bakan güney cephesindeki yuvarlak kemerli bir kapıyla sağlanmaktadır.

Saat Kulesi kaidesinin batı cephesine bitişik, üzeri düz çatıyla örtülü kare planlı bir yapı bulunmaktadır. Günümüzde bir kısmı depo bir kısmı ise tuvalet olarak kullanılan bu yapının, Ebu Bekir Paşa tarafından muvakkithaneli olarak inşa ettirildiği anlaşılan Uzuncaova Saat Kulesi'nin muvakkithanesi olduğunu düşünmekteyiz³²⁵. Nitekim H.1230/M.1814–15 tarihli, "El-Hac Ebu Bekir Paşa Vakfı" kaydında açıkça belirtildiği üzere muvakkithaneli olan Saat Kulesi'nin o tarihlerdeki saatçisi, Tüfekçi Hamza ibni Ali, muvakkiti ise muallim-i sıbyan Ahmed Efendi'dir³²⁶.

Günümüzde kilise çan kulesi olarak kullanılan Kule'nin, geniş bir alan üzerinde toplanan Uzuncaova Panayırı'na iştirak eden esnaf ve ziyaretçilerin zamanı öğrenmelerini kolaylaştıracak bir şekilde, dört yüzünde birer yuvarlak saat kadranlı

³²³ Yapının orijinal cephe düzenlemesine dair sınırlı bilgiye sahip olmakla birlikte, gravürlerde resmedildiğine göre; saat kadranının yer aldığı yapı yüzünde, alt alta yerleştirilmiş, yuvarlak kemerli üç pencere açıklığı bulunmakta, sivri bir kuşatma kemeri üç pencere açıklığını birden çevrelemektedir. Bu durum yapının pencere düzenlemesinde bazı değişikliklere gidildiğini göstermektedir.

³²⁴ Saat Kulesi'nin Hasköy Müzesi'nde yer alan gravürlerinde saat kadranı yuvarlak olarak resmedilmiştir. Günümüzdeki halinde, yapının üç yüzünde yer alan büyük boyutlu pencerelerle uyumsuzluk gösteren bu açıklığın saat yuvalarından biri olduğunu düşünmekteyiz.

³²⁵ Saat ayarının yapılıp ezan ve namaz saatlerinin halka duyurulduğu yerler olan muvakkithanelerin, saat kulelerine bitişik olarak inşa edilmiş örneklerine Anadolu'nun pek çok yerinde rastlanmaktadır. Bkz. H. Acun, (1999): "Anadolu Saat Kuleleri", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, C. 10, s. 471.

³²⁶ V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1135, sıra no: 696.

olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır³²⁷. Zaman imgelerinin Arapça ve Türkçe rakamlarla belirtildiği saatlerin³²⁸, günde bir kez kurulması gereken bir mekanizmayla çalıştığı Ebu Bekir Paşa'nın vakfiyesinden anlaşılmaktadır³²⁹.

Eserin kesin inşa tarihini tespit etmemizi sağlayacak bir kitabe mevcut olmamakla birlikte XVII. yüzyılın sonlarında inşa edildiği düşünülmektedir³³⁰. Nitekim yapının banisi Ebu Bekir Paşa'nın H.1230/M.1814–15 tarihli vakfiyesinde, bahsi geçtiğine göre, Kule, bu tarihten önce inşa edilmiş olmalıdır.

Yapının Banisi Ebu Bekir Paşa hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte, Çirmen Sancağı Mutasarrıfı görevinde bulunduğu, Hasköy ve Uzuncaova'da hayır eserleri bina ettiği anlaşılmaktadır.

³²⁷ Bogdanov, 1965: 30.

³²⁸ Bogdanov, 1965: 30. Yazı dili olarak Arapça harflerden oluşan Osmanlıca'nın kullanıldığı bir tarihi dönemde saat imgelerinin Arapça olması şaşırtıcı değildir. Ancak o dönemde Arap ve Türk sayıları diye bir ayırım olmadığı malumdur. Bogdanov, Türkçe demekle Latince rakamları kastediyor olmalıdır. Bu durumda Uzuncaova Saat Kulesi'ndeki zaman imgelerinin pek rastlanmayan bir şekilde Arap ve Latin rakamlarıyla ayrı ayrı belirtildiği ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Uzuncaova Panayırı gibi uluslar arası boyutlarda bir pazara ev sahipliği yapan bölgenin önemini bir kez daha gösterdiği gibi, idari makamların duyarlılıklarının da göstergesidir.

³²⁹ V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1135, sıra no: 696. Osmanlı saat ve mekanizmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. S. Tekeli, (2002): *16'ncı Yüzyılda Osmanlılarda Saat ve Tekiyüddin'in "Mekanik Saat Konstrüksiyonuna Dair En Parlak Yıldızlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

³³⁰ Bogdanov, 1965: 30.

IV. KISMEN BUGÜNE ULAŞABİLEN YAPILAR İLE HAKLARINDA ŞEKİL VEYA FOTOĞRAF BULUNANLAR

A. CAMİLER

Katalog No	: 1
Eser Adı	: Haseki Sultan Camisi
Çizim No	: -
Resim No	: 217-221
İnşa Tarihi	: XVI. yy. III. çeyreği (?)
Yapan	: Mimar Sinan
Yaptıran	: Kanuni Sultan Süleyman
Vakfiye	: Bilinmiyor
Cısr-i Mustafa Paşa Şehir Haritasındaki Yer No:	3
Adres	: Mustafa Paşa Köprüsü başında/ Cısr-i Mustafa Paşa Kasabası
İnceleme Tarihi	:

Kasabaya adını veren Mustafa Paşa Köprüsü'nün başında inşa edildiği bilinen Haseki Sultan Camisi, 1913 tarihinde tamamen yıkılmıştır. Günümüze ulaşamayan yapı ile ilgili kaynaklar sınırlı olmakla birlikte, Sultan II. Abdülhamid Albümleri'nde yer alan 90412/21 numaralı fotoğraftan ve E.H. Ayverdi³³¹ ile S. Eyice'nin yayınlarından³³² bazı bilgilere ulaşılmaktadır.

XVII. yüzyılda bölgeden geçen Evliya Çelebi, Mimar Sinan eseri olan Haseki Sultan Camisi'nin selâtin camilerine benzediğini ve minaresinin gayet süslü olduğunu bildirmektedir³³³. Yine Evliya Çelebi'ye göre caminin yanında bir imaret, sıbyan mektebi, han, hamam ve çarşı bulunmaktadır³³⁴.

³³¹ Ayverdi, 1982: 19.

³³² Eyice, 1993: 32.

³³³ Evliya Çelebi, 1984: C. 3, s. 326.

³³⁴ Evliya Çelebi'nin Koca Lala Mustafa Paşa hayratı olarak bildirdiği bu eserler İlk bakışta direkt olarak Haseki Sultan Camisi ile alakalı görünse de Kepeci Efkaftı, s. 17'deki H.1117/M.1705-1706 tarihli kayıttan anlaşıldığına göre, bu yapılardan sadece cami ve imaret Haseki Sultan ile bağlantılıdır. Bkz. Ayverdi, 1982: 19.

Sultan II. Abdülhamid Albümleri'nde yer alan, dış cephe fotoğrafından anlaşıldığına göre, Haseki Sultan Camisi, kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim, bunun kuzeyinde yer alan son cemaat yeri ve batı cephesine bitişik yüksek bir minareden meydana gelmektedir. Yapının harimi dıştan kiremit kaplı kırma çatı³³⁵, son cemaat yeri ise öne eğimli çatı ile örtülüdür³³⁶.

Cami, son cemaat yerinde çift revak meydana getirecek şekilde düzenlenmiş ve kuzey cephede yedi açıklık oluşturarak yapıyı dört taraftan kuşatan bir revaka sahiptir. Sütunlar üzerinde yükselen revak tek yöne eğimli çatı ile örtülüdür. Yapının dört tarafını kuşattığı anlaşılan revakın, kuzey cephenin doğu ve batı ucundaki kemer açıklıkları daha geniş tutulmuştur³³⁷. Yuvarlak formlu bu iki açıklık dışında, revakın diğer açıklıklarının sivri kemerli olduğu görülmektedir.

Batı cephesinde tek şerefeli bir minaresi bulunan caminin inşasında kül rengi kumtaşı bloklarının kullanıldığı kaynaklardan öğrenilmektedir³³⁸.

Cami, üzerine hilal şeklinde bir alemin yer aldığı kırma çatısı ve tek yöne eğimli revak örtüsü ile kademeli olarak gelişen, piramidal bir düzenleme göstermektedir.

Caminin kuzey cephesinde iki sıra pencere uygulamasına gidildiği mevcut fotoğrafından anlaşılmaktadır. Girişin iki yanında ikişerden toplam dört alt sıra penceresi bulunurken üst sıra pencerelerinden sadece biri fark edilebilmektedir. Dikdörtgen planlı alt sıra pencerelerinin sağır alınlıkları, yüzeyi iki renkli mermerlerden yuvarlak kemerlerle kuşatılmıştır. Kuzey cephe alt sıra pencerelerinin tamamı demir korkuluklu olduğu anlaşılmaktadır.

³³⁵ İç mekân düzenlemesine dair bir bilgiye ulaşamadığımız yapı, içten düz ahşap çatı ile örtülmüş olmalıdır.

³³⁶ M. Şevket Dağdeviren'in bildirdiğine göre; kasaba içerisinde bulunan cami, Haseki Sultan adında biri tarafından inşa ettirilmiş olup kubbeli ve bir minarelidir. Bkz. M.Ş. Dağdeviren, (2005): *Edirne Tarihi ve Balkan Savaşı Anıları*, (Çev. R. Kazancıgil, N. Gökçe), Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, Edirne, s. 104.

³³⁷ Yapıyı kuzey cepheden gösteren tek bir fotoğrafa sahip olduğumuzdan, söz konusu revakın diğer cephelerindeki kemer açıklıklarını bilememekle birlikte aynı düzende uygulanacağı kanaatindeyiz.

³³⁸ Antonov, 2001: 50.

Haseki Sultan Camisi'nin, yapıyı dört taraftan kuşatan, revakın hemen ardında, orta bölüm zemini yanlara göre daha alçak tutularak yerleştirilmiş, sütunlar üzerinde yükselen, beş bölümlü bir son cemaat yerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Önde altı, yan açıklıklarda iki serbest sütun üzerinde yükselen, eşit aralıklara sahip kemerlerden oluşan son cemaat yeri ile tüm caminin etrafını kuşatan dış revak aynı üst örtüyü paylaşmaktadır. Çift revaklı son cemaat yeri uygulaması olarak karşımıza çıkan kuzey cephedeki bu düzenlemede, revaklar arasında zemin farkı olduğu dikkat çekmektedir. Caminin son cemaat yerindeki kemerler, demir profil gergilerle birbirlerine ve yapını kuzey duvarına bağlanmıştır.

Caminin son cemaat yerinde, alt sıra pencerelerinin aralarına yerleştirilmiş iki mihrabiye bulunduğu anlaşılmaktadır. Kavsara ve kavsara köşelikleri değişik uygulamalarla süslenmiş mihrabiye nişlerinin, dikdörtgen bir çerçeveye kuşatıldığı görülmektedir. Kuzey cephenin batı kanadında yer aldığı görülen, yuvarlak kemerli, dar açıklık, kuzeybatı köşede bulunan minarenin kapısı olmalıdır.

Kuzey cephe ortasında yer alan harim girişinin silmelerle belirginleştirilmiş, dikdörtgen planlı bir çerçeveye kuşatıldığı anlaşılmaktadır.

Günümüze ulaşmamış ancak Evliya Çelebi'nin, Karahisari Hasan Çelebi hattı ile "*El mescid üssise alet-takvâ*" yazdığını bildirdiği cami kitabesinin³³⁹, fotoğrafın çekildiği tarihte, giriş açıklığının hemen üzerinde yer aldığı görülmektedir.

Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan minare, tek şerefeli olup, şerefe altı dilimli, korkulukları ise altı kollu yıldızlarla süslüdür. yüksek olduğu anlaşılan minare, sivri külah örtülüdür.

Haseki Sultan Camisi'nin iç süslemelerini bilememekle birlikte, dış cephelerde sade bir süsleme programı uygulandığı anlaşılmaktadır. Caminin beş bölümlü son cemaat yeri revakının kemer iç ve dış yüzeyleri, alternatif sıralanmış iki renkli mermerden oluşmaktadır. Pencere kuşatma kemerlerinde de aynı düzenlemeye gidilmişken yedi bölümlü revakın kemerlerinde böyle bir uygulamaya gidilmemesi de

³³⁹ Evliya Çelebi, 1984: C. 3, s. 326.

dikkat çekicidir. Mihrabiyelerin kavsara ve kavsara köşeliklerinde, malzeme ve şekillerini bilemediğimiz süslemelerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kamelyalı büyük bir avlusu olduğu görülen Haseki Sultan Camisi'nin bir de haziresi bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kesin inşa tarihini bilemediğimiz caminin banisi hakkında da değişik düşünceler bulunmaktadır. Yapının Yavuz Sultan Selim'in kızı ve Çoban Mustafa Paşa'nın hanımı Hafsa Sultan tarafından yaptırıldığını belirten kaynaklar³⁴⁰ olduğu gibi, bani olarak Hürrem Sultan ve Kanuni Sultan Süleyman'ı ileri süren kaynaklar da bulunmaktadır³⁴¹. Bu durum, Cısr-i Mustafa Paşa Kasabasında, biri Hafsa Sultan, diğeri ise Hürrem Sultan adına Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan iki farklı caminin varlığını düşündürmektedir³⁴². Nitekim Edirne kadısına gönderilen 1559 ve 1560 tarihli emirnamelerde, köprü etrafındaki yerleşimle ilgili bazı sorunlar çözümlenirken, Cısr-i Mustafa Paşa kasabasında yapılacak caminin daha önce planlandığı gibi iki minareli olarak değil tek minareli inşa edilmesi ve cami inşasına imaretin bitiminden sonra başlanması bildirildiğine göre³⁴³, literatüre Haseki Sultan Camisi olarak geçen yapı, Kanuni Sultan Süleyman Devrinde 1560 tarihinden sonra inşa edilmiş olmalıdır³⁴⁴.

XVI. yüzyılda bölgeden geçen yabancı seyyahların yazdıkları da caminin inşa tarihine dair bilgiler vermektedir. 1553 tarihinde Cısr-i Mustafa Paşa'dan geçen Dernschwam, Mustafa Paşa Köprüsü ve hamamından bahsettiği halde, burada bir cami

³⁴⁰ Çalık, 2005: 78; Halaçoğlu, 1993a: 33.

³⁴¹ İ.A. Yüksel, caminin Hürrem Sultan'ın H.965/M.1558 tarihindeki vefatından sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından inşa ettirildiğini ileri sürmektedir. Bkz. Yüksel, 2004: 557. Balkanlı, Hürrem Sultan yapısı olduğunu ileri sürdüğü caminin inşa tarihi olarak Hürrem Sultan'ın vefatı sonrasında tekabül eden H.968 tarihini vermektedir. Bkz. Balkanlı, 1986: 52.

³⁴² Bölgede yaptığımız araştırmalar sonucunda Mustafa Paşa Köprüsünün batı ucunda, Meriç nehri kenarında bazı temel ve yapı kalıntılarına rastlanmıştır. Kenet kısımları hala mevcut ve geniş bir alana yayılan bu kalıntıların hangi amaçla kurulan ne çeşit bir yapıya ait olduğunu tespit edememekle birlikte, köprünün bu ucunda yer alan bir yapıya ait oldukları kesin görünmektedir. Köprü başında kurulan ve daha sonra yıkılan bir değirmene ait olabilecek bu kalıntıların düzgün kesme taşlardan oluşması ve aralarında bir de sütun kaidesi bulunması, değirmen özelliklerini aşan yapı izleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede yapılacak arkeolojik sondaj ve kazı çalışmalarının söz konusu yapının kimliğini açıklığa kavuşturacağını düşünmekteyiz.

³⁴³ Eyice, 1993: 32. Haseki Sultan Camisi inşasına imaretin bitiminden sonra başlanacak olması bölgede zaten mevcut daha erken tarihli bir cami olduğunu akla getirmektedir. Nitekim bir menzil külliyesi etrafında toplanmış köprü, hamam, imaret gibi yapıların inşasını gerektirecek düzeyde bir insan potansiyeline sahip bir yerde M.1560-61 tarihlerine kadar bir cami yaptırılmaması olası görünmemektedir.

³⁴⁴ M.Ş. Dağdeviren, H.968/M.1560-61 tarihini vermektedir. Bkz. Dağdeviren, 2005: 104.

bulduğundan söz etmezken³⁴⁵, 1564 tarihinde bölgeden geçen Jacob Betsek ise kasabada bir cami, hamam, iki kervansaray olduğunu ve hepsinin kurşunla örtülü olduğunu bildirmektedir³⁴⁶.

Mevcut veriler yapının XVI. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, Mimar Sinan'ın Mimarbaşı olduğu dönemde inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Caminin Tezkiret-ül Ebniye'de yer alması³⁴⁷ da, Evliya Çelebi'nin bildirdiği şekilde, Mimar Sinan'ın eseri olduğunu doğrulamaktadır.

Osmanlı tarihindeki en önemli kadınlardan biri ve Kanuni Sultan Süleyman'ın baş hasekisi olan Hürrem Sultan'ın doğum tarihi ve milliyeti tam olarak bilinmemekle birlikte, bir Rus papazının Rokselana adındaki kızı olduğu ileri sürülmektedir. "Hürrem" adı verilerek hareme dahil edilmiş ve kısa zamanda padişahın gözdesi olmuştur. Gözde olmakla harem içinde itibarı artan Hürrem, Şehzade Mehmed'in doğumundan sonra da Baş Haseki olarak güç sahibi olmuştur. Kanuni'nin geleneklere aykırı olarak kendine nikâhlı eş olarak aldığı Hürrem Sultan, tahta aday şehzadeler validesi olmakla, oğulları lehine saltanat mücadelelerine girişmiş, Şehzade Mustafa'nın ölümünün ardından tahtın varisi kalan kendi oğullarından birinin tahta geçtiğini göremeden, 1558 tarihinde vefat ederek, Süleymaniye Camisi haziresinde bulunan türbesine defnedilmiştir³⁴⁸.

İmparatorluğun çeşitli yerlerinde çok sayıda eserler yaptıran Hürrem Sultan'ın İstanbul'da, cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret, darüşşifa ve çeşmeden oluşan bir külliyesi bulunmaktadır. Haseki Külliyesi, Mimar Sinan'ın İstanbul'daki ilk eseridir³⁴⁹.

³⁴⁵ Dernschwam, 1987: 43.

³⁴⁶ Antonov, 2001: 49.

³⁴⁷ Kuban, 1967: 35.

³⁴⁸ C. Baltacı, (1998): "Hürrem Sultan", *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yayınları, İstanbul, C. 18, s. 499–500.

³⁴⁹ O. Aslanapa, (1988): *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara s. 12.

Katalog No	: 2
Eser Adı	: Siyavuş Paşa Camisi
Çizim No	: 25
Resim No	: 222
İnşa Tarihi	: XVI. yy. sonları
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Vezir-i Azam Siyavuş Paşa
Vakfiye	: Bilinmiyor
Harmanlı Şehir Haritasındaki Yer No:	2
Adres	: Harmanlı Kasabası
İnceleme Tarihi	:

Hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz cami, Sadrazam Siyavuş Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Caminin, Harmanlı'da gerçekleştirilen köprü, hamam, medrese, imaret, kervansaray ve çeşmeden oluşan kompleks yapılar gurubunun bir parçası olduğu düşünülmektedir³⁵⁰. Kesin inşa tarihi tespit edilemeyen cami³⁵¹, 1929 depreminde hasara görmüş, kubbesi çatladığı gibi minaresi de şerefeye kadar yıkılmıştır³⁵². Bu halde kullanılmaya devam edilen yapı, şehir parkının düzenlenmesi gerekçesiyle, 19 Aralık 1939 tarihinde tamamen yıkılmıştır³⁵³.

Mevcut fotoğrafından anlaşıldığına göre eser, kubbeyle örtülü kare planlı bir harim ve batı cephesine bitişik tek minareden meydana gelmektedir. Beden duvarlarının köşeleri üstten, pahlanmış etkisi verecek şekilde kesilerek saçak oluşturulmuştur. İnşa malzemesi olarak kaba yonu ve kesme taş malzeme ile tuğlanın kullanıldığı yapı cepheleri taş ve tuğlanın alternatif dizilimiyle oluşturulan almaşık duvar örgüsüyle oluşturulmuşken, minare kaidesi ile pabuç kısmının kesme taştan inşa edildiği

³⁵⁰ Külliye şeklinde organize olduğu düşünülen yapılardan sadece köprü sağlam halde günümüze ulaşabilmişken, kervansarayı ise bir duvar kalıntısından ibarettir. Cami ile diğer yapılar arasında yakın bir mesafe ve organik bir bağ olduğu bilirse de, külliye oluşturulan eserlerin çoğunun günümüze ulaşamaması nedeniyle, mevcut yapılar ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir.

³⁵¹ Günümüzde mevcut olmayan eser, K. Dinkov'un Harmanlı adlı kitabında yayımladığı ve yapının 1939 tarihli yıkımı öncesindeki harap halini gösteren bir dış cephe fotoğrafı yardımıyla incelenmiştir. Bkz. Dinkov, 1985.

³⁵² Balkanlı, 1986: 56; Dinkov, 1985: 35.

³⁵³ Dinkov, 1985: 35.

görülmektedir. Caminin sekizgen kasnak üzerinde yükselen kubbesi ile köşe saçaklarının kurşun ile kaplı olduğu anlaşılmaktadır³⁵⁴.

Caminin batı cephesinden çekildiği anlaşılan fotoğrafında, cephede iki sıra pencere dizilişinin uygulandığı fark edilmektedir. Üst sırada yan yana yerleştirilmiş, yuvarlak kemer formlu beş pencere görülürken, alt sıra pencerelerinden sadece ikisi seçilebilmektedir. Eş boyutlu oldukları görülen pencerelerin kemer yüzeyleri, dikey olarak yerleştirilen tuğlalarla belirginleştirilmiştir.

Caminin diğer cephelerine dair bir bilgi bulunamamakla birlikte, Harmanlı'dan geçen bazı yabancı seyyahların, yapıyı görkemli ve aydınlık olarak tarif etmeleri, batı cephede gördüğümüz büyük boyutlu pencerelerin yapının diğer cephelerinde de uygulandığını düşündürmektedir.

Yapının iç mekân düzenlemesiyle birlikte, camide yer alması gereken mihrap, minber gibi mimari unsurlar hakkında hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır.

Kesin inşa tarihi bilinmeyen Siyavuş Paşa Camisi'nin kitabesi günümüzde mevcut değildir. Ancak, XVII. yüzyıl ortalarında Harmanlı'dan geçen Evliya Çelebi, kasabada bir cami bulunduğunu ve yapının kapısı üzerindeki kitabenin; "*Saliki didi o demde tarih / Hâsılı câmii rüşendir bu 1477*" şeklinde olduğunu bildirmektedir³⁵⁵.

Caminin yıkılmadan önceki halini yakından inceleme fırsatı bulan A.K. Balkanlı, yapı dışındaki bir duvara dayalı halde duran ve "*Yaptı bu camii Siyavuş Paşa*

³⁵⁴ Balkanlı, 1986: 56.

³⁵⁵ Evliya Çelebi'nin bildirdiği bu kitabe, hem söz konusu caminin hem Harmanlı kasabasının kuruluşunu Fatih Sultan Mehmed Devrine tarihlemektedir. Bkz. Evliya Çelebi, 1984: C.3, s. 326. Oysa Harmanlı kasabasının XVI. yüzyılın son çeyreğinde kurularak gelişmeye başladığı görüşü yaygın olarak kabul görmektedir. Bkz. Dinkov, 1985: 18; Balkanlı, 1986: 56; Antonov, 1999: 512; Çalık, 2005: 33, 82–83. Harmanlı'ya dair ilk bilgilere rastladığımız ve 1530 tarihinde bölgeden geçen Benedict Curipeschitz, burada bir cami bulunduğuna dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Bkz. Curipeschitz, 1977: 41. Evliya Çelebi'nin Harmanlı'da olduğunu bildirdiği bu cami tarihi itibarıyla Siyavuş Paşa Camisi olamayacağı gibi, söz konusu yapıya başka hiçbir kaynaktan rastlanmaması, Evliya Çelebi'nin yapının tarihlemesinde bir hata yapmış olabileceğini düşündürmektedir.

1021” yazan bir kitabenin varlığından bahsederken, caminin yapımını M.1612/1613’e tarihleyen bu kitabenin bir onarıma ait olabileceğini düşünmektedir³⁵⁶.

Avlusunda şadırvanı olduğu anlaşılan Siyavuş Paşa Camisi’nin Mimar Sinan tarafından yapıldığı ileri sürülmektedir³⁵⁷.

³⁵⁶ Harmanlı’daki büyük boyutlu inşaat faaliyetlerinin, H.993/M.1585 tarihli Siyavuş Paşa köprüsüyle aynı dönemde gerçekleşmesi gerektiğini ileri süren Balkanlı, H.1021/M.1612-1613 tarihli kitabeye göre iki yapıların inşaları arasında 28 yıllık bir fark olamayacağını düşünmektedir. Ayrıca, alelade bir üslupla yazılmış olarak değerlendirdiği H.1021 tarihli kitabenin zevk ve hat açısından Siyavuş Paşa Köprüsü’nün Sai Mustafa Çelebi hatlı kitabesine benzememesi de, Balkanlı tarafından kitabenin bir tamirata ait olabileceğinin işareti olarak kabul edilmektedir. Bkz. Balkanlı, 1986: 57.

³⁵⁷ Balkanlı, 1986: 56-57

B. HAMAMLAR

Katalog No	: 3
Eser Adı	: Hasköy Hamamı
Çizim No	: -
Resim No	: 223-229
İnşa Tarihi	: XIV. yy.
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Bilinmiyor
Vakfiye	: Bilinmiyor
Hasköy Şehir Haritasındaki Yeri:	3
Adres	: Hasköy merkez
İnceleme Tarihi	:

Bulgaristan'da ve Balkanlarda inşa edilen en eski yapılardan biri olduğu düşünülen Hasköy Hamamı, XIV. yüzyıla tarihlendirilmektedir³⁵⁸. Günümüzde mevcut olmayan yapının yerinde bir park yer almaktadır³⁵⁹.

Oldukça büyük boyutlu olarak inşa edildiği anlaşılan hamam, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir kütleyle sahiptir. Yapının kubbe örtülü iki büyük kısmı ve farklı cephelere açılan birden fazla girişi olması, çifte hamam olarak inşa edilmiş olabileceğini düşündürmekle birlikte, bu konuda yeterli bir bilgi bulunmamaktadır³⁶⁰.

Hasköy Hamamı'nın inşasında, kaba yonu, moloz taş ve tuğla malzemenin kullanıldığı görülmektedir. Beden duvarlarında taş ve tuğlanın bir arada, almaşık duvar tekniğinde kullanıldığı, kasnak, kubbe ve kemerlerde ise tek başına tuğla malzemenin

³⁵⁸ Staynova, 1995: 42; Lewis, 2001: 3.

³⁵⁹ Günümüzde mevcut olmayan yapı, Hasköy Müzesi arşivindeki fotoğraflar yardımıyla incelenmiştir.

³⁶⁰ Hamamın plan özelliklerini gösteren herhangi bir çizim bulunmamasıyla birlikte, yapıya ait fotoğraflar üzerinden hareketle çifte hamam olabileceği aklı gelmektedir. Yapının kullanıldığı dönemde Hasköy'de yaşayanlardan edindiğimiz bilgiye göre; hamam kadın ve erkeklere farklı günlerde hizmet vermekteymiş. Bu durum yapının tek hamam olarak inşa edildiğinin göstergesi olarak kabul edilebileceği gibi, yapının herhangi bir sebepten dolayı sadece bir kısmının kullanıma açık olduğu anlamına da gelebilmektedir.

tercih edildiği anlaşılmaktadır. Hamamın üst örtüsünde ağırlıklı olarak kubbe ve tonoz kullanıldığı, bazı mekânların ise olasılıkla içten tonoz olan örtülerinin dıştan çatı ile oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Kubbe ve tonozlar dıştan sıvayla kaplı olup, kubbeler küçük aydınlatma deliklerine sahiptir.

Yapının güney cephesi ortasında, tuğla malzemedan inşa edilen büyük ocağı bulunmaktadır. Ocağın konumu, yapının hemen yanındaki enine dikdörtgen planlı kısımların su deposu ve külhan olabileceğini düşündürmektedir.

Hamam mimarisinin mahremiyet ihtiva eden özel fonksiyonu nedeniyle yapının cephelerinin dışarıya çok açık olmadığı, sınırlı sayıdaki pencerelerin giriş kısmı ile kubbe kasnaklarına yerleştirildiği görülmektedir. Küçük boyutlu olarak düzenlenen pencerelerden kasnakta yer alanlar yuvarlak göz, giriş kısmındakiler ise yuvarlak kemer formundadır.

Yapıya ait fotoğraflarda, biri batı cephesi ortasında, ikincisi yine aynı cephenin güney köşesinde ve üçüncüsü de güney cephenin doğu köşesinde olmak üzere üç giriş bulunduğu fark edilmektedir. Bunlardan batı cephesi ortasında yer alan, yuvarlak kemer formulu olanının, sıcaklık olduğunu düşündüğümüz kubbe örtülü büyük mekânlardan birine açıldığı, cephenin yıkım fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Söz konusu girişin bulunduğu batı cephesinde, hamama bitişik halde olduğu anlaşılan bir binanın varlığını gösteren duvar ve kat izleri bulunmaktadır. Bu durum, hamamın daha önce yıkılmış başka bir bölümü olabileceği gibi, hamamla direk bağlantılı, çarşı ya da han gibi bir yapının varlığını düşündürmektedir.

Hamamın güneybatı köşesinde yer alan girişin esas giriş olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Yapının güney batı köşesinin pahlanmasıyla kübik bir mekân şeklinde oluşturulduğu anlaşılan bu kısım, güney cephe beden duvarlarından yükseltilerek vurgulanmıştır. İki pencereli olarak düzenlenen bu bölüm, dıştan sıva kaplı eğimli çatı ile örtülü olup dikdörtgen planlı bir açıklıkla iç mekâna bağlanmaktadır. Girişin hemen yanında, bir zamanlar burada yer aldığı anlaşılan yapının çeşmesine ait izler ve giriş kısmı zemininden bir hayli yükseğe yerleştirilmiş, yuvarlak kemerli büyük bir açıklık bulunmaktadır. Merdivenli olduğu anlaşılan bu açıklığın varlığı, giriş kısmının iki katlı

olarak düzenlendiğini ve üst katta, hamamı işleten ya da muhafazasıyla görevli kişilerin odaları bulunduğunu düşündürmektedir. Yapının güney cephede yer alan üçüncü girişi, yuvarlak kemer formulu bir açıklıktan ibarettir.

İnşa kitabesi mevcut olmayan yapı, duvar örgüsü ve malzeme kullanımı bakımından Erken Osmanlı Mimarisi özellikleri göstermekte ve Balkanlarda inşa edilen en eski hamamlardan biri olarak XIV. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu tarihleme, konumuz olan yapının, Hasköy'e ait en erken bilgileri veren H.818/M.1415–1416 tarihli Umur Bey vakfında bahsi geçen Saruca Paşa Hamamı olabileceğini akla getirmektedir³⁶¹. Tam mevkisini bilemediğimiz Saruca Paşa Hamamının H.1125-M.1713 tarihinde mevcut olduğu bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır³⁶². Bu kayda göre; dört halvet, bir sofa, tuvalet, camekân ve haricinde odunluk, külhan ve müstemilattan oluştuğu anlaşılan Saruca Paşa Hamamı ile incelemekte olduğumuz yapı arasında benzerlikler bulunduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca, aynı adlı külliyeinin parçası olduğu bilinen Saruca Paşa Hamamı'nda olduğu gibi, konumuz olan hamamın karşısında da, ismini tespit edemediğimiz ancak mihrabı ve minberi olduğu halde bir dönem banka birikim kasası olarak kullanılan bir cami bulunduğunu, Hasköy'de yaşayanların anlattıklarından öğrenmekteyiz³⁶³. Konumuz olan hamamın, Saruca Paşa Hamamı'nda olduğu gibi bir külliyeinin parçası olduğunu düşündüren bu durum, incelediğimiz hamamla Saruca Paşa tarafından inşa ettirilen yapının aynı olma ihtimallerini kuvvetlendirmektedir³⁶⁴.

³⁶¹ Söz konusu dönemde (XIV.-XV. yy.) Hasköy'de inşa edilen iki hamamın varlığından haberdar bulunmaktayız. Bunlardan ilki yukarıda bahsi geçen Saruca Paşa Hamamı, diğeri ise Evliya Çelebi'nin bildirdiği Mahmud Paşa Hamamıdır. Bkz. Evliya Çelebi, 1984: C. 8, s. 24. Evliya Çelebi'nin Mahmud Paşa yapısı olduğu dışında hiçbir bilgi vermediği hamam hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır.

³⁶² V.G.M.A. 625 Numaralı Defter, sayfa no: 79, sıra no: 77.

³⁶³ Bahsi geçen cami, tespit edemediğimiz bir tarihte tamamen yıkılmıştır. Caminin bulunduğu söylenen arsa üzerinde günümüzde bir park bulunmaktadır. Söz konusu mahalde yapılacak sondaj ve kazı çalışmaları cami ve hamamla birlikte, bir Osmanlı şehri olarak Hasköy'ün fiziki yapısına dair yeni bilgiler sunacağı açık olmakla birlikte, bu konuda herhangi bir proje ya da düşünce dahi bulunmamaktadır.

³⁶⁴ Elde ettiğimiz bilgilere dayanarak, incelemekte olduğumuz yapının Saruca Paşa Hamamı olduğunu düşünmekle birlikte, Hasköy Müzesi'nden aldığımız fotoğraf negatiflerinin muhafaza edildiği zarfın üzerinde, fotoğrafların 24 Mayıs 1960 tarihinde çekildiği ve XVIII. yüzyıla tarihlenen Türk Hamamının yıkımına dair oldukları bilgisi bulunmaktadır. Yapının Erken Osmanlı Mimarisi özellikleri gösteren hali ve hamamı XIV. yüzyıl yapısı olarak değerlendiren kaynaklarla uyumlayan bu tarihlenen neye göre yapıldığı belirtilmemiştir. Çalışmamızda Hasköy Hamamı adı ile yer alan eseri, Saruca Paşa Hamamı olarak adlandırmakta tereddüt edişimizin yegâne sebebi, müze görevlilerinin açıklama lüzumu görmedikleri bu tarihlenenin bilinmeyen dayanağıdır.

Tespit edemediğimiz tarihlerde bazı onarımlar geçirdiği anlaşılan Hasköy Hamamı, sağlam ve şehir halkı tarafından kullanılır haldeyken, 1965 tarihinde, dönemin Bulgar devlet politikasının kurbanı olmuş ve iş makineleriyle yıktırılmıştır.

Katalog No	: 4
Eser Adı	: Siyavuş Paşa Hamamı
Çizim No	: 25
Resim No	: -
İnşa Tarihi	: XVI. yy. sonları
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Vezir-i Azam Siyavuş Paşa
Vakfiye	: Bilinmiyor
Harmanlı Şehir Haritasındaki Yer No:	3
Adres	: Harmanlı Kasabası
İnceleme Tarihi	:

Siyavuş Paşa Camisi'nin 40-50 m güneydoğusunda, Harmanlı Kervansarayı'nın birkaç yüz metre güneybatısında yer aldığı anlaşılan Siyavuş Paşa Hamamı günümüzde mevcut değildir. İnşa tarihini kesin olarak bilemediğimiz yapının Siyavuş Paşa tarafından, köprüyle aynı tarihlerde yaptırıldığı ileri sürülmektedir³⁶⁵.

Yakınındaki Siyavuş Paşa Camisi ile aynı malzeme ve teknikte inşa edildiği bildirilen hamamın planına dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, doğu cephesinde bir girişi bulunduğu ve yerden 1,5 m kadar yüksek, kurşun kaplı birkaç kubbesi olduğu kaynaklarda belirtilmektedir³⁶⁶.

1881–1882 tarihlerinde bir onarım geçirdiği anlaşılan hamam³⁶⁷, son olarak Türkiye'den gelen bir Ermeni tarafından işletilmiştir³⁶⁸.

1938 tarihine kadar varlığını devam ettirdiği bilinen Siyavuş Paşa Hamamı, halk sağlığı ve güvenliğini tehdit ettiği gerekçesiyle bu tarihte yıktırılarak yerine cumartesi pazarı kurulmuştur.

³⁶⁵ Harmanlı'daki inşaat faaliyetlerinin H.993/M.1585 tarihlerindeki köprü inşasıyla aynı dönemde gerçekleştirildiği görüşünü paylaşan Dinkov ve Balkanlı'ya göre; hamam da bu tarihte inşa edilmiş olmalıdır. Bkz. Dinkov, 1985: 35–36; Balkanlı, 1986: 57.

³⁶⁶ Dinkov, 1985: 35.

³⁶⁷ Dinkov, 1985: 35–36.

³⁶⁸ Balkanlı, 1986: 56.

Katalog No	: 5
Eser Adı	: Cısr-i Mustafa Paşa Askeri Hamamı/ Yeni Hamam
Çizim No	: -
Resim No	: 230-233
İnşa Tarihi	: XIX. yy. (?)
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Bilinmiyor
Vakfiye	: Bilinmiyor
Hasköy Bölge Haritasındaki Yer No:	8
Adres	: Cısr-i Mustafa Paşa Kasabası
İnceleme Tarihi	:

Sultan II. Abdülhamid Albümleri'nde 90412/27 numara ile Cısr-i Mustafa Paşa'da Askeri Hamam olarak yer alan eser günümüze ulaşmamıştır³⁶⁹.

Fotoğrafın çekildiği tarihlerde dahi bir hayli bakımsız olduğu görülen hamamın, biri kiremit kaplı kırma çatılı diğeri ise aydınlık fenerli bir kubbeyle örtülü iki bölümden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bölgedeki askeri birliklerin hizmeti için XIX. yüzyılda inşa edildiğini düşünülen yapının hemen yanında bir hazirenin bulunduğu anlaşılmaktadır.

E.H. Ayverdi'nin Cısr-i Mustafa Paşa'da Yeni Hamam olarak bildirdiği yapı³⁷⁰ dışında, bölgedeki Asakir-i Şahane Kışlasında zemlikler, askeri hastane binası ve bir caminin bulunduğu anlaşılmaktadır³⁷¹.

³⁶⁹ Çalışma konumuza dahil olmayan askeri yapılara mensup olmakla birlikte yapı, Hasköy bölgesinde bulunan bir Osmanlı eseri olması bakımından çalışmamızda bir adet fotoğrafı ile tanıtılmıştır.

³⁷⁰ Ayverdi, 1982: 19.

³⁷¹ Çalışma konumuz dışında kalan bahsi geçen yapılar, incelemeye tabi tutulmayarak, Sultan II. Abdülhamid Albümleri'nde yer alan fotoğraflarının sunulması ile yetinilmiştir.

C. HAN VE KERVANSARAYLAR

Katalog No	: 6
Eser Adı	: Harmanlı Kervansarayı
Çizim No	: 25-31
Resim No	: 234-242
İnşa Tarihi	: XVI. yy.(?)
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Vezir-i Azam Siyavuş Paşa (?)
Vakfiye	: Bilinmiyor
Harmanlı Şehir Haritasındaki Yer No:	4
Adres	: Harmanlı Kasabası
İnceleme Tarihi	: Ağustos 2007

İstanbul-Belgrad sefer yolu Orta Kol üzerinde yer alan Harmanlı, Edirne'den sonra ikinci menzil noktası olmasıyla önem kazanmıştır. Bölgenin gelişmesinde büyük rolü olduğu bilinen Harmanlı Kervansarayı, günümüzde tek duvar kalıntısından ibaret olup, bir kafeteryanın avlusunda yer almaktadır.

Kervansarayın Yüzbaşı Shad tarafından çizilen ve Gudenus tarafından düzenlenip yayınlanan çizimlerine göre 144 adım uzunluğunda ve 30 adım genişliğinde olan yapı³⁷², enine gelişen dikdörtgen planlı kapalı han kısmı ve bir açık avludan oluşmaktadır. Çizimlerden anlaşıldığına göre, yapının kare planlı görçenlik kısmı kurşun kaplı, yukarıya doğru daralan, kubbemsi bir üst örtü, iki yanındaki konaklama mekânları ise kırma çatıyla örtülüdür. Kervansarayın açık avlusu ortasında bir çeşme bulunmaktadır.

³⁷² Harmanlı Kervansarayı'na dair en ayrıntılı bilgileri 1741 tarihinde bölgeden geçen Yüzbaşı Shad vermiştir. Yapıdan çok etkilenerek bir de planını çıkararak Shad'ın verdiği bilgilere göre kervansaray, 144 adım uzunluğunda ve 30 adım genişliğinde bir yapıdır. Bkz. Antonov, 2001: 50. Shad'ın verdiği ölçülerin kervansarayın ayakta olduğu tarihlerde kasabada öğretmenlik yapan Dyalko Milkovski'nin bildirdikleriyle örtüştüğü anlaşılmaktadır. Milkovski'ye göre, tamamen yıkılmadan önceki haliyle kervansaray, üst örtüleri kurşun levhalarla kaplı üç bölümden oluşmaktadır. Dairesel formlu ve kubbeli orta kısım 25 m eninde, yanlardaki iki kanat ise 25 m genişliğinde ve 45 m uzunluğundadır Bkz. Dinkov, 1985: 31.

Yapının görçenlik kısmına giriş yuvarlak kemer formlu iki açıklıkla sağlanmaktadır. Girişin iki yanına yerleştirilen, üstü kırma çatıyla örtülü mekânların, önemli konukların konaklaması için ayrılan özel odalar olduğu düşünülmektedir. Paşa odaları olarak adlandırılan bu yapılar ile görçenlik kısmının, üst örtüden itibaren kademeli olarak gelişen piramidal bir görünüm arz ettiği anlaşılmaktadır.

Kervansaraydan günümüze sadece, üst örtüyü taşıyan iç duvarlardan biri olduğu düşünülen kısmı ulaşabilmiştir. 24,70 m uzunluğunda ve 1,60 m kalınlığında, 3,90 m yüksekliğindeki duvar kalıntısından anlaşıldığına göre, yapının temelinde düzgün kesme taşlar kullanılmış, duvar örgüsü ise taş ve tuğla almaşık duvar şeklinde düzenlenmiştir. Horasan ile kaynaştırılmış duvar örgüsü, bir sıra taş ve iki sıra tuğla şeklindedir. Düzgün kesme taş bloklardan örülmüş basık kemerli bir girişin yer aldığı kervansaray duvarı Erken Osmanlı Devri Mimarisi ile uygunluk göstermektedir.

Mevcut duvar kalıntısının iç kısmında yer alan ocaklar tuğladan yapılmış olup iyi şekillendirildikleri fark edilmektedir. Yukarıya doğru daralan bir form gösteren ocaklardan, girişin sağında bir solunda ise iki olmak üzere üç tanesi günümüze kadar kalabilmiştir.

Kervansarayda konaklayan yolcuların ısınması için kullanılan ocakların sayısı hakkında değişik bilgiler bulunmaktadır. 1553 tarihinde Harmanlı'dan geçen ancak kervansarayda konaklamayan Hans Dernschwam, yapıda 24 ocak bulunduğundan bahsederken³⁷³, Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre ise ocakların sayısı 53'tür³⁷⁴.

R. Lubenau'nun en güzel kervansaraylardan biri olarak nitelediği Harmanlı Kervansaraydan³⁷⁵ geriye kalan yaklaşık 4 m yüksekliğindeki duvar kalıntısında, bu seviyeye kadar hiçbir pencere izine rastlanmaması, yapının abidevi ölçülerini vurguladığı gibi güvenliğin sağlanması konusundaki önlemler hakkında da fikir vermektedir.

³⁷³ Dernschwam, 1987: 42.

³⁷⁴ Evliya Çelebi, 1984: C. 3, s. 32.

³⁷⁵ Tebly, 1988: 116.

Bölgenin gelişmesinde büyük rolü olduğu bilinen Harmanlı Kervansarayı'nın kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte kasabada inşa edilen ilk büyük ölçekli yapı olduğu düşünülmektedir³⁷⁶. Bazı kaynaklarda³⁷⁷ kervansarayın 1512 tarihinde inşa edildiği bilgisi yer alsa da, 1530'da bölgeden geçen B. Curipeschitz, kasabada mevcut hiçbir yapıdan bahsetmemiştir³⁷⁸. Harmanlı'da 24 ocaklı bir kervansaray bulunduğu dair ilk bilgiyi veren 1553 tarihinde buradan geçen H. Dernschwamm'dır³⁷⁹. H. Dernschwamm'dan sonra bölgeden geçen Stephan Gerlach da küçük ve bakımsız bir Türk köyü olarak bahsettiği Harmanlı'da çok büyük bir kervansaray olduğundan bahsetmektedir³⁸⁰. Bu durum, yapının 1530–1553 arasındaki bir tarihte inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir³⁸¹.

Harmanlı Kervansarayı'nın banisi hakkında da değişik görüşler bulunmaktadır. Bölgedeki diğer yapılarla birlikte kervansarayın da Siyavuş Paşa tarafından yaptırıldığı genel kanısına karşın, yapının Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı ancak Siyavuş Paşa tarafından büyütülüp geliştirildiğine dair görüşler bulunmaktadır³⁸². S. Gerlach'la aynı fikirde olan İrecek ise, fevkalade büyük ve hayret verici olarak nitelendirdiği yapının banisi olarak II. Bayezid devrinde vezir olan Koca Mustafa Paşa'yı göstermektedir³⁸³.

Harmanlı Kervansarayı'nın 1866 tarihine kadar sağlam olduğu, bu dönemde, odaları dükkân ve depolara dönüştürülen yapının, bölgede düzenlenen Karaaba panayırının kurulduğu alan haline geldiği bilinmektedir³⁸⁴. Demir yolu ulaşımın yaygınlaşması ile iyice gözden düşen ve bakımsızlık yüzünden hasar gördüğü anlaşılan

³⁷⁶ Dinkov, 1985: 30.

³⁷⁷ Tuğlacı, 1985: 351.

³⁷⁸ Curipeschitz, 1977: 41.

³⁷⁹ Dernschwam, 1987: 42.

³⁸⁰ Antonov, 2001: 49.

³⁸¹ Harmanlı'daki büyük ölçekli inşaat faaliyetlerinin Siyavuş Paşa tarafından bir külliye şeklinde, aynı tarihlerde inşa ettirildiğine dair genel bir kanı bulunmaktadır. Siyavuş Paşa'nın kasabada bir köprü ve cami inşa ettirdiği bilirse de, kitabelerinin yanı sıra artık kendileri daha mevcut olmayan bu eserlerin, köprü ile aynı tarihlerde ve Siyavuş Paşa tarafından yaptırıldığını söyleyebilecek yeterli veri bulunmamaktadır. Bölgeden geçen seyyahların verdiği bilgiler göz önüne alındığında, Harmanlı Kervansarayı'nın 1553 tarihinden önce inşa edilmiş olduğu ortaya çıkmaktadır ki bu tarih ile köprünün inşası arasında 32 yıllık bir fark bulunmaktadır. (Antonov, kervansarayın inşasının 1530–1540 tarihleri arasında gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Bkz. Antonov, 2001: 51) Siyavuş Paşa tarafından yaptırılmadığı kuvvetle muhtemel olan yapı, çalışmamızda Harmanlı Kervansarayı adıyla incelenmiştir.

³⁸² Dinkov, 1985: 30.

³⁸³ İrecek, 1990: 124.

³⁸⁴ Dinkov, 1985: 31.

kervansaray yıkıldığında, taşları ile bölgeden geçen ana yol yapılmış, bölge okulu, jandarma binası, askeri kışla ve hastane gibi yapılar inşa edilmiş, elliden fazla köprünün tamirâtı gerçekleştirilmiştir³⁸⁵. Bugün Harmanlı Müzesi'nin duvarına yerleştirilmiş şebekeli pencerenin kervansaraya ait olduğu ileri sürölmektedir.

³⁸⁵ Dinkov, 1985: 31.

Katalog No	: 7
Eser Adı	: Sinan Paşa Hanı
Çizim No	: 32
Resim No	: 243-251
İnşa Tarihi	: XVI. yy. sonları
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Vezir-i Azam Sinan Paşa
Vakfiye	: M.1595 tarihli Sinan Paşa Vakfiyesi
Hasköy Bölge Haritasındaki Yer No:	2
Adres	: Uzuncaova köyü, Sinan Paşa Camisi avlusunda
İnceleme Tarihi	: Ağustos 2007

İstanbul-Belgrad Sefer Yolu Orta Kol üzerindeki menzillerden biri olan Uzuncaova, Edirne'den sonra üçüncü, Filibe'den sonra ise ilk menzil külliyesi olup, Çirmen Sancağı ile Sofya Sancağı sınırında bulunmaktaydı³⁸⁶.

Bölgede Sinan Paşa tarafından inşa ettirildiği bilinen han³⁸⁷, günümüzde kiliseye dönüştürülen Sinan Paşa Camisi'nin güneyinde bulunan bir duvar kalıntısından ibarettir.

Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre Sinan Paşa Hanı 80 ocaklı olup kale gibi görünmekte ve Maktul İbrahim Paşa'nın Tatar Pazarcıkta yaptırmış olduğu hana benzemektedir³⁸⁸.

³⁸⁶ Antonov, 2001: 53.

³⁸⁷ Tüccar, yolcu ve hacıların kervanlar ya da tekil halde seyahat ettikleri yollar üzerinde, , yolcularla birlikte yük, eşya ve hayvanların da barınmasına imkân sağlayan ve birbirlerine bir günlük mesafede kurulan binalarına Kervansaray bunların nispeten daha küçüklerine de Han adı verilirdi. Bkz. C.E. Arseven, (1955-1959): *Türk Sanatı Tarihi Menşeiinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 473. Ancak yollar üzerinde yapılan hanlar ile Osmanlı devrinde şehir içinde inşa edilen ve daha çok ticarete mahsus olan hanlar farklı fonksiyonlarda olup aynı adla anılmaktadır. Uzuncaova'daki yapı, menzil külliyesi olarak inşa edilen yapılar gurubunun bir parçası olarak yukarıda bahsi geçen konaklama maksatlı birinci grup hanlara dahil olmaktadır. Yapı, Sinan Paşa'nın 1595 tarihli vakfiyesinde han olarak zikredildiğinden, çalışmamızda kervansaray olarak değil Sinan Paşa Hanı adıyla incelenmiştir. Bkz. Bayram, 2001: 133

³⁸⁸ Evliya Çelebi, 1984: C. 6, s. 505.

Kaynaklardan öğrenildiğine göre, iki katlı olan Sinan Paşa Hanı'nın 350 odası, 1000 atın sığabileceği boyutlarda bir ahır, biri kapalı diğeri açık olmak üzere iki avlusu bulunmaktadır³⁸⁹. Yapının üst örtüsü kurşun kaplı çok sayıda küçük kubbeyle örtülü olduğundan Kurşunlu Han olarak da adlandırılmaktaydı³⁹⁰.

Sinan Paşa Hanı'ndan günümüze kalan ve yapı girişinin yer aldığı duvar kalıntısından anlaşıldığına göre, yapının iç ve dış duvarları kireç taşı bloklarından inşa edilmiş olup, moloz taş dolguludur.

Yapıya ait gravürlerden ve mevcut duvar kalıntısından anlaşıldığına gör, Sinan Paşa Hanı, doğu-batı doğrultusunda gelişen bir plan göstermektedir. Kuzey cephede yer alan giriş, basık kemer formunda bir açıklığa sahiptir. Giriş kısmının silmelerle kuşatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Yapının eski tarihli fotoğraflarında, basık kemerli girişin üzerinde, kaş kemer formunda ikinci bir açıklığın bulunduğu görülmektedir.

Duvar kalıntısının güney cephesinde, girişin iki yanında birer olmak üzere iki niş yer alırken, kuzey cephede, tek bir nişin bulunduğu görülmektedir. Yapının iç kısmında yer alan iki niş, üç dilimli birer açıklıktan ibaret olup yuvarlak kemerlidir. Üç yönden çerçeve içerisine alınan nişlerin üzeri sonradan beyaz sıvayla kapatılmıştır. Kuzey dış cephede, girişin doğusunda yer alan niş, iç duvar yüzeylerinden farklı olarak kaş kemer formudur. Basit bir açıklıktan ibaret bu unsurun hana girmekte gecikenlerin soğuktan korunması için oluşturulduğu ve han kapıcısının buraya duvardaki bir delikten aşağıya su ve yiyecek sarkıttığı düşünülmektedir³⁹¹. Girişin batı tarafında üst kata çıkışı sağlayan spiral taş merdivenin bazı basamakları günümüzde hala görülebilecek durumdadır.

Kitabesi bulunmayan yapının kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte, Sinan Paşa'nın M.1595 tarihli vakfiyesinde zikredildiğine göre³⁹², külliyei oluşturan diğer yapılarla aynı dönemde inşa edilmiş olmalıdır.

³⁸⁹ Bogdanov, 1965: 31.

³⁹⁰ Bogdanov, 1965: 19.

³⁹¹ Bogdanov, 1965: 31. Ticaret ve sefer yolları üzerinde seyahat edenlerin güvenliğinin sağlanması için inşa edilen han ve kervansaray kapılarının eskiden belirli bir saatten sonra kapatılır sabah da herkesin eşya kontrolü yapılmadan açılmadığı bilinmektedir. Bkz. Arseven, 1955-59: 475.

³⁹² Bayram, 2001: 133.

Süsleme programını bilemediğimiz yapının, bazı dekoratif unsurlarının Anadolu'da XIII. yüzyıla tarihlenen bazı kervansaraylarla benzerlik gösterdiği ileri sürülmektedir³⁹³.

Külliyeye içerisindeki en büyük bina olduğu bilinen hanın yıkımından arta kalan taşların, Hasköy ve Uzuncaova civarındaki köylere kadar dağıtıldığı bilinmektedir³⁹⁴. Uzuncaova'daki külliye'nin inşasında kullanıldığı anlaşılan, büyük boyutlu taş bloklar ve sütun parçaları bölgede hala görülebilmektedir.

³⁹³ Antonov, 2001: 55.

³⁹⁴ Bogdanov, 1965: 8.

D. SAAT KULESİ

Katalog No	: 8
Eser Adı	: Hasköy Saat Kulesi
Çizim No	: -
Resim No	: 252-255
İnşa Tarihi	: XIII. yy. sonları - XIX. yy. başları
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Ebu Bekir Paşa
Vakfiye	: H.1230/M.1814–1815 tarihli Ebu Bekir Paşa Vakfiyesi
Hasköy Şehir Haritasındaki Yer No:	4
Adres	: Hasköy çarşısı
İnceleme Tarihi	:

Günümüze ulaşamamış olan Hasköy Saat Kulesi, XIX. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olup şehrin merkezini oluşturan çarşı meydanında yer aldığı bilinmektedir³⁹⁵. Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından önce, şehirde yaşayan ve artık kalın çizgiler ile birbirinden ayrılan Türk ve Bulgarların ortak kullandığı iki yapıdan biri³⁹⁶ olan saat kulesi 1915 tarihinde yıktırılmıştır.

Kaba yonu taşın yanı sıra ahşabın da inşa malzemesi olarak kullanıldığı kulenin boyutlarına dair bir bilgi bulunmamasına karşın, çok yüksek olmayıp şehir dokusu içerisindeki binalar ile uyumluluk arz ettiği yapıya ait fotoğraflardan anlaşılmaktadır.

Yapının harç ile kaynaştırılmış kaba yonu taşlardan inşa edilen prizmal gövdesinin köşeleri pahlanmış olup, yukarıya doğru daralarak devam eden bir forma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yapının gövde kısmının dört yüzünde, üstte dikdörtgen kesitli pencereler yer alırken, cephe ortalarında ise küçük açıklıklar bulunmaktadır. Yapının oldukça yüksekte yerleştirilmiş pencereleri hafifçe içerlek tutulmuş, yuvarlak

³⁹⁵ Günümüze ulaşamamış olan yapı, arşiv fotoğrafları ve Hasköy Müzesi'ndeki maketi yardımıyla incelenmiştir.

³⁹⁶ Hasköy'de yaşayan Türk ve Bulgarların ortak kullandığı yapılardan biri saat kulesi iken diğeri de 1968 tarihinde yıktırılan hamamdır. Bkz. Yordanov v.d., 1995: 151.

kemerli alınlıklara sahip olup demir korkuluklu iken bunların alt seviyesinde yer alan küçük açıklıkların ise belirleyici herhangi bir özelliği bulunmadığı görülmektedir. Saat Kulesi'nin gövdesi belli bir yükseklikten sonra profilli bir silmeyle nihayetlenmektedir.

Gövdenin üzerinde bir balkon şeklinde yerleştirilmiş olan sekizgen planlı köşk kısmı, ahşap malzemeden inşa edilmiş olup destekler üzerinde yükselen ve kurşun kaplı bir külah ile örtülüdür. Hasköy Müzesindeki maketinden anlaşıldığına göre yapının bu kısımda bir çan bulunmaktadır. Ne çeşit bir mekanizma ile çalıştığını tespit edemediğimiz saat kulesinin bu durumu yapının bir gözetleme ve alarm kulesi olarak da kullanıldığının bir göstergesi olmalıdır.

Sade inşa edildiği anlaşılan yapıya girişin dikdörtgen planlı ahşap bir kapı ile sağlandığı anlaşılmaktadır. Günümüzde mevcut olmayan Hasköy Saat Kulesi'nin içten nasıl bir konstrüksiyona sahip olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır

Hasköy Saat Kulesi'nin Uzuncaova Saat Kulesi'ni de banisi olan Çirmen Mutasarrıfı Ebu Bekir Paşa tarafından inşa ettirildiği, Ebu Bekir Paşa'nın H.1230/M.1814–1815 tarihli vakfiyesinden anlaşılmaktadır³⁹⁷. Vakfiye kaydına göre muvakkithaneli olarak inşa edildiği anlaşılan Saat Kulesi'nin o tarihlerdeki muvakkiti Molla Abdullah ibni İbrahim, saatçi ise Mehmed Alemdar ibni İbrahim adlı kişilerdir³⁹⁸.

Kesin inşa tarihi bilemediğimiz eser, Ebu Bekir Paşa'nın H.1230/M.1814–1815 tarihli vakfiyesinde zikredildiğine göre, bu tarihten önce inşa edilmiş olmalıdır.

XIX. yüzyılın başında Hasköy şehir merkezi konumundaki çarşı meydanına inşa edilen saat kulesi hakkında fazla bilgi bulunmamasına karşın günümüze ulaşan fotoğraflar, Hasköy Müzesindeki maketi ve vakfiye belgelerinden anlaşıldığına göre yapı değişik fonksiyonlarda kullanılmaya elverişli görünmektedir. H.1230/M.1814–1815 tarihli vakıf kaydında hem muvakkit hem de saatçiden bahsedilmesi yapının gün içinde saatin kaç olduğunu bildirmek dışında ezan ve namaz saatlerini de halka duyurmak gibi bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir. Saat kulesinin maketinde, sivri

³⁹⁷ V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1134, sıra no: 695.

³⁹⁸ V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1134, sıra no: 695.

külâh örtülü üst kısımda çan bulunması, kulenin bir yangın ve gözetleme kulesi olarak da kullanıldığını düşündürmektedir³⁹⁹.

Hasköy Saat Kulesi'nin 1915 tarihinde yıktırılmasının ardından şehir merkezinde yeni iki saat kulesi ve yakın tarihte de bir güneş saati inşa edildiği halde bu saatlerden hiçbirinin düzgün çalışmadığı görülmektedir.

³⁹⁹ Hasköy Saat Kulesi'ne ait fotoğraflarda ve yapının şehir müzesindeki maketinde saati gösteren bir mekanizmanın bulunmaması, buna karşın üst kısmında çanların yer alması, zaman bildirmede çanların kullanıldığını akla getirirse de, bu durumun şehirdeki Müslümanların tepkisine neden olacağını da düşündürmektedir. Yapıdaki çanlar, yangın ya da herhangi bir tehlike anında şehir halkının haberdar edilip alarma geçirilmesine hizmet ediyor olmalıdır. Nitekim XIX. yüzyılda büyük tehlike yaratan Kırcaali olayları sırasında Hasköy'ün sık sık baskınlara uğradığı bilinmektedir.

E. ÇEŞMELER

Katalog No	: 9
Eser Adı	: Akpınar Çeşmesi
Çizim No	: -
Resim No	: 256
İnşa Tarihi	: H.1109/M.1697–98
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Bilinmiyor
Vakfiye	: Bilinmiyor
Hasköy Şehir Haritasındaki Yer No:	5
Adres	: Hasköy Akpınar Mahallesi
İnceleme Tarihi	:

Hasköy'ün girişinde yer alan ve bir mesire yeri olarak ziyaret edildiği bilinen Akpınar semtinde, Hristo Botev Mahalle Mektebi'nin kuzeybatısında yer alan çeşme, kullanıla geldiği halde 1970 tarihinde yıktırılmıştır⁴⁰⁰. Çeşme kitabesinin yıkım sırasında tesadüf eseri ortaya çıkarılması, yapının daha önce de tahribata uğradığını ve o döneme kadar kitbesiz olarak kullanıldığını göstermektedir⁴⁰¹.

Plan ve süsleme özelliklerine dair hiçbir bilgiye ulaşamadığımız Akpınar Çeşmesi'nin banisi de bilinmemektedir. Çeşmeye dair elimizdeki tek kaynak, yapının Hasköy Müzesinde muhafaza edilen H.1109/M.1697–98 tarihli mermer kitabesidir.

Akpınar Çeşmesi'nin dikdörtgen planlı mermer kitabesi, silmelerle ayrılmış altı bölümden oluşmaktadır. Sülüs ve nesih tarzında yazılmış Osmanlıca kitabesinin metni şu şekildedir:

⁴⁰⁰ Günümüzde mevcut olmayan eser, Hasköy Müzesinde teşhir edilen mermer kitabesi yardımıyla incelenmiştir.

⁴⁰¹ Hayır, maksatlı yapılan sivil eserler olmalarına rağmen, Türkiye dışında kalan Osmanlı devri çeşmelerinin, yerel yönetimler ya da halk tarafından tahrip ve yok edilmesinin en önemli sebebinin kitabeler olduğu düşünülmektedir. Osmanlıca olarak Arap harfleri ile yazılan bu unsurlar, Türk egemenliğinin birer devamcısı olarak kabul edildiğinden, bir dönem için devlet politikalarının yıkıcı etkilerine maruz bırakıldıkları bilinmektedir.

1. *“Akpınara bu çeşme verdi şeref*
2. *Ola bânisi çeşmesin me’cûr*
3. *Bir tarih-i cüst u cûda iken*
4. *Lüleden âb geldi etdi zuhûr*
5. *Datlı dillere teşnegâna dedi*
6. *Râyegân oldu külli şarab-ı tahur”*

“ 1109”

Osmanlı şehirciliği ve sosyal yaşamının önemli birer parçası olan çeşmeler, Osmanlı kentlerinin meydan ve mahallelerinin vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilmektedir. Devlet ileri gelenlerinin yanı sıra sivil halkın da hayır maksatlı çeşmeler yaptırıp halkın kullanımına sunduğu bilinmektedir. İş bu vaziyette oldukça fazla olması gereken bu yapılar, sivil birer unsur olmalarına rağmen tahribata ve yok edilmeye maruz kalmışlardır.

Bulgaristan’ın bazı şehirlerinde koruma altına alınarak ayakta kalmayı başarmış Osmanlı eseri çeşmelerin varlığı bilinse de, Hasköy bölgesinde hiçbir Osmanlı çeşmesi sağlam halde günümüze dek ulaşamamıştır.

Katalog No	: 10
Eser Adı	: Akbaldır Çeşmesi
Çizim No	: 33
Resim No	: 257
İnşa Tarihi	: M.1585 (?)
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Vezir-i Azam Siyavuş Paşa
Vakfiye	: Bilinmiyor
Harmanlı Şehir Haritasındaki Yer No:	
Adres	: Harmanlı Kasabası
İnceleme Tarihi	: Ağustos 2007

Halk arasında Ala Çeşme, Tavanlı Çeşme, Çeşme altı, Yalak Çeşme ve Gergana Çeşmesi⁴⁰² olarak da bilinen Akbaldır Çeşmesi⁴⁰³, Harmanlı şehir merkezine 4km kadar uzaklıkta bulunmaktadır⁴⁰⁴. Günümüzde sadece temel kalıntılarından ve orijinalliği tartışılan beş tekneden ibaret bulunan çeşmenin, Siyavuş Paşa tarafından H.993/M1585 tarihinde inşa ettirildiği düşünülmektedir⁴⁰⁵.

Günümüze ulaşan bilgi ve çizimlere göre Akbaldır Çeşmesi, iki bölümden oluşan, baldaken tarzında bir yapıdır. Alt bölüm kare planlı olup düzgün kesme taş bloklarla inşa edilmiştir. Üç kurnadan su akan bu bölümün etrafında yolcular ve hayvanları için ayrı ayrı yerleştirilmiş 12 taş tekne bulunmaktadır. İlk bölümün dört kenarına yerleştirilen merdivenlerle çeşmenin 12 mermer sütun üzerinde yükselen, kurşun kaplı kubbe örtülü ikinci bölümüne geçilmekteydi. Kameriye vazifesi gördüğü anlaşılan bu bölümünde taş oturma sıraları bulunmaktaydı.

⁴⁰² Ünlü Bulgar yazar Petko Slaveykov'un İzvorit na Belonogata adlı eserine konu olduğundan, bu hikâyede adı geçen kadın kahramanın adına istinaden Gerganinata Çeşma (Gergana Çeşmesi) adını almıştır.

⁴⁰³ Günümüzde temel kalıntısından ibaret olan yap, kaynaklarda geçen bilgi ve çizimleri yardımı ile incelenmiştir.

⁴⁰⁴ Akbaldır Çeşmesi'nin, Harmanlı'ya bağlı Biser (İnceli) Köyünde bulunduğu ileri sürülmekteydi. Ancak, 1960 tarihinde yapılan arkeolojik incelemeler ve sondaj çalışmaları sonucunda, Harmanlı'ya yaklaşık 4 km mesafedeki çeşme kalıntılarının XVI. yüzyıla ait olduğu tespit edilerek Akbaldır Çeşmesi'nin burada inşa edildiği ortaya çıkarılmıştır. Bkz. Dinkov, 1985: 40.

⁴⁰⁵ Dinkov, 1985: 37.

Çeşmenin muhtelif yerlerine yerleştirilmiş, üç mermer kitabenin yer aldığı ve bu kitabelerden XX. yüzyıl başlarında sağlam halde bulunan bir tanesinde Siyavuş Paşa adının ve 1585 tarihinin yazılı olduğu bazı kaynaklarda bildirilmektedir⁴⁰⁶.

Tamamen kesme taş ve mermerden inşa edildiği anlaşılan çeşmenin yapımında kullanılan taşların Siyavuş Paşa Köprüsü'nde kullanılanlarla aynı olduğu ve Kuleli Burgaz olarak da bilinen Lüleburgaz'dan getirildiği ileri sürülmektedir⁴⁰⁷.

XIX. yüzyılın son dönemlerine kadar orijinal haliyle kalmayı başaran Akbaldır Çeşmesi, bölgenin Osmanlı kontrolünden çıkışının ardından bakımsız kalmış, mermer sütunları ile üst örtüsündeki kurşun levhalar sökülüp götürülmüştür.

Balkanlı'nın bildirdiğine göre, bölgede yaşayan yaşlılar; Akbaldır Çeşmesi'nin yakınlarında açık bir namazgâh bulunduğunu anlatmaktaymış⁴⁰⁸. Bu durum, kasaba Merkezinden 4 km kadar uzakta inşa edilen Akbaldır Çeşmesi'nin aynı zamanda namazgâh vazifesi görüyor olabileceğini düşündürmektedir.

⁴⁰⁶ Dinkov, 1985: 37.

⁴⁰⁷ Dinkov, 1985: 38.

⁴⁰⁸ Balkanlı, 1986: 57.

Katalog No	: 11
Eser Adı	: Hızır Baba Çeşmesi
Çizim No	: -
Resim No	: 258
İnşa Tarihi	: H.1052/M.1642–1643
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Dar'ül Hadis kâtibi Ahmed
Vakfiye	: Bilinmiyor
Hasköy Bölge Haritasındaki Yer No:	7
Adres	: Tekkeköy, Hızır Baba Tekkesi
İnceleme Tarihi	:

Harmanlı yakınlarındaki Hızır Baba Tekkesi'nde yer alan yapılardan biri olduğu anlaşılan Hızır Baba Çeşmesi, tespit edemediğimiz bir tarihte tamamen yıkılmıştır⁴⁰⁹. Yapının varlığı 1950 tarihlerinde, tesadüf sonucu ortaya çıkarılan kitabesinden anlaşılmaktadır⁴¹⁰.

Dikdörtgen planlı mermer bir levha üzerine 12 bölüme ayrılmış dört satırdan oluşan kitabe, Osmanlıca olup, nesih stilinde yazılmıştır. H.1052-M.1642–1643 tarihli kitabeden anlaşıldığına göre yapı, Dar'ül Hadis kâtibi Ahmed adlı bir kişi tarafından inşa ettirilmiştir⁴¹¹.

Hızır Baba Tekkesi, belirleyemediğimiz bir tarihte tamamen yıkılmış, yapılar grubundan günümüze sadece metruk haldeki türbe ulaşabilmiştir.

⁴⁰⁹ Günümüzde mevcut olmayan yapı, L. Mikov tarafından yayımlanan kitabesine ait fotoğraf yardımıyla incelenmiştir.

⁴¹⁰ Hızır Baba Çeşmesi'nin kitabesi Zlatan Petrov tarafından, günümüzdeki adı Bogomil olan Tekkeköy'de yaşayan Petko Kaişa adlı birinin avlusunda bulunmuştur. Bkz. Mikov, 1999a: 116.

⁴¹¹ Mikov, kitabenin Harmanlı Müzesinde muhafaza edildiğini bildirmektedir. Ancak, Harmanlı Müzesi teşhirinde kitabeye rastlanmadığı gibi, görevlilerinden müze envanterinde böyle bir eserin yer almadığı tarafımıza bildirilmiştir. Nerede bulunduğunu tespit edemediğimiz kitabe, B. Nedkov tarafından Bulgarcaya çevrilmiş ve bu çeviri orijinal metin verilmeksizin Mikov tarafından kullanılmıştır. Bkz. Mikov, 1999a: 116. Kitabeye ait fotoğraftan yazıları okumak mümkün olmadığından ve Bulgarca metinden yapılacak tercüme aslını yansıtamayacağından, kitabe, çalışmamızın Resimler bölümünde görsel olarak tanıtılmıştır.

F. MUHTELİF YAPILAR

Katalog No	: 12
Eser Adı	: Cısr-i Mustafa Paşa Telgrafhanesi
Çizim No	: -
Resim No	: 259
İnşa Tarihi	: XIX. yy.(?)
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Bilinmiyor
Vakfiye	: Bilinmiyor
Hasköy Bölge Haritasındaki Yer No:	8
Adres	: Cısr-i Mustafa Paşa Kasabası, Haseki Sultan Camisi yakınlarında
İnceleme Tarihi	:

Sultan II. Abdülhamid Albümleri'nde yer alan 90412/22 numaralı fotoğraftan anlaşıldığına göre telgrafhane, Mustafa Paşa Köprüsü ile Haseki Sultan Camisi yakınında yer almakta idi.

Dikdörtgen planlı olduğu anlaşılan Telgrafhanenin, üst örüsü kiremit kaplı, kırma çatılı bir yapı olduğu görülmektedir. Dışa taşkın tuğla silmelerle enine dört bölüme ayrılmış gibi görünen yapı, tuğla ve taş malzeme ile inşa edilmiştir. Yapı temelinde ve duvar örgüsünde belli bir seviyeye kadar taş malzemenin kullanıldığı anlaşılan telgrafhanenin diğer kısımları tamamen tuğla ile inşa edilmiştir.

İki sokağın kesiştiği köşede yer aldığı anlaşılan Telgrafhane binasının içeriye doğru girinti teşkil eden bir girişi olduğu görülmektedir. Binaya giriş, yapının yer aldığı sokaklardan birine doğru dışa taşkın bir şekilde yerleştirilmiş ve iki yandan basamaklı taş merdivenler ile sağlanmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid Albümündeki fotoğrafında sokağa bakan iki cephesi görülen yapının cephelerinde ikişerli gruplar halinde birbirine daha yakın tutulan dörder pencere yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Büyük boyutlu ve basık kemerli olduğu görülen

pencerelerin söveleri dışa taşkın olup, pencere kemerleri dikine yerleştirilmiş bir tam ve iki yarım tuğla düzenlemesi ile belirginleştirilmiştir. Üst kat pencerelerinin altında yer alan dikdörtgen planlı ve küçük boyutlu pencereler, yapının muhtemelen depo olarak kullanılan bodrumu da bulunan iki katlı bir yapı olduğunu düşündürmektedir.

Yapıda, silme ve saçaklar ile yatay, pencere aralarında ve duvar köşelerinde ise dikey olarak oluşturulan girinti ve çıkıntılarla meydana getirilen kademelenmeyle cephe düzenlemesinde bir hareketlilik yaratıldığı görülmektedir.

Katalog No	: 13
Eser Adı	: Cısr-i Mustafa Paşa Hükümet Konağı
Çizim No	: -
Resim No	: -
İnşa Tarihi	: R. 1308/M.1892-1893
Yapan	: Bilinmiyor
Yaptıran	: Padişah II. Abdülhamid
Vakfiye	: Bilinmiyor
Hasköy Bölge Haritasındaki Yer No:	8
Adres	: Mustafa Paşa Köprüsü başında.
İnceleme Tarihi	:

M. Şevket Dağdeviren'den öğrenildiğine göre; Mustafa Paşa Köprüsü başında, Meriç Nehri kenarında yer alan Hükümet Konağı, iki katlı, kagir, gayet güzel bir binadır⁴¹². Günümüzde mevcut olmayan binanın kapısı üzerindeki kitabesinde, Vali İzzet Paşa'nın şu tarihinin yazılı olduğu öğrenilmektedir:

*Sahib-i serîr-i saltanat Abdülhamid Han
Bildirdi âleme şeref-ü şân-ı devleti*

*Zıll-i Hidâ halife-i resul ki ol
İcra eder dekaik-i hükm-ü şeriatı*

*Hakka ki sâlis-i ömr-ün oldu adlillah
Zulm-u düşmenden etdi beri mülkü milleti*

*Mâmur ola mâmalik-i bed huvah-ı sernigûn
Günden güne fuzunter olup ömr-ü şevketi*

*Yapdırdı bu kazada hükümet konağını
İhkak için hukuk sunuf-u riayeti*

⁴¹² Dağdeviren, 2005: 103.

*Memduh olur hemiŝe o me'mur kim eder
İffetle dîn-ü devlet uğrunda hizmeti*

*İzzet seza yazılsa bu târih bâbına
Yapdırdı şâh-ı din bu dâr-ı hükümeti*

R.1308/M. 1892-1893⁴¹³

⁴¹³ Dağdeviren, 2005: 103.

V. GÜNÜMÜZDE MEVCUT OLMAYIP KAYNAK VE YAYINLARDAN TESPİT EDİLENLER

A. CAMİLER

1. **Saruca Paşa Camisi:** Hasköy'e ait bilinen en eski vesika olan H.818/M.1415-16 tarihli Umur Bey vakfiyesinden anlaşıldığına göre, buradaki inşaat faaliyetleri daha erken tarihlerde, babası Saruca Paşa marifetiyle başlatılmıştır. Saruca Paşa'nın Hasköy'de kendi adına birer cami, imaret, kervansaray ve hamam yaptırdığı bilinmektedir⁴¹⁴. Hasköy Saruca Paşa Camisi'nin mimari özellikleri bilinmemekle birlikte, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde ayakta olduğu, Saruca Paşa Vakfının H.1125/M.1713 tarihli kaydından anlaşılmaktadır⁴¹⁵. Hasköy'deki en erken tarihli yapılardan biri olduğu anlaşılan eserin, Mecid Camisi ya da Eski Cami ile bağlantılı olabileceği düşünülmektedir.⁴¹⁶

2. **Mecid Camisi:** Hasköy'de Mecid Camisi adıyla anılan bir yapının olduğu, 1466 tarihli bir tahrir defterinden anlaşılmaktadır⁴¹⁷.

3. **Konak Camisi:** Varlığını A.K. Balkanlı'dan öğrendiğimiz yapının, XX. yüzyılın ilk yarısında Hasköy merkezinde sağlam halde bulunan dört camiden biri olduğu anlaşılmaktadır⁴¹⁸. Bu dönemde minaresi yıkık olan yapının, kırma çatılı olup yapım özellikleri bakımından Çarşı Camii ile birlikte daha yeni özellikler göstermekte olduğu öğrenilmektedir⁴¹⁹. Günümüze mevcut olmayan Camiinin tam mevkii tespit edilememiştir.

4. **Tabahna Camisi:** A.K. Balkanlı'nın bildirdiği caminin, Hasköy'de Türklerin yoğun olarak yaşadığı Tabahna (Tabakhane) mahallesinde bulunduğu anlaşılmaktadır⁴²⁰. Yapının tam mevkii tespit edilememiştir.

⁴¹⁴ Ayverdi, 1982: 45; Ayverdi, 1972: 497.

⁴¹⁵ V.G.M.A. 625 Numaralı Defter, sayfa no: 79, sıra no: 77.

⁴¹⁶ Bkz. Çalışmamızın Katalog kısmındaki ilgili bölüm.

⁴¹⁷ Çalık, 2005: 120; Yordanov v.d., 1995: 75; Tatarlı, 1966: 586.

⁴¹⁸ Balkanlı, 1986: 70.

⁴¹⁹ Balkanlı, 1986: 71.

⁴²⁰ Balkanlı, 1986: 77.

5. **Amber Efendi Camisi:** Hasköy'ün en eski mahallelerinden biri olan Osman Fakih Mahallesinde bulunduğu anlaşılan yapının Amber Efendi Medresesi yakınlarında yer aldığı H.1290/M.1873 tarihli bir vakıf kaydından öğrenilmektedir⁴²¹.

6. **Mahmud Paşa Camisi:** Fatih Sultan Mehmed'in Veziri Mahmud Paşa'nın Hasköy'de bir cami yaptırdığı çeşitli kaynaklarda geçmekle birlikte⁴²² caminin mimari özellikleri hakkında bir bilgi bulunmamaktadır⁴²³.

7. **Turşucu Mahallesi Camisi:** Caminin Turşucu mahallesinde yer aldığı H.1136/M.1724 tarihli bir vakıf kaydından öğrenilmektedir⁴²⁴.

8. **Hurşid Ahmet Paşa Camisi:** Serdar-ı Ekrem Hurşid Paşa'nın inşa ettirdiği anlaşılan cami'nin Kethüda Balian Mahallesinde bulunduğu H.1228/M.1813 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴²⁵.

9. **Cami-i Cedit:** Yapının varlığı H.1229/M.1814 tarihli vakıf kaydından anlaşılma ile birlikte, cami ile ilgili başka bir bilgiye ulaşılamamıştır⁴²⁶.

10. **Çizmeciler Mahallesi Camisi:** Aynı adlı mahallede olduğu anlaşılan caminin varlığı H.1229/M.1814 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴²⁷. Yapıyla ilgili başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

11. **Cami-i Suk:** Caminin varlığı H.1229/M.1814 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴²⁸. İsmi dışında yapıyla ilgili başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁴²¹ V.G.M.A. 988 Numaralı Defter, sayfa no: 191, sıra no: 98.

⁴²² Müneccimbaşı Ahmed Dede, byy.: C. 2, s. 350–364; Balkanlı, 1986: 71. P. Tuğlacı, Hasköy'ün Mahmud Paşa tarafından kurulduğunu ileri sürmekle birlikte, Paşa'nın buradaki imar faaliyetlerinden bahsetmemiş, Evliya Çelebi'den naklen kasabada 3 cami bulunduğunun bildirmiştir, Bkz. Tuğlacı, 1985: 351.

⁴²³ İ.H. Uzunçarşılı, Mahmud Paşa'nın vezaretten ilk azli esnasında vakıflarının bulunup imar ettiği Uzuncaova Hasköyü'ne gönderildiğini bildirmekte, ancak buradaki imar faaliyetlerine değinmemektedir. Bkz. Uzunçarşılı, byy.: C. II, s. 103, 107, 177. Evliya Çelebi de Hasköy'de Mahmud Paşa'nın hayratı olan güzel ve aydınlık bir camiden bahsedip H.988/ M.1580-1581 tarihli olarak bildirmektedir. Bkz. Evliya Çelebi, 1984: C. 8, s. 24. Bu tarihli bir caminin Fatih Sultan Mehmed'in veziri Mahmud Paşa tarafından yapılmasına imkân bulunmadığı anlaşılmaktadır.

⁴²⁴ V.G.M.A. 582/1 Numaralı Defter, sayfa no: 77, sıra no: 48.

⁴²⁵ V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1060, sıra no: 674.

⁴²⁶ V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1134, sıra no: 695.

⁴²⁷ V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1134, sıra no: 695.

12. **Yusuf oğlu Hacı Ebubekir Camisi:** Yapının varlığı H.1135/M.1723 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaqla beraber yapı ile ilgili başka bir bilgiye ulaşılammıştır⁴²⁹.

13. **Zaviye Mahallesi Camisi:** Yapının varlığı H.1229/M.1814 tarihli bir vakıf kaydından öğrenilmektedir⁴³⁰. Caminin tam mevkii tespit edilememekle birlikte aynı adlı mahallede bulunduğu anlaşılmaktadır.

14. **Ali Voyvoda Camii Şerifi:** Yapının varlığı H.1178/M.1764-1765 tarihli bir vakıf kayıtlarından öğrenilmektedir⁴³¹.

15. **Hacı Bekir Camisi:** Hasköy'e bağlı bulunduğu H.1229/M.1814 tarihli vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴³².

16. **Malkoç Bey Camisi:** Ayverdi'nin arşiv belgelerine dayanarak Osman Baba Zaviyesinde olduğunu bildirdiği cami⁴³³ hakkında başka bir bilgi elde edilememiştir.

17. **Erikli Köyü Camisi:** Hasköy'e bağlı Erikli Köyünde Ramazan adlı bir kişi tarafından inşa ettirildiği M.1697 tarihli bir kayıttan öğrenilen yapı hakkında başka bir bilgiye ulaşılammıştır⁴³⁴.

18. **Başvıran Köyü Camisi:** Aynı adlı köyde bulunduğu anlaşılan caminin varlığı H.1262/M.1846 tarihli bir kayıttan öğrenilmektedir⁴³⁵.

⁴²⁸ V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1135, sıra no: 696.

⁴²⁹ V.G.M.A. 623 Numaralı Defter, sayfa no: 238, sıra no: 234.

⁴³⁰ V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1135, sıra no: 696.

⁴³¹ V.G.M.A. 652/2 Numaralı Defter, sayfa no: 0120,sıra no: 0244.

⁴³² V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1135, sıra no: 696.

⁴³³ E.H. Ayverdi'nin Osman Baba Zaviyesi'nde olduğunu bildirdiği yapı günümüzde var olmamakla birlikte Malkoçoğulları'nın Hasköy çevresinde yapılandıklarına istinaden, bahsi geçen cami Harmanlı yakınlarındaki Osman Baba'da değil, Otman Baba Zaviyesi'nde olmalıdır. Bkz. Ayverdi, 1982: 45.

⁴³⁴ H. Çal, (2001): "1192 Numaralı 1697–1716 Tarihli Hurufat Defterine Göre Bulgaristan'daki Türk Mimarisi", *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri*, C. 1, Ankara, s. 133–134.

⁴³⁵ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 308, sıra no: 2524.

19. **Bey Köyü Camisi:** Varlığını H.1291/M.1874 tarihli bir vakıf kaydından öğrendiğimiz yapı ile ilgili başka bir bilgi elde edilememiştir⁴³⁶.

20. **Boğacıklı Köyü Camisi:** Caminin aynı adlı köyde bulunduğu H.1294/M.1877 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴³⁷.

21. **Çakırlar Köyü Camisi:** Caminin varlığı H.1250/M.1834-1835 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴³⁸.

22. **Kırcaali Köyü Camisi:** Aynı adlı köyde bulunduğu anlaşılan caminin varlığı arşiv kayıtlarından öğrenilmektedir⁴³⁹.

23. **Davut Köyü Camisi:** Aynı adlı köyde bulunduğu anlaşılan yapının varlığı H.1271/M.1854-1855 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır⁴⁴⁰.

24. **Dedeler Köyü Camisi:** Ashabı Hayrın inşa ettiği anlaşılan yapının varlığı H.1235/M.1820 tarihli bir arşiv kaydından anlaşılmaktadır⁴⁴¹.

25. **Kılıç Mustafa Camisi:** Hasköy'e bağlı Ekerceiiikebir Köyünde olduğu H.1309/M.1891-1892 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır⁴⁴².

26. **Hüseyin Ağa Camisi:** Hasköy'ün Esmerli Köyünde olduğu anlaşılan caminin varlığı H.1289/M.1872 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır⁴⁴³.

27. **Menkuf Köyü Camisi:** Yapı hakkında isminden başka bir bilgiye ulaşılamamıştır⁴⁴⁴.

⁴³⁶ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 362, sıra no: 2942.

⁴³⁷ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 224, sıra no: 1863-1864.

⁴³⁸ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 292, sıra no: 2391.

⁴³⁹ V.G.M.A. 174 Numaralı Defter, sayfa no: 0366, sıra no: 3006.

⁴⁴⁰ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 314, sıra no: 2570.

⁴⁴¹ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 210, sıra no: 1755-1756.

⁴⁴² V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0078, sıra no: 0591.

⁴⁴³ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 158, sıra no: 1344.

⁴⁴⁴ V.G.M.A. 174 Numaralı Defter, sayfa no: 366, sıra no: 3003.

28. **Âşıklar (Işıklar) Köyü Camisi:** Eshab-ı Hayrat Tarafından yaptırıldığını öğrendiğimiz caminin varlığı H.1273/M.1856-1857 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴⁴⁵.

29. **Abdi Çelebi Camisi:** Yapının Hasköy'e bağlı İdrisli Köyünde bulunduğu H.1289/M.1872 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴⁴⁶.

30. **Ahali Camisi:** Caminin Hasköy'e bağlı Kalfalar köyünde bulunduğu H.1290/M.1873 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴⁴⁷.

31. **Karagözler Köyü Camisi:** Yapının adından başka bir bilgiye ulaşılamamıştır⁴⁴⁸.

32. **Ali oğlu Mustafa Camisi:** Caminin Hasköy'ün Kazancılar köyünde bulunduğu kayıtlıdır⁴⁴⁹.

33. **Kirazlı Köyü Camisi:** Aynı adlı köyde bulunduğu H.1275/M.1858-1859 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır⁴⁵⁰.

34. **Korşud Köyü Camisi:** Yapının adı dışında başka bir bilgi elde edilememiştir⁴⁵¹.

35. **Mehmed Çorbacı Camisi:** Köklemezler Köyünde bulunduğu dışında bir bilgi yoktur⁴⁵².

36. **Kurdcu Köyü Camisi:** Hasköy'ün 35 km güneybatısında bulunan aynı adlı köyde bulunduğundan başka bilgiye ulaşılamamıştır⁴⁵³.

⁴⁴⁵ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 234, sıra no: 1944.

⁴⁴⁶ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 202, sıra no: 1694-1695. E.H. Ayverdi'nin İdrisli Köyünde bulunan Akçe Çelebi Camisi olarak bildirdiği yapı ile aynı olmalıdır. Bkz. Ayverdi, 1982: 46.

⁴⁴⁷ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0078, sıra no: 0591.Yapı, E.H. Ayverdi'nin listesinde Ehali Camii adıyla yer almıştır, Bkz. Ayverdi, 1982: 46.

⁴⁴⁸ Ayverdi, 1982: 46.

⁴⁴⁹ Ayverdi, 1982: 46.

⁴⁵⁰ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 320, sıra no: 2607.

⁴⁵¹ Ayverdi, 1982: 46.

⁴⁵² Ayverdi, 1982: 46.

37. **Mehmed Müniroğlu Bilal Ağa Camisi:** Yapının, Hasköy'e bağlı Kuşaliler Köyünde bulunduğunu öđrenilmektedir⁴⁵⁴.

38. **Koruca (Korucaviran) Köyü Camisi:** Caminin Hasköy'de bulunduğu, H.1271/M.1854-1855 tarihli vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴⁵⁵.

39. **İsa bin Halil Camisi:** Hasköy'e bağlı Maksutlar Köyünde bulunduğu H.1280/M.1863-1864 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılan yapı hakkında başka bir bilgi bulunamamıştır⁴⁵⁶.

40. **Mustafa Çelebi Camisi:** Hasköy nahiyesindeki Özbek Köyünde olduğu H.1276/M.1859-1860 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴⁵⁷.

41. **Sülmenler Köyü Camisi:** Yapının adı dışında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır⁴⁵⁸.

42. **Yahyalı Köyü Camisi:** Caminin varlığı H.1255/M.1839 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴⁵⁹.

43. **Seyyid Abbas Camisi:** Yapının Hasköy'e bağlı Kırtıllı Köyünde bulunduğu H.1240/1824-1825 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴⁶⁰. Cami hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

44. **Kıdemli Dede Camisi:** Yapının varlığı H.1245/1829-1830 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴⁶¹.

⁴⁵³ Ayverdi, 1982: 46.

⁴⁵⁴ Ayverdi, 1982: 46.

⁴⁵⁵ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0370, sıra no: 3009.

⁴⁵⁶ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 232, sıra no: 1931–1932.

⁴⁵⁷ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0020, sıra no: 0129–0130.

⁴⁵⁸ Ayverdi, 1982: 46.

⁴⁵⁹ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 288, sıra no: 2356.

⁴⁶⁰ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0118, sıra no: 0916–0917.

⁴⁶¹ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0160, sıra no: 1349–1350.

45. **Kocaveliyyüddin Camisi:** Caminin Hasköy'ün Aydoğmuş Köyünde bulunduğu H.1247/M.1831-1832 tarihli vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴⁶².

46. **Paşa Köyü Camisi:** Hasköy yakınlarında bulunan köyde bir cami ve bir kule bulunduğunu Evliya Çelebi bildirmektedir⁴⁶³.

47. **Sultanzade Hanım Hatun/Hafsa Sultan Camisi:** Yavuz Sultan Selim'in kızı ve Vezir Çoban Mustafa Paşa'nın eşi Hafsa Sultan'ın Cısr-i Mustafa Paşa kasabasında büyük bir cami yaptırdığı Halaçoğlu'ndan öğrenilmektedir⁴⁶⁴.

48. **Şeyhoğlu Mehmed Ağa Camisi:** Caminin Cısr-i Mustafa Paşa Kasabası'nın Kocakışla Köyünde bulunduğu H.1247/M.1831-1832 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴⁶⁵.

49. **Ali Ağa ibni Ömer Camisi:** Caminin Cısr-i Mustafa Paşa'nın Asıyab Paşa Köyünde olduğu H.1310/M.1892-1893 tarihli bir vakıf kaydından öğrenilmektedir⁴⁶⁶.

50. **Kocaş (Koçaşlı/Kozlets) Köyü Camisi:** Yapının varlığı, H.1233/M.1818 tarihli kayıttan anlaşılmaktadır⁴⁶⁷.

51. **Şaban Ağa Camisi:** Cısr-i Mustafa Paşa Kasabasının Sadırlı Köyünde olduğu anlaşılan yapının varlığı, H.1248/M.1832-1833 tarihli bir kayıttan öğrenilmektedir⁴⁶⁸.

52. **El-Hac Mehmed Camisi:** Yapının adı dışında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır⁴⁶⁹.

⁴⁶² V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0236, sıra no: 1952.

⁴⁶³ Evliya Çelebi, 1984: C.8, s.485.

⁴⁶⁴ Halaçoğlu, 1993a: 33.

⁴⁶⁵ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0096, sıra no: 0745-0746.

⁴⁶⁶ V.G.M.A. 991 Numaralı Defter, sayfa no: 35, sıra no: 41.

⁴⁶⁷ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0026, sıra no: 0177.

⁴⁶⁸ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0122, sıra no: 0945-0946.

⁴⁶⁹ V.G.M.A. 174 Numaralı Defter, sayfa no: 0132, sıra no: 1031.

53. **Hacı Emin Camisi:** Cısr-i Mustafa Paşa'da bulunan yapının, Yeni Cami olarak da anıldığı H.1326/M.1908 tarihli kayıttan anlaşılmaktadır⁴⁷⁰.

54. **İdrebşi (Edrebşi/Edirpeşi) Köyü Camisi:** Çirsi Mustafa Kasabasında bulunan yapının varlığı, H.1328/M.1910 tarihli bir vakıf kaydından öğrenilmektedir⁴⁷¹.

55. **Ali Çelebi Camisi:** Yapının varlığı H.1226/M.1811 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır⁴⁷².

56. **Bahadır Köyü Camisi:** Aynı adlı köyde bulunduğu anlaşılan yapının varlığı H.1293/M.1876 tarihli bir vakıf kaydından öğrenilmektedir⁴⁷³.

57. **Ayçalı Köyü Camisi:** Caminin varlığı H. 1330/M.1912 tarihli kayıtdan öğrenilmektedir⁴⁷⁴.

58. **Avrapeşk Köyü Camisi:** Yapının, Cısr-i Mustafa Paşa'nın aynı adlı köyünde bulunduğu H.1330/ M.1912 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır⁴⁷⁵.

59. **İsmail Ağa Bin Abdullah Camisi:** Hakkında isminden başka bir bilgiye ulaşamadığımız yapının varlığı H.1248/M.1832-1833 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır⁴⁷⁶.

60. **Mustafa Çelebi Camisi:** Cısr-i Mustafa Paşa Kasabasında bulunduğu anlaşılan yapı H.1108/M.1696-1697 tarihli evkaf kaydından bilinmektedir⁴⁷⁷.

61. **Necib Ağa Bin Hacı Emin Camisi:** Cısr-i Mustafa Paşa'ya bağlı Koyunlu Köyünde bulunduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır⁴⁷⁸.

⁴⁷⁰ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0226, sıra no: 1881.

⁴⁷¹ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0228, sıra no: 1901.

⁴⁷² V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0288, sıra no: 2351.

⁴⁷³ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0304, sıra no: 2479.

⁴⁷⁴ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0320, sıra no: 2614.

⁴⁷⁵ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0320, sıra no: 2620.

⁴⁷⁶ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0334, sıra no: 2723.

⁴⁷⁷ Ayverdi, 1982: 19.

⁴⁷⁸ Ayverdi, 1982: 19.

62. **Orus Köyü Camisi:** Yapının, Cısr-i Mustafa Paşa'ya 15km mesafede, Meriç kenarında bulunan aynı adlı köyde yer aldığı anlaşılmaktadır⁴⁷⁹.

63. **Ali Ağa Camisi:** Cısr-i Mustafa Paşa Kasabasında, Şaban Paşa adlı köyde olduğu bilinmektedir⁴⁸⁰.

64. **Halil Ağa Camisi:** Çöke Köyünde olduğu anlaşılan yapı hakkında başka bir bilgi bulunamamıştır⁴⁸¹.

65. **Ali Ağa Camisi:** Yapının Süleyman Danişmend Köyünde olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır⁴⁸².

66. **Doyranlar Köyü Camisi:** Yapı hakkında ismi dışında bir bilgiye sahip bulunmamaktayız⁴⁸³.

B. MESCİTLER:

1. **Mustafa Ağa Bin Ali Mescidi:** Hasköy'de olduğu anlaşılan yapının varlığı H.1291/M.1874 tarihli bir kayıttan öğrenilmektedir⁴⁸⁴.

2. **Tekyeköy Mescidi:** Yapının Hasköy'ün Tekyeköy karyesinde bulunduğu H.1125/M.1713 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴⁸⁵.

3. **İçeli Köyü Mescidi:** Mescidin Cısr-i Mustafa Paşa'ya bağlı aynı adlı köyde bulunduğu H.1293/M.1876 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴⁸⁶.

4. **Eflehanlı Köyü Mescidi:** Cısr-i Mustafa Paşa'ya bağlı Eflehanlı Köyünde bulunduğu H.1289/M.1872 tarihli bir kayıttan anlaşılmaktadır⁴⁸⁷.

⁴⁷⁹ Ayverdi, 1982: 20.

⁴⁸⁰ Ayverdi, 1982: 20.

⁴⁸¹ Ayverdi, 1982: 20.

⁴⁸² Ayverdi, 1982: 20.

⁴⁸³ Ayverdi, 1982: 20.

⁴⁸⁴ V.G.M.A. 175 Numaralı Defter, sayfa no: 0252, sıra no: 2080.

⁴⁸⁵ V.G.M.A. 623 Numaralı Defter, sayfa no: 153, sıra no: 163.

⁴⁸⁶ V.G.M.A. Mücedded Rumeli 2 Defteri no: 988, sayfa no: 201, sıra no: 114.

C. TÜRBELER:

1. **Mustafa Baba Türbesi:** H.Memişoğlu'nun bildirdiği türbenin tam mevkii bilinemediği gibi yapı hakkında isminden başka bilgiye ulaşılamamıştır⁴⁸⁸.

2. **Malkoçoğlu Türbesi:** Hasköy Bölgesinin fethi ve imarında etkili oldukları arşiv kayıtlarından anlaşılan Malkoçoğulları ailesi mensuplarından birinin Hasköy'de türbesi bulunduğunu A.K. Balkanlı'dan öğrenmekteyiz⁴⁸⁹.

3. **Cisr-i Mustafa Paşa'da Geyikli Türbe:** Günümüzde mevcut olmayan yapının varlığı, 1578 tarihinde bölgeden geçen R. Lubenau'nun yazdıklarından öğrenilmektedir. R. Lubenau'nun bildirdiğine göre kasabada geyik boynuzlarının takılı olduğu ve etrafında dervişlerin yaşadığı bir türbe bulunmaktadır⁴⁹⁰.

4. **Cafer Baba Türbesi:** Cisr-i Mustafa Paşa'nın, Gebran Mahallesinde ve köprü başında Cafer Baba adlı bir kişinin gömülü olduğu M.Ş. Dağdeviren'den öğrenilmektedir⁴⁹¹.

5. **Kara Baba Türbesi:** Cisr-i Mustafa Paşa'da, çarşı yüzünde, Kara Baba adlı bir kişinin gömülü olduğu M.Ş. Dağdeviren'den öğrenilmektedir⁴⁹².

6. **Ak Baba Türbesi:** Cisr-i Mustafa Paşa Kasabasında, kuzeydoğu yönünde yarım saat mesafede Ak Baba adlı bir kişinin gömülü olduğu M.Ş. Dağdeviren'in anılarından öğrenilmektedir⁴⁹³.

7. **Donan Baba Türbesi:** Cisr-i Mustafa Paşa'nın güneybatısında, bir çeyrek saatlik mesafede Donan Baba adlı bir kişinin gömülü olduğu M.Ş. Dağdeviren'den öğrenilmektedir.⁴⁹⁴

⁴⁸⁷ V.G.M.A. Mücedded Rumeli 2 Defteri no: 988, sayfa no: 143, sıra no: 58.

⁴⁸⁸ Memişoğlu, 1995: 56.

⁴⁸⁹ Balkanlı, 1986: 72.

⁴⁹⁰ Tebly, 1988: 116.

⁴⁹¹ Dağdeviren, 2005: 104.

⁴⁹² Dağdeviren, 2005: 104.

⁴⁹³ Dağdeviren, 2005: 104.

8. **Hasan Paşazade Türbesi:** Harmanlı'da bulunan türbenin XX. yüzyılın başlarına kadar ayakta olduğunu bir zamanlar bölgede öğretmenlik yapan Dyalko Milkovski'nin yazdığı hatıratından öğrenmekteyiz. Adını, inşa tarihini ve plan özelliklerinin bilemediğimiz yapının Uludere'nin sol yakasında yer aldığı, kesme taş bloklarla inşa edildiği ve duvarlarının arasından gözüken iki mezar taşından birinin üzerinde Tatar-Pazarcıklı Hasan Paşazade yazdığı öğrenilmektedir⁴⁹⁵.

9. **Kara Ali Baba Türbesi:** Türbenin varlığı H.1222/M.1807 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁴⁹⁶. Hasköy Kazasında bulunduğu ifade edilen yapının tam olarak nerede bulunduğu belirtilmemiştir.

D. HAN VE KERVANSARAYLAR:

1. **Saruca Paşa Kervansarayı:** Saruca Paşa'nın Hasköy'de kendi adına bir kervansaray yaptırdığı bilinmektedir⁴⁹⁷. İnşa tarihini ve mimari özelliklerini bilemediğimiz Saruca Paşa Kervansarayı'nın senelik gelirinin 1200 akçe olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır⁴⁹⁸. Kervansaray'ın XVII. yüzyılda ayakta olduğu, Evliya Çelebi'den öğrenilmektedir⁴⁹⁹.

⁴⁹⁴ Dağdeviren, 2005: 104. M.Ş. Dağdeviren, Cafer Baba, Kara Baba, Ak Baba ve Donan Baba adlı kişilerin Cisir-i Mustafa Paşa Kasabasının muhtelif yerlerinde gömülü olduklarını bildirmekle birlikte, kabirlerin türbe içerisinde bulunduğundan bahsetmemiştir. Bu durum, söz konusu yerlerin türbe değil de kabir olabileceğini akla getirmektedir. Ancak, Dağdeviren'in buraları ayrıntılı yön ve mesafeler vererek bildirmiş olması, kasabada aynı adlarla anılan türbeler bulunduğunu düşündürmektedir. Nitekim Balkan Savaşları sonrasında Cisir-i Mustafa Paşa'da iki türbenin ayakta olduğu kaynaklardan öğrenilmektedir. Bkz. Halaçoğlu, 1993a: 34. Adlarını bilemediğimiz bu türbelerin Dağdeviren'in bildirdiği dört isimden ikisine ait olabileceği kuvvetle muhtemel görünmektedir.

⁴⁹⁵ Mikov, 2005: 196; Milkovski'den naklen. Harmanlı'da bulunduğu anlaşılan türbenin ismi bilinmediğinden, Milkovski'nin anlattıklarında binaen mezar taşlarından birinde yazan Hasan Paşazade olarak adlandırılmıştır.

⁴⁹⁶ V.G.M.A. 580 Numaralı Defter, sayfa no: 3, sıra no: 2. M.Ş. Dağdeviren'in bildirdiğine göre Cisir-i Mustafa Paşa'da; Gebran mahallesi, köprü başında Cafer Baba, Çarşı yüzünde Kara Baba, kuzeydoğuya yarım saatlik mesafede Ak Baba, güneybatıya çeyrek saatlik mesafede Donan Baba adıyla dört kişi gömülüdür. Bkz. Dağdeviren, 2005: 104. Bahsedilen yerlerde türbe bulunduğuna dair bir bilgi verilmemesi, bunların kabirden ibaret olduğunu düşündürmektedir.

⁴⁹⁷ Ayverdi, 1982: 45; Ayverdi, 1972: 497.

⁴⁹⁸ Ayverdi, 1972: 497.

⁴⁹⁹ Evliya Çelebi, 1984: C.8, s. 24.

2. **Mustafa Paşa Hanı:** Edirne'den sonra ilk menzil külliyesi olan Cisir-i Mustafa Paşa Kasabasında, Çoban Mustafa Paşa⁵⁰⁰ tarafından yaptırılan külliye içerisinde yer aldığı bilinen Mustafa Paşa Hanı'nın kesin inşa tarihi ve mimari özellikleri bilinmemekle birlikte, yapının Meriç kenarında yer aldığı, yaklaşık 100m boyunda olduğu ve içinde 64 taş sütun bulunduğu kaynaklardan öğrenilmektedir⁵⁰¹.

3. **Sultan Bayezid Hanı:** Uzuncaova Kasabasında, Sultan Bayezid zamanında küçük bir han inşa edildiğini Bogdanov'dan öğrenmekteyiz⁵⁰². Hangi Sultan Bayezid tarafından inşa ettirildiği anlaşılamayan Han'ın yakınında, İstanbul-Belgrat sefer ve ticaret yolunun bu kısmını korumakla görevli kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ahşap bir konağın da inşa edildiği düşünülmektedir⁵⁰³.

4. **Sinan Paşa Hanı II:** Vezir-i Azam Sinan Paşa'nın 1595 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre, Sinan Paşa Uzuncaova'da iki han inşa ettirmiştir⁵⁰⁴. Mimari özelliklerini bilemediğimiz yapıyı adet olarak vermekle yetiniyoruz.

E. HAMAMLAR:

1. **Saruca Paşa Hamamı:** Hasköy'de inşa ettirildiği bilinen yapı'nın M.1713 tarihinde halen ayakta ve kullanılabilir vaziyette olduğu, Saruca Paşa Vakfının H.1125 tarihli kaydından anlaşılmaktadır⁵⁰⁵. Hasköy'deki en erken tarihli yapılardan biri olduğu anlaşılan eserin, 1965 tarihinde yıktırıldığı bilinen Hasköy Hamamı olabileceği akla gelmektedir⁵⁰⁶.

2. **Mahmud Paşa Hamamı:** Hasköy'de Fatih Sultan Mehmed Devri vezirlerinden Mahmud Paşa tarafından bir hamam inşa ettirildiğini Evliya Çelebi bildirmektedir⁵⁰⁷.

⁵⁰⁰ Evliya Çelebi ve İrecek, Cisir-i Mustafa Paşa Kasabasındaki hanın Koca Lala Mustafa Paşa tarafından inşa edildiğini bildirmektedir. Bkz. Evliya Çelebi, 1984: C. 3, s. 326; İrecek, 1990: 124.

⁵⁰¹ Ayverdi, 1982: 19; Kadı Yusuf Ruznamesi'nden naklen.

⁵⁰² Bogdanov, 1966: 17.

⁵⁰³ Bogdanov, 1966: 17.

⁵⁰⁴ Bayram, 2001: 133.

⁵⁰⁵ V.G.M.A. 625 Numaralı Defter, sayfa no: 79, sıra no: 77.

⁵⁰⁶ Bkz. Çalışmamızın Katalog kısmındaki ilgili bölüm.

⁵⁰⁷ Evliya Çelebi, 1984: C.8, s.24.

3. **Sinan Paşa Hamamı:** Sultan III. Murad ve III. Mehmed Devri vezirlerinden Sinan Paşa'nın Uzuncaovada Kasabasında, cami, imaret, iki han ile birlikte iki hamam da inşa ettirdiği Sinan Paşa'nın M.1595 tarihli vakfiyesinden anlaşılmaktadır⁵⁰⁸. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre su yokluğundan muzdarip kasabada⁵⁰⁹ iki hamamın inşa edilmiş olması ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde mevcut olmayan yapıların mimari özelliklerini tespit etmek mümkün olmamaktadır.

4. **Sinan Paşa Hamamı II:** Sinan Paşa'nın Uzuncaova'da inşa ettirildiği anlaşılan hamamların isimleri ya da ayırt edici özelliklerini bilemediğimizden, yapılardan ikincisini adet olarak vermekteyiz.

F. ÇEŞME:

1. Balıklıpınar Çeşmesi: Hasköy'de olduğu anlaşılan Çeşmenin hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemekle birlikte, H.1230/M.1815 tarihli vakıf kaydından anlaşıldığına göre bu tarihten önce *vezir-i mükerrem el-Hac Ebu Bekir Paşa* tarafından tamir ettirilmiştir⁵¹⁰.

G. TEKKE VE ZAVİYELER:

1. **Saruca Paşa Zaviyesi:** Saruca Paşa'nın Yassıviran adlı mevki vakfettiği bilinen zaviyenin, Hasköy'de faaliyet gösteren en eski zaviyelerden biri olduğu anlaşılmaktadır⁵¹¹. Zaviyede bulunan şeyh ve dervişler, vakfiyede sınırları belirlenen arazilerini II. Bayezit, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde tasdik ettirdikleri bilindiği gibi, zaviyenin XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyıl başlarından beri faaliyette olduğuna işaret eden kayıtlar da bulunmaktadır⁵¹². 1515 tarihinde 40 kişilik derviş grubunun barındığı anlaşılan Saruca Paşa Zaviyesi'nin nüfusu

⁵⁰⁸ Bayram, 2001: 133.

⁵⁰⁹ Evliya Çelebi, 1984: C. 6, s. 505.

⁵¹⁰ V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1135, sıra no: 696.

⁵¹¹ Çalık, 2005: 122.

⁵¹² Çalık, 2005: 122-123.

1530 tarihinde 76, 1541 tarihinde ise 83 kişi olarak belirlenmektedir⁵¹³. Yapının mimari özelliklerine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2. **Hasan Baba Zaviyesi:** II. Bayezit devrinin son zamanlarında, Boğacıklı Köyü ile Tanrıdağı arasındaki Bağadlı adlı mezrada, Hasan Baba tarafından kurulduğu kayıtlardan anlaşılan zaviye, Malkoçoğlu Murat Bey'in oğlu Bali Bey'in mektubu ile kaydedilmiştir⁵¹⁴. Hasan Baba ile birlikte, zaviyedeki derviş sayısı 1515 tarihinde 6 iken, 1530 tarihlerinde 22, 1541 tarihlerinde ise 40 kişi olarak tespit edilmiştir⁵¹⁵. Zaviyenin mimari özellikleri bilinmemektedir.

3. **Lütfullah Veled-i Hacı Baba Zaviyesi:** Karaca Ahmet'in soyundan gelen Lütfullah Veled-i Hacı Baba tarafından Hasköy'e bağlı Tunrul Köyünde kurulduğu anlaşılan zaviyenin kaydına sadece 1515 tarihli defterde rastlanması, zaviyenin bölgede kısa süre faaliyete bulunduğunu düşündürmektedir. Aynı tarihte zaviyede bulunan derviş sayısı dört olarak kayıtlara geçmiştir⁵¹⁶. Zaviyenin mimari özelliklerine dair bir bilgi mevcut değildir.

4. **Kara Ali Baba Tekkesi:** Tekkenin varlığı H.1222/M.1807 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır. Hasköy Kazasında bulunduğu ifade edilen yapının tam mevkii bilinmemektedir. “*evliya-i i'zâm ve urefa-i kirâmdan merhum mağfur Kara Ali Baba demekle ma'ruf veli sahibü'l-kerâmatın kuddise-sirruhul-azizin hanikkahında*” o tarihte Salih Dede bin Abdullah adlı zatın postnişin sahibi olduğu anlaşılmaktadır⁵¹⁷.

5. **Osman Baba Tekkesi:** Varlığını arşiv belgeleri ve seyahatnamelerden öğrendiğimiz Osman Baba Tekkesi, Harmanlı'da günümüzde mevcut olmayan eserlerinden biridir. XVII. Yüzyılda bölgeden geçen Evliya Çelebi'nin, Harmanlı Kervansarayı'nın güneyinde yer alan büyük bir tekke olarak bahsettiği⁵¹⁸ Osman Baba

⁵¹³ Çalık, 2005: 123.

⁵¹⁴ Çalık, 2005: 123.

⁵¹⁵ Çalık, 2005: 123–124.

⁵¹⁶ Çalık, 2005: 124.

⁵¹⁷ V.G.M.A. 580 Numaralı Defter, sayfa no: 3, sıra no: 2. Kayıtta dervişlerden ve yapıya ait eşyadan bahsedilmesi, bölgede Kara Ali Baba adlı bir tekke bulunduğunu göstermektedir.

⁵¹⁸ Evliya Çelebi, 1984: C. 3, s. 326.

Tekkesi'nin, mimari özelliklerini ve hangi fonksiyonlu yapılardan oluştuğunu bilememekteyiz.

Bölgede faaliyet gösteren Osman Baba Zaviyesi'ne dair ilk resmi bilgilere 1515 tarihli Yavuz Sultan Selim devrine ait tapu tahrir defterinde rastlanmaktadır⁵¹⁹. Bu deftere göre, Osman Baba Zaviyesi'nin adak kurbanları dışında, Hasköy'ün Koçaşlı, Aydoğmuş, Tekkeköy ve muhtelif köylerinde bağ, bahçe ve değirmenleri bulunmaktadır⁵²⁰. Osman Baba Tekkesi'nin hangi karyede olduğu defterde tam olarak belirtilmemesine karşın Tekkenin Hasköy bölgesinde faaliyet gösterdiğinin bilinmesi ve Koçaşlı, Aydoğmuş ve Tekkeköy'ün Harmanlı yakınında bulunması⁵²¹, Evliya Çelebi'nin, Harmanlı Kervansarayı'nın güneyinde yer alan büyük bir tekke olarak bahsettiği⁵²² yapının Harmanlı sınırları içerisinde olduğunu göstermektedir. Tekkenin mimari özellikleri hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

6. **Mürsel Baba Zaviyesi:** Hasköy bölgesinde faaliyet gösteren Mürsel Baba Zaviyesi'nin varlığı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır⁵²³.

7. **Kozluca Pınar Zaviyesi:** Zaviye'nin aynı adlı bölgede kurulduğu ve 1541 tarihinde Timurtaş Han Şeyh tasarrufunda olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır⁵²⁴.

8. **Yassı Pınar Zaviyesi:** Yassı pınar mıntıkasında kurulduğu anlaşılan Zaviye'nin varlığı kayıtlardan öğrenilmektedir⁵²⁵.

9. **Otman Baba Tekkesi:** Hasköy'de faaliyet gösteren en önemli Alevi-Bektaşî yapılaşmalarından biri olan Otman Baba Tekkesi'nin, H.888/M.1483 tarihinde Subaşı Ali veled-i Yunus'tan satın alınan, Akyazı Hasan Kışlası yakınındaki arazi üzerinde kurulduğu anlaşılmaktadır⁵²⁶. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre, cami,

⁵¹⁹ Çalık, 2005: 121.

⁵²⁰ Çalık, 2005: 121.

⁵²¹ M.T. Acaroğlu, (1988): *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, s. 78, 251, 346.

⁵²² Evliya Çelebi, 1984: C. 3, s. 326.

⁵²³ Çalık, 2005: 126.

⁵²⁴ Çalık, 2005: 126.

⁵²⁵ Çalık, 2005: 271, ek IV; 309, ek VII.

⁵²⁶ Çalık, 2005: 125.

mescit, derslane, hamam, kasırlar, derviş hücreleri, mutfak ve kilerler, misafirhaneler, ahır gibi yapılardan oluşan, şadırvanlı ve havuzlu meydanlarla donatılmış, benzeri bulunmayan bir yapı⁵²⁷ olan Tekkeden günümüze sadece Otman Baba için inşa edilen türbe ve imaret ulaşabilmiştir⁵²⁸.

Otman Baba Tekkesi'nin inşa tarihi ve banisine dair çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Genel itibari ile tekke ve türbenin II. Bayezid döneminde inşa edildiği kabul görse de⁵²⁹, yapıların Fatih Sultan Döneminde inşa edildiğine dair görüşler de bulunmaktadır⁵³⁰. Evliya Çelebi'nin Türbe'nin Sultan II. Bayezid tarafından inşa ettirildiğinden ancak, Tekkede II. Bayezid öncesi Sultanların yaptırdığı yapıların da bulunduğu bahsetmesi⁵³¹, kompleksin Fatih Sultan Mehmed Döneminde inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir⁵³².

Otman Baba Tekkesine dair ilk resmi bilgilere Yavuz Sultan Selim devrine ait defterlerde rastlanmaktadır. Bu dönemde tekkede bulunan derviş sayısı 11 iken bu sayı 1530'larda beş, 1540 tarihlerinde ise 15'tir⁵³³. Kayıtlardan anlaşıldığına göre adak için getirilen kurbanlar ve ziraatla geçinen dervişlerin bulunduğu Tekke, öşr vergilerinden muaftır⁵³⁴. Mütevazı bir topluluktan oluştuğu anlaşılan Tekkenin bu durumuna rağmen bölgedeki etkinliğini yüzyıllarca koruduğu bilinmektedir.

10. Hızır Baba Tekkesi: Harmanlı kasabasındaki Tekkeköy'de kurulduğu anlaşılan Hızır Baba Tekkesi'nin imareti, misafirhaneleri, derviş daireleri, çeşme, bağ

⁵²⁷ Evliya Çelebi, 1984: C. 8, s. 481.

⁵²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çalışmamızın Katalog kısmı ilgili bölümü.

⁵²⁹ Mikov, 2005: 39,43; Çalık, 2005: 125.

⁵³⁰ Kiel, 1980: 32.

⁵³¹ Evliya Çelebi, 1984: C. 8, s. 481-482.

⁵³² H.888/M.1483 tarihinde Güççük Abdal tarafından yazılan Velâyetname-i Otman Baba adlı eserde, Otman Baba ile Fatih Sultan Mehmed arasındaki münasebetin, bazen baba-oğul, bazen de şeyh-mürît ilişkisi şeklinde aktarıldığı görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed ile olan yakın temasına karşın, Sultanın onun adına bir tekke yaptırma isteğine Otman Baba'nın şiddetle karşı çıktığı Velâyetnamesinde anlatılmaktadır. Bkz. Kılıç v.d., 2007: 223. Oysa aynı Otman Baba'nın Hasköy'de Akyazılı'da Hasan Kışlası yakınındaki yerleri Subaşı Ali veledi Yunus'tan 100 akça karşılığında tapulayarak üzerine bir zaviye inşa ettirdiği belgelerde yer almaktadır. Otman Baba'nın sağlığında gerçekleşmesi gereken bu hadise, belgelere göre H.888/M.1483 tarihinde meydana gelmiştir. Bkz. Çalık, 2005: 125. Bu durum, türbe ile birlikte tekkenin de Otman Baba'nın vefatından sonra inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

⁵³³ Çalık, 2005: 125.

⁵³⁴ Çalık, 2005: 125.

ve bahçeleri olduğu düşünülmektedir⁵³⁵. Timurtaşpaşa ile bağlantılı bir kişi olan Hızır Baba tarafından kurulduğu anlaşılan Hızır Baba Tekkesi'nin 1877–1878 tarihli Osmanlı-Rus savaşına kadar faaliyette olduğu ancak bu tarihte tekkenin son mütevellisi İbrahim Ağa'nın öldürülmesi üzerine tekkenin de köy ile birlikte sönüp gittiği düşünülmektedir⁵³⁶. Türbe yakınlarında tesadüfen ortaya çıkarılan H.1052/M.1642–1643 tarihli çeşme kitabesinde Hızır Baba'nın isminin geçmesi, türbenin inşasından 100 sene sonra bile tekkenin ilave yapılarla geliştirilmeye devam ettiğini göstermektedir. Tekkeden günümüze sağlam olarak sadece Hızır Baba Türbesi ulaşabilmiş, kompleksi oluşturan diğer yapılar tamamen yok olmuştur.

H. MEDRESELER:

1. **Amber Efendi Medresesi:** Hasköy'ün eski mahallelerden biri olan Osman Fakih Mahallesinde bulunduğu anlaşılan Amber Efendi Medresesi'nin varlığı H.1293/M.1873 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁵³⁷. Mimari özelliklerine dair bir bilgiye ulaşamadığımız yapının yakınında aynı adlı bir caminin bulunduğu anlaşılmaktadır.

2. **Uzuncaova Medresesi:** Uzuncaova'da inşa ettirilen medresenin, oldukça güzel bir yapı olduğu ve altın yaldızlı top kandillerinin bulunduğu kaynaklardan öğrenilmektedir⁵³⁸.

3. **Mahmud Paşa Medresesi:** Fatih Sultan Mehmed Devrinin Sadrazamlarından Mahmud Paşa'nın Hasköy'de bir medrese yaptırdığı bazı kaynaklarda geçmekle birlikte⁵³⁹, yapının mimari özellikleri bilinmemektedir.

⁵³⁵ Balkanlı, 1986: 65.

⁵³⁶ Balkanlı, yapıyı ziyaret ettiği tarihlerde köyün 25 haneden ibaret olduğunu ve türbenin kiliseye dönüştürüldüğü halde köy halkının burada değil de bir köy odasında ibadet ettiğinden bahsetmektedir. Köy halkının yapıya girmekten çekindiğini, bu durumun tekenin son mütevellisi İbrahim Ağa ve beş yaşındaki kızının gözlerinin önünde öldürüldüğünü gören eşinin “Ya Rabbi, sen bu köye evlat yüzü gösterme” diye beddua etmesinden ve o günden sonra köyün çocuklarının yaşamamasından kaynaklandığını bildirmektedir. Bkz. Balkanlı, 1986: 65. Günümüzde adı Bogomil olarak değiştirilen Tekkeköy'ün nüfusunun tamamı Bulgar 18 haneden ibaret olduğunu köyün en genci olduğunu söyleyen 75 yaşındaki bir sakininden öğrenmiş bulunmaktayız.

⁵³⁷ V.G.M.A. 988 Numaralı Defter, sayfa no: 191, sıra no: 98.

⁵³⁸ Ayverdi, 1982: 46; Kadı Yusuf'tan naklen.

⁵³⁹ Aşıkpaşazade, 1970: 228; Münecimbaşı Ahmed Dede, byy.: C. 2, s. 350-364; Evliya Çelebi, 1984: C. 8, s. 24.

4. **Osman Baba Medresesi:** Yapının varlığı, Hasköy'ün Şark-ı Rumeli'ye dahil olmasının ardından, valiliğin Osman Baba Medresesini maarif müessesesi olarak kabul etmemesi üzerine Babıali'ye gönderilen M.1884 tarihli şikayet dilekçelerinden anlaşılmaktadır⁵⁴⁰. Merkezden gelen uyarı karşısında vilayet, buranın eskiden tekke olduğunu, sonradan mektebe aktarıldığını bildirmesinden medresenin Osman Baba⁵⁴¹ Tekkesiyle bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

5. **Harmanlı Medresesi:** Harmanlı'da Siyavuş Paşa tarafından köprü yapımı ile başlatılan büyük boyutlu inşaat faaliyetlerinden biri olduğu düşünülmektedir. Medresenin mimari özelliklerini bilememekle birlikte, tespit edemediğimiz bir tarihte yıkılarak taşlarının yeni bir okulun inşasında kullanıldığı anlaşılmaktadır⁵⁴².

6. **Cisr-i Mustafa Paşa Medresesi:** Kasaba'da bir medresenin bulunduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz⁵⁴³.

İ. MEKTEPLER:

1. **Mustafa Paşa Mektebi:** Cisr-i Mustafa Paşa Kasabasında bir sıbyan mektebinin bulunduğunu Evliya Çelebi bildirmektedir⁵⁴⁴.

2. **Cisr-i Mustafa Paşa Rüştîye Mektebi:** Kasabasında bir Rüştîye Mektebinin bulunduğu, kaynaklardan öğrenilmektedir⁵⁴⁵.

3. **Cisr-i Mustafa Paşa İptidaî Mektebi:** Kasabada Müslümanlar için iki iptidaî inşa edildiğini Halaçoğlu bildirmektedir⁵⁴⁶.

4. **Cisr-i Mustafa Paşa İptidaî Mektebi II:** Yapının varlığını Halaçoğlu bildirmektedir⁵⁴⁷.

⁵⁴⁰ Aydın, 1992: 219–220.

⁵⁴¹ Osman Baba demekle aslında Otman Baba Tekkesi ve Medresesi kastediliyor olmalıdır.

⁵⁴² Balkanlı, 1986: 57.

⁵⁴³ Balkanlı, 1986: 52; Halaçoğlu, 1993a: 34.

⁵⁴⁴ Evliya Çelebi, 1984: C.3, s.326.

⁵⁴⁵ Ayverdi, 1982: 19; Halaçoğlu, 1993a: 34.

⁵⁴⁶ Halaçoğlu, 1993a: 34.

5. **Uzuncaovada Sıbyan Mektebi:** Uzuncaova köyünde bir sıbyan mektebi olduğu H.1230/M.1815 tarihli bir vakfiye kaydından öğrenilmektedir⁵⁴⁸. Tam mevkisini tespit edemediğimiz mektebin o tarihteki mualliminin Ahmed Efendi isimli bir zat olduğu anlaşılmaktadır.

6. **Hasköy Türk Rüştîye Mektebi:** Yapının Eski Cami'ye ait bir arsa üzerine inşa edildiğini, Rüştîye'de okul müdürlüğü yapmış olan A.K. Balkanlı'dan öğrenilmektedir⁵⁴⁹.

7. **Tekyeköy Mektebi:** yapının varlığı H.1125/M.1713 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁵⁵⁰.

8. **Asıyab Paşa Köyünde Sıbyan Mektebi:** Cısr-i Mustafa Paşa Kasabasının Asıyab Paşa Köyünde olduğu anlaşılan yapının varlığı H.1310/M.1892-1893 tarihli bir vakıf kaydından öğrenilmektedir⁵⁵¹.

9. **Harmanlı'da Türk Mektebi:** Harmanlı'da bir Türk Mektebinin bulunduğu, bir dönem okulun müdürlüğünü üstlenmiş olan A.K. Balkanlı'dan öğrenilmektedir⁵⁵².

J. İMARETLER:

1. **Saruca Paşa İmaret:** Hasköy'de, erken dönem inşa faaliyetlerini başlatanlardan biri olduğu bilinen Saruca Paşa'nın kasabada bir imaret kurduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır⁵⁵³.

⁵⁴⁷ Halaçoğlu, 1993a: 34. Adlarını ve mimari özelliklerini bilemediğimiz, Cısr-i Mustafa Paşa'da inşa ettirilmiş iki İptidai Mektebini; I. ve II. şekilde adet olarak verilmiştir.

⁵⁴⁸ V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1135, sıra no: 696.

⁵⁴⁹ Balkanlı, 1986: 70–143–311.

⁵⁵⁰ V.G.M.A. 623 Numaralı Defter, sayfa no: 153, sıra no: 163.

⁵⁵¹ V.G.M.A. 991 Numaralı Defter, sayfa no: 35, sıra no: 41.

⁵⁵² Balkanlı, 1986: 310.

⁵⁵³ Ayverdi, 1982: 45; Çalık, 2005: 81.

2. **Mahmud Paşa İmareti:** Hasköy’de vakıfları bulunduğu bilinen Mahmud Paşa’nın, Hasköy’de cami ve medrese ile birlikte bir de imaret yaptırdığı bazı kaynaklarda yer almaktadır⁵⁵⁴.

3. **Haseki Sultan İmareti:** Günümüzde mevcut olmayan yapının, Cısr-i Mustafa Paşa Kasabasında inşa edilecek camiden önce yaptırıldığı Edirne kadısına gönderilen 1559 ve 1560 tarihli emirnamelerden⁵⁵⁵ ve Kepeci Evakafındaki H.1117/M.1705-1706 tarihli kaydından anlaşılmaktadır⁵⁵⁶.

4. **Sinan Paşa İmareti:** Sinan Paşa’nın Uzuncaova’da yaptırdığı külliye de bir imaretin yer aldığı 1595 tarihli vakfiyesinden anlaşılmaktadır⁵⁵⁷. Günümüzde mevcut olmayan yapının yeri Uzuncaova Belediyesince dikilen bir taş ile gösterilmektedir.

5. **Mustafa Paşa İmareti:** Cısr-i Mustafa Paşa Kasabasında inşa edilen yapının varlığı Evliya Çelebi’den öğrenilmektedir⁵⁵⁸.

6. **Hızır Baba İmareti:** Mimari özelliklerini bilemediğimiz yapının varlığı kaynaklardan anlaşılmaktadır⁵⁵⁹.

K. MUHTELİF YAPILAR:

1. **Mahmud Paşa Sarayı:** Fatih Sultan Mehmed Devri Vezirlerinden Koca Mahmud Paşa’nın Sadrazamlıktan ilk azli esnasında, vakıflarının bulunduğu Hasköy’de çekildiği bilinmektedir. Çeşitli kaynaklara göre burada pek çok hayır eseri yaptıran Mahmud Paşa’nın Hasköy’de büyük bahçeli bir sarayı olduğunu Otman Baba Velâyetnamesinden öğrenmekteyiz⁵⁶⁰.

⁵⁵⁴ Münecçimbaşı Ahmed Dede, byy.: C. 2, s. 350.

⁵⁵⁵ Eyice, 1993: 32.

⁵⁵⁶ Ayverdi, 1982: 19.

⁵⁵⁷ Bayram, 2001: 133.

⁵⁵⁸ Evliya Çelebi, 1984: C. 3, s. 326.

⁵⁵⁹ Balkanlı, 1986: 65

⁵⁶⁰ Kılıç v.d., 2007: 166.

2. **Hasköy’de Çirmen Sancağı Valileri Sarayı:** Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Hacı Ebubekir Paşa tarafından yaptırılan ve Çirmen Sancağı Valilerine tahsis edilen sarayın Kethüda Balyan Mahallesi’nde bulunan saray’da kaldığı H.1228/M.1813 tarihli bir vakıf kaydından anlaşılmaktadır⁵⁶¹. Serdar-ı Ekrem Hurşit Paşa’nın Hasköy’de bulunduğu sürede bu sarayda kaldığı ve aynı mahallede bir cami yaptırdığı da kayıtlarda mevcuttur. Mimari özelliklerini bilemediğimiz saray, Hasköy’deki en gösterişli yapılardan biri olmalıdır.

3. **Paşa Köyü Kulesi:** Hasköy Şehri yakınlarındaki Paşa Köyü’nde bir kule bulunduğunu Evliya Çelebi’den öğrenmekteyiz⁵⁶². Mimari özelliklerini bilemediğimiz Kule’nin fonksiyonu konusunda da bir bilgiye ulaşamamıştır.

4. **Hasköy Telgrafhane Binası:** Şark-ı Rumeli Vilayeti dahilindeki Hasköy’de, yazışmaların Türkçe yapılmasına izin verilen bir telgrafhane bulunduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır⁵⁶³.

5. **Harmanlı’da Namazgâh:** Akbaldır Çeşmesi yakınlarında bir namazgâhın bulunduğunu A.K. Balkanlı’dan öğrenmekteyiz⁵⁶⁴.

⁵⁶¹ V.G.M.A. 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1160, sıra no: 674; 630/2 Numaralı Defter, sayfa no: 1160, sıra no: 673.

⁵⁶² Evliya Çelebi, 1984: C. 8, s. 485.

⁵⁶³ Aydın, 1992: 186.

⁵⁶⁴ Balkanlı, 1986: 57.

VI. DEĞERLENDİRME

A. CAMİLER

Belge ve arşivlerden tespit edebildiğimiz kadarıyla Hasköy bölgesinde⁵⁶⁵ günümüzde mevcut olanlarla birlikte 71 cami ve dört mescidin inşa edildiği tespit edilmiştir. Mescitlerin hiç biri günümüze ulaşamamış, camilerin de büyük kısmı tamamen yok olmuştur. Günümüzde ayakta olan üç camiden Sinan Paşa Camisi kiliseye dönüştürülmüş, Eski Cami ve Çarşı Camisi ise asli fonksiyonlarında kullanılmaya devam edilmektedir. Haseki Sultan Camisi ile Siyavuş Paşa Camisi birer fotoğrafları yardımıyla incelenmiştir.

Hasköy’de inşa edilen camilerin çoğunun, ilk yapıldıklarında değişik fonksiyonlu yapılardan teşekkül birer külliyeinin parçası olarak inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Ancak, külliyei oluşturan yapıların çoğu yıkılıp yok olduğundan ve birbirleri ile olan organik ve tarihi dönem bağlantıları ancak kâğıt üzerinde tespit edilebildiğinden, eserler tek tek ele alınarak ilgili bölümlerde incelenmiş ve değerlendirmeleri bu düzen içinde yapılmıştır. Külliyeinin parçası konumundaki camiler incelenirken aynı komplekse dahil diğer yapılara da değinilerek bu durum belirtilmiştir.

Hasköy şehir merkezinde yer alan Eski Cami (M.1395) yapıışından beri ibadete açık bulunmaktadır. Herhangi bir tarihte yıkılıp yeniden inşa edildiğine dair hiçbir bilginin bulunmadığı yapının yeni görünümü, bilinçsiz yapılan onarım ve bakımların bir sonucudur. Günümüzde küçük bir ön avlusu bulunan Eski Cami’nin bir zamanlar geniş bir arazi üzerinde inşa edildiği ve haziresi bulunduğu anlaşılmaktadır. Balkanların bilinen en eski camisi olan Hasköy’deki Eski Cami’nin, bölgede Saruca Paşa tarafından inşa edildiği bilinen Saruca Paşa Camisi olabileceği düşünülmektedir.

Şehrin ikinci camisi yine şehir merkezinde yer alan Çarşı Camisi (M.1795) dir. Yapı, 1960’da kundaklanmış ve ancak 1990 tarihinde onarılarak içi ve dışı tamamen

⁵⁶⁵ Hasköy’deki Osmanlı Devri Mimarisinin mukayeseli bir değerlendirilmesi yapılırken; öncelikle günümüzde mevcut olan eserler, daha sonra ise kısmen günümüze ulaşmış ya da tamamen ortadan kalkmış olanlar dikkate alınmıştır. Kaynak ve yayınlardan sadece isimleri tespit edilen yapılar ise, plan ve mimari özelliklerinin doğru değerlendirilmesi mümkün olmayacağından değerlendirme bölümü kapsamı dışında tutulmuştur. Günümüze ulaşamamış yapılar sayısal veriler hususunda temel alınmışlardır.

yenilenmiş, minaresi yeniden inşa edilerek ibadete açılmıştır. Uzuncaova’da inşa edilen Sinan Paşa Camisi (M.1593-1595) Hasköy Bölgesinde mevcut en abidevi Osmanlı Camisi olmakla beraber 1906 tarihinde kiliseye dönüştürülerek Uspeşie Bogorodiçno adını almıştır.

Günümüzde mevcut olmayan ancak haklarında şekil ve fotoğraf yardımıyla bilgi edinilen Haseki Sultan Camisi (XVI. yy. 3. çeyreği) ve Siyavuş Paşa Camisi’ni (XVI. yy.) plan yönünden değerlendirmek için elde yeterli verilerin bulunmaması nedeniyle, genel kütle, malzeme, teknik ve mimari elemanlar açısından kısmen dikkate alınmışlardır.

a. Plan

Hasköy’de inşa edilen camiler plan ve hacim biçimlenişi bakımından birbirlerinden farklı özellikler göstermektedir. Bölgedeki yapıları; “tek kubbeli – kübik gövdeliler” ve “enine veya boyuna gelişen dikdörtgen planlı, çatılı” olanlar şeklinde iki gruba ayırabiliriz.

1. *Tek Kubbeli – Kübik Gövdeli Camiler*

Tek kubbeli-kübik plan şemasının kökeni Orta Asya olup, İran’dan Anadolu’ya kadar uzanan bir coğrafyada türbe mimarisinde karşımıza çıkmaktadır⁵⁶⁶. İncelediğimiz eserlerden Sinan Paşa Camisi ve Siyavuş Paşa Camisi bu plan tipinde inşa edilmiş yapılardır.

Sinan Paşa Camisi, tek kubbeli kübik harimi ve esas kısımdan daha alçak tutulan üç bölmeli son cemaat yeriyle, Beylikler Devri ve Erken Osmanlı Mimarisinde yoğun olarak kullanılan bir plan tipini yansıtmaktadır. Eserin kible yönündeki hesaplama hatası dolayısıyla, ekseriyetle kuzeyde bulunan son cemaat yeri batı cephede yer almakta, temel izlerinden ibaret minaresinin ise güneybatı istikametine yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

⁵⁶⁶ G. Öney, (1989): *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, s. 4.

Günümüze ulaşamayan Siyavuş Paşa Camisi'nin tek kubbeli-kübik planlı camiler grubuna girdiği anlaşılmaktadır. Caminin tek kubbeyle örtülü hariminin kuzeyinde üç bölümlü ve kubbeli bir son cemaat yeri olduğu, düşünülmektedir. Tek şerefeli olduğu bilinen minare yapının kuzeybatı köşesinde yer almaktadır.

Beylikler Devrinin en yaygın kullanılan cami ve mescit tipi olan tek kubbeli yapılar; büyük, küçük; anıtsal, basit; son cemaat yerli veya sadece kubbeli; minareli, minaresiz vs. gibi çeşitli örnekleriyle karşımıza çıkmaktadır⁵⁶⁷. Germiyanogulları Beyliğine ait Afyon Kubbeli Cami (M.1300)⁵⁶⁸, Kütahya Kurşunlu Cami (M.1377)⁵⁶⁹ ve İshak Fakih Mescidi (M.1433)⁵⁷⁰, Candaroğulları'na ait Kastamonu İbni Neccar Camisi (M.1353)⁵⁷¹, Menteşeoğulları'nın Milet İlyas Bey Camisi (M.1404)⁵⁷², Dulkadiroğulları'nın Maraş İklim Hatun Camisi (M.1480)⁵⁷³, Erken Osmanlı Devrinde inşa edilen Bursa Alaaddin Camisi (M.1335)⁵⁷⁴, İznik Yeşil Cami (M.1378-1398)⁵⁷⁵, Edirne Şah Melek Camisi (M.1429)⁵⁷⁶, Darülhadis Camisi (M.1435)⁵⁷⁷, Şehabettin Paşa Camisi (M.1436-37)⁵⁷⁸, Selçuk Sultan Camisi (M.1455)⁵⁷⁹ farklı özelliklerdeki tek kubbeli-kübik gövdeli yapılardır.

Bu plan tipinde olup, önünde kubbe örtülü üç bölümlü son cemaat yeri bulunan camiler arasında; Eski Zağra Hamza Bey Camisi (M.1409)⁵⁸⁰, Köstendil Mehmed Bey Camisi (M.1565)⁵⁸¹, Üsküp Mustafa Paşa Camisi (M.1492)⁵⁸², Edirne Sitti Sultan Camisi (M.1484)⁵⁸³, İstanbul Firuz Ağa Camisi (1491)⁵⁸⁴ sayılabilir.

⁵⁶⁷ Öney, 1989: 4.

⁵⁶⁸ Öney, 1989: 4.

⁵⁶⁹ Öney, 1989: 6.

⁵⁷⁰ Öney, 1989: 6.

⁵⁷¹ Öney, 1989: 6.

⁵⁷² Öney, 1989: 6.

⁵⁷³ Öney, 1989: 6.

⁵⁷⁴ Öney, 1989: 5.

⁵⁷⁵ Öney, 1989: 5.

⁵⁷⁶ Bayrakal, 2001: 21.

⁵⁷⁷ Bayrakal, 2001: 29.

⁵⁷⁸ Bayrakal, 2001: 35.

⁵⁷⁹ Bayrakal, 2001: 49.

⁵⁸⁰ Staynova, 1995: 256.

⁵⁸¹ Staynova, 1995: 257.

⁵⁸² M. Özer, (2006): *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV.-XIX. Yüzyıl)*, T.T.K. Yayınları, Ankara, s. 70.

⁵⁸³ Bayrakal, 2001: 80.

⁵⁸⁴ T. Öz, (1997): *İstanbul Camileri*, T.T.K. Yayınları, Ankara, C. 1, s. 61. Res. 32.

2. *Enine veya Boyuna Gelişen Dikdörtgen Planlı, Çatılı Örtülü Camiler*

Türk Mimarisi'nde, kuzey-güney ya da doğu-batı doğrultusunda gelişen dikdörtgen planlı harim şeması Beylikler Devrinde, özellikle mescit inşasında tercih edilmiştir. Küçük boyutlu ve basit kuruluşlu bu yapılaşma zamanla cami tipolojisinde de kullanılmaya başlanmıştır. Hasköy'deki Eski Cami ve Çarşı Camisi bu plan tipinde inşa edilmiş olup, günümüzde mevcut olmayan Haseki Sultan Camisi'nin de bu grupta yer aldığı yapıya ait fotoğraflardan anlaşılmaktadır.

Eski Cami'nin kuzey-güney doğrultusunda gelişen dikdörtgen planlı harimi içten düz ahşap tavan, dıştan kırma çatıyla örtülü olup minaresi batı cephesine bitişiktir.

Dikdörtgen planlı olan Çarşı Camisi'nin harimin doğu-batı doğrultusunda gelişmekte olup, minarenin bulunduğu kısımdan itibaren batı cephesi içeriye doğru daralmakta, harim asimetrikleşmektedir. İçten düz tavan, dıştan kırma çatıyla örtülü olan Çarşı Camisi, mimari bir kuşatma kılıfı içerisine alınmıştır. Mimari kılıf içerisine alınan bir başka yapı da Bosnalı Sofu Mehmed Paşa Camisi'dir⁵⁸⁵.

Günümüzde mevcut olmayan Haseki Sultan Camisi'nin de kareye yakın dikdörtgen planlı bir harimi olduğu ve kırma çatı ile örtüldüğü yapıya ait fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Üç yönden revakla çevrili olan yapının son cemaat yeri; arkada beş, önde ise yedi bölümlü, çift revaklıdır. Sütunlar üzerinde yükselen son cemaat yeri ve revaklar öne eğimli çatıyla örtülüdür. Caminin minaresi batı cephesine bitişiktir.

Yeni Zağra Saruca Paşa Camisi (M.1420)⁵⁸⁶, Saraybosna Ali Fakih Camisi (XVI. yy)⁵⁸⁷, Bihaç Fethiye Camisi (M. XVI. yy. sonları)⁵⁸⁸, Kadıköy Osman Ağa Camisi (M.1612)⁵⁸⁹, Karlovo Kırmızı Cami (M.1654)⁵⁹⁰, Galata Okçu Musa Camisi (XVII. yy.)⁵⁹¹, Travnik Hacı Ali Bey Camisi (M.1757-58)⁵⁹², Vidin Osman Pazvantoğlu

⁵⁸⁵ Eyice, 1992: 404.

⁵⁸⁶ Staynova, 1995: 255.

⁵⁸⁷ Turan ve İbrahimgil, 2004: 113.

⁵⁸⁸ Turan ve İbrahimgil, 2004: 133.

⁵⁸⁹ Öz, 1997: C. 2, s. 34, Res. 67.

⁵⁹⁰ Staynova, 1995: 254.

⁵⁹¹ Öz, 1997: 50, Res. 62.

⁵⁹² Turan ve İbrahimgil, 2004: 123-123.

Camisi (XVIII. yy.)⁵⁹³, Kazanlı Eski Cami (M.1837)⁵⁹⁴, Berkovitsa Camisi (XIX. yy. ilk yarısı)⁵⁹⁵, dikdörtgen harim üzerine kırma çatı örtülü eserlerdendir.

b. Cephe Düzeni:

Hasköy'de inşa edilen camilerin hepsi zaman içinde bazı doğal ve kasti tahribatlara maruz kalmıştır. Bu tahribatlar sonrası tamamen amatör bir şekilde onarıldıkları anlaşılan yapılar, özgün cephe düzenlemelerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. İncelediğimiz camilerden hiçbirinin resmi kurumlar tarafından gerçekleştirilen restorasyon kayıtları bulunmamaktadır.

Eski Cami, Çarşı Camisi ve Sinan Paşa Camisi'nin üst yapıları onarımlarla yenilenmiş veya şekil değişikliğine uğramıştır. İçten ve dıştan tamamen sıvalı olan Eski Cami ile geçirdiği yangın sonrasında büyük hasar gören ve sadece güney ile batı cephesinin bir kısmını açıkta bırakan bir mimari kılıf içerisine alınan Çarşı Camisi, eski dış cephe görünümüne dair fikir vermekten uzaktır. Asli fonksiyonunu tamamen yitiren Sinan Paşa Camisi ise cephe düzenlemesini büyük ölçüde muhafaza etmektedir.

Bütün camiler, harimlerinin kuzeybatı köşelerine bitişik birer minareye sahipken, Sinan Paşa Camisi'nin yıktırılan minaresinin yapının güneybatı köşesinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Eski Cami dışında tüm camilerin giriş cephelerinde son cemaat yeri uygulamasına gidildiği anlaşılmaktadır.

Eski Cami, güney cephe üst sırada yer alan iki, doğu ve batı cephelerinde ise altlı ve üstlü olmak üzere dörderden toplam 10 pencere açıklığıyla çözülmüştür. Tamamı dikdörtgen planlı olan pencerelerden üst sıradakiler, alttakilere göre daha küçük boyutlu olup mazgal tiplidir. Alt sıra pencerelerinin tamamı dıştan tuğla ile kapatılmıştır.

Çarşı Camisi'nin cepheleri büyük oranda yenilenmiş olup, farklı sayıda pencere açıklığına sahiptir. Yapının güney cephesinde üç, diğer cephelerde ise iki sıra pencere

⁵⁹³ Staynova, 1995: 254.

⁵⁹⁴ Staynova, 1995: 255.

⁵⁹⁵ Staynova, 1995: 255.

düzenlemesine gidilmiştir. Güney cephe üst sırasında yer alan yuvarlak göz pencere dışında yapının tüm pencereleri dikdörtgen planlı olup, alt sıradakiler daha büyük boyutludur. Yapı, doğu cephesinde altlı ve üstlü olmak üzere dörderden sekiz, güney cephede üstte yuvarlak bir göz pencere, ortada ve altta dörder olmak üzere dokuz, batı cephesinde altta ve üstte üçerden altı, kuzey cephede ise, altta dört, üstte beş olmak üzere dokuz, toplamda 32 pencere açıklığı ile çözülmüştür. Yapının kuzey cephesi üst sıra pencereleri seviyesine yerleştirilmiş bir de mükebbiresi bulunmaktadır. Yapının kuzey ve doğu cephesinde yer alan pencereler dikdörtgen planlı açıklıklardan ibarettir. Mimari kılıf dışında tutulan güney ve batı cephede yer alan alt sıra pencereleri ise söveleri dışa taşkın olup, sağır birer niş şeklinde düzenlenmiş yuvarlak kemerli alınlıkları duvar yüzeyinden içerlek tutulmuştur. Bu iki cephedeki tüm pencereler demir korkuluklara sahiptir. Yapının orijinal halini nispeten yansıtan güney ve batı cepheleri üstten üç sıra tuğla kirpi saçakla nihayetlenmektedir.

Sinan Paşa Camisi'nin cepheleri, son cemaat yerinin bulunduğu batı kısmında iki, kuzey ve güneyde ise üç sıra pencere düzenlemesiyle hareketlendirilmiştir. Kuzey ve güney cephe üst sırasında yer alan dairesel planlı göz pencereler dışında, yapının diğer pencereleri sivri kemer formlu olup, alt sıradakiler daha büyük boyutludur. Yapının üç bölümlü ve kubbeli son cemaat yeri tarafından işgal edilen batı cephesinde altlı ve üstlü olmak üzere ikişerden dört, kuzey ve güney cephelerde ise altta ve ortada üçer, en üstte bir göz pencere olmak üzere yedişer pencere bulunmaktadır. Yapının orijinaline ait toplam 21 adet pencereye doğu cephesine sonradan eklenmiş olan apsiste yer alan dört açıklık ilave edildiğinde pencere sayısı 25'e çıkmaktadır. Yapının alt sıra pencereleri; düz lentolu, mermer söveli, demir parmaklıklı ve sivri kemerli olup, duvar yüzeyine oyulmuş ikinci bir kuşatma kemerleri bulunmaktadır. İkinci sıra pencereleri ise düz lentolu ve taş sövelidir. Caminin cepheleri profilli silmelerle nihayetlenmektedir.

Haklarında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz yapılardan Haseki Sultan Camisi'nin tüm cephe düzenlemesini bilememekle birlikte, son cemaat yerinin de bulunduğu kuzey cephede iki sıra pencere düzenlemesine gidildiği anlaşılmaktadır. Yapının dikdörtgen planlı alt sıra pencereleri düz lentolu ve mermer söveli olup, sağır alınlıklı yuvarlak tahfif kemerlerine sahiptir. Caminin kuzey cephesinde yer alan son cemaat yeri yapıyı

çevreleyen revak tarafından kuşatılmakta ve arkada beş, önde yedi bölümlü, öne eğimli çatıyla örtülü çift revaklı bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Caminin kitle silueti, kırma çatısı ve kuzeybatı köşesindeki minareyle tamamlanmaktadır.

Siyavuş Paşa Camisi'nin batı cephesinde çift sıra pencere düzenlemesine gidildiği ve sivri formlu pencerelerin kemer yüzeylerinin tuğlayla belirginleştirildiği görülmektedir. Kuzeybatı köşesindeki minaresi ve harimi örten kubbesiyle yapı, sağlam ve ölçülü bir cephe düzenlemesi göstermektedir.

c. Mimari Elemanlar:

Camilerin mimari eleman değerlendirilmesinde son cemaat yerinden başlamak kabul edile gelen bir uygulama olduğundan, biz de bu yolu takip etmeyi uygun bulduk.

Son cemaat yeri: Yapılarda son cemaat yeri uygulamasının Anadolu Türk Mimarisi'ndeki başlangıcı Beylikler Devri olarak kabul edilirken, bazı XIII. yüzyıl yapılarında görülen mimari uygulamaların bu mimari unsurun prototiplerini teşkil ettiği düşünülmektedir⁵⁹⁶. Cami içinde saf tutmaya gecikenler için hazırlandığı bilinen bu telafi mekânının, Osmanlı Mimarisi'nde, kible duvarının tam karşısındaki giriş cephesinde yer aldığı bilinmektedir⁵⁹⁷.

Eski Cami ve Çarşı Camisi'nde günümüzde son cemaat yeri bulunmamaktadır. Ancak, Çarşı Camisi'nin kuzey cephesinde yer alan mihrabiye ve mükebbire ile avlusunda bulunan sütun kaideleri, yapının orijinalinde son cemaat yeri uygulamasının kullanıldığını düşündürmektedir. Siyavuş Paşa Camisi'nde üç bölümlü, kubbeli bir son cemaat yeri uygulamasına gidildiği düşünülmeyle birlikte, mimari özelliklerine dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. İncelenen yapılardan Sinan Paşa Camisi ve Haseki Sultan Camisi'nde son cemaat mahalline yer verilmiştir.

Sinan Paşa Camisi'nin kible yönünde yapılan hesaplama hatası sonucunda, yapının son cemaat yeri batı cephesine yerleştirilmiştir. Silindirik gövdeli dört sütun

⁵⁹⁶ Özer, 2006: 312.

⁵⁹⁷ Arseven, 1955-1959: 228.

üzerinde yükselen son cemaat mahalli, batıya üç, kuzey ve güneye birer yuvarlak kemerlerle açılmakta olup, her biri kubbeye örtülü üç bölümden oluşmaktadır. Eşit aralıklara sahip kemerler, demir gergilerle birbirlerine ve yapını batı beden duvarına bağlanmıştır. Kubbeleri taşıyan sütunların kaideleri mukarnas işlemeli, başlıkları ise üçgen dilimlerle bezelidir. Güneybatı köşesine dört basamaklı bir merdiven yerleştirilen son cemaat yerinin orta bölüm zemini, yanlara göre daha alçak tutulmuştur. Sinan Paşa Camisi son cemaat yerinde, kuzey ve güney kanatta birer tane olmak üzere iki mihrabiye bulunmaktadır.

Günümüze ulaşamayan Haseki Sultan Camisi'nin kuzey cephesini işgal eden son cemaat yeri silindirik gövdeli sütunlarca taşınan yuvarlak kemerlerle kuzeye beş, doğu ve batıya da birer gözle açılmaktadır. Yapının tamamını kuşatan revak, son cemaat yerinde çift revak uygulamasına dönüşerek, iki yana daha geniş kemerlerle açılan yedi bölümlü bir ikinci son cemaat yeri oluşturmaktadır. Her iki bölüm de öne eğimli ortak bir çatıyla örtülmüştür. Haseki Sultan Camisi'nin son cemaat yerinde, doğu ve batı kanatlarda birer tane olmak üzere süslemeli iki mihrabiyesi bulunduğu anlaşılmaktadır.

Taçkapı: Ana cephe ve giriş açıklıklarını anıtsal bir taç kapıyla vurgulama düşüncesi Türk Mimarisi'nin hemen her döneminde egemen olmuş, bu iki unsur özellikle Anadolu Selçuklu dönemi yapılarında en çok vurgulanan bölümler halini almıştır⁵⁹⁸. Bu dönemde yapıyı gölgede bırakır hale gelen taçkapılar, yazı, bitkisel, geometrik ve hatta figüratif kompozisyonlarla yoğun bir süsleme programına tabi tutulmuşlardır. Anadolu Selçuklu dönemindeki gösterişli portaller Beylikler Devrinde yerini süsleme ve boyut açısından daha mütevazı taçkapılara bırakmıştır. Osmanlı Mimarisi'nin geleneksel olarak devralıp uyguladığı taçkapılar ise mevcut süsleme ve formların farklı yorumları şeklinde gelişmiş, gösterişli taçkapı uygulamalarının yanında basit formlu açıklıklar da tatbik edilmiştir.

Hasköy'de inşa edilen camilerden Eski Cami'nin kuzey cephe ortasında bir, Çarşı Camisi'nin ise kuzeydoğu ve kuzeybatıda iki giriş açıklığı bulunmaktadır. Her iki yapının girişi de dikdörtgen planlı basit açıklıklardan ibaret olup, iki kanatlı ahşap

⁵⁹⁸ Ş. Çakmak, (2001): *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300–1500)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 1

kapılarla kapatılmışlardır. Günümüzde mevcut olmayan Siyavuş Paşa Camisi'nin giriş cephesi ve açıklığı ile ilgili bilgilere ulaşılamamıştır. Sinan Paşa Camisi ve mevcut olmayan Haseki Sultan Camisi'nde, klasik Osmanlı portalleri tarzında, sade düzenlenmiş taçkapılarla karşılaşmaktayız.

Sinan Paşa Camisi'nin cepheden çok fazla taşıntılı olmayan dikdörtgen planlı taçkapısı, yuvarlak kemerli, söveli kapı açıklığı ve sivri bir kuşatma kemerinden ibarettir. Kuşatma kemerinin karnında bir yazı frizi, sivri kemerli alınlığında ise rumi ve palmetlerden oluşan bir süsleme kompozisyonu bulunmaktadır. Kapı sövelerinin üst kısımlarında kabartma ve oyma teknikleriyle oluşturulmuş zencirek, mukarnas, lotus ve palmet motifli kuşaklar yer almaktadır. Taçkapı, lotus ve palmetlerden oluşan bir tepelikle nihayetlenmektedir. Taçkapı kemer yüzeyleri ve alınlığında farklı renklerle boyamaların görüldüğü caminin iki kanatlı ahşap kapısı gayet yeni olup sanatsal bir değer taşımaktan uzaktır.

Haseki Sultan Camisi'nin dikdörtgen planlı taçkapısı, sade bir şekilde düzenlenmiş olup, üç yandan silmelerle kuşatıldığı anlaşılmaktadır. Yapı kitabesinin giriş açıklığı üstünde yer aldığı görülmektedir.

Pencere: İç mekânı aydınlatıp dış cepheyi hareketlendirme fonksiyonlarıyla öne çıkan pencereler, doğal ve kasti tahribatlara maruz kalan konumları dolayısıyla en çok onarım ve değişikliğe tabi tutulan yapı unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konumuz olan bütün camiler, cephelerine altlı ve üstlü olarak iki sıra halinde açılmış pencerelere sahiptir. Yalnız, Sinan Paşa Camisi'nin kuzey ve güney cepheleri, Çarşı Camisi'nin ise güney cephesi, üç sıra halinde düzenlenmiş pencerelerle hareketlendirilmiştir. Tüm camilerin pencereleri ahşap doğramalı çerçevelere sahip olup, alt sıra pencereleri diğerlerine göre daha büyük boyutlu olarak düzenlenmiştir.

Eski Cami pencerelerinin tamamı ve Çarşı Camisi'nin güney cephe üst sıradaki hariç diğer tüm pencereleri dikdörtgen planlı açıklıklar şeklindedir. Bunlardan Eski Cami'nin üst sıra pencereleri mazgal tipli olup, alt sıradakilerin tamamı dıştan tuğla ile kapatılmıştır.

Çarşı Camisi cephelerini hareketlendiren pencereler dikdörtgen planlı olup, sadece güney cephe üst sırada dairesel kesitli bir göz pencereye yer verilmiştir. Güney ve batı cephedeki alt sıra pencereleri dıştan söve ve lentoları dışarıya taşıntılı olup, lentoları üzerinde cephe yüzeyinden içerlek tutulmuş yuvarlak tahfif kemerlidir. Kuzey cephedekiler hariç içten iki kanatlı ahşap kapaklı olan alt sıra pencereleri kapalı dolaplar olarak da kullanılmaktadır. Caminin pencereleri ahşap doğrama çerçevesi olup, güney ve batı cephelerinde yer alanların tamamı demir korkulukludur.

Sinan Paşa Camisi'nin alt ve orta sıra pencereleri sivri kemerli olup, kuzey ve güney cephenin üst sırasına dairesel planlı birer göz pencere yerleştirilmiştir. Yapının alt sıra pencereleri duvar yüzeyinden içerlek tutulmuş sivri kuşatma kemerlerine sahiptir. Lento ve söveleri mermer malzemeyle yenilenmiş alt sıra pencereleri demir korkulukludur.

Yukarıda belirttiğimiz özellikler, mevcut olmayan bazı camilerde de görülmektedir. Haseki Sultan Camisi'nin kuzey, Siyavuş Paşa Camisi'nin ise doğu cephesinde iki sıra pencere düzenlemesine gidildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan Haseki Sultan Camisi pencereleri dikdörtgen planlı olup, alt sıradakiler, yüzeyleri iki renkli taşlarla oluşturulmuş sağır alınlıklı yuvarlak tahfif kemerlerine sahiptir. Siyavuş Paşa Camisi'nin pencere açıklıkları, yüzeyleri tuğla ile belirginleştirilmiş sivri kemer formundadır.

Saçak ve silmeler: Hasköy'de inşa edilen camilerden sadece Sinan Paşa Camisi ve mevcut olmayan Haseki Sultan Camisi'nde, cepheleri boydan boya kat ederek sınırlayan ve taş malzemeyle yapılmış silmeler kullanılmıştır. Bunların dışında, yapı geneline yayılmayan ancak, pencere, portal, kitabe, mihrap ve minberler üzerindeki bölümlerin çerçevesi maksatlı silme uygulamalarına gidilmiştir. Çarşı Camisi'nin güney ve batı cepheleri, Osmanlı mimarisinde sıkça uygulanan tuğla ile yapılmış kirpi saçakla nihayetlenmektedir.

Taşıyıcı elemanlar: Hasköy'de inşa edilen camilerde taşıyıcı elemanlar olarak, ayak, sütun, kemer ve ağırlık kulelerinin kullanıldığı görülmektedir. Taş malzemenin

inşa edilen bu unsurların yanında Eski Cami ile Çarşı Camisi'nin mahfilleri, ahşap direklerle taşınmaktadır.

Sinan Paşa Camisi'nin harim kubbesi, dışarıya çıkıntılı, kare planlı ayaklar, son cemaat yerinin sivri kemerleri ise, arkada beden duvarları ile bunlar içine gizlenmiş ayaklar, önde silindirik gövdeli üç sütun marifetiyle taşınmaktadır.

Haseki Sultan Camisi'nin son cemaat yeri ve yapının etrafını kuşatan revakın yuvarlak formdaki kemerleri silindirik gövdeli sütunlara binmektedir.

Sinan Paşa Camisi ile Siyavuş Paşa Camisi'nin kubbe ağırlıkları, beden duvarlarının dört köşesine yerleştirilmiş birer ağırlık kulesi ile dengelenmiştir.

Çarşı Camisi'nin güney ve batı cepheleri ile Haseki Sultan Camisi'nin kuzey cephesinde yer alan alt sıra pencereleri yuvarlak tahfif kemerlerine sahipken, Sinan Paşa Camisi ve Siyavuş Paşa Camisi'nin pencere açıklıkları sivri kemerlidir.

Örtü sistemi: Hasköy'de bulunan camilerde örtü sistemi olarak, çatı ve kubbe kullanılmıştır. Tonoz uygulaması ise, sonradan kiliseye dönüştürülen Sinan Paşa Camisi'nin üst örtüsündeki ilavelerde karşımıza çıkmaktadır.

Eski Cami, Çarşı Camisi harimleri ile Haseki Sultan Camisi'nin harim, son cemaat yeri ve revakı; dıştan kırma çatı, Sinan Paşa Camisi ve Siyavuş Paşa Camisi'nin harim ve son cemaat yeri ise kubbeye örtülüdür. Kırma çatılı yapılarda üst örtü kaplamasında kiremit, kubbe örtülü camilerde ise kurşun levhaların kullanıldığı görülmektedir.

Geçiş elemanları: Hasköy'de mevcut camilerden Sinan Paşa Camisi'nin harimini örten kubbeye geçişler tromp, son cemaat yeri kubbe geçişleri ise pandantiflerle sağlanmıştır. Harim içindeki tromp başlangıçları küp dilimli mukarnaslarla vurgulanmıştır.

Mihrap: Hasköy’de inşa edilen camilerden Haseki Sultan Camisi ve Siyavuş Paşa Camisi’nin iç mekân düzenlemesi ve mihrapla birlikte diğer unsurları hakkında hiçbir bilgi bulunamamıştır. Sinan Paşa Camisi’nin harimi ise tamamen bir Hıristiyan mabedinin iç düzenlemesine tabi tutulduğundan caminin mihrabı yıkılmıştır.

Eski Cami’nin güney cephesinde yer alan mihrabı, yarı dairesel planlı bir nişten ibaret olup, kavsarasına kadar ahşapla kaplanmıştır. Mihrap alınlığında yer alan ve değişik renklerde boyamalarla oluşturulan bitkisel dekorasyonlar, yapının inşa tarihiyle uyuşmayan geç dönem (XIX. yy.) özellikleri göstermektedir.

Çarşı Camisi’nin kible duvarı ortasında yer alan mihrap, zaman içerisinde bazı tahribat ve değişikliklere uğramakla birlikte şekli orijinalliğini büyük ölçüde muhafaza etmektedir. Yarım dairesel formda on dilimli bir niş açıklığına ve mukarnaslı bir kavsaraya sahip yapı, dışa taşkın olup taş malzemedен inşa edilmiştir. Mihrap nişinin her iki yanına, üst üste yerleştirilmiş sütunçeler yer almakta, bunların üzerinde, değişik renklerde boyamalarla belirginleştirilmiş bitkisel dekorasyonlarla süslü alınlık yükselmektedir. Mihrap alınlığının tepeliği iki uçtan ve ortadan yukarı kalkık formdadır.

Kible yönünü göstermekle tüm cemaatin bakış odağında yer alan mihraplar, cami içinde en göze çarpan yerlerdir. Bu özelliklerinden dolayı inşalarında kullanılacak malzeme de önem kazanmıştır. Erken Devir Osmanlı Mimarisi’nde, önemli yapıların mihrapları çinili olduğu halde, daha sonraki devirlerde bunlar yerini taş mihraplara bırakmışlardır⁵⁹⁹. Alçıtaşı, bazalt, kireçtaşı, çakmaktaşı, granit, kumtaşı, mermer vs. gibi taş türlerinden mermer, Osmanlı Mimarisi’nde mihrap yapım, kaplama ve süslemesinde en tercih edilen malzeme olmuştur.

Mihrabiye: Çarşı Camisi’nin kılıf içerisinde kalan kuzey cephesi ortasında bir, Sinan Paşa Camisi ve Haseki Sultan Camisi son cemaat yerinde ise ikişer mihrabiye bulunmaktadır.

⁵⁹⁹ Y. Demiriz, (1979): *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I Erken Devir (1300–1453)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 48.

Çarşı Camisi'nin dışa taşkın mihrabiyesi, dairesel planlı bir nişten ibaret olup, dışa taşkın, dikdörtgen kesitli bir bordür tarafından üç taraftan kuşatılmaktadır. Yukarıya doğru daralan, üçgen formlu alınlığı olan mihrabiye yeni olup, tamamen sıvalı bu unsurun günümüzde fonksiyonu bulunmamaktadır.

Sinan Paşa Camisi'nin mihrabiyeleri, son cemaat yeri mahallinin doğu duvarı içerisine yerleştirilmiş, üç dilimli nişlerden oluşmaktadır. Sivri kemer formlu mihrabiyeler, taş malzemededen yapılmış olup, dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmışlardır. Her mihrabiyenin alınlık köşelerinde birbirinden farklı bitkisel ve geometrik motiflerden oluşan rozetler bulunmaktadır.

Minber: Eski Cami'nin ahşap minberi yakın tarihte yenilenmiş olup orijinal değildir.

Çarşı Camisi'nin yüksek bir kaide üzerine oturan taş minberi, yapıyla aynı devirdendir. Şerefe altı dilimli bir kemerle geçit şeklinde düzenlenmiş olan Çarşı Camisi minberinin doğu ve batı cephelerinde yuvarlak kemerlerden oluşan dört açıklıklı pabuçluk bulunmaktadır. Aynalıkları rozetlerle süslenmiş minberin kapısı dilimli kemer formunda olup, alınlık kısmına Kur'an'dan alınmış bir ayet yerleştirilmiştir.

Hız. Muhammed'in Medine'deki Mescitte cemaate hitap etmek için üzerine çıktığı birkaç kademeyi temsilen, cami harimlerinin hepsinde mihrabın sağ tarafına merdivenli yükselti şeklinde minberlerin yapılmaya başlandığı bilinmektedir⁶⁰⁰. Çoğunlukla ahşaptan olan minberlerin, taş, özellikle de mermerden yapılanları da bulunmaktadır.

Mahfil: Eski Cami ve Çarşı Camisi hariminin kuzeyini işgal eden mahfiller, ahşap olup, yine ahşap direkler tarafından taşınmaktadır. Ahşap merdivenlerle çıkılan mahfiller orijinal olmayıp, onarımlarla yenilenmişlerdir.

Nişler: Hasköy'de günümüzde mevcut camilerin hepsinde, değişik cephelerde farklı form ve sayıda nişler bulunmaktadır. Bunlardan Çarşı Camisi vaaz kürsüsünün

⁶⁰⁰ Arseven, 1955-59: 227.

harim doğu cephesinde yer alan nişi, yarım dairesel formlu ve yuvarlak kemerliyken, diğer yapılardakiler dikdörtgen kesitlidir. Eski Cami'nin güney cephesinde, mihrabın iki yanında yer alan nişler alt sıra pencereleri ile aynı seviyede ve büyüklükte olup ahşap kaplamalıdır. Sinan Paşa Camisi giriş cephesi harim kısmında, zemin seviyesinde açılmış olan niş, duvarlarla aynı dokudadır. Eski Cami ve Sinan Paşa Camisi vaaz kürsüsü nişi dekoratif unsurlarla bezenerek süsleme programının bir parçası olarak düzenlenmiştir.

Vaaz kürsüsü: Çarşı Camisi harimi doğu cephesi ortalarında yer alan vaaz kürsüsü, yapı duvarına açılan dairesel planlı sağır bir nişin alt kısmının balkon şeklinde dışa taşırılmasından ibarettir. Aşağıya doğru dilimli bir şekilde daralan balkon kısmı, tamamen sıvalı olup demir korkulukludur. Yapının yuvarlak planı niş yüzeyi üzerinde yağlı boya ile uygulanmış geç döneme ait bir duvar resmi bulunmaktadır. Günümüzde kullanılmayan vaaz kürsüsünün hemen altında kalan harim zemini ahşap korkuluklarla çevrelenerek vurgulanmıştır.

Mükebbire: Çarşı Camisi'nin kuzey cephe üst sıra pencereleri seviyesindeki mükebbire, dairesel planlı bir balkon şeklinde dışarıya taşırılmıştır. Aşağıya doğru kademeli bir şekilde daralan balkon bölümü sıvalı ve demir korkulukludur. Günümüzdeki haliyle orijinal olmayan bu mimari unsura giriş, üst kat kadınlar mahfilinin kuzey cephesinde dikdörtgen planlı giriş açıklığına yerleştirilmiş iki kanatlı ahşap bir kapıyla sağlanmaktadır.

Minare: Hasköy'de inşa edilen tüm camilerin birer minaresi olduğu ve -Sinan Paşa Camisi hariç- yapıların kuzeybatı kenarlarına bitişik buldukları anlaşılmaktadır. Form ve yapı elemanları açısından aynı özellikleri gösteren minareler, kareye yakın prizmal kaideli olup, yukarıya doğru daralan prizmatik üçgen pabuçlu, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Eski Cami, Çarşı Camisi, Sinan Paşa Camisi ve Haseki Sultan Camisi minarelerinin tamamen kesme taş bloklardan inşa edildiği görülürken, 1926 depreminde gövdesi yıkılmış olan. Siyavuş Paşa Camisi minaresinin pabuç kısmına kadar kesme taş bloklardan inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Eski Cami minaresi orijinal görünürken, Çarşı Camisi'ninki pabuç kısmına kadar yıkılarak 1990' da yeniden inşa edilmiştir. Her iki caminin minareleri de sade olup dıştan tamamen sıvalıdır. Şerefe altında kalın bir silmeden oluşan bilezikleri bulunan minarelerin şerefe altları dörder sıra mukarnasla dolgulanmıştır. Sivri külahla örtülü ve alemli olan minarelere giriş, Eski Cami'de harim dışından, Çarşı Camisi'nde ise harim içinden, üst mahfilin batı duvarından sağlanmaktadır.

Sinan Paşa Camisi'nin kiliseye dönüştürülmesinin ardından yıktırılan minaresindeki taşlar yapının doğu cephesine ilave edilen bema ve apsisin yapımında kullanılmıştır. Yapıya ait gravürlerden minare gövdesinin spiral şeritlerle süslü olduğu anlaşılmaktadır.

Haseki Sultan Camisi'nin oldukça uzun olduğu anlaşılan minaresinde, şerefeye geçişler mukarnasla değil yivlerle belirginleştirilmiş, şerefesine altı kollu yıldızlar işlenmiştir. Minareye geçişlerin, son cemaat yeri güney cephesinde bulunan yuvarlak kemerli açıklıktan sağlandığı düşünülmektedir. Siyavuş Paşa Camisi minaresinin süslemeleri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

d. Malzeme ve Teknik:

Hasköy camilerinin inşasında, yapı malzemesi olarak düzgün kesme ve kaba yonu taş malzemenin yanı sıra tuğla, ahşap ve mermer kullanılmıştır. Tüm camilerin minareleri kesme taştan inşa edildiği halde duvar örgüsünde farklı malzemeler kullanılmıştır.

Cepheleri içten ve dıştan tamamen sıvalı olan Eski Cami'nin inşasında kaba yonu taş malzemenin kullanıldığı yer yer dökülen sıvalardan anlaşılırken, Çarşı Camisi ve Sinan Paşa Camisi, tamamen düzgün kesme taş bloklardan inşa edilmişlerdir. Çarşı Camisi'nin mihrap ve minberiyle tüm pencerelerinin lento ve söveleri taştan yapılmıştır. Sinan Paşa Camisi'nin son cemaat yeri, kemer, ayak ve sütunları, üst sıra pencerelerinin lento ve sövelerinde kesme taş, taçkapı ile alt sıra pencerelerinin lento ve sövelerinde ise mermer kullanılmıştır. Tuğla malzeme kullanımının tercih edilmediği Hasköy'deki

mevcut camilerden sadece Çarşı Camisi'nin güney ve batı cepheleri tuğladan kirpi saçakla neticelenmektedir.

Günümüzde mevcut olmayan Haseki Sultan Camisi'nin beden duvarları ve minaresi, düzgün kesme taş bloklardan inşa edilmiştir. Yapının son cemaat yeri iç revakları kemerlerinde alternatif olarak yerleştirilen iki renkli taş uygulamasına gidildiği görülmektedir.

Kesme taştan inşa edilen camilerin yanı sıra, Siyavuş Paşa Camisi'nin duvar örgüsünde tuğla ve taş malzemenin bir arada, almaşık duvar tekniğinde uygulandığı görülmektedir. Osmanlı Mimarisi'nin Erken Devir yapılarının Bizans Mimarisi'nden en fazla etkilendiği ve doğrudan aktararak özümsemiği yapı elemanları, taş ve tuğla almaşığı duvar örgüsüdür⁶⁰¹. Özellikle Bursa yapılarında, bu tekniğin değişik uygulamalarının kullanıldığı görülmektedir.

Hasköy'de inşa edilen camilerde orijinal ahşap malzeme kullanımına rastlanmamakta, tüm yapıların pencere kapak ve çerçeveleriyle kapıları, Eski Cami ve Çarşı Camisi'nin mahfil ve tavan göbekleri ahşap malzemedan yapılmıştır. Tavanı içten tamamen, harim duvarları ise belirli bir seviyeye kadar ahşapla kaplanan Eski Cami'nin minberi de ahşaptandır.

e. Süsleme:

Hasköy'de inşa edilen ve sağlam olarak günümüze ulaşan camiler, zengin ve orijinal süslemelere sahip olmamakla birlikte; başta taş malzeme olmak üzere, tuğla, ahşap ve mermer üzerine geometrik ve bitkisel motiflerin yanında, sıvalı duvar yüzeyine yazı, kalem işi ve boyamalarla oluşturulmuş süsleme kompozisyonlarına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Camilerdeki süslemelere yoğun olarak; iç ve dış duvar yüzeylerinde, mihraplarda, mihrabiyelerde, minberlerde, taçkapı ile pencere kemer ve alınlıklarında, minarelerde ve son cemaat yerini taşıyan sütunların başlık ve

⁶⁰¹ A. Ersen, (1986): *Erken Osmanlı Mimarisinde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 44.

kaidelerinde rastlanmaktadır. Hasköy'deki camilerin süslemeleri, malzemeye dayalı bir sınıflandırmaya tabi tutularak incelenmiştir.

Taş süsleme: Taş malzemenin Türk Sanatında geniş ölçekli olarak kullanımı Anadolu'da başlamaktadır⁶⁰². Bölgede zengin ve farklı kaya oluşumlarının bulunması ve önceki uygarlık eserlerinin ayakta olmasıyla perçinlenen taş malzeme kullanımı, Osmanlı Mimarisi'nin karakteristik özelliği halini almıştır⁶⁰³. Hasköy'de inşa edilen camilerde taş süsleme; silme, rozet, mukarnas, sütunce ve taş malzeme üzerine işlenmiş geometrik ve bitkisel kompozisyonlar, yazı ve boyama şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Silme: Sinan Paşa Camisi'nin cepheleri profilli taş silmelerle nihayetlenmekte, yapının mihrabiye, pencere alt sıra pencere kemerleri ve taç kapısında, Çarşı Camisi'nin ise minberinde dekoratif unsur çerçeveleri olarak kaval ve oyma silmeler kullanılmıştır.

Rozet: Hasköy'de inşa edilen camilerde kullanılan rozetler, oyma ve kabartma teknikleriyle meydana getirilen bitkisel ve geometrik motiflerle oluşturulmuştur. Eski Cami mihrabında; üzerleri yaldızlı boyayla belirginleştirilmiş, basit çiçek motiflerinden ibaret beş, Çarşı Camisi'nde ise sade bırakılmış iki rozet bulunmaktadır. Sinan Paşa Camisi'nin yuvarlak formlu giriş açıklığı kemeri üzerinde, kaybolmuş bir rozetin izleri halen görülebildiği halde, mihrabiyelerin köşeliklerine yerleştirilen ikişer rozet orijinalliklerini korumaktadır. Bunlardan, giriş cephesinin güney kanadında yer alanlar, birbirinin aynı olup, gülbezeklerden oluşmaktadır. Kuzey kanat mihrabiyesinde yer alan rozetler birbirinden farklı olup biri Mühr-ü Süleyman motifi etrafında gelişirken, diğlerinin merkezinde altı yapraklı bir çiçek motifi yer almaktadır. Sinan Paşa Camisi'nin giriş cephesi alt sıra pencere kemer alınlıklarında çiçek motifli birer rozet bulunmaktadır.

Mukarnas: Yakut Türkçesinde çıkıntı anlamındaki karnas sözcüğünden türeyerek mukarnas halini alan bu mimari oluşumların menşeinin Ön Asya Türk Mimarisi olduğu, Türklerden Araplara geçtiği düşünülmektedir⁶⁰⁴. Bir bölümden, dışarıya daha taşkın ikinci bir bölüme geçişi sağlayan mukarnaslar, dekoratif kaygıların

⁶⁰² Demiriz, 1979: 11.

⁶⁰³ Demiriz, 1979: 11.

⁶⁰⁴ Arseven, 1955-59: 682-683.

dışında bindirmelik vazifesi de gören mimari elemanlardır. Türk Mimarisi'nde mukarnaslar, taşkın üst kısımları bir geçiş unsuru olarak alta bağlamak ve dekoratif bir kaygıyla hafif göstermek maksatlı; tromp ve pendentif gibi kubbe geçiş öğelerinde, kemer başlangıçlarında, minare şerefelerinin alt kısımlarında, portallerde, mihraplarda, sütun başlıklarında, saçak, kapı ve pencere kenarlarında uygulanmışlardır. Anadolu Selçuklu Mimarisi'nde özellikle portallerde vurgulu bir şekilde kullanılan mukarnaslar Beylikler ve Osmanlı Devrinde de yapıların değişik bölümlerinde uygulanmaya devam edilmiştir. Osmanlı Mimarisi'nde kullanılan mukarnasların boyut ve işleniş açısından seleflerine nispetle daha sade olduğu görülmektedir⁶⁰⁵.

Taş malzemeyle en fazla yapılan süsleme olan mukarnaslar, Eski Cami ve Çarşı Camisi minarelerinin şerefe altlarında, Çarşı Camisi'nin mihrabında, Sinan Paşa Camisi'nin kubbe geçişlerinde ve son cemaat yerini taşıyan sütunların kaidelerinde, taçkapı giriş aralığı sövelerinde kullanılmıştır.

Sütunce: Çarşı Camisi mihrabının iki yanında, silindirik formlu sütunlar üzerine yerleştirilmiş, kare prizmal gövdeli birer sütunce yer almaktadır.

Geometrik süsleme: Eski Cami'nin mihrabında kabartma olarak işlenmiş yıldız ve hilal motifleri görülürken, Çarşı Camisi'nin mihrap ve minberinde dairesel formlu geometrik süslemelere rastlanmaktadır. Sinan Paşa Camisi'nin son cemaat yeri sütun başlıklarında oyma ve kabartma teknikleriyle oluşturulmuş üçgenler bulunmaktadır. Mevcut olmayan Haseki Sultan Camisi'nin şerefe korkuluklarında altı kollu yıldızların oyma tekniğinde uygulandığı anlaşılmaktadır.

Bitkisel süsleme: Eski Cami'nin mihrap alınlığında, basit çiçek ve yaprak motiflerinden meydana gelen bir süsleme kompozisyonuna gidilmiştir. Yapraklardan oluşan bordürler ile çerçevelenen mihrap alınlığının üst kısmında yer alan vazo ve bundan çıkan dal ve yapraklarla dekorasyon tamamlanmıştır. Çarşı Camisi minberinin, geçit şeklinde düzenlenmiş şerefe altı kısmı kemer iç yüzeylerinde taş üzerine kabartma ve oyma teknikleriyle oluşturulmuş birer rumi motifi yer almaktadır. Sinan Paşa

⁶⁰⁵ Arseven, 1955-59: 683.

Camisi'nin son cemaat yeri kuzey kanadında yer alan mihrabiye'nin alınlığında bir lale motifi işlenmiştir.

Kalem işi tekniğiyle meydana getirilmiş bitkisel kompozisyon uygulamalarına sadece Sinan Paşa Camisi'nin iç ve dış cephelerinde rastlanmaktadır. Yapının harim kısmı kuzey duvarında kalem işi tekniği ile yapılmış ve kırmızı konturlarla belirginleştirilmiş, büyük boyutlu palmet motiflerine rastlanmaktadır. Yapının dış cephesinde, taçkapının sivri kemerli alınlığında ve giriş açıklığı kemeri köşeliklerinde kalem işi tekniğiyle yapılmış, iç içe geçmiş bitkisel motiflerden oluşan bir kompozisyon bulunmaktadır.

Yazı: Sinan Paşa Camisi'nde, son cemaat yerinin bulunduğu batı cephesi üzerinde mavi ve kırmızı harflerle yazılmış bazı yazıların izleri bulunmaktadır. Okunamayan ve büyük ölçüde tahrip olan bu yazılardan birbirine bakan iki و (vav)'dan oluşan musannanın izleri günümüzde halâ fark edilebilmektedir. Eski Cami ve Çarşı Camisi'nin harim duvarları yüzeylerinde yağlı boya ile yazılmış çeşitli ayet, hadis ve dualar bulunmaktadır. Orijinallikleri tartışmalı olan bu yazı kuşakları her iki yapıda da değişik boyutlarda dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmış, yeşil zemin üzerine sarıya çalan beyaz renkli harflerle yazılmıştır. Periyodik bakımları sırasından üstlerinden geçilerek yenilenen yazılar bu halleriyle yazı karakteri özgünlüklerini dahi yitirmişlerdir. Ayrıca, Çarşı Camisi'nin güney dış cephesinde alt alta yerleştirilen inşa ve tamir kitabeleri taş malzeme üzerine yazılmıştır.

Boyama: Çarşı Camisi vaaz kürsüsünün dairesel planlı nişine işlenmiş kompozisyon, Hasköy'deki camilerden günümüze ulaşabilmiş yegâne orijinal yağlı boya dekorasyonudur. Yer yer silinmiş vaziyetteki bu duvar resminde, tamamen sarıya boyanmış niş zemini üzerine, iki yandan yükselen sütunların oluşturduğu dilimli bir kemer ve bunların arasından iki yana kıvrılan perde motifleri görülmektedir. Resimde artık mevcut olmayan kısımlar bir doğa manzarasına ait unsurlar olmalıdır. Ayrıca, Sinan Paşa Camisi'nin batı cephesinde yer alan alt ve üst sıra pencereleriyle taçkapı kuşatma kemer yüzeylerini oluşturan taşların farklı renklerde boyanarak belirginleştirildiği mevcut izlerden anlaşılmaktadır.

Tuğla süsleme: Hasköy'deki camilerde fazla rastlanmayan tuğla süsleme sadece Çarşı Camisi'nin güney ve batı cephelerindeki kirpi saçaklarda karşımıza çıkmakla birlikte, günümüzde mevcut olmayan Siyavuş Paşa Camisi'nin duvar örgüsünde, taş malzeme ile birlikte almaşık duvar tekniğinde uygulandığı görülmektedir.

Mermer süsleme: Mermer malzeme üzerine süsleme unsurlarına sadece Sinan Paşa Camisi'nde rastlanmaktadır. Yapının mermer taç kapısı ortasında yer alan giriş açıklığı söveleri nihayetinde, zencerek, mukarnas, bitkisel ve geometrik motif sıralarından oluşan bir friz yer almakta, taç kapının tepeliği palmet motifleriyle tamamlanmaktadır. Ayrıca yapının harim kısmı batı cephesi penceresinin mermer sövelerine kazınmış küçük boyutlu lale ve sümbül motifleri bulunmaktadır. Ayrıca, Eski Cami'nin inşa ve Çarşı Cami'sinin tamir kitabeleri mermer levhalar üzerine yazılmış olup süsleme kaygısından uzak, yapıların inşa ve tamirat tarihlerinin yer aldığı unsurlardır.

Ahşap süsleme: Hasköy'de mevcut camilerin hiçbirinde orijinal ahşap süsleme bulunmamakla birlikte, Eski Cami ve Çarşı Camisi'nin tavan göbekleri ahşap malzemedен yapılmıştır. Bunlardan Eski Cami'nin tavan göbeği kare planlı olup, ortada çarkıfelek motifli yuvarlak bir madalyondan doğan ışın demetlerinin sekizgen bir çerçeveye alınmasından ve sekizgeni dört yandan kuşatan baklava dilimi motifli bir çerçeveden oluşurken, Çarşı Camisi'nin altıgen formlu tavan göbeği sade olup, baklava dilimleriyle süslenmiştir.

B. TÜRBELER

Kaynak ve yayınlardan tespit edebildiğimiz kadarıyla, Osmanlı Devrinde Hasköy bölgesinde inşa edilen türbelerin sayısı 14'tür. Bu yapılardan beşi günümüze sağlam halde gelmeyi başarmıştır.

Hasköy bölgesinde inşa edilen türbelerin, ilk yapıldıklarında değişik fonksiyonlu yapılardan meydana gelen tekke veya zaviyelerin birer parçası oldukları ancak, zamanla bu komplekslerin ortadan kalkmasıyla tekil birer yapı hüviyeti kazandıkları anlaşılmaktadır. Eserlerin yöre halkı tarafından türbe olarak değil de "tekke" olarak

adlandırılmasının sebebinin, tekkelerin baskın mimari ve fonksiyonel durumundan kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Hasköy’de günümüzde mevcut beş türbeden, Hızır Baba Türbesi hariç diğer dördü ziyaretgâh olarak kullanılmaya devam etmektedir. Otman Baba Türbesi, Hızır Baba Türbesi ve Ali Baba Türbesi, mimari olarak inşa edildikleri dönem özelliklerini yansıtmakta, Hasan Hüseyin Türbesi ve Demirhanlı Ali Baba Türbesi ise XX. yüzyılda, modern teknik ve malzemeyle inşa edilmiş yeni türbeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bulgaristan’da inşa edilen türbe yapılarının Alevi-Bektaşî ve Sünnî olarak gruplandırma eğilimi görülmektedir. Ancak yapıların bazı özel durumlarını açıklayabilecek bu durum gruplamadan çok bir ayırım ihtiva ettiğinden ve hangi felsefi ya da inançsal kaynaktan feyiz aldığı yapıların Osmanlı eseri olma özelliğini değiştirmediklerinden, çalışmamızda böyle bir ayırma gidilmemiş, fakat çoğunlukla tekke yapılaşması içerisinde ortaya çıkan türbelerin hangi tarikat ya da düşünceyle bağlantılı görüldüğü tespit edilebildiği kadarıyla belirtilmiştir.

a. Plan

Hasköy bölgesinde inşa edildiği halde, günümüzde mevcut olmayıp mimari özellikleri hakkında hiçbir kaynak ve yayına ulaşamadığımız Mustafa Baba Türbesi, Kara Ali Baba Türbesi, Malkoçoğlu Türbesi, Harmanlı’da Hasan Paşazade Türbesi, Cısr-i Mustafa Paşa’da Geyikli Türbe, Cafer Baba Türbesi, Kara Baba Türbesi, Ak Baba Türbesi ve Donan Baba Türbesi, bu bölümde ele alınmamış, değerlendirme sadece günümüzde mevcut beş yapı üzerinden yapılmıştır.

Gövdelerinin dış formunu içte de yansıtan beş türbeyi, tipolojik açıdan iki ana gruba ayırabiliriz.

1. *Yedigen Prizmal Gövdeliler*

Sağlam olarak günümüze gelebilen Otman Baba Türbesi (M.1506–1507), Ali Baba Türbesi (XVI. yy.), Demirhanlı Ali Baba Türbesi (XX. yy.)⁶⁰⁶ ve Hasan Hüseyin Türbesi (XX. yy.)⁶⁰⁷ yedigen prizmal gövdeli yapılar grubuna girmektedir.

Yedigen şemalı türbe planının tespit edilebilen en erken tarihli örneği olan Otman Baba Türbesi ve daha geç tarihli Ali Baba Türbesi esas kısım ve giriş bölümünden oluşan planlarıyla, yedigen planlı tek bir mekândan oluşan diğer iki türbeden ayrıldıkları gibi kendi aralarında da belirgin farklılıklar göstermektedir.

Otman Baba Türbesi kubbe örtülü bir esas kısım ve bunun doğu cephesine yerleştirilen, önde ve ortada sütunlar, arkada ise beden duvarlarına oturan, baldaken tarzında ve kubbe örtülü bir giriş bölümüne sahiptir. Ali Baba Türbesi'nin esas kısmının üzeri ise içten kubbe, dıştan külah görünümlü yedi yöne eğimli çatıyla örtülü olduğu halde, yapının doğu cephesinde yer alan kapalı kare kübik formlu giriş bölümünün üzeri dıştan üç yöne eğimli çatı, içten düz tavanla kapatılmıştır.

Anadolu Türk Mimarisi'nde uygulanmayan yedigen plan şeması, Balkanlarda geç tarihli birkaç örnek dışında⁶⁰⁸, sadece Bulgaristan'daki türbelerde görülmektedir. Bu plan şemasının özellikle Bulgaristan toprakları üzerinde uygulanmış olması, yerel bir özellik ve etkiyle açıklanmak istense de bu etkinin niteliği tespit edilebilmiş değildir⁶⁰⁹.

⁶⁰⁶ Yapı mevcut haliyle tamamen yeni olup, bundan önce ahşap konstrüksiyonlu olduğundan bir yangın sonrası tamamen yanmış ve modern malzeme ile yeniden inşa edilmiştir.

⁶⁰⁷ Daha önce ahşap olduğu bilinen yapı, bir yangın sonrasında hasar gördüğünden mevcut haliyle yeniden inşa edilmiştir.

⁶⁰⁸ XIX. yüzyılda Yunanistan'da inşa edilen türbelerin arasında yedigen planlı yapıların da bulunduğu, Katerini'deki Bektaşi karakterli Abdullah Baba Tekkesi'nde bulunan türbenin yedigen planlı olduğunu Norris'ten öğrenmekteyiz. Bkz. H.T. Norris, (1998): *Aspekti na Cyfizma na Rifaiya v Bılgariya i Makedoniya v Svetlinata na Prouçvaneto*, Publikuvano ot Kenın Gardnır, Priyatel na İgnats Goldtsier i Lui Masimon, *Müslümankata Kultura po Bilgarskite Zemi*, Sıdbata na Müslümanските Obştnosti na Balkanite, IMIR, Sofya, T. 2, s. 344.

⁶⁰⁹ Bulgaristan'da inşa edilen tekke ve türbelerin daha önce bölgede mevcut Hıristiyan mabetlerinin üzerine inşa edildikleri görüşü yaygın olmakla birlikte, bu görüşü ispatlayacak hiçbir arkeolojik veri bulunmamaktadır. Bkz. Mikov, 2005: 125–126. Bununla birlikte özellikle yedigen plan şemasının Hıristiyan mimarisinde ortaya çıkması için geçerli bir sembolik neden bilinmemektedir. X. yüzyılda Bulgaristan'da ortaya çıkan Bogomillik ile Bektaşiliğin organizasyon şeması bakımından benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Her iki akım da dyado/dedets yani dede tarafından organize edilen cemaatlerden oluşmaktadır. Bogomillğin sapkın mezhep olarak ilan edilmesinin ardından, bu inanç mensuplarının Avrupa ve Anadolu içlerine kadar dağıldıkları bilinmektedir. İki düşünce sistemi

Bulgaristan'daki Osmanlı türbelerinde ortaya çıkan bu ünik durumun özünde, Hurufî düşüncenin Alevi-Bektaşî felsefesinin yayılım merkezleri olan Tekke ve Zaviyelere mimari yansıması olarak değerlendirilmektedir⁶¹⁰. Özellikle Heterodoks İslam mezar yapılarında uygulanan bu plan sisteminin “Yedi İmamlar” kültürünün mimariye sembolik bir yansıma ve uyarlaması olabileceği düşünülmektedir⁶¹¹. Bunun yanı sıra, Balkanlara ilk geçen kolonizatör Türk Dervişlerinden biri olarak kabul edilen Sarı Saltuk'a dair bir inanışın da yedigen plan şemasının ortaya çıkışında etkili olabileceğini düşünmekteyiz. Efsaneye göre Sarı Saltuk, ölmeden önce yedi tabut hazırlatarak içlerine kendi ağırlığınca kum doldurulmasını istemiş ve ölümünden sonra bu tabutlar gezmiş olduğu diyarlara götürülmüştür⁶¹². Görüldüğü gibi Sarı Saltuk'un bedeni ve ölümüyle yedi sayısı arasında bir bağlantı kurulmuş, sembolik açıdan düşünüldüğünde de her köşesi ayrı bir yerde olan yedigen şema uygulanmıştır. Otman Baba⁶¹³ gibi önemli bazı dini önderlerin mezarlarının yer aldığı türbelerin yedigen

mensuplarının Anadolu ve Balkanlarda karşılaşp birbirlerini etkilemiş olmaları mümkün görünmektedir. Ancak, kilise, vaftiz gibi ritüellerle birlikte haç ve ikonalar gibi sembolik unsurlara da karşı çıktıkları bilinen Bogomillerin, kendilerine mahsus bir sembolizm yaratmış olacakları pek mümkün görünmediği gibi, Bogomillîğin resmi din olarak kabul edildiği Bosna'da yedigen planlı yapılaşmaya rastlanmaması Hıristiyanlıkla birlikte “Alternatif Hıristiyan” unsurların da Bulgaristan'daki ünik formulu türbe yapılarının ortaya çıkmasında devre dışı kaldığının göstergesidir.

⁶¹⁰ Otman Baba Türbesi başta olmak üzere, mimari plan dışında da yedi sayısının özellikle vurgulandığı görülmektedir. Otman Baba'nın mezar taşı başlığının yedi dilimli olması, başlığın sarık kısmında yine yedi dilimli gül motifinin bulunması, türbe taçkapısı kemerinde yedi bölümlü gül ve çevre duvarı üzerinde yer alan yedi kollu yıldız kabartması, yedi sayısının her fırsatta vurgulanmak istenmesiyle açıklanmaktadır.

⁶¹¹ Alevi-Bektaşî inancında önem sırasına göre Üçler, Yediler, Kırklar diye adlandırılan kutsal kişilerin bulunması, farz sayısının yedi kabul edilmesi ve hemen her tasavvufî düşüncede olduğu gibi yer ve göğün yedişer kat olarak tasavvur edilmesi yedi rakamının uyandırdığı çağrışımlar olmakla beraber, hangisinin mimariyi etkileyerek ünik formlar yaratmak hususunda daha etkili olduğu bilinmemektedir.

⁶¹² Anadolu ve Balkanların değişik yerlerinde çok sayıda bulunan Sarı Saltuk Türbeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M.Z. İbrahimgil, (2001): “Balkanlarda Sarı Saltuk Türbeleri”, *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisini Uluslar Arası Sempozyumu (17-19 Mayıs 2000, Şumnu) Bildiriler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, C 1, s. 375-390; B. Aleksiev, (2001): “Za Teketata, Posveteni na Saru Saltuk Dede”, *Balkanlarda Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisini Uluslar Arası Sempozyumu (17-19 Mayıs 2000, Şumnu) Bildiriler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, C. 1, s. 37-43.

⁶¹³ Otman Baba başta olmak üzere, Balkanlarda faaliyet gösteren ve Alevî düşünceye mensup önderlerin çoğu Sarı Saltuk'la aralarında maddî ya da manevî bir bağ kurdukları anlaşılmaktadır. Nitekim Velâyetnamesi'nde anlatıldığına göre; bir gün ortadan kaybolan Otman Baba, Sarı Saltuk'un türbesi bulunan Babaeski'de ortaya çıkar ve türbede bizzat Sarı Saltuk tarafından yakılan ve hiç sönmeyen ateşi bakışlarıyla söndürür. Bu hadiseye şaşırarak bakanlara ise “ bu ateşi yakan Sarı Saltuk ve server-i cihan benim” der. Bkz. Kılıç v.d., 2007: 23. Velayetnamenin başka bir yerinde ise, Otman Baba'ya karşı takındığı tavır dolayısıyla Sarı Saltuk Fatih Sultan Mehmed'i cezalandırmış ve Karaboğdan'da yapılan savaşta 57000 askeriyile düşman tarafına geçerek Osmanlıların savaşı kaybetmelerine neden olmuştur. Bkz. Kılıç v.d., 2007: 227-228.

olması, burada yatan kişi ile Sarı Saltuk arasındaki bağı vurgulamak maksatlı olabileceğini düşündürmektedir⁶¹⁴.

Bulgaristan’da bulunan ve Alevi–Bektaşî bağlantılı oldukları bilinen Yeni Zağra Kıdemli Baba Türbesi (XVI. yy. ortaları)⁶¹⁵, Balçık Akyazılı Baba Türbesi (XVI. yy.ın ikinci çeyreği)⁶¹⁶ ve Razgrad (Hezargrad) Demir Baba Türbesi (XVI. yy.)⁶¹⁷ yedigen plan şeması göstermektedir⁶¹⁸.

2. *Sekizgen Prizmal Gövdeli*

Hasköy Bölgesindeki Hızır Baba Türbesi (M.1540–1541) sekizgen prizmal gövdeli, kubbe örtülü bir yapı olup, doğu cephesinde baldaken tarzında bir giriş bölümü bulunmaktadır. Daha alçak tutulan giriş bölümü kubbesi önde iki sütun arkada beden duvarları üzerinde yükselmektedir.

Anadolu’da sekizgen prizmal gövdeli türbelerin XII. ve XIII. yüzyılda yoğun olarak inşa edildiği ve bu plan şemasında türbelerin yapımına Osmanlı Devrinde de devam edildiği bilinmektedir. Bursa, Şehzade Ahmed Türbesi (M.1429)⁶¹⁹, Şehzade Mahmud Türbesi (M.1505–1506)⁶²⁰, İstanbul Davut Paşa Türbesi (M.1485)⁶²¹, Yavuz Sultan Selim Türbesi (M. 1523)⁶²², Gelibolu Bican Efendi Türbesi (M.1449)⁶²³ ve Sinan

⁶¹⁴ Alevi-Bektaşî düşüncede yedi sayısının kutsallığını “Yedi İmamlar” kültünden aldığı anlaşılmaktadır. Alevi-Bektaşî düşüncesine mensup olduğu düşünülen Sarı Saltuk’un ölmeden önce, vücudunu yedi parçaya ayırırçasına yedi tabut istemesi de yine Yedi İmamlar kültüyle bağlantılı olmalıdır. Dolayısıyla Sarı Saltuk’un bu sayıya gösterdiği önem ve değere istinaden, kendini ona yakın hatta bizzat kendisi hissedenlerin bunu bir gelenek haline dönüştürmeleri olası görülmektedir. Nitekim Sarı Saltuk’a ait olduğuna inanılan türbelerden hiç biri yedigen değildir. Buna karşın Otman Baba’nın türbesi yedigen olduğu gibi kendisinin de yedi dilimli taç taktığı, onun halifesi olan Ali Baba Tekkesindeki dervişlerin de buna istinaden yedi dilimli başlıklar taktıkları kaynaklardan anlaşılmaktadır.

⁶¹⁵ Mikov, 2005: 49,52.

⁶¹⁶ Mikov, 2005: 61.

⁶¹⁷ Mikov, 2005: 69.; Turan ve İbrahimgil, 2004: 187.

⁶¹⁸ Osmanlı Devrinde inşa edilen bu türbelerin dışında, Bulgaristan’ın değişik bölgelerinde yeni yapılan irili ufaklı çok sayıda yedigen planlı türbe bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mikov, 2005.

⁶¹⁹ O. Aslanapa, (1993): “Osmanlı Devri Mimari Sanatı”, *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, s. 218.

⁶²⁰ Aslanapa, 1993: 218.

⁶²¹ Aslanapa, 1993: 219.

⁶²² Aslanapa, 1993: 219.

⁶²³ Ayverdi, 1972: 493–494, Res. 855–856.

Paşa Türbesi (M.1503–1504)⁶²⁴, Osmanlı Devrinde inşa edilen sekizgen planlı ve girişi revaklı türbelerden olmakla birlikte, Hızır Baba Türbesi'nin özellikle Gelibolu Bican Efendi Türbesi ve Sinan Paşa Türbesi ile büyük benzerlikler göstermektedir.

b. Cephe Düzeni

Hasköy'de inşa edilen türbelerde sade fakat birbirinden farklı cephe düzenlemelerine gidilmiştir. Yapı cephelerinin dönem dönem değiştirildiği ve yeni düzenlemelere gidildiği görülmektedir.

Yedigen planlı yapılardan Otman Baba Türbesi'nin doğu cephesinde yer alan giriş bölümünün duvarla kapatıldığı, bunun da önüne sundurmalı bir başka bölümün eklendiği anlaşılmaktadır. Yapının güneydoğu cephesindeki hariç tüm alt sıra pencerelerinin tamamen kapatıldığı, bunlardan güneybatıdakinin ise ritüel bir ocağa dönüştürüldüğü bilinmektedir.

Günümüzdeki haliyle, Otman Baba Türbesi, cephelerdeki pencere düzenlemesiyle simetrik bir düzen yansıtmaktadır. Gövdenin altı yüzüne yerleştirilen birer alt ve üst sıra penceresiyle aydınlatılan yapı, orijinal halinde 12 pencere açıklığına sahip olduğu halde, güneybatı yüzünde yer alan alt sıra penceresi dıştan kapatılarak ritüel bir ocağa dönüştürülmüştür. Yapının üst sıra pencereleri sivri kemerli ve alçı şebekeli açıklıklardan oluşmaktadır. Alt sıra pencereleri ise dikdörtgen planlı olup düz lentolu ve sövelidir. Lentoları üzerinde hafifçe dışarıya taşkın bırakılmış sivri kemerli alınlıkları bulunan alt açıklıklar demir korkuluklara sahiptir. Yapının alt sıra pencereleri, dört yandan silmelerle kuşatılıp dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmıştır. Yapının yedigen prizmal gövdesi, profilli bir silmeyle nihayetlenmekte, bunun üzerinde de kubbe yükselmektedir. Türbenin kubbe örtülü giriş kısmı, ana mekândan alçak tutulmuştur. Yapının tamamında bir kademelenme yaratan bu kısım, önde ve ortada ikişerden dört sütun, arkada ise beden duvarları üzerine oturmaktadır. Önde bir, yanlarda ikişer sivri kemerli açıklığa sahip giriş kısmı profilli bir silmeyle nihayetlenmektedir. Ana mekânın doğu cephesinde yer alan taçkapı, basık kemerli bir

⁶²⁴ İ.A. Yüksel, (1983): *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Sultan Selim Devri (886–926/1481–1520)*, C. V, İstanbul, s. 139–140, Şek. 50, Res. 190–191.

giriş açıklığı ve bunu kuşatan sivri kemerin göbeğinde yer alan inşa kitabesinden oluşmaktadır.

Ali Baba Türbesi'nin cepheleri, ana mekân ve giriş kısmının güney cephelerine yerleştirilmiş birer pencere ile hareketlendirilmiştir. Dikdörtgen planlı, düz lento ve söveli olan pencerelerden giriş kısmındaki cephe ortasına yerleştirilmişken, esas mekândaki zemin seviyesine yakın tutulmuş olup, demir korkulukludur. Yedigen prizmal gövde orijinal olmayan ahşap bir saçakla nihayetlenmekte, bunun üzerinde yapının külah görünümlü, yedi yöne eğimli, kiremit kaplı çatısı yükselmektedir. Ali Baba Türbesi'nin doğu cephesinde yer alan giriş bölümü, ana mekândan daha alçak tutulmuş olup kapalı kare kübik bir gövdeye sahiptir. Üç yöne eğimli, kiremit kaplı çatıyla örtülü olan giriş bölümünün ortasında, kalın bir silmeyle üç yönden kuşatılarak belirginleştirilen basık kemerli giriş açıklığı yer almaktadır.

Demirhanlı Ali Baba Türbesi, güneybatı yüzünde yer alan dikdörtgen planlı tek bir pencereyle aydınlatılırken, Hasan Hüseyin Türbesi cephelerinin üst seviyelerine yerleştirilmiş altı penceresi bulunmaktadır. Her iki türbenin güney cephelerinde yer alan girişleri ahşap destekler üzerine oturan sundurmayla belirginleştirilmiş olup, üst örtüleri yedi yöne eğimli çatıdır.

Sekizgen prizmal gövdeli Hızır Baba Türbesi, kubbe örtülü esas mekân ve doğu cephesinde yer alan giriş bölümünden oluşmaktadır. Daha alçak tutulan giriş bölümü, önde iki sütun arkada beden duvarları üzerinde yükselen baldaken tarzında olup kubbe örtülüdür.

Hızır Baba Türbesi'nin cepheleri, yapının farklı yüzlerine asimetric olarak yerleştirilen üç üst, iki alt sıra penceresiyle aydınlatılmaktadır. Yapının güneydoğu, güneybatı ve kuzeydoğu yüzlerine yerleştirilen üst sıra pencereleri sivri kemer formu birer açıklıktan ibarettir. Güney ve kuzey yüzlere karşılıklı olarak yerleştirilen iki alt sıra penceresi ise dikdörtgen planlı olup düz lentolu ve sövelidir. Lentoları üzerinde sağır tahfif kemerleri bulunan açıklıklar demir parmaklıklı olup, cephe üzerine atılan silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmışlardır. Yapının sekizgen prizmal gövdesi profilli bir silmeyle nihayetlenmekte, bunun üzerinde yapının kubbesi

yükselmektedir. Kuzey, güney ve doğu yönlerine yuvarlak formlu birer kemer açıklığıyla çözülen giriş kısmı profilli bir silmeyle nihayetlenmektedir. Ana mekânın doğu cephesine yerleştirilen taç kapı dikdörtgen planlı olup ortasında basık kemerli bir giriş açıklığı yer almaktadır. Giriş açıklığının sivri kuşatma kemerinin karnında yapının inşa kitabesi bulunması gereken bölüm boş durmaktadır.

Hızır Baba Türbesi'nin kiliseye dönüştürülmesinin ardından cephe düzenlemesinde bazı değişikliklerin yapıldığı, giriş bölümünün duvarla kapatılarak apsise dönüştürüldüğü, güney cephe alt sıra penceresinin genişletilerek giriş olarak kullanıldığı bilinmektedir. Yapının, 1959 tarihli onarımından sonrasına ait fotoğraflarında, giriş bölümünün yerden yaklaşık 1,40 m yüksekliğe kadar taş bloklarla üç yönden çevrelendiği, buraya geçişlerin ise kaş kemer formunda bir açıklıktan sağlandığı görülmektedir. Giriş bölümünü çevreleyen taş blok duvarlar günümüzde mevcut olmakla birlikte, kaş kemer formlu açıklık tespit edilemeyen bir tarihte yıkılmıştır.

c. Mimari Elemanlar

Giriş bölümü: Hasköy'de inşa edilen Otman Baba Türbesi, Hızır Baba Türbesi ve Ali Baba Türbesi, esas mekânın önünde yer alan ve daha alçak tutulmuş birer giriş bölümüne sahiptir. Her üç yapıda da doğu cephe önüne yerleştirilen giriş bölümü, Otman Baba ve Hızır Baba Türbelerinde sütun ve beden duvarları üzerinde yükselen, kubbe örtülü baldaken tarzındayken, Ali Baba Türbesi'nde ise kırma çatı örtülü, kapalı kare küp şeklindedir.

Otman Baba Türbesi'nin giriş bölümü, zeminden 45 cm kadar yükseltilmiş taş seki üzerine yerleştirilmiş önde ve ortada ikişerden dört poligonal gövdeli sütun, arkada ise beden duvarları üzerine oturmaktadır. Giriş bölümü, kuzey ve güneye; eş değerde ikişer, doğuya ise daha geniş tek bir sivri kemerli açıklıkla çözülmüştür. Profilli bir silmeyle nihayetlenen yapı, pandantiflerle geçilen küçük bir kubbeye örtülüdür.

Hızır Baba Türbesi'nin giriş bölümü, yerden 30 cm kadar yükseltilmiş taş seki üzerinde yükselmekte ve önde iki sütun, arkada beden duvarlarına oturmaktadır. Giriş

bölümü, silindirik gövdeli sütunlar üzerine binen ve doğu, güney ve kuzey yönüne açılan eş boyutlu yuvarlak kemerlerle çözülmüştür. Profilli bir silmeyle nihayetlenen yapının üzeri pendentiflerle geçilen bir kubbeyle örtülüdür.

Ali Baba Türbesi'nin kapalı tipte, kare kübik formlu olan giriş bölümü, güneye yerleştirilen dikdörtgen planlı tek bir pencereyle aydınlatılmaktadır. Doğu cephe ortasına yerleştirilen basık kemerli bir giriş açıklığı bulunan giriş bölümü, üç yöne eğimli, kiremit kaplı bir çatıyla örtülüdür.

Demirhanlı Ali Baba Türbesi ile Hasan Hüseyin Türbesi'nin girişleri ahşap direklere oturan sundurmalarla belirginleştirilmiştir.

Taçkapı: Otman Baba Türbesi ve Hızır Baba Türbesi'nin taçkapılara sahip olup, diğer yapıların kapıları basit birer giriş açıklığından ibarettir.

Otman Baba Türbesi'nin taçkapısı giriş bölümünün batı duvarında yer almaktadır. Cepheden taşkın tutulan dikdörtgen planlı taç kapının ortasında basık kemerli giriş açıklığı, onun üzerindeyse sivri bir kuşatma kemeri bulunmaktadır. Sivri kemer tepesinde yedi bölümlü bir çiçek rozeti bulunmakta, kemer karnında ise yapının mermer inşa kitabesi yer almaktadır. Otman Baba Türbesi'nin taçkapısı, üç yandan kalın silmelerle kuşatılmıştır.

Hızır Baba Türbesi'nin giriş bölümü batı duvarında yer alan portali, cepheden taşkın tutulmuş olup dikdörtgen planlıdır. Taçkapı ortasındaki basık kemerli giriş açıklığı sivri bir kuşatma kemeriyle çevrelenmiştir. Kuşatma kemerinin karnında yapının inşa kitabesine ayrılmış bölüm boş durmaktadır. Hızır Baba Türbesi'nin portali üç yönden kalın silmelerle çevrelenmiştir.

Pencere: Yapıların cephe düzenlemesini değerlendirirken belirttiğimiz gibi Otman Baba Türbesi ve Hızır Baba Türbesi'nde iki sıra pencere düzenlemesine gidilmiş, diğer yapılarda tek sıra pencere uygulaması tercih edilmiştir.

Otman Baba Türbesi ve Hızır Baba Türbesi'nin üst sıra pencereleri sivri kemer formu açıklıklardan ibaret olup, Otman Baba Türbesi'ndekiler cepheden içerlek tutulmuş taş şebekelidir. Yapıların alt sıra pencereleri dikdörtgen planlı olup cepheden hafifçe dışarı tutulmuş sivri kemerli alınlıklara sahiptir. Düz lento ve söveli bu açıklıklar, kalın silmelerle dört yandan çerçevelenmiş olup demir korkulukludur.

Otman Baba Türbesi, giriş cephesi hariç, gövdenin her yüzünde altlı ve üstlü birer olmak üzere, toplam 12 pencereyle aydınlatılırken, Hızır Baba Türbesi'nde, gövdenin güneydoğu, güneybatı ve kuzeydoğu yüzlerinde tek olarak yerleştirilmiş üç üst sıra, güney ve kuzey yüzlerde yine tek yerleştirilmiş iki alt sıra, toplam beş pencere açıklığına sahiptir.

Hasan Hüseyin Türbesi altı, Ali Baba Türbesi iki, Demirhanlı Ali Baba Türbesi ise bir adet dikdörtgen planlı pencere açıklığına sahiptir.

Saçak ve silmeler: Otman Baba Türbesi ve Hızır Baba Türbesi'nde alt sıra pencereleri ile portali kuşatan profilli silmeler dışında, yapıların esas kısımları ve giriş bölümlerinin üst kısımlarını boydan boya katederek nihayetlendiren profilli silmeler bulunmaktadır. Otman Baba Türbesi'nin içinde, alt sıra pencereleri silmelerle kuşatılmış, yapının doğu cephesi profilli bir silmeyle iki bölüme ayrılmıştır. Ali Baba Türbesi'nin basit açıklığının etrafı yarım dairesel kesitli kalın bir silme tarafından kuşatılmaktadır.

Ali Baba Türbesi, Hasan Hüseyin Türbesi ve Demirhanlı Ali Baba Türbesi, kiremit kaplı üst örtülerinden taşan saçaklara sahiptirler.

Taşıyıcı elemanlar: Otman Baba Türbesi ve Hızır Baba Türbesi'nin esas kısımlarını örten kubbeler, ayaklara oturan sivri kemerler üzerinde yükselmektedir. Otman Baba Türbesi'nin kubbeli giriş bölümü dört sütun ve beden duvarları üzerine oturan sivri kemerlerle, Hızır Baba Türbesi'nin giriş bölümü ise iki sütun ve beden duvarlarına oturan yuvarlak kemerlerle çözülmüştür. Her iki yapının giriş bölümü kemerleri birbirlerine karşılıklı atılmış demir gergilerle bağlanmıştır. Yapıların pencerelerinde de sivri kemer formu tercih edildiği görülmektedir.

Ali Baba Türbesi'nin içten kubbemsi dıştan ise külah görünümlü üst örtüsünün beden duvarlarına oturduğu anlaşılmaktadır.

Örtü sistemi: Otman Baba Türbesi ve Hızır Baba Türbesi ana mekân ve giriş bölümleri kurşun kaplı kubbelerle örtülüdür. Ali Baba Türbesi'nin üst örtüsü içten kubbemsi olup, dıştan külah görünümlü yedi yöne eğimli kiremit kaplı çatıdır. Demirhanlı Ali Baba ve Hasan Hüseyin Türbeleri, yedi yöne eğimli, kiremit kaplı çatıyla örtülüdür.

Geçiş elemanları: Yedigen planlı Otman Baba ve sekizgen planlı Hızır Baba Türbelerinin ana mekân ve giriş bölümlerini örten kubbelere geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Otman Baba Türbesi'nin ana mekân pandantif başlangıçları bir sıra mukarnasla belirginleştirilmiştir.

Dıştan külah, içten kubbemsi görünümlü bir üst örtüye sahip olan Ali Baba Türbesi'nde geçişler yedi dilimli mukarnaslarla sağlanmıştır.

Niş ve ocaklar: Otman Baba Türbesi ve Hızır Baba Türbesi'nde mum yakmak için kullanılan ritüel ocaklar bulunmaktadır. Bunlardan Otman Baba Türbesi'nde yer alan orijinal olmayıp, yapının güneybatı yüzünde yer alan alt sıra penceresinin dışarıdan kapatılması ve içerden ocak şeklinde düzenlenmesiyle oluşturulmuştur. Hızır Baba Türbesi içerisinde, girişin yanında, zemin seviyesinde açılan nişin ocak olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Yuvarlak kemer formlu olan ocak tuğla malzemedan yapılmıştır.

Hasan Hüseyin Türbesi dışında tüm yapıların iç kısımlarında sağır nişler bulunmaktadır. Otman Baba Türbesi giriş cephesinde, üst sıra pencereleriyle aynı seviyeye yerleştirilmiş bir, Hızır Baba Türbesi'nin kuzeybatı ve kuzeydoğu yüzlerine yerleştirilmiş iki sivri kemerli niş bulunmaktadır. Ali Baba Türbesi'nin kuzeydoğu cephesinde bir, Demirhanlı Ali Baba Türbesi'nin ise kuzeybatı duvarında dolap olarak kullanılan dikdörtgen planlı iki niş bulunmaktadır.

d. Malzeme ve Teknik

Hasköy türbelerinin inşa malzemesi olarak düzgün kesme taş, kaba yonu taş, tuğla, mermer ve ahşap kullanılmıştır. Otman Baba Türbesi'nin duvar örgüsünde, horasan harcıyla kaynaştırılmış düzgün taş blokların kullanıldığı, Hızır Baba Türbesi'nde ise kaba yonu taş ve tuğla malzemenin yığma tekniğiyle bir arada kullanıldığı, duvar örgüsüne ahşap hatılların yerleştirildiği ve yapının dıştan düzgün taş bloklarla kaplandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, yapının iç kısmında yer alan ocak da tuğla malzemeyle inşa edilmiştir. Her iki yapının taçkapı ve sütunlarında mermer malzemeye yer verilmiştir.

Ali Baba Türbesi'nin esas kısmı, kaba yonu taş ve tuğla malzemenin bir arada kullanımıyla almaşık duvar örgüsünde inşa edilmiştir. Düzensiz sıralardan oluşan almaşık duvar örgüsünün uygulandığı yapıda; üç sıra taş, üç sıra tuğla düzenlenmesinin ağırlıkta olduğu gözlenirse de, iki sıra taş dört sıra tuğla kullanımına gidildiği ve yer yer devşirme malzemenin de kullanıldığı dikkat çekmektedir. Türbenin giriş bölümü, kaba yonu taşlardan yığma tekniğiyle yapılmıştır.

Demirhanlı Ali Baba Türbesi ve Hasan Hüseyin Türbesi mevcut halleriyle günümüz modern malzeme ve teknikleriyle inşa edilmişlerdir. Kapısı günümüzde mevcut olmayan Hızır Baba Türbesi hariç, yapıların giriş açıklıklarına yerleştirilen ahşap kapılarla pencere doğramaları, zaman içinde yenilenmiş, orijinal olmayan unsurlardır.

e. Süsleme

Hasköy'de inşa edilen türbeler sade bir görünümde olup, süslemeler; eserlerin dış bölümlerinde, taçkapı, pencere kemer ve alınlıklarında yoğunlaşmaktadır. Halen birer ziyaretgâh olarak kullanılan Otman Baba, Ali Baba, Hasan Hüseyin ve Demirhanlı Ali Baba Türbelerinin iç mekânları, ziyaretçilerin getirdiği çeşitli adak ve bağış eşyalarıyla oldukça renkli bir hale bürünmüş olmalarına karşın, söz konusu objelerin eserlerin orijinal süsleme programlarıyla ilgisi bulunmamaktadır. İnceleme konumuz

olan eserlerde, taş ve mermer malzeme üzerine işlenmiş bitkisel ve geometrik motiflerden oluşan süsleme örnekleri görülmektedir.

Taş süsleme: Hasköy’de inşa edilen türbelerde taş süsleme; silme, rozet, mukarnas ve taş malzeme üzerine işlenmiş geometrik geçme ve kabartmalar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Hızır Baba Türbesi’nin pencere ve taçkapısında yer alan sivri formlu kuşatma kemerlerinde, mavi ve beyaz taşlar geçme olarak tatbik edilmiştir.

Silme: Otman Baba Türbesi ve Hızır Baba Türbesi’nin esas kısım ve giriş bölümü cepheleri profilli silmelerle sonlanmaktadır. Ayrıca, her iki yapının taçkapıları ile alt sıra pencerelerinin etrafı kaval ve oyma silmelerle kuşatılarak çerçevelenmiştir. Ali Baba Türbesi’nin basık giriş açıklığı kalın bir kaval silmeyle belirginleştirilmiştir. Yapıların dış cephelerinde uygulanan silmeler Otman Baba Türbesi’nin iç mekanında da kullanılmış, yapının doğu cephesi üste kalın bir, onun altında daha ince iki kaval silmeyle enine ikiye bölünmüş, sıra pencereleri de içten dairesel formlu silmelerle dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmıştır.

Rozet: Otman Baba Türbesi taçkapısının sivri formlu kuşatma kemeri ortasında ortası boş bırakılmış, yedi bölümlü bir çiçek rozeti bulunmaktadır.

Mukarnas: Otman Baba Türbesi ve Ali Baba Türbesi’nin iç kısmında, kubbeye geçişler mukarnaslarla vurgulanmış, Otman Baba Türbesi’nde kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerin başlangıcında bir sıra mukarnas frizi kullanılmıştır. Ali Baba Türbesi’nin iç kısmında, üst örtüye geçişlerde kullanılan üstte üç, altta dört dilimden oluşan yedi bölümlü mukarnaslar, türbenin dekoratif yönü zayıf ancak sembolizmi kuvvetli süsleme unsurlarıdır.

Geometrik süsleme: Otman Baba Türbesi’nin iç kısmında, giriş açıklığının önüne yerleştirilen bursa tipi ve dilimli kemerin arasında kalan bölümün tavanında iç içe geçmiş büyük ve küçük boyutlu altıgenlerden meydana gelen geometrik bir pano bulunmaktadır. Kompozisyonun ortasındaki küçük altıgenlerin merkezinden altı yöne doğru ışın demeti şeklinde dağılan doğrular, birbirleriyle birleştikleri noktalarda daha büyük altıgen ve üçgenler oluşturmaktadırlar.

Otman Baba Türbesi'ni kuşatan çevre duvarı üzerinde, yedigen bir kabartma üzerinde, ortası delik, yedi kollu bir yıldız motifi bulunmaktadır. Ayrıca, avlu duvarı üzerinde yer alan Zülfikar figürü ve Ali Baba Türbesi'nin giriş açıklığı üzerinde bulunan kabartmalı dörtgen motifi; dekoratif kaygıyı aşan ve Alevi-Bektaşî düşüncesindeki anlamları kuvvetli semboller olarak karşımıza çıkmaktadır. Otman Baba Türbesi'nde yer alan ve Hz. Ali'nin iki uçlu kılıcı olduğu bilinen Zülfikar'ın stilize bir anlayışla işlendiği görülmektedir. Üst kısmı kartal başını hatırlatan bir formda işlenen kılıç kabzasının yan kısmı, üç bölümlü iki kanadı hatırlatacak şekilde açılmıştır. Daha basit işlenmiş olmakla birlikte, Demir Baba Türbesi süslemelerinde taş üzerine kabartma Zülfikar figürüne rastlanmaktadır. Dört rakamını sembolize eden kareye yakın, dörtgen kabartmaların, Hacı Bektaşî Veli tarafından oluşturulan "Dört kapı kırk makam" inanç felsefesindeki; şeriat, tarikat, hakikat ve marifet kapılarını temsil ettiği düşünülmektedir. Ali Baba Türbesi giriş açıklığı üzerinde görülen dörtgen kabartma, sanatsal kaygılardan uzak ve basit bir şekilde işlenmiş olup, bunun benzeri Otman Baba İmareti kuzey cephesi üzerinde de bulunmaktadır. Otman Baba Türbesi çevre duvarı üzerinde yer alan yedigen kabartma ve üzerindeki yedi kollu yıldız motifi de sade işlenmiş olup, Alevi inançtaki Yedi İmamları temsil ediyor olmalıdır⁶²⁵.

Mermer süsleme: Dekoratif maksatlı mermer kullanımına sadece Hızır Baba Türbesi'nin taçkapısında rastlanmaktadır. Yapının basık giriş açıklığının kemeri, beyaz ve mavi mermerlerin geçme tekniğiyle bir arada kullanıldığı bilinmektedir. Günümüzde sökülen renkli mermer levhaların yerine gri bir dolgu yerleştirilmiştir.

Hızır Baba Türbesi dışında, tüm yapılarda yer alan kabirlerin başında mermer birer mezar taşı bulunmaktadır. Bunlardan Ali Baba Türbesi ve Demirhanlı Ali Baba Türbesi'nde yer alanlar yeni olup, daha sonradan yerleştirilmiştir. Bu mezar taşlarından Otman Baba'ya ait olanı, farklı renklerle tamamen boyanmıştır. Yedi dilimli bir başlığa sahip mezar taşının sarıği üzerine, ölüm ve keder manalarını içerdiği düşünülen yedi

⁶²⁵ Otman Baba Türbesi çevre duvarları üzerinde bulunan yedi kollu yıldız kabartması ile ilgili iki inanış bulunmaktadır. Bunlardan birine göre; bu işaretin tam karşısına geçen kişi gözlerini kapatıp, işaret parmağını doğrultarak yıldızın doğru yürür ve ortadaki boşluğu denk getirirse günahsızdır. Hedeften uzaklaşmak günahlarının fazla olduğu anlamına gelmektedir. İkinci inanışa göre ise hasta olan bir kişi aynı şekilde hedefin karşısına geçip gözleri kapalı yürüdüğünde, ortadaki boşluğu tutturursa hekime ihtiyaç kalmadan iyileşecektir. İlk inanışta olduğu gibi, burada da hedeften uzaklaşmak olumsuz manalar içermekte, hastalığın ciddiyetine yorumlanmaktadır.

yapraklı ters bir gül motifi işlenmiştir⁶²⁶. Otman Baba, Demirhanlı Ali Baba ve Hızır Baba'ya ait mezarlar, mermer malzemeyle yerden yükseltilerek belirginleştirilmiştir. Ayrıca, Otman Baba Türbesi'nin girişi üzerinde yer alan inşa kitabesi mermer levha üzerine yazılmış olup, üzeri boyalıdır.

C. HAMAMLAR

Osmanlı coğrafyasına tabi her yerde irili ufaklı çok sayıda hamam inşa edilmiştir. Hamamların yoğun bir şekilde inşa edilmesinin sebebi; iyi birer gelir kaynağı olmalarından dolayı hayır eserlerine gelir sağlayıcı olarak vakfedilmeleri ve külliye sistemi içinde dahil oldukları cami cemaatine hizmet vermeleridir⁶²⁷.

Yaptığımız kaynak ve arşiv taramalarıyla, Osmanlı Devrinde Hasköy bölgesinde inşa edilen sekiz hamam tespit edilebilmiştir. Ayrıca, umuma açık hamamlar dışında şehirlerdeki saray ve köşkerin de müstakil hamamları olduğu bilinmekle birlikte bu yapılardan hiç biri günümüze ulaşmadığı gibi, mevcut bilgiler sayılarının tespitini mümkün kılmamaktadır. Hasköy bölgesindeki hamamlardan sadece Mustafa Paşa Hamamı (XVI. yy.) günümüzde mevcutken, Saruca Paşa Hamamı (XIV. yy.), Mahmud Paşa Hamamı (XV. yy.), Siyavuş Paşa Hamamı (XVI. yy. sonları) ve Sinan Paşa Hamamları (XVI. yy. sonları), tamamen yok olmuş, Hasköy Hamamı (XIV. yy.), ve Cısr-i Mustafa Paşa Askeri Hamamı/ Yeni Hamam (XIX. yy.), yıkıldıkları halde fotoğraflar yardımıyla incelenmiştir. Hamam yapılarının değerlendirilmesinde, katalog bölümünde ayrıntılı incelediğimiz Mustafa Paşa Hamamı, Hasköy Hamamı ve Cısr-i Mustafa Paşa Askeri Hamamı/ Yeni Hamam esas alınmıştır.

a. Plan

Kesin inşa tarihini bilemediğimiz ve bakımsız durumdaki Mustafa Paşa Hamamı dışında, Hasköy'de inşa edilen hamamların tamamı yok olduğundan şematik ve mimari değerlendirmelerinin sağlıklı ve gerçekçi olabilmesi için Türk Hamam Mimarisi'nin ana hatlarının verilerek başlamak gerektiği kanaatindeyiz. Osmanlı Mimari özellikleriyle

⁶²⁶ Mikov, 2005: 173.

⁶²⁷ Eyice, (1997): "Hamam", *İslam Ansiklopedisi*, T.D.V. Yayınları, İstanbul, C. 15, s. 414.

inşa edilmiş bir hamam genel itibariyle; soyunmalık, aralık, ılıklik, külhan, sıcaklık bölümlerinden oluşmaktadır.

Soyunmalık: Türk Hamam Mimarisi'nde, camekân ve soğukluk olarak da adlandırılan bu kısım, yapıların çoğunda büyük ve kubbeli bir mekân halinde düzenlenmiştir. Ekseriye kubbelerine yerleştirilmiş aydınlık fenerleri ve cephelerdeki küçük boyutlu pencerelerden aydınlatılan soyunmalıklar, kâgir olarak yapıldıkları gibi ahşap malzemeden inşa edildikleri de bilinmektedir. Hasköy'de tespit edebildiğimiz hamamlardan Mustafa Paşa Hamamı ve Hasköy Hamamı'nın soyunmalık kısmında aydınlık feneri uygulamasına gidilmediği, Cisir-i Mustafa Paşa Askeri Hamamı'nda ise kırma çatıyla örtülü soyunmalığın tepesine kare planlı, üstü külah örtülü bir aydınlık feneri yerleştirildiği görülmektedir.

Aralık: Anadolu'da XII. ve XIII. yüzyılda inşa edilen hamamların tamamında soyunmalıktan ılıkliğa geçişte, üzeri kubbe ya da tonoz örtülü, değişik boyutlu bir aralık bölümü yer almaktadır⁶²⁸. Tuvalet ve traşlığın da bulunduğu bu bölüm zamanla küçülerek ılıklik kısmına dahil olmuştur. Hasköy hamamlarında böyle bir uygulamaya gidilip gidilmediğini tespit edilememiştir⁶²⁹.

Ilıklık: Soğukluk olarak da adlandırılan ılıklik bölümü⁶³⁰, genellikle enine uzanan dikdörtgen planlı bir mekân olup, ekseriye tonoz veya kubbelerle örtülüdür. Aralık kısımları bulunmayan bazı hamamlarda, traşlık ve tuvalet bölümleri ılıklik kısmında yer almaktadır⁶³¹. Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde inşa edilen bazı hamamlarda, bu kısmında, içinde su olan bir halvet hücresi bulunduğu ve buna "Yahudi havuzu" (Yahudi batağı-çukuru) dendiği bilinmektedir⁶³².

⁶²⁸ Özer, 2006: 355.

⁶²⁹ Mustafa Paşa Hamamı ayakta olduğu halde yapı içerisine girmek için gerekli izinler alınmadığından, hamam sadece dış cephesinin ele verdiği bilgilerle değerlendirilebilmektedir. Yapının soyunmalık olduğu anlaşılan kubbe örtülü ilk mekânının ardından üstü düz çatıyla kapatılmış bir bölümün varlığı görülmekte, ancak bu kısmın aralık mı ılıklik mı olduğu tespit edilememiştir. Hasköy Hamamı ile Cisir-i Mustafa Paşa Askeri Hamamı tamamen yok olduklarından, içyapıları hakkında yeterli bilgi mevcut değildir.

⁶³⁰ Eyice, 1997: 416.

⁶³¹ Eyice, 1997: 416.

⁶³² Eyice, 1997: 416. Hasköy hamamlarında böyle bir hücrenin varlığını ya da yokluğunu tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak, iç mekânlarını dış cephelerinin ele verdiği ölçüde tahmin edebildiğimiz eserlerde, hamam yapılaşması içerisinde olması zaruri mekânlar kadar olması muhtemel bölümlerden de bahsetmeyi gerekli görmekteyiz. Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki hamamlarda rastlanan "Yahudi

Külhan: Osmanlı hamamlarının arka tarafında, su deposunun gerisinde, suyu ısıtmaya yarayan külhan bulunmaktadır. Hasköy Hamamı'nda tonoz örtülü olduğu anlaşılan bu kısmın Mustafa Paşa Hamamı'nda dıştan çatıyla kapatıldığı görülmektedir.

Sıcaklık: Türk Hamamlarının en önemli bölümü olan sıcaklık kısmı, ortada bir göbek taşı ve etrafındaki halvet hücreleriyle değişik mimari düzenlere sahip olup, Osmanlı hamamlarının tipolojisini belirleyen kısım olarak karşımıza çıkmaktadır⁶³³. Hasköy hamamlarının tipolojisini tespit edebilecek verilere sahip olmadığımızdan⁶³⁴, Mustafa Paşa Hamamı, Hasköy Hamamı⁶³⁵ ve Cisir-i Mustafa Paşa Askeri Hamamı'nın sıcaklık kısımlarının kubbe örtülü olduğunu belirtmekle yetinmekteyiz.

b. Cephe Düzeni

Hasköy'de bulunan hamamların cepheleri, hamam mimarisinin gerektirdiği esaslar uyarınca, dışarıya fazla açık olmayıp, genellikle kubbe kasnaklarına ve duvarların yüksek kısımlarına yerleştirilen pencerelere sahiptir. Cisir-i Mustafa Paşa Askeri Hamamı dışında, yapılarda aydınlık feneri uygulamasına gidilmediği, iç mekânın pencereler ve kubbelerdeki küçük ölçekli açıklıklardan aydınlatıldığı görülmektedir. Mustafa Paşa Hamamı sıcaklığının batı cephesinde, üç kademeli kasnağın en altında dairesel planlı tek bir pencere yer almaktadır. Bunun dışında, yapının güney cephe

havuzunun” Balkanlardaki bazı hamamlarda da kullanılmış olması bu kısımdan bahsetmeyi gerektirmektedir. Bkz. Özer, 2006: 355.

⁶³³ Türk hamamları konusunda araştırmaları bulunan S. Eyice, sıcaklık mekânları ve buradaki halvet hücrelerini esas alarak Türk hamamlarının tipolojisini çıkarmıştır. S. Eyice'nin tespitlerine göre; sıcaklık mekânları ve buradaki halvet hücresi düzenlemelerine göre Osmanlı hamamları altı gruba ayrılmaktadır. Bunlar; A. “Haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli tip”, B. Yıldızvari sıcaklıklı tip”, C. “Kare planlı sıcaklık mekânı etrafında sıralanan halvet hücreli tip”, D. “Çok kubbeli sıcaklıklı tip”, E. “Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip”, F. “Soğukluk, sıcaklık ve halvetin eş odalar halinde düzenlendiği tip” olarak belirlenmişlerdir. Bkz. Eyice, 1997: 417–420.

⁶³⁴ Hasköy bölgesinde tespit edebildiğimiz hamamların plan şemalarını, dolayısıyla tipolojilerini belirleyebilecek yeterli veri bulunmamaktadır. Mustafa Paşa Hamamı ayakta olduğu halde metruk durumda olduğundan, yapıya girme izni verilmemiştir. Hasköy Hamamı ile Cisir-i Mustafa Paşa Hamamı tamamen yok olduklarından, planlarını ortaya çıkaracak sıcaklık kısmı düzenlemesi bilinmemektedir.

⁶³⁵ Çalışmamızın katalog bölümünde de belirttiğimiz üzere; Hasköy Hamamı adıyla incelediğimiz eserin aslında Saruca Paşa Hamamı olduğunu düşünmekteyiz. Kuvvetli görünen bu ihtimal bize Hasköy Hamamı'nı oluşturan bölümler hakkında bir fikir yürütme fırsatını vermektedir: Saruca Paşa Vakfının H.1125/M. 1713 tarihli vakfiyesine göre Saruca Paşa Hamamı; dört halvet, bir sofa, tuvalet, cemeğin ve haricinde odunluk, külhan ve müştemilattan oluşmaktadır. Bkz. V.G.M.A. 625 Numaralı Defter, sayfa no: 79, sıra no: 77. Bu durumda, Hasköy Hamamı olarak adlandırdığımız eserin dört halveti bulunduğu bilgisine ulaşılmış olmakla birlikte, bu hücrelerin ne şekilde düzenlendiği hakkındaki bilgi noksan kalmaktadır.

girişinde iki, batı girişinde ise dört yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır. Hasköy Hamamı'nın kubbe kasnaklarıyla cephenin yüksek yerlerine yerleştirilen pencereler dairesel planlı açıklıklardan oluşurken, Cısr-i Mustafa Paşa Askeri Hamamı'nın hazırlık kısmında, dikdörtgen planlı üç pencerenin varlığı anlaşılmaktadır.

c. Mimari Elemanlar

Giriş bölümü-kapı: Hasköy'de inşa edilen tüm hamamlarda, giriş kısımlarının dikdörtgen planlı mekânlar şeklinde oluşturulduğu görülmektedir. Mustafa Paşa Hamamı'nın güney cephesinde yer alan orijinal giriş bölümü, yapının ilk halinde üç küçük kubbeyle örtülü olduğu halde, günümüzde düz çatıyla kapatılmıştır. Yuvarlak formulu kemerlerle güney ve batı yönlerine açılan giriş bölümü, yuvarlak kemerli pencerelere sahiptir. Mustafa Paşa Hamamı'nın batı cephesine sonradan ilave edildiği anlaşılan ikinci giriş bölümü, kuzeye açılan dikdörtgen planlı bir girişi açıklığı ve yuvarlak kemerli dört penceresi olan dikdörtgen planlı bir mekândır.

Hasköy Hamamı'nda, biri yapının batı cephesi ortasında, ikincisi yine aynı cephenin güney köşesinde ve üçüncüsü de güney cephenin doğu köşesinde olmak üzere üç giriş açıklığı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan güneybatı köşesinde yer alan girişin esas giriş olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. Yapının güney batı köşesinin pahlanmasıyla kübik bir mekân şeklinde oluşturulduğu anlaşılan bu kısım, güney cephe beden duvarlarından yükseltilerek vurgulanmıştır. İki pencereli olarak düzenlenen bu bölüm, dıştan sıva kaplı eğimli çatı ile örtülü olup dikdörtgen planlı bir açıklıkla iç mekâna bağlanmaktadır. Yapını biri batı cephesi ortasında, diğeri ise güneydoğu köşesinde bulunan girişleri, yuvarlak kemer formulu birer açıklıktan ibarettir.

Cısr-i Mustafa Paşa Askeri Hamamı giriş kısmının dikdörtgen planlı, eğimli çatıyla örtülü bir mekândan oluştuğu anlaşılmaktadır. Yapıya giriş basit bir açıklıkla sağlanmaktadır.

Pencere: Hasköy'de inşa edilen hamamlar, dışarıya açıklıkları sınırlı tutulan yapılardır. Öyle ki, Mustafa Paşa Hamamı'nın sıcaklık kısmına açılan, dairesel planlı tek bir pencere tespit edilebilmiştir. Hamamın bu korunaklı ve kapalı haline karşın,

yapının güney girişinde bulunan iki ve batı girişine yerleştirilen dört pencere, büyük boyutlu olup yuvarlak kemer formludur. Hasköy Hamamı'nın kubbe kasnaklarında ve cephenin yüksek kısımlarına yerleştirilmiş dairesel planlı pencereler bulunmaktadır. Yapının güneydoğu girişinin üst kısmında yuvarlak kemer formunda pencerelerin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Cısr-i Mustafa Paşa Askeri Hamamı'nın hazırlık mekânında, dikdörtgen planlı üç büyük pencere olduğu görülmektedir.

Saçak ve silmeler: Mustafa Paşa Hamamı'nın kubbe kasnakları ve güney cephede yer alan giriş bölümü profilli silmelerle nihayetlenmektedir.

Örtü sistemi: Hasköy hamamlarının örtü sistemlerinde kubbe, tonoz ve çatı ile örtüldüğü görülmektedir. Mustafa Paşa Hamamı'nda ılıkılık kısmı dairesel planlı kasnak üzerine otururken, sıcaklık bölümünün kubbesi üç kademe halinde gelişen sekizgen kasnak üzerinde yükselmektedir. Giriş bölümlerinin üzeri, günümüzde düz çatıyla kapatıldığı halde, ilk yapıldığında güney girişinin üç küçük kubbeye örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Yapının diğer bölümlerinin üzeri de düz çatıyla kapatılmıştır. Hasköy Hamamı'nın iki büyük mekânı kubbeye örtülü olduğu halde, diğer bölümlerin; küçük kubbeler, tonoz ve dıştan çatıyla kapatıldığı anlaşılmaktadır. Cısr-i Mustafa Paşa Askeri Hamamı'nın hazırlık mekânı, ortasında aydınlık feneri yükselen kırma çatıyla örtülüdür. Hamamın sıcaklık kısmının kubbeye örtülü olduğu görülmektedir.

d. Malzeme ve Teknik

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Hasköy'de inşa edilen hamamların yapımında kaba yonu ve moloz taş ile tuğla kullanılmıştır. Hasköy'de inşa edilen en eski hamam olan Hasköy Hamamı'nın duvar örgüsünde kaba yonu ve moloz taş ile tuğla malzemenin bir arada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yığma tekniğinde bir araya getirilen kaba yonu ve moloz taş duvar örgüsü arasına üç sıra tuğla yerleştirilerek almaşık duvar örgüsü uygulandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, yapının pencere ve giriş açıklıklarının tuğladan oluşturulduğu görülmektedir. Mustafa Paşa Hamamı'nın dış cepheleri sıvalı olmakla birlikte, ağırlıklı olarak tuğla ile inşa edildiği anlaşılmaktadır.

e. Süsleme

Hasköy’de bulunan hamamların iç kısımlarını bilememekle birlikte, dış cephelerinin oldukça sade ve gösterişsiz düzenlendiği görülmektedir.

D. KÖPRÜLER

Askeri ve sosyal amaçlarla inşa edilen taş köprüler, Türk Mimarisi’nde görülen şekilleriyle “dik” ve “düz” olmak üzere başlıca iki gruba ayrılmışlardır. Üzerinde kuruldukları nehir yatağının genişliği, derinliği, suyun akıntı şiddeti ve taşkın zamanlarındaki durumu ile birleştirilecek yakaların birbirlerine mesafesi, köprülerin kuruluş formlarını etkilemiştir. Dik köprüler, iki yandaki daha alçak kısımlardan ortadaki geniş ve yüksek ana kemere doğru dikleşen bir yükseliş gösterirken, düz köprüler ise, kemerleri arasında belirgin bir yükseklik ve genişlik farkı göstermeyen, yatay köprü yolu uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır⁶³⁶.

Meriç nehrinin boydan boya kat ettiği Hasköy bölgesinde, bu nehir ve bundan doğan kollar üzerinde kurulması icap eden köprülerden sadece Cısr-i Mustafa Paşa Kasabası’na adını veren Mustafa Paşa Köprüsü (M.1528–1529) ve Uludere üzerindeki Siyavuş Paşa Köprüsü (M. 1585) günümüze ulaşabilmiştir.

a. Plan

Hasköy Bölgesindeki köprülerden Mustafa Paşa Köprüsü düz, Siyavuş Paşa Köprüsü ise dik köprüler grubuna girmektedir.

Mustafa Paşa Köprüsü gibi kemerli-düz olup kitabe köşkü bulunan köprüler arasında; Uzunköprü Sultan II. Murad Köprüsü (M.1443–44)⁶³⁷, Edirne Şihabüddin Paşa (Saraçhane) Köprüsü (M.1451)⁶³⁸, Üsküp Fatih Sultan Mehmed (Vardar) Köprüsü

⁶³⁶ Köprülerin kesitlerine göre farklı sınıflandırılmaları için bkz. Çulpan, 2002: 6–7.

⁶³⁷ Çulpan, 2002: 98–105, Res. 59/3.

⁶³⁸ Çulpan, 2002: 107–109, Res. 62/1.

(XV. yy.)⁶³⁹, Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Köprüsü (M.1523–24)⁶⁴⁰, İstanbul Büyükçekmece IV. Köprüsü (M.1567)⁶⁴¹, Vişegrad Sokullu Mehmed Paşa (Drina) Köprüsü (M.1577–78)⁶⁴², Edirne Ekmekçizade Ahmed Paşa Köprüsü (M.1607–15)⁶⁴³, Babaeski Sultan IV. Murad Köprüsü (M.1627)⁶⁴⁴ sayılabilmektedir.

Plan bakımından dik köprüler gurubuna giren Siyavuş Paşa Köprüsü'yle benzer özellikler gösteren eserler arasında; Köstendil Koca İshak Paşa Köprüsü (M.1469–70)⁶⁴⁵, Karlıova (Karlovo) Sağıryeri Köprüsü (XV. yy.)⁶⁴⁶, Gebze Kanuni Sultan Süleyman Köprüsü (XVI. yy.)⁶⁴⁷, Konjiç Karagöz Mehmed Bey Köprüsü (XVI. yy.)⁶⁴⁸, Debre Kaçanikli Mehmed Paşa (Radika) Köprüsü (XVII. yy.)⁶⁴⁹, Uziçe Mehmed Paşa Köprüsü (M.1627)⁶⁵⁰, Selvi (Rusika Deresi) Köprüsü (M.1872)⁶⁵¹, Gabrovo Köprüsü⁶⁵² başta gelmektedir.

b. Cephe Düzeni:

Köprülerde esas alınan yan cepheler açısından incelendiğinde, Mustafa Paşa Köprüsü'nün memba ve mansap tarafında aynı özellikleri yansıttığı görülmektedir. Oldukça sade bir cephe düzenlemesine tabi tutulan yapıda, kemerlerin oturduğu ayaklarda yer alan selyaranlar, prizmal üçgen gövdeli olup konik külahlıdır. Köprü'nün orta kısmına tekabül eden daha geniş boyutlu dört kemerin oturduğu ayaklarındaki selyaranların diğerleri ile aynı formda olduğu halde daha büyük boyutlu inşa edildiği görülmektedir. Sivri kemerler üzerine oturan köprü'nün üst yapısı, iki yanda taş korkuluklar, döşeme ve tarih köşkünden oluşmakta, kitabe köşkü mansap tarafında yer almaktadır.

⁶³⁹ Çulpan, 2002: 126–127, Res. 73/1–5.; Özer, 2006: 163–166, Res. 390–397.

⁶⁴⁰ Çulpan, 2002: 140, Res. 85/1–4.

⁶⁴¹ Çulpan, 2002: 142–147, Res. 87/4–5.

⁶⁴² Çulpan, 2002: 164–166, Res. 98/1–5.

⁶⁴³ Çulpan, 2002: 170–171, Res. 102/1–3.

⁶⁴⁴ Çulpan, 2002: 171–173, Res. 103/1–4.

⁶⁴⁵ Çulpan, 2002: 123–125, Res. 71/1–3.

⁶⁴⁶ Çulpan, 2002: 125–126, Res. 72.

⁶⁴⁷ Çulpan, 2002: 134, Res. 79.

⁶⁴⁸ Çulpan, 2002: 157–158, Res. 96/1–2.

⁶⁴⁹ Çulpan, 2002: 181–182, Res. 109.

⁶⁵⁰ Çulpan, 2002: 184–185, Res. 110.

⁶⁵¹ Çulpan, 2002: 201, Res. 125.

⁶⁵² Çulpan, 2002: 210, Res. 147.

Siyavuş Paşa Köprüsü'nün cephe düzenlemesinin Mustafa Paşa Köprüsü'nden daha hareketli olduğu görülmektedir. Bu hareket, farklı form ve boyutlardaki kemerlerin bir arada kullanılmasından ve yapının sivrilip-alçalan, kırılan şekliinden kaynaklanmaktadır. Köprünün selyaranları prizmal üçgen gövdeli ve konik külahlı olup, memba tarafında iki, mansapta ise üç olmak üzere toplam beş adettir. Farklı boyutlardaki selyaranlardan mansap tarafında, esas gözün yanlarında yer alan iki tanesinin üzerine başlıklı mezar taşı formunda babalar yerleştirilmiş, aynı formlu mimari unsurlara köprübaşındaki korkulukların üstünde de yer verilmiştir. Siyavuş Paşa Köprüsü'nün üst yapısı, iki yanda taş korkuluklar, döşeme ve memba tarafına yerleştirilen tarih köşkünden oluşmaktadır.

c. Mimari Elemanlar

Köprülerin yapı elemanlarını ayaklar, kemerler, selyaranlar, babalar, kitabe köşkü, korkuluk ve döşemelerden oluşmaktadır.

Ayaklar: Yapının üst yapısını kemerler aracılığıyla taşıyan ayaklar Mustafa Paşa Köprüsü ve Siyavuş Paşa Köprüsü'nde kare planlı olup boyutları köprü genişliğindedir. Her iki yapının ayakları kesme taşlardan inşa edilmiştir.

Kemerler: Köprünün üst yapı ağırlığını ayaklara aktaran kemerler, Mustafa Paşa Köprüsü ve Siyavuş Paşa Köprüsü'nde boyut ve form bakımından farklılıklar gösterir. Mustafa Paşa Köprüsü, günümüzdeki haliyle farklı genişlikteki sivri kemerlerin oluşturduğu 18 gözden meydana gelmektedir. Bu gözlerden ortadaki dört tanesi daha büyük olup diğerlerinin uçlara doğru küçülmekte olduğu fark edilmektedir. Siyavuş Paşa Köprüsü, mevcut haliyle ortada sivri kemer formlu bir esas göz ve yanlarda farklı genişlikteki yuvarlak kemerlerin oluşturduğu toprak üzerinde olan beş gözden meydana gelmektedir.

Selyaranlar: Mustafa Paşa Köprüsü ve Siyavuş Paşa Köprüsü'nün selyaranları sayı ve boyut olarak farklı olmakla birlikte, her iki yapıda da prizmal üçgen gövdeli olup konik külahlıdır. Mustafa Paşa Köprüsü'nde memba ve mansap tarafında aynı özellikleri gösteren selyaranlardan, yapının orta kısmında yer alan daha geniş dört

kemerin ayaklarında bulunanlar, diğerlerinden daha büyük boyutludur. Siyavuş Paşa Köprüsü'nde, memba tarafında iki, mansapta ise üç olmak üzere toplam beş adet selyaran bulunmaktadır. Yapının mansap tarafında, esas gözün yanlarında yer alan iki selyaranı üzerine başlıklı mezar taşı formunda babalar yerleştirilmiştir.

Babalar: Genel itibariyle babalar, korkuluk ve parmaklıkları desteklemek, bir alanı diğerinden ayırmak ya da köprülerde olduğu gibi kayıkların akıntıya kapılıp sürüklenmesini önlemek için bağlandıkları direk ya da sütun halinde oluşturulmuş farklı formlardaki mimari unsurlardır. Baba isminin, eski Türklerde mezar üstüne dikilen taşlara verilen balballardan geldiği düşünülmektedir⁶⁵³. Nitekim Siyavuş Paşa Köprüsü mansap tarafı selyaranları ile korkuluk başlarına yerleştirilen babaların, başlıklı mezar taşı formunda oldukları görülmektedir. Tunca nehri üzerinde yer alan Edirne Ekmekçi Ahmed Paşa Köprüsü (M.1608-15)⁶⁵⁴ korkuluk başlarında da aynı formda babalar yerleştirilmiştir.

Kitabe köşkü: Her iki yapının da kitabe köşkü dikdörtgen planlı bir duvar şeklinde inşa edilmiştir. Mustafa Paşa Köprüsü'nün ortasında yer alan kitabe köşkü düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş olup, köprünün mansap kısmında bir balkon oluşturacak şekilde dışarıya taşırılmasıyla elde edilmiştir. Kitabe köşkü, 6 m yüksekliğinde, 4,40 m genişliğinde ve 0,80 m kalınlığında olup⁶⁵⁵, üst kısmında yapının orijinal inşa kitabesi, altta ise, iki renkli taşların bir arada kullanımıyla oluşturulan sivri kemerin göbeğinde ise kitabenin Bulgarca anlamı yer almaktadır. İki yandan taş, önden demir korkuluklarla kuşatılan köşkün tabanı köprü zemininden hafifçe yüksek tutulmuştur.

Siyavuş Paşa Köprüsü'nün oldukça sade olarak düzenlenmiş olan kitabe köşkü, yapının memba kanadında dışarıya doğru bir balkon şeklinde taşırılmasıyla elde edilmiştir. Yapının mermer inşa kitabesinin yer aldığı köşk, 2,80 m yüksekliğinde ve 3,80 m genişliğinde olup iki yandan taş korkuluklarla kuşatılmıştır. Kesme taş bloklarla döşenen köşkün tabanı köprü zemininden oldukça yüksek tutulmuştur.

⁶⁵³ Arseven, 1955-59: 719.

⁶⁵⁴ A.G. Küçükaya, (1991): "Mimarbaşı Sedefkâr Mehmed Ağa Dönemi ve Defterdar Ekmekçioğlu Ahmed Paşa", *Belleten*, C. LV, Sayı: 213'ten Ayrıbasım, T.T.K. Basımevi, Ankara, s. 409.

⁶⁵⁵ Antonov, 2001: 46.

Korkuluk: Her iki yapının korkulukları inşa malzemeleriyle aynı özelliklerdeki taş bloklardan oluşmaktadır.

Döşeme: Mustafa Paşa Köprüsü'nün döşemesi yapının inşa malzemesiyle aynı olup dikdörtgen bloklardan oluştuğu halde günümüzde asfaltla kaplanmıştır. Siyavuş Paşa Köprüsü'nün döşemesinde 25x25 cm boyutlarında kare taş döşemeler kullanılmıştır.

d. Malzeme ve Teknik

Gerek Meriç üzerinde kurulan Mustafa Paşa Köprüsü gerekse de Uludere üzerindeki Siyavuş Paşa Köprüsü tamamen düzgün kesme taş bloklardan inşa edilmişlerdir. Mustafa Paşa Köprüsü'nün inşasında kullanılan taşların, günümüzde Yunanistan topraklarında bulunan Karabağ Köyü yakınındaki bir ocaktan çıkartıldığı⁶⁵⁶, Siyavuş Paşa Köprüsü yapımında kullanılan taş malzemenin ise Lüleburgaz'dan getirildiği düşünülmektedir⁶⁵⁷. Her iki köprünün kitabesi dikdörtgen planlı mermer levhalar üzerine yazılmıştır.

e. Süsleme

Mustafa Paşa Köprüsü ve Siyavuş Paşa Köprüsü, dekoratif açıdan oldukça sade inşa edilmiştir. Mustafa Paşa Köprüsü'nde süsleme sayılabilecek yegâne alametlerin, yapının kitabe köşkünde uygulandığı görülmektedir. Silmelerle dört yandan dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınan mermer kitabenin altında yer alan sivri kemerin yüzeyinde beyaz ve mavi taşların birbirlerine alternatif bir şekilde yerleştirilmesiyle iki renkli taş uygulamasına gidilmiştir. Süslemeden uzak, düz duvar şeklinde bir kitabe köşkü bulunan Siyavuş Paşa Köprüsü'nde, bazı mimari elemanların aynı zamanda süs özelliği de kazandığı görülmektedir. Yapının mansap tarafı selyaranları üzerine ve korkuluk başlarına yerleştirilen, mezar taşı formundaki babaları, süs unsuru olarak değerlendirmek mümkündür.

⁶⁵⁶ Eyice, 1993: 33.

⁶⁵⁷ Dinkov, 1985: 38.

E. İMARETLER

En genel anlamıyla, medrese öğrencileri, yoksullar ve yolcuların yemek ihtiyaçlarını giderdiği “aşevi” demek olan imaretler, İslam’daki yardımlaşma anlayışına istinaden bütün Müslüman devletlerde oluşturulmuştur⁶⁵⁸. Yolcuların doyurulduğu ve üç gün süreyle konaklayabildiği imaretlerin temeli vakıf sistemine dayanmaktadır. Bu müesseselerinin Osmanlı Devleti’ndeki kurucusu İznik’in Yenişehir Kapısı’nda bir imaret kuran Orhan Gazi olmuş⁶⁵⁹, ondan sonra başa geçen diğer padişahlar ve devlet ileri gelenleri bu geleneği sürdürerek fethedilen her yerde imaretler inşa ettirilmiştir. Ekseriya cami, medrese ya da çeşitli yapı gruplarından oluşan bir külliyenin parçası olarak inşa edildikleri gibi, tekke ve zaviyelerin de imaretleri bulunduğu bilinmektedir.

Kaynak ve yayımlar üzerinde yapılan çalışmalarla, Hasköy bölgesinde inşa edilen yedi imaretin isimlerine ulaşılmıştır. Ancak, bölgede faaliyet gösteren ve çeşitli fonksiyonlardaki yapılardan oluşan bazı tekke ve zaviyelerin de imaretleri bulunduğu düşünüldüğünde, imaret sayısının artacağı anlaşılmaktadır. Hasköy’deki imaretlerden sadece Otman Baba Tekkesi İmaretini günümüze sağlam olarak ulaştırmış, Saruca Paşa İmaretini, Mahmud Paşa İmaretini, Haseki Sultan İmaretini, Sinan Paşa İmaretini, Mustafa Paşa İmaretini ve Hızır Baba Tekkesi İmaretini tamamen yok olduklarından, mimari özellikleri tespit edilememiştir.

a. Plan:

Otman Baba İmaretini, doğu batı ekseninde gelişen dikdörtgen bir plana sahip olup oda şeklinde düzenlenmiş üç bölümden meydana gelmektedir. Yapının orta bölümü bir geçiş mekanı olarak düzenlenmiş olup, kuzey ve güney cephelerinde birer giriş bulunmakta, yan odaların kapıları da buraya açılmaktadır. Güney cephe giriş açıklığı önünde iki ahşap direk üzerinde yükselen sundurması olan imaret, yedi yöne eğimli kiremit kaplı çatıyla örtülüdür.

⁶⁵⁸ Z. Kazıcı, (1999): “Osmanlı Devleti’nde İmaret”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 5, s. 44.

⁶⁵⁹ Kazıcı, 1999: 45.

b. Cephe düzeni:

Üç bölümden oluşan Otman Baba İmareti, orta mekânında iki giriş yer almakla birlikte pencere açıklıklarına yer verilmemiştir. İmaretin batı ve doğu kanadında yer alan odalar dikdörtgen planlı birer pencereye sahiptir. Bunlardan batı odasının penceresi güney cephede yer alırken, doğu odasının penceresi ise Otman Baba Türbesi'ne bakan kuzey cepheye açılmaktadır.

c. Malzeme ve Teknik:

Otman Baba İmareti, beyaz harç ile kaynaştırılmış kaba yonu taşlardan yığma tekniğinde inşa edilmiştir. Duvar örgüsünde ahşap hatılların da kullanıldığı görülmektedir. Yapının kapı kanatları, pencere doğramaları ve tavanında ahşap malzeme kullanılmış olmakla birlikte, bunlar orijinal unsurlar değildir. Zeminin taş kaplama olduğu Otman Baba İmareti'nin yenilenmiş çatısı kiremit kaplıdır. Yapının kuzeybatı duvar örgüsü içerisine yerleştirilen tamir kitabesi mermerdir.

d. Süsleme:

Dekoratif açıdan oldukça sade olan Otman Baba İmareti'nin kuzey cephesinde, girişin doğusundaki duvar yüzeyine yerleştirilmiş taş malzemedeki kabartma bir dörtgen bulunmaktadır. Alevi-Bektaşî düşüncesinde kuvvetli bir sembolik anlamı olduğu anlaşılan dörtgen rölyeflerin, Demir Baba Türbesi ve Ali Baba Türbesi'nde de kullanıldığı görülmektedir.

F. SAAT KULELERİ

Haberleşme, gözetleme, savunma ve bazı durumlarda ikamet ve dini amaçlarla inşa edilen kuleler, çok fonksiyonlu yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa'da XIV. yüzyılda başladığı görülen şehirlerde saat kuleleri yapma geleneğinin, Osmanlı topraklarında XVI. yüzyıl sonlarından itibaren görülmeye başlayarak XVIII. yüzyılda yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu içinde batıdan doğuya doğru arttığı gözlenen saat kulesi yapma faaliyetlerinin gerek Balkanlar gerekse Anadolu'da

yayılmasının en önemli sebeplerinden biri olarak, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümünde valilere saat kulesi yapımıyla ilgili gönderdiği ferman olduğu düşünülmektedir⁶⁶⁰.

Hasköy bölgesinde Osmanlı Devrinde inşa edilen üç kule tespit edilebilmiştir. Bunlardan, Uzuncaova Saat Kulesi (XVII. yy. sonu XVIII. yy. başı) fonksiyon değişikliğine uğradığı halde günümüzde mevcut bulunmakta, Hasköy Saat Kulesi (XVIII. yy. başı) ve Paşaköyü Kulesi (XVII. yy. ?)⁶⁶¹ ise tamamen yok olmuşlardır. Uzuncaova Saat Kulesi ile Hasköy Saat Kulesi, muvakkithaneleri de bulunan fonksiyonları belli yapılar olmakla birlikte, Paşaköyü Kulesi'nin hangi amaçla inşa edildiğine ve mimari özelliklerine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Yapım amacını bilemediğimiz Paşaköyü Kulesi dışında, Hasköy bölgesinde inşa edilen kulelerin adlarından da anlaşılacağı gibi öncelikle zaman bildirme fonksiyonları bulunduğu ve bu amaçla inşa edildikleri görülmektedir.

a. Plan

Hasköy'de inşa edilen ve mimari özelliklerini bilebildiğimiz Uzuncaova Saat Kulesi ve Hasköy Saat Kulesi, kare planlı, prizmal gövdeli yapılar olup, sekizgen kasnak üzerinde yükselen köşk kısımları bulunmaktadır.

Osmanlı Döneminde Balkan ve Anadolu şehirlerinde kare planlı, prizmal gövdeli pek çok saat kulesi yapıldığı bilinmektedir. Bunlardan bazıları; Hezargrad Saat Kulesi (XVII. yy.)⁶⁶², Starigrad Saat Kulesi (XIX. yy.)⁶⁶³, Tiran Saat Kulesi (XVIII

⁶⁶⁰ Acun, 1999: 471.

⁶⁶¹ Varlığını Evliya Çelebi'den öğrendiğimiz kulenin inşa tarihi bilinmemekle birlikte, Evliya Çelebi'nin bölgeden geçmiş olduğu XVII. yüzyıl ortalarında mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Evliya Çelebi, 1984: C. 8, s. 485.

⁶⁶² Turan ve İbrahimgil, 2004: 185.

⁶⁶³ Turan ve İbrahimgil, 2004: 447.

yy.)⁶⁶⁴, Yozgat Saat Kulesi (M.1897)⁶⁶⁵, Bursa Saat Kulesi (M.1905)⁶⁶⁶ ve Kayseri Saat Kulesi (M.1906)⁶⁶⁷, dir.

b. Cephe Düzeni

Uzuncaova Saat Kulesi ile Hasköy Saat Kulesi cephelerinin oldukça sade tutulduğu görülmektedir. Uzuncaova Saat Kulesi, günümüzdeki haliyle, üç cephesinde yer alan yuvarlak kemerli, birer büyük ve kuzey cephede dairesel planlı bir göz pencere tarafından aydınlatılmaktadır. Hasköy Kulesi'nin gövde kısmının dört yüzüne, üstte dikdörtgen planlı bir pencere ve bunun altında küçük bir açıklık yerleştirildiği, yapının toplam 8 açıklıkla aydınlatıldığı anlaşılmaktadır. Kule'nin üst sıra pencereleri hafifçe içerlek tutulmuş, yuvarlak kemerli alınlıklara sahip olup demir korkuluklu iken, bunların alt seviyesinde yer alan küçük açıklıkların ise herhangi bir özelliği bulunmamaktadır. Hasköy Saat Kulesi'nin girişi dikdörtgen planlı bir açıklıktan ibaretken, Uzuncaova Kulesi'nin güney cephede yer alan girişi yuvarlak kemerli olup, dik yerleştirilen tuğlalarla belirginleştirilmiştir.

Her iki yapının köşk kısımları sekizgen kasnak üzerinde yükselmektedir. Uzuncaova Saat Kulesi köşkü; sekiz sütunce üzerinde yükselen küçük bir kubbeye örtülüdür. Hasköy Saat Kulesi köşkü külah örtülü olup, ahşap direkler üzerinde yükselmektedir.

c. Mimari Elemanlar

Pencere: Uzuncaova Saat Kulesi, gravürlerde; her cephede sivri kemerli üç sıra pencere açıklığına sahip olarak resmedildiği halde, günümüzde üç cephesinde yuvarlak kemerli, birer büyük ve kuzey cephede dairesel planlı bir göz pencere bulunmakta, yapı toplam dört açıklıkla aydınlatılmaktadır. Hasköy Saat Kulesi'nin gövde kısmının dört yüzüne, üstte dikdörtgen planlı bir pencere ve bunun altında küçük bir açıklık yerleştirildiği, yapının toplam sekiz açıklıkla aydınlatıldığı anlaşılmaktadır. Kule'nin üst

⁶⁶⁴ Turan ve İbrahimgil, 2004: 31.

⁶⁶⁵ Acun, 1999: 474.

⁶⁶⁶ Acun, 1999: 472.

⁶⁶⁷ Acun, 1999: 474.

sıra pencereleri hafifçe içerlek tutulmuş, yuvarlak kemerli alınlıklara sahip olup demir korkuluklu iken, bunların alt seviyesinde yer alan küçük açıklıkların ise herhangi bir özelliği bulunmamaktadır.

Kapı: Hasköy Saat Kulesi'nin girişi dikdörtgen planlı bir açıklıktan ibaretken, Uzuncaova Kulesi'nin güney cephede yer alan girişi yuvarlak kemerli olup, dik yerleştirilen tuğlalarla belirginleştirilmiştir.

Saçak ve silmeler: Uzuncaova Saat Kulesi'nde katlı bir görünüm oluşturacak şekilde üst üste yerleştirilen kaide, gövde ve kasnak, dışarıya taşkın düz saçaklarla, köşk kısmı ise profilli bir silmeyle nihayetlenmektedir. Hasköy Saat Kulesi'nin gövdesi kalın bir silmeyle sona ermektedir.

Taşıyıcı elemanlar: Uzuncaova Saat Kulesi köşkünün kubbesi, sütunceler üzerine oturan yuvarlak kemerlerle taşınmakta, yapının pencerelerinde de yuvarlak kemer formu uygulanmıştır. Hasköy Saat Kulesi köşkünün külahı ahşap direkler üzerine otururken, yapının dikdörtgen planlı üst sıra pencerelerinin üzerinde yuvarlak formulu tahfif kemerleri olduğu anlaşılmaktadır.

Örtü sistemi: Uzuncaova Saat Kulesi'nin üstü kurşun kaplı küçük bir kubbeyle örtülüdür. Hasköy Saat Kulesi'nin köşk kısmı, ahşap direkler üzerinde yükselen sivri külahlı bir üst örtüye sahip olup, Filibe Saat Kulesi (1808)⁶⁶⁸ köşk kısmı örtüsünü hatırlatmaktadır.

d. Malzeme ve Teknik

Hasköy'de tespit edilen saat kulelerinin inşasında, kesme taş, kaba yonu taş, tuğla ve ahşap malzeme kullanılmıştır. Hasköy Saat Kulesi'nin gövdesi; harç ile kaynaştırılmış kaba yonu taşlardan, yığma tekniğinde inşa edilmiş olup, köşk kısmı ile birlikte sivri külahı taşıyan destekler ahşaptır. Uzuncaova Saat Kulesi'nin kare kaidesi taş, gövde ve köşk kısımları tuğladan inşa edilmiştir. Her iki yapının üst örtüsü kurşun levhalarla kaplanmıştır.

⁶⁶⁸ Turan ve İbrahimgil, 2004: 179.

e. Süsleme

Hasköy bölgesinde inşa edilen kulelerinin süsleme yönünden oldukça sade olduğu görülmektedir. Uzuncaova Saat Kulesi'nin kaidesinde taş, gövdesinde tuğla kullanılması ve köşk kısmının beyaza boyanarak belirginleştirilmesi, cepheyi hareketlendiren dekoratif uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Kule'nin kapı ve pencere kemerlerinde, dikine yerleştirilen tuğlalarla kemer yüzeyleri belirginleştirilmiş ve hafifçe dışarıya taşırılmıştır. Hasköy Saat Kulesi, oldukça sade bir yapı olup, cephelerindeki süsleme; dikdörtgen planlı üst sıra pencereleri üzerinde yer alan yuvarlak kemerli tahfif kemerler alınlıklarının düzgün kesme taşlarla döşenmesinden ibarettir.

G. HAN VE KERVANSARAYLAR

Kaynak ve yayınlardan tespit edebildiğimiz kadarıyla Hasköy bölgesinde, yolcuların konaklaması maksadına yönelik altı han ve kervansaray inşa edilmiştir. Şehir ve kasabalarda ticaret maksatlı inşa edilen hanlar da ilave edildiğinde bu rakamın artacağı muhakkaktır. Bunlardan sadece Harmanlı Kervansarayı (XVI. yy.) ile Sinan Paşa Hanı (XVI. yy. sonları) günümüze birer duvar kalıntısı şeklinde kısmen ulaşabilmiş, Saruca Paşa Kervansarayı (XIV. yy), Mustafa Paşa Hanı (XVI. yy.), Sinan Paşa hanlarından biri ve Sultan Bayezid Hanı, mimari özelliklerini saptayamayacağımız bir şekilde tamamen yok olmuştur.

Hasköy'de inşa edilen han ve kervansarayların, İstanbul – Belgrad Sefer Yolu Orta Kol üzerinde yer alan Menzil Külliyesi'nin konaklama fonksiyonlu yapıları olarak tasarlandıkları anlaşılmaktadır. Osmanlı Devri'nde Anadolu ve Balkanlarda buna benzer Menzil Külliyesi'nin inşa edildiği bilinmektedir. Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi (M.1529)⁶⁶⁹, Büyükçekmece Külliyesi (M.1567)⁶⁷⁰, Karapınar Külliyesi (M.1569)⁶⁷¹, Ulukışla-Öküz Mehmed Paşa Külliyesi (M.1616)⁶⁷², Yeni Han Külliyesi (M.1670)⁶⁷³ Menzil Külliyesi şeklinde düzenlenmişlerdir.

⁶⁶⁹ F. Müderrisoğlu, (1999): Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Yolları ve Menzil Külliyesi, *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, C. 10, s. 380.

⁶⁷⁰ Müderrisoğlu, 1999: 381.

⁶⁷¹ Müderrisoğlu, 1999: 381.

a. Plan

Günümüze birer duvar kalıntısı şeklinde kısmen ulaşabilmiş olan Harmanlı Kervansarayı ile Sinan Paşa Hanı, enine gelişen dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Avlulu olarak inşa edildikleri bilinen yapıların, birbirlerinden farklı mimari özellikler gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Harmanlı Kervansarayı'nın, konaklama kısmı ve ortasında şadırvan bulunan açık bir avludan oluştuğu anlaşılmaktadır. Esas kısım, ortada kare planlı bir görçenlik ve bunun iki yanında enine gelişen dikdörtgen planlı kapalı han kısımlarından meydana gelmektedir. Görçenliğin iki yuvarlak kemerden oluşan girişinin iki yanında, önemli kişilerin konaklamaları için ayrılmış paşa odaları olduğu düşünülmektedir. Harmanlı Kervansarayı plan açısından, İstanbul Büyükçekmece Kervansarayı (M.1566'dan sonra)⁶⁷⁴ ve Edirne Ekmekçioğlu Ahmed Paşa Kervansarayı (M.1609)⁶⁷⁵ ile benzerlikler göstermektedir.

Kaynaklardan öğrenildiğine göre; Sinan Paşa Hanı, iki katlı olup 350 odası, bir ahır ve biri kapalı diğeri açık olmak üzere iki avlusu bulunan bir yapıdır⁶⁷⁶. Yapının üst örtüsü kurşun kaplı küçük kubbelerle örtülü olduğundan Kurşunlu Han olarak da adlandırılmaktaydı⁶⁷⁷. Planına dair ayrıntılı bilgi ve çizimlerin bulunmadığı Sinan Paşa Hanı, Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre Tatar Pazarçık'taki İbrahim Paşa Sarayın'da bulunan hanla benzerlik göstermektedir⁶⁷⁸.

c. Mimari elemanlar:

Kapı: Kısmen günümüze ulaşan Sinan Paşa Hanı'nın girişinin basık kemerli bir açıklıktan ibaret olduğu görülmektedir. Giriş açıklığının üstünde kaş formlu ikinci bir kemerin bulunduğu yapının eski çizimlerinden anlaşılmaktadır. Harmanlı

⁶⁷² Müderrisoğlu, 1999: 382.

⁶⁷³ Antonov, 1999: 512.

⁶⁷⁴ Aslanapa, 1988: 80.

⁶⁷⁵ Küçükkaya, 1991: 402.

⁶⁷⁶ Bogdanov, 1966: 31.

⁶⁷⁷ Bogdanov, 1965: 19.

⁶⁷⁸ Evliya Çelebi, 1984: C. 6, s. 505.

Kervansarayı'nın portali günümüzde mevcut olmamakla birlikte, yapının yan yana yerleştirilmiş iki yuvarlak formlu kemerden oluşan bir girişi olduğu yapıya ait çizimlerden anlaşılmaktadır.

Örtü sistemi: Kaynak ve yayınlardan öğrenildiğine göre; Harmanlı Kervansarayı'nın görçenliği kubbemsi bir üst örtü, iki yanındaki konaklama mekânları ve girişin iki yanındaki odalar ise kırma çatıyla örtülüdür. Sinan Paşa Hanı'nın üst örtüsünün küçük kubbelerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Her iki yapının üst örtülerinin kurşun kaplı olduğu bilinmektedir.

Ocak ve nişler: Han ve Kervansaraylarda konaklayan yolcuların ısınması için bu yapıların içlerine ocaklar yapılmaktaydı. Kaynak ve yayınlardan anlaşıldığına göre Harmanlı Kervansarayı 24, Sinan Paşa Hanı ise 80 ocaklı olarak inşa edilmiştir. Sinan Paşa Hanı'nın ocaklarından hiç biri mevcut değilken, Harmanlı Kervansarayı'nda yer alan üç ocak günümüze ulaşmıştır. Tuğladan inşa edilen bu ocaklar, yarım dairesel planlı olup, yukarıya doğru daralan formdadır.

Pek çok yapıda olduğu gibi Han ve Kervansaraylarda da değişik maksatlı olarak kullanılan nişler bulunmaktadır. Sinan Paşa Hanı'ndan günümüze ulaşan duvar kalıntısının kuzey kısmında bir, güneyinde ise iki niş bulunmaktadır. Giriş açıklığının yanına yerleştirilmiş olan bu nişlerden kuzey cephe dış duvar yüzeyinde yer alan kaş kemer formlu ve dikdörtgen planlı, iç duvar yüzeylerinde bulunanlar ise sivri kemer formlu ve yarım dairesel kesitlidir. Derin olmayan bu nişlere; geç kalan yolcular için yemek ve su bırakıldığı ve bu bölümlerin onları soğuktan koruduğu ileri sürülmektedir⁶⁷⁹.

d. Malzeme ve teknik:

Günümüze ulaşan duvar kalıntılarından anlaşıldığına göre; Harmanlı Kervansarayı'nın duvarları belli bir seviyeye kadar düzgün kesme taş bloklardan, üst kısımlarda ise bir sıra kaba yonu taş, iki sıra tuğla almaşık duvar örgüsünde inşa edilmiştir. Görçenliğin konaklama kısımlarına açılan kemerleri düzgün kesme taş

⁶⁷⁹ Bogdanov, 1965: 31.

bloklardan inşa edilmişken ocaklar tamamen tuğla malzemedен yapılmıştır. Daha geç tarihli olduğu anlaşılan Sinan Paşa Hanı'nın duvar dolgusunda moloz taşların kullanıldığı, yapının içten ve dıştan düzgün kesme taş bloklarla kaplandığı anlaşılmaktadır.

VII. SONUÇ

Padişah I. Murad döneminde Rumeli’de başlayan fetih hareketleri sonucunda 1372 tarihli Çirmen Savaşı sonrasında Osmanlı topraklarına katılan Hasköy ve çevresi, 1878 tarihinde Şark-ı Rumeli idaresine girmiş, 1885 tarihinde filen, 1909 tarihindeyse resmen Bulgaristan topraklarına katılmıştır. Yaklaşık 535 sene Osmanlı idaresinde kalan bölge, fethini müteakip, çok çabuk bir şekilde Türkleşip İslamlaşmıştır. Başlangıçta, Anadolu’nun çeşitli yerlerinden buraya yerleştirilen konar-göçer Yörüklere, daha sonraki dönemlerde Tatarlar da eklenmiştir. Hasköy’ün özellikle Alevi-Bektaşî düşüncesiyle hareket eden kolonizatör Türk dervişlerinin yayılım sahası olduğu görülmektedir.

Osmanlı topraklarına katıldığında, terk edilmiş ortaçağ köylerinden ibaret bir bölge olan Hasköy, tamamen Osmanlı Devrinde kurulmuş ve yerleşim birimi şeklinde organize edilmiştir. Fetihden sonra muhtemelen has olarak tahsis edilmesine bağlı olarak Hasköy ismini alarak kasabaya dönüştürülmüş ve Çirmen Sancağına bağlı bir kaza merkezi haline getirilmiştir. Çirmen Sancağı’nın ilk beyi Saruca Paşa tarafından başlatılan imar faaliyetleriyle kısa sürede gelişen Hasköy, tespit edilebilen en eski organizasyonuna göre, tamamı Türk nüfuslu 12 mahalleden oluşmaktadır. Hacı Mahmud, İsa Fakih, Sofular, Saraç İnebey, Saraç Musa, Hacı Kayalı, Cullah, Hacı İsmail, Kadı, Debbağlar, Hacı Bayezid ve Dervişan adlı mahalleler etrafında gelişen Hasköy’ün mahalle teşkilatının, fiziki bir mekân ve burada yaşayan topluluğun dışında, muhtelif zümrelerin de belirtildiği görülmektedir.

Edirne-Filiba yolu üzerinde olmasına bağlı olarak kısa sürede gelişen Hasköy, tarım ve ticarete gelişme göstermiştir. Tüm esnafın yöneticisi konumundaki bir Ahi Baba önderliğinde, Dericilik (pabuççuluk, saraçlık, kürkçülük), sabunculuk, keçecilik, ipekçilik ve bozacılık gibi pek çok ticaret ve zanaat dalının faaliyet gösterildiği kasaba, değişik malların alınıp satıldığı bir çarşıya da sahipti. Hasköy’ün XV. yüzyıldaki bu gelişimi yakın çevresindeki hayatı da etkilemiş ve başta Uzuncaova olmak üzere, Cisr-i Mustafa Paşa ve Harmanlı kasabalarının kuruluş gelişmesinde etkili olmuştur. Özellikle Uzuncaova’da her yıl Eylül ayında toplanan panayırın, Osmanlı İmparatorluğu’nun

sınırlarını da aşan bir pazar olduğu ve bölgenin ticaret hacmini güçlendirdiği görülmektedir.

Osmanlı Dönemi'nde sahip olduğu askeri ve ticari durumu itibariyle Hasköy ve çevresi yoğun bir imar faaliyetine sahne olmuş, şehir merkezi ve kırsalında; cami, mescit, türbe, medrese, imaret, mektep, köprü, han, kervansaray, çeşme, konak, saray, tekke ve zaviyeler gibi her tipte yapılar inşa edilmiştir. Çoğunlukla bir cami etrafında gelişen bu külliyelerden hiç biri tüm fonksiyonel yapılarıyla günümüze ulaşamamış, cami, türbe, çeşme gibi tekil yapılardan ibaret kalmıştır.

Osmanlı Devrinde Hasköy ve çevresinde, tespit edebildiğimiz kadarıyla toplam 151 eser inşa edilmiştir. Bunların büyük çoğunluğu tamamen yıkılıp yok olmuş, bir kısmı ise birkaç duvar parçasından ibaret kalıntılar şeklinde günümüze ulaşmıştır. Günümüzde mevcut yapıların bazıları, yepyeni bir görünüm kazandığı gibi bir kısmı ise asli fonksiyonlarını tamamen yitirerek farklı amaçlara hizmet için kullanılmaktadırlar. Mescit, medrese, tekke, zaviye, çeşme, saray, köşk gibi yapı türlerinin hiçbir örneği bugüne gelememiştir.

Hasköy ve çevresindeki Osmanlı eserlerinin çok büyük bir bölümünün tamamen yok olmasının en büyük sebebi; 1950'lerden sonra, Bulgar Hükümetlerinin şehirlerin yeniden planlanması başlığı altında, devlet politikası olarak yürüttüğü Osmanlı - Türk eserlerinin bilinçli tahribatıdır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hasköy ve çevresinde 71 cami ve dört mescit inşa edilmiş, mescitlerden hiçbiri günümüze ulaşamamıştır. Camiler plan ve hacim biçimleri bakımından; kare-kübik gövdeli, tek kubbeliler ve enine ya da boyuna gelişen dikdörtgen planlı, çatı örtülüler olmak üzere iki tip gösterirler. Türk Mimarisi'nde sık kullanılan tek kubbeli, giriş cephesinde üç bölümlü son cemaat yerli ve bir minareli cami tipi; Sinan Paşa ve Siyavuş Paşa camilerinde uygulanmıştır. Anadolu'da mescitler için tercih edilen bir şema olmasına rağmen Balkanlarda sık kullanılan bir cami tipi olarak karşımıza çıkan, dikdörtgen planlı tek bir mekândan ibaret, kırma çatılı ve tek minareli cami tipi; boyuna gelişen uygulamasıyla Eski Cami'de, enine gelişen uygulamasıyla ise Çarşı Camisi'nde karşımıza çıkmaktadır.

İnşa malzemesi olarak genellikle düzgün kesme taş ve kaba yonu taş malzeme, bunun yanında, Bizans ve Erken Osmanlı yapılarında sık kullanılan taş ve tuğla almaşık tekniği de uygulanmıştır. Mermerin fazla kullanılmadığı camilerin direk, tavan ve mahfillerinde ahşap malzemeye yer verilmiştir.

İncelenen eserlerden Haseki Sultan ve Siyavuş Paşa Camilerinde, kuzey cepheyi boydan boya kat eden birer son cemaat yeri ile batı cephelerine bitişik birer minare bulunmakta, kible istikametinde yapılan bir hata sonucunda Sinan Paşa Camisi'nin son cemaat yeri ise batı, yıkılan minaresi de güney cephede yer almaktadır. Eski Cami ve Çarşı Camisi'nin minareleri batı cephede bulunduğu halde, son cemaat yeri uygulaması görülmemektedir. Ancak Çarşı Camisi kuzey cephesinde yer alan mükebbire ve mihrabiye, eserin orijinalinde son cemaat yeri bulunduğunu düşündürmektedir. Siyavuş Paşa ve Sinan Paşa camilerinin avlusunda birer şadırvan olduğu bilinse de, bu mimari unsurlar günümüze ulaşamamıştır. Cepheleri çok sayıda pencereyle hareketlendirilen camilerin girişleri –Sinan Paşa Camisi hariç-, dikdörtgen planlı basit açıklıklar şeklindedir. Örtü sistemi olarak düz ahşap tavan ve kırma çatı (Eski Cami, Çarşı Camisi ve Haseki Sulatan Camisi harim ve son cemaat yerinde) ve kubbeye (Sinan Paşa ve Siyavuş Paşa camilerinin harim ve son cemaat yerlerinde) yer verilmiştir. Kubbeye geçişlerde tromp (Sinan Paşa Camisi harimi) ve pandantif (Sinan Paşa Camisi son cemaat yerinde) kullanılmıştır.

Ele aldığımız camilerde taş ve mermer malzemeyle yapılmış süslemelerin yanı sıra sıva üzerine duvar bezemeleri de görülmektedir. Süsleme programı harimde; mihrap, minber, duvar ve tavan yüzeylerinde, dış cephede ise giriş, mihrabiye, pencere kemer ve alınlıklarında yoğunlaşmaktadır. Osmanlı Sanatı'nın Anadolu ve Balkanlar'daki yapılarında uygulanan süslemelerle paralellik gösteren Hasköy camilerindeki bezeme programı; saçak, silme, rozet, sütunce, mukarnas, geometrik ve bitkisel kompozisyonlar ile yazıdan oluşmaktadır.

İki renkli olarak (Haseki Sultan ve Sinan Paşa Camilerinin giriş cephesi pencere alınlık ve taç kapı kuşatma kemerlerinde, Haseki Sultan Camisi'nin son cemaat yeri revak kemerleri yüzeyinde) uygulanması yanında taş malzeme en fazla mukarnas (Sinan Paşa Camisi harim kubbe geçişlerinde, taç kapı girişi söveleri ile son cemaat yeri sütun

kaidelerinde, Çarşı Camisi'nin mihrabında, Eski Cami ve Çarşı Camisi'nin şerefe altlarında) karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu Türk resim geleneği paralelinde uygulanan duvar süslemelerinde; kalem işi (Sinan Paşa Camisi harim duvarları, kuzey cephe dış duvar yüzeyleri ile taçkapı alınlığında) ve yağlı boya (Eski Cami ve Çarşı Camisi'nin harim duvar yüzeylerinde) tekniği uygulanmıştır. Duvar bezemelerinde yazı, bitki ve manzara (Çarşı Camisi vaaz kürsüsü nişinde) ana temaları teşkil etmektedir. İncelenen eserlerden hiç birinde yapı ile aynı devirden kalma ahşap süsleme unsurları bulunmamaktadır.

Saptanabilen 14 türbeden günümüze sağlam ulaşabilenlerin sayısı beştir. Bu beş türbenin tamamı, bölgede faaliyet gösteren tekke ya da zaviyelerin birer parçası oldukları halde, yapı gruplarının zaman içerisinde çeşitli etkilerle yıkılıp yok olması sonucunda tekil birer mezar yapısından ibaret kalmışlardır. Yapılar, -Hızır Baba Türbesi hariç- günümüzde birer ziyaretgâh olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Hasköy bölgesinde inşa edilen türbeleri plan tipleri bakımından; “yedigen prizmal gövdeliler” (Otman Baba, Ali Baba, Hasan Hüseyin, Demirhanlı Ali Baba türbeleri) ve “sekizgen prizmal gövdeli” (Hızır Baba Türbesi) olarak gruplandırabiliriz. Doğu cephelerinde birer giriş bölümlü -Hasan Hüseyin ve Demirhanlı Ali Baba türbeleri hariç- olarak inşa edilen Otman Baba ve Hızır Baba Türbelerinin giriş bölümleri baldaken tarzında olup kubbe örtülü, Ali Baba Türbesi'ninki ise kapalı kare kübik formlu ve üç yana eğimli çatı örtülüdür. Cepheleri değişik sayıda pencerelerle çözülen türbelerin inşasında farklı malzeme ve teknikler kullanılmıştır. Otman Baba Türbesi düzgün kesme taş bloklardan inşa edildiği halde, Hızır Baba Türbesi'nin duvarları ise kaba yonu, moloz taş ve tuğlayla yığma tekniğinde örülmüş ve ahşap hatılıdır. Yapının duvarları dıştan düzgün kesme taşlarla kaplanmıştır. Ali Baba Türbesi kaba yonu taş ve tuğla malzemedan almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiş, Hasan Hüseyin ve Demirhanlı Ali Baba türbeleri modern malzemedan yeniden yapılaşlardır. Türbelerin üst örtü sisteminde kubbe (Otman Baba ve Hızır Baba Türbelerinde) ve kırma çatı (Hasan Hüseyin, Demirhanlı Ali Baba Türbeleri) uygulamalarına gidilmiş, Ali Baba Türbesi'nin üst örtüsü içten kubbemsi, dıştan ise külah şeklinde kırma çatılı olarak düzenlenmiştir. Kubbeye geçişlerde pandantif (Otman

Baba ve Hızır Baba Türbeleri esas mekân ile giriş bölümleri) ve mukarnaslarla (Ali Baba Türbesi) sağlanmıştır. Süsleme programı açısından oldukça sade özellikler gösteren türbelerde Alevi-Bektaşî düşüncesiyle bağlantılı, yedi ve dört sayıların vurgulayan geometrik ve bitkisel süslemeler karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu'da görülmeyen ve tespit edilebildiği kadarıyla Balkanlar'da ise sadece Bulgaristan coğrafyasında uygulanan yedigen plan şeması, bu haliyle Osmanlı Mimarisi'nin türbe tipolojisinde yeni bir grup olarak ortaya çıkmaktadır. Sembolik kaygılarla mimari prensiplerin birleşiminden doğan yedigen şemanın, Heterodoks İslam düşüncesindeki "Yedi İmamlar" kültüründen doğduğunu, ancak mezar yapılarıyla ilişkilendirilmesinin Sarı Saltuk'un yedi sayısına gösterdiği önemden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Nitekim inanışlara göre; Sarı Saltuk ölümünden önce yedi tabut getirterek içlerini kendi ağırlığında kumla doldurmuş ve daha sonra bu tabutlar onun faaliyette bulunduğu yerlere götürülmüştür. Ölüm ile yedi sayısı arasında kurulan bu bağın devamını Sarı Saltuk'un yeniden vücut bulmuş hali olduğunu iddia eden Otman Baba'da ve onun bilinen en erken tarihli yedigen planlı yapı olan türbesinde görmekteyiz. Sarı Saltuk'un sembolik olarak oluşturduğu şema Otman Baba Türbesi'nde mimari prensipler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Hasköy bölgesinde yaptığımız araştırmada, sekiz hamam tespit edilebilmiştir. Bölgedeki diğer yapı türlerinde olduğu gibi, hamamların tamamına yakını yıkılarak sadece biri (Mustafa Paşa Hamamı) bütünüyle ayakta kalabilmiş, üçü (Hasköy Hamamı, Siyavuş Paşa Hamamı ve Cısr-i Mustafa Paşa Askeri Hamamı) fotoğraf ve çizimlerle incelenmiş, dört hamam ise (Saruca Paşa Hamamı, Mahmut Paşa Hamamı ve Sinan Paşa'nın iki Hamamı) tamamen yok olmuştur. Hasköy'de tespit edebildiğimiz hamamların tamamı tek hamam olarak inşa edilmiş, bunlardan Hasköy ve Mustafa Paşa Hamamları geç dönemde yapılan değişikliklerle çifte hamama dönüştürülmüştür. İşlevleri gereği cepheleri oldukça sağır tutulan yapılar, kubbelerdeki ışıklıklar, kasnaklar ve beden duvarlarının yüksek kısımlarına yerleştirilen pencerelerle aydınlatılmaktadır. İnşa malzemesi olarak kaba yonu ve moloz taş ile tuğlanın kullanıldığı hamamların duvar örgüsü yığma ve almaşık tekniklerinde uygulanmıştır. Eserlerin üst örtü sistemlerinde kubbe, tonoz ve çatı kullanılmıştır.

Hasköy bölgesinde inşa edilen köprülerden sadece Meriç üzerindeki Mustafa Paşa ve Uludere üzerine inşa edilen Siyavuş Paşa Köprüleri, günümüze ulaşmıştır. İki eser de başlangıçta İstanbul- Belgrad sefer yolu üzerinde yer alan Cısr-i Mustafa Paşa ve Harmanlı Menzil Külliyelerinin birer mimari unsuru olarak inşa edilmişlerdir. Düz köprüler grubuna giren Mustafa Paşa Köprüsü, günümüzde toprak üzerindeki 18 kemer gözünden oluşurken, dik köprüler grubunda yer alan Siyavuş Paşa Köprüsü ise beş gözlidir. Düzgün kesme taş bloklardan inşa edilen köprüler, birinin mansap (Mustafa Paşa Köprüsü), diğerinin ise memba (Siyavuş Paşa Köprüsü) tarafında yer alan kitabe köşkleriyle dikkat çekmektedir.

Osmanlı toprakları içerisinde çeşitli amaçlarla seyahat eden fakir yolcuların yiyecek, içecek ve barınma ihtiyaçlarını ücretsiz karşılamak üzere pek çok imaret inşa edilmiştir. Yaptığımız araştırmalar sonucunda Hasköy’de faaliyet gösteren tekke, zaviye ve külliyelerin birer parçası olarak inşa edilen yedi imaret tespit edilmiştir. Bunlardan altı tanesi (Saruca Paşa, Mahmut Paşa, Sinan Paşa, Mustafa Paşa, Haseki Sultan ve Hızır Baba imaretleri) tamamen yok olduğu halde Otman Baba İmareti günümüze sağlam halde ulaşabilmiştir. Dikdörtgen planlı olarak inşa edilen Otman Baba İmareti, oda şeklinde düzenlenmiş üç bölümden oluşmaktadır. Odalardan ortadaki konaklamaya ayrılmış olmanın yanında, yanlardaki iki oda ve Otman Baba Türbesi ile dış avluya açılan bir geçiş mekânı ve sofa olarak düzenlenmiştir. Taş sekiler üzerine hazırlanmış iki yatak günümüzde dahi hazır bulundurulmaktadır. Doğu kanadında yer alan oda mutfak hizmeti görürken, batı kanadındaki ise çeşitli kullanım eşyalarının muhafazası için ayrılmıştır. İnşa malzemesi olarak harçla kaynaştırılmış kaba yonu taşların ve yer yer ahşap hatılların kullanıldığı imaret, kiremit kaplı, yedi yöne eğimli kırma çatıyla örtülüdür.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Hasköy bölgesinde inşa edilen üç kule tespit edilebilmiştir. Bunlardan, XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başlarına tarihlenen Uzuncaova ve Hasköy Saat Kulelerinin fonksiyonları bilinirken, daha erken tarihli olduğu anlaşılan Paşaköyü Kulesi’nin ne maksatla inşa edildiği tespit edilememiştir.

Günümüzde sağlam olup çan kulesi olarak kullanılan Uzuncaova Saat Kulesi; taş ve tuğla malzemedan inşa edilmiş olup, küçük bir kubbeye örtülü köşk kısmına

sahiptir. Eser, Uzuncaova Panayırına katılanların zamanı daha kolay öğrenmeleri için dört yüzünde; günde bir kez kurulması gereken bir mekanizmayla çalışan birer saat kadranlı olarak düzenlenmiştir. Kare planlı bir gövde ve külah örtülü köşk kısmından oluştuğu anlaşılan Hasköy Saat Kulesi, harçla kaynaştırılmış kaba yonu taşlardan inşa edilmiş olup, köşk kısmında ahşap malzemeye de yer verilmiştir. İkisi de muvakkithaneli olarak inşa edilen kuleler, Anadolu ve Balkanlar'daki diğer yapılarla benzer özellikler arz etmektedir.

Osmanlı topraklarında XVI. yüzyıl sonlarından itibaren görülmeye başlayan saat kuleleri yapma faaliyetinin XVIII. yüzyılda yaygınlaştığı ve özellikle Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. Yıldönümü dolayısıyla teşvik edildiği bilinmektedir.

İstanbul- Belgrad sefer ve ticaret yolunun geçtiği Hasköy bölgesinde, irili ufaklı çok sayıda han ve kervansarayın inşa edildiği kaynak ve yayınlardan anlaşılmaktadır. Bunlardan bir kısmı konaklama maksatlı olarak inşa edildikleri halde bazılarının ise ticaret maksatlı yapıldıkları bilinmektedir. Yaptığımız araştırmalar sonucunda Hasköy bölgesinde inşa edilen altı han ve kervansarayın varlığı tespit edilebilmiştir. Bunlardan dördü (Saruca Paşa Kervansarayı, Mustafa Paşa Hanı, Sultan Bayezid Hanı ve Sinan Paşa Hanlarından biri) tamamen yok olmuş, ikisi (Harmanlı Kervansarayı ve Sinan Paşa Hanı) ise birer duvar kalıntısı olarak günümüze ulaşmıştır. Çeşitli yapılardan meydana gelen menzil külliyelerinin birer parçası olan Harmanlı Kervansarayı ve Sinan Paşa Hanı, dikdörtgen planlı ve avlulu olarak inşa edilmişlerdir. Daha erken tarihli Harmanlı Kervansarayı, ortada görçenlik bölümü ve bunun iki yanında dikdörtgen planlı konaklama kısımlarından oluşmakta, yapının açık avlusunun ortasında bir şadırvan bulunmaktaydı. Dikdörtgen planlı olarak inşa edilen Sinan Paşa Hanı, iki katlı olup 350 odadan ve biri açık diğeri kapalı iki avludan oluşmaktaydı. Harmanlı Kervansarayı, temelden belli bir seviyeye kadar kesme taş, bunun üzerinde ise bir sıra kaba yonu taş, iki sıra tuğladan oluşan almaşık duvar örgüsünde inşa edildiği halde, Sinan Paşa Hanı'nın moloz taş dolgulu duvarları içten ve dıştan düzgün kesme taş bloklarla kaplanmıştır.

Kaynak ve yayınlardan Osmanlı Döneminde Hasköy ve çevresinde inşa edilmiş çeşmelerden sadece dördünün adı tespit edilebilmiştir. Bunlardan biri (Akbaldır

Çeşmesi) temel kalıntısı halinde, ikisi kitabeleriyle (Akpınar Çeşmesi ve Hızır Baba Çeşmesi) günümüze ulaşmış, birinin ise (Balıklıpınar Çeşmesi) sadece adına ulaşılmıştır. Harmanlı yakınlarında inşa edildiği bilinen Akbaldır Çeşmesi'nin iki bölümden oluştuğu anlaşılmaktadır. Kurna ve teknelerin bulunduğu alt bölüm kare planlı olup kesme taşla bloklardan inşa edilmiştir. Bunun üzerinde yer alan ikinci kısım, 12 sütun üzerinde yükselen bir kubbeyle örtülü olup, baldaken tarzındadır. Kameriye işlevi gören ikinci kısmın sütunlarının mermer, kubbesinin kurşun kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Akbaldır Çeşmesi'nin kasaba merkezinden uzak inşa edilmesi, yakınlarda bir namazgâh olabileceğini, ya da çeşmenin kameriyesinin bizzat bu fonksiyonu yerine getirdiğini düşündürmektedir. Akpınar Çeşmesi ve Hızır Baba Çeşmesi'nin mimari özelliklerine dair bir bilgi günümüze ulaşmamıştır.

Şehir hayatının en önde gelen gereksinimlerinden olan çeşme ve su yapıları inşası, Osmanlı sosyal hayatı içerisinde geleneksel bir hal almış, İslam dininin gerektirdiği temizlik şartına da bağlı olarak neredeyse her mahallede irili ufaklı çeşmeler kurulmuştur. Geniş bir coğrafyada yaptığımız araştırmalar sonucunda sadece dört çeşmenin adına ulaşılması, bölgenin Osmanlı egemenliğinden çıkmasından sonra da kullanılabilecek bu yapılardan hiç birinin tam olarak ayakta bulunmaması, kasti bir tahribatın delilleri sayılmalıdır. Her devir ve toplumda kullanılabilir fonksiyonlu olan çeşmelerin yok edilmesini, pek çoğunda Arapça-Osmanlıca yazılı kitabelerin bulunmasına bağlamaktayız.

Hasköy bölgesinde mevcut eserlerin dekorasyonları -özellikle camilerin süslemeleri-, Anadolu ve Balkanlar'daki yapılarla kıyas kabul etmeyecek derecede yoksuldur. Ancak bu durum, Osmanlı geleneksel süsleme sanatlarının bölgeye yansıma sıklığının değil, yapıların zaman içerisinde çeşitli sebeplerle maruz kaldıkları ağır hasarların ve bilinçsiz onarımların bir göstergesidir.

Hasköy ve çevresindeki Osmanlı eserlerinin büyük bölümü plan, kütle, hacim biçimlenişi, malzeme-teknik, cephe düzeni ve bezeme bakımlarından Balkanlar'daki çağdaşı örneklerle benzerlik göstermekte ve Anadolu'dakilerin devamcısı özellikler arz etmektedir. Ancak, özellikle türbe yapılarının hemen hepsinde dikkati çeken yedigen plan şemasının ısrarlı uygulanışı ve bunun bölgeyi aşan yansımaları Türk Sanatı için

ünik bir kaynak teşkil etmektedir. Bu durum Balkanlar'daki kolonizatör Türk dervişlerinin düşünsel ve inançsal hayata olduğu gibi Türk Mimarisi'nin gelişimine olan etkilerinin de açık bir göstergesidir.

E.H. Ayverdi'nin yapmış olduğu araştırmalar sonucunda Hasköy'de (Kırcaali dahil) 34, Cısr-i Mustafa Paşa'da ise 18 olmak üzere toplam 52 Osmanlı eseri tespit edilmiş ve Bulgaristan'daki eserlerin sayısı 3339 olarak belirlenmiştir. Yapmış olduğumuz araştırma sonucunda sadece Hasköy, Uzuncaova, Cısr-i Mustafa Paşa ve Harmanlı'da 151 Osmanlı eserine ulaşılarak gerek Hasköy, gerekse de Bulgaristan genelindeki Osmanlı eserlerinin yekûnuna 99 yapı ilave edilmiştir. Yapılacak yeni ve geniş kapsamlı araştırmalarla bu sayının artacağı muhakkaktır.

Osmanlı-Türk yurdu olduğu halde, günümüzde Misak-ı Milli dışında kalan topraklar, önemli bir Türk nüfusunun yanında ciddi mimarlık ve kültür eserleri de barındırmaktadır. Sağlıklı envanterleri yapılmayan bu eserler, resmi makamlarca kültür mirası ve tarihi eser olarak da kabul edilmemektedirler. İncelenen yapılardan sadece Otman Baba Türbesi mahalli ölçekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. Bunun dışında kalan eserlerden camiler müftülüğe bağlı olduğu halde, cemaatin ilgisine terk edilmiş, yapıların profesyonel ekipler tarafından gerçekleştirilmesi gereken restorasyon ve tamiratları yerel ustalara emanet edilmiştir ki bu durum, orijinal süsleme programlarının yok olma sebeplerinden biridir. Anadolu şehir ve kültürüne gösterilen dikkat ve bilimsel ilginin, başta Balkanlar'daki şehir ve bölgelere de yansıtılarak, buralarda meydana getirilmiş kültür rezervinin ortaya çıkarılıp korunmasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin çeşitli kurum ve kuruluşlarıyla yaptırım sahibi olması en büyük dileğimizdir. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, Türk Mimarisi'nin dünya mimarlık tarihindeki ayrıcalıklı konumunu daha da güçlendirecektir.

KAYNAKÇA**KRONİKLER VE SEYAHATNAMELER**

Ahmet Bâdi, (2000): *Riyaz-ı Belde-i Edirne C.1*, (Çev. Kazancıgil, R.), İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları.

Aşıkpaşazade, (1970): *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. Atsız), Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Benedict Curipeschitz, (1977): *Yolculuk Günlüğü 1530*, (Çev. Nutku, Ö.), Ankara: T.T.K. Yayınları.

Evlia Çelebi, (1984): *Seyahatname*, C. 3- 6- 8, (Sad. Çevik M.), İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Hammer, J. Von, (2008): *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 1-2, (Ed. Güçlükol, M., Bozkurt, B.), İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık.

Hans Dernschwam, (1987): *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Önen, Y.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Karl Tebly, (1988): *Dersaadette Avusturya Sefirleri*, (Çev. Ünlü, S.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Dağdeviren, M.Ş. (2005): *Edirne Tarihi ve Balkan Savaşı Anıları*, (Çev. Kazancıgil, R., Gökçe, N.), Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, 1. Baskı.

Mehmet Halife, (1986): *Tarih-i Gilmani*, (Haz. Su, K.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Müneccimbaşı Ahmed Dede, (byy.): *Sahaif-ül-Ahbar fi Vekayi-ül-a'sar I-II*, (Arapça aslından Türkçeleştiren Erünsal, İ.), Kervan Kitapçılık.

Ogier Ghiselin De Busbeck, (byy.): *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, (Haz. Kurutluoğlu, A.), Kervan Kitapçılık.

Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, (1989): *Solakzade Tarihi*, (Haz. Çabuk, V.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ARAŞTIRMA VE YAYINLAR

- Acaroğlu, M.T. (1988): *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara: Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- Acun, H. (1999a): “Anadolu Saat Kuleleri”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 470-475.
- Acun, H. (1999b): “Erken Devir Osmanlı Mimarisi”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 137-148.
- Akalın, Ş.H. (1999): “Sledite na Sarı Saltuk v Rumeliya i Svetata Obitel na Sveti Naum/Sarı Saltuk v Ohrid”, *İslam i Kultura, İzsledvaniya*, Sofya: İmir, T. 4, s. 26-50.
- Akgündüz, H. (1997): *Osmanlı Medrese Sistemi, Amaç-Yapı-İşleyiş*, İstanbul: Ulusal Yayınları.
- Aktüre, S. (1987): “Anadolu Kentinde Türkleşme-İslamlaşma Süreci, Mekânsal Yapı Değişimi ve İslam Mimari Mirası”, *İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı, (22-26 Nisan 1985 İstanbul) Bildiriler*, İstanbul: s. 19-38.
- Aladjov, D. (1982): “Müslümanski Manastir ot XV v.”, *Haskovska Tribuna*, Haskovo: 27 April, No: 49, s. 4.
- Aladjov, D. (2001): *Proçuti, Zabraveni, neizvestni Kreposti ot Haskovskiya Kray*, Haskovo: Mak-P.
- Aladjov, D. ve Dimov, N. (1993): *Simeonovgrad ot Drevnostta do 1885 Godina*, Simeonovgrad: İzdava Obštinski Sıvet.
- Aleksiev, B. (2001): “Za Teketata, Posveteni na Saru Saltuk Dede”, *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 1, s. 37-42.
- Alp, İ. (1990): *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Ankara: T.Ü. Yayınları.

- Angelov, G. (1980): *İzvorit Ha Belonogata*, Sofya: Meditsina i Fizkultura.
- Antonov, A. (1999): “XVI. Yüzyılda Bulgaristan Topraklarında Orta Kol Üzerindeki Menzil Külliyyeleri”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 510-513.
- Antonov, A. (2001): “Bıznikvane i Razvitie na Osmanskite Arhitektorni Kompleksi po Diagonalniya Pıt v Bilgarskite Zemi Prez XVI-XVII vek”, *Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 1, s. 45-68.
- Arık, O. (1999): “Osmanlı Mimarisi’nin Gelişimi”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 102- 114.
- Arık, R. (1999): “Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 247-264.
- Arık, R. (2001): “Sanatta Batılılaşma Sürecinde Balkan-Anadolu Beraberliği”, *Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 1, s. 71-96.
- Arseven, C.E. (1955-1959): *Türk Sanatı Tarihi Menşeyinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatlar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Arslan, H.Ç. (1999): “Erken Osmanlı Dönemi (1299-1453)’nde Akıncılar ve Akıncı Beyleri”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 1, s. 217-225.
- Aslanapa, O. (1988): *Mimar Sinan’ın Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Aslanapa, O. (1991): *Anadolu’da ilk Türk Mimarisi, Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Aslanapa, O. (1993): “Osmanlı Devri Mimari Sanatı”, *Başlangıcından Bugüne Türk Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 185-238.
- Aslanapa, O. (1999): *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 5. Basım.

- Atanasov, K. ve Liondev, K. (1980): *Svilengrad i Negovite Okolnosti*, Sofya: Meditsina i Fizkultura.
- Avşar, Z. (2007): “Otman Baba Velâyetnamesine Göre Otman Baba ile Rumeli Bölgesindeki Babaların Münasebetleri”, 2. *Uluslar arası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni (17-19 Ekim 2007) Bildiri Kitabı*, Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, C. 1, s. 405-412.
- Aydarav, S.S. ve Aksenova, N.D. (1975): *Velikie Bulgariy*, Kazan: Tatarskoe Knijnnoe İzdatelystvo.
- Aydın, M. (1992): *Şarki Rumeli Vilayeti*, Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Ayverdi, E.H. ve Yüksel, İ.A. (1976): *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Ayverdi, E.H. (1972): *Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri, 806-855 (1403-1451)*, C. II, İstanbul: Baha Matbaası.
- Ayverdi, E.H. (1973): *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481)*, C. III, İstanbul: Baha Matbaası.
- Ayverdi, E.H. (1982): *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk*, C. IV, Kitap: 4-6, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Ayverdi, E.H. (1989a): *İstanbul Mimari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid, 630-805 (1230-1402)*, C. I, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2. Baskı.
- Ayverdi, E.H. (1989b): *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481)*, C. IV, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2. Baskı.
- Balkanlı, A.K. (1986): *Şarki Rumeli ve Buradaki Türkler*, Ankara: Elhan Kitabevi.
- Barkan, Ö.L. (2002): “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, s. 133-151.

- Bayrakal, S. (2001): *Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı.
- Bayram, S. (2001): "Bulgaristan'da Bulunan Osmanlı Vakıflarından Bir Demet", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 1, s. 127-134.
- Bogdanov, İ. (1965): *Uzundjovo*, Baştino Oğnište, Sofya: İzdatelstvo na Natsionalniya Sıvet na Oteçestveniya Front.
- Büyükdığan, İ. (2001): "Balkanlar'daki Osmanlı Dönemi Anıtsal Yapılarında Kullanılan Strüktür Sistemlerinin Osmanlı Mimarlığı İçindeki Yeri (Cami Yapıları)", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 1, s. 173-188.
- Can, Y. (2002): "Anadolu Öncesi Türk Kenti", *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, s. 150-160.
- Cantay, G. (1999): "Osmanlı Dönemi Kervansarayları-Hanları", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 384-391.
- Cantay, G. (1999): "Osmanlı Dönemi Külliyesi", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 308-317.
- Castellan, G. (1995): *Balkanların Tarihi*, (Çev. Başbuğu, A.Y.), İstanbul: Milliyet Yayınları, 2. Bakı.
- Çakmak, C. (2002): *Tire Hamamları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı.
- Çakmak, Ş. (2001): *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300-1500)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı.
- Çal, H. (2001): "1192 Numaralı 1697-1716 Tarihli Hurufat Defterine Göre Bulgaristan'daki Türk Mimarisi", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan)*

- Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 1, s. 221-286.
- Çalık, S. (2005): *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlarda Osmanlı Düzeni (15-16. Yüzyıllar)*, Ankara: Bosna-Hersek Dostları Vakfı Yayınları.
- Çetin, İ. (2007): “Otman Baba Velâyetnamesinde Bazı Motifler ve Mitik Kaynakları”, *2. Uluslar arası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni (17-19 Ekim 2007) Bildiri Kitabı*, Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, C. 1, s. 357-367.
- Çulpan, C. (2002): *Türk Taş Köprüleri*, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar, Ankara: T.T.K. Basımevi, 2. Baskı.
- Demiriz, Y. (1979): *Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme I, Erken Devir (1300-1453)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Demirkent, I. (2005): *Bizans Tarihi Yazıları, Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, İstanbul: Dünya Kitapları, 1. Basım.
- Dinkov, K. (1985): *Harmanli*, Sofya: Roden Kray.
- Dobrev, İ. (1989): *Uzundjovskiyat Panair*, Sofya: BZNS.
- Doğru, H. (2002): “Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 9, s. 163-176.
- Donçev, D. ve Karakaşev, H. (1996): *Fizicheska i Sotsialno-ikonomicheska Geografiya na Bulgariya*, Veliko Tırnovo: İzdatelstvo Slovo.
- Donçev, D. ve Karakaşev, H. (2000): *Fiziceska i Sotsialno-İkonomiçeska Geografiya na Bulgariya*, Sofya: Siela.
- Dündar, A. (2000): *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı.
- Emecan, F.M. (2001): *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Erat, B. (1999): “Anadolu’da Türk Hamam Mimarisi”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 392-399.
- Ersoy, A. (1993): *XV. Yüzyıl Osmanlı Ağaç İşçiliği*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Erzen, A. (1994): *İlkçağ Tarihinde Trakya, Başlangıçtan Roma Çağı’na Kadar*, (Yay. Haz. Başgelen, N.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Esin, E. (2004): *Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, (Yay. Haz. Kocabıyık, E.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1. Baskı.
- Esin, E. (2006): *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, (Yay. Haz. Kocabıyık, E.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1. Baskı.
- Eyice, S. (1992a): “Bulgaristan”, *İslam Ansiklopedisi*, fas. 46, İstanbul: T.D.V. Yayınları, s. 403-408.
- Eyice, S. (1992b): “Gurbette Kalan Türk Eserleri”, *IX. Vakıf Haftası Kitabı, Türk Vakıf Medeniyetinde Hz. Mevlana ve Mevlevihanelerin Yeri ve Vakıf Eserlerde Yer Alan Türk-İslam Sanatları Seminerleri (2-4 Aralık 1991 Ankara)*, Ankara: V.G.M. Yayınları, s. 181-186.
- Eyice, S. (1993): “Cisr-i Mustafa Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, fas. 54, İstanbul: T.D.V. Yayınları, s. 32-33.
- Eyice, S. (1997): “Hamam”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: T.D.V. Yayınları, C. 15, s. 402-433.
- Eyice, S. (1999): “Osmanlı Devri Türk Mimarisi”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 79-101.
- Fırlalı, E.R. (1994): *Babilik ve Bahailik*, Ankara: T.D.V. Yayınları.
- Fol, A. ve Fol V. (2005): *Trakite/ The Thracians*, Sofya: Tangra Tannakra, 1. Basım.
- Georgieva, J., Alacov, D., Baeva, Z. ve Koleva, M. (1970): *Pametnitsi na Kulturata v Haskovski Okrug*, İstoriçeski Muzey-Haskovo, Sofya: Reklamator.

- Gibbons, H.A. (1998): *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1. Baskı.
- Gökbilgin, M.T. (2007): *XV. Ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Grabar, O. (2004): *İslam Sanatının Oluşumu*, (Çev. Yavuz, N.), İstanbul: Kanat Kitap, 3. Baskı.
- Gramatikov, G., Petrov, İ. ve Slavova, M. (2001): *Pamelnitsi na Kulturata ot Haskovska Oblast*, İstoriçeski Muzei - Haskovo, Stara Zagora: Forum.
- Gramptom, R.J. (2007): *Bulgaristan Tarihi*, İstanbul: JeoPolitika Yayınları, 1. Basım.
- Gültekin, R.E. (2001): *Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Basım.
- Halaçoğlu, Y. (1993a): "Cisri Mustafa Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, fas. 54, İstanbul: T.D.V. Yayınları, s. 33-34.
- Halaçoğlu, Y. (1993b): "Çirmen", *İslam Ansiklopedisi*, fas. 57, İstanbul: T.D.V. Yayınları, s. 341-342.
- Hammer, J. (1999): *Osmanlı Mühürleri*, (Çev. Öztürk, Ü.), İstanbul: Pera Yayıncılık, 1. Basım.
- Harbova, M. (1985): "Razvitie na Planovata i Proctranstvenata Shema na Osmanskite Kultovi Sgrai na Balkanite", *Studia Balcanica*, 18, Sofya: Bılgarska Akademiya na Naukite, İnstitut za Balkanistika, s. 267-282.
- Harbova, M. (2001): "Ustoyçivost i Universalnost na Arhitekturniya Model v Osmanskoto Kultovo Prostranstvo na Balkanite Prez 15-19 v.", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 1, s. 347-364.
- İbrahimgil, M. (1999): "Balkanlarda Osmanlı Mimarisi", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 499-509.

- İbrahimgil, M.Z. (2001): “Balkanlar’da Sarı Saltuk Türbeleri”, *Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 1, s. 375-390.
- İnalçık, H. (2008): *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Sezer, R.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 10. Basım.
- İrecek, K.Y. (1990): *Belgrad-İstanbul-Roma Askeri Yolu*, (Bulg. Çev. Balkanlı A.K.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İsen, M. (2001): “Rumeli’de Türk Kültür ve Sanatını Besleyen Bir Kaynak Olarak Akıncılık”, *Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, , C. 1, s. 391-397.
- Kazıcı, Z. (1999): “Osmanlı Devleti’nde İmaret”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 5, s. 44-48.
- Keskinoğlu, O. ve Özaydın, A.T. (1983): “Bulgaristan’da Türk – İslam Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. XVII., Ankara: V.G.M. Yayınları.
- Kılıç F., Arslan, M. ve Bülbül, T. (2007): *Otman Baba Velayetnamesi (Tenkitli Metin)*, Ankara: Grafiker Ofset.
- Kiel, M. (1980): “Sarı Saltuk ve Erken Bektaşilik Üzerine Notlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ankara: S. 9, s. 25-36.
- Kiel, M. (1985): *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period*, Assen: Van Gorcum.
- Kiel, M. (1990): *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, Hampshire: Variorum.
- Kiel, M. (2005): *Hora i Selišta v Bilgariya Prez Osmanskiya Period*, Sofya: Amisitia.
- Koçu, R.E. (1964): *Yeniçeriler*, İstanbul: Nurgök Matbaası.

- Kosev, D., Hristov, H. ve Angelov, D. (1962): *Kratka İstoriya na Bulgariya*, Sofya: Nauka i izkustvo.
- Kuban, D. (1967): “Mimar Sinan ve Türk Mimarisinin Klasik Çağı”, *Mimarlık*, İstanbul: Kasım, 5. yıl, S: 49, s. 13-44.
- Kuban, D. (1993): *Batiya Göçün Sanatsal Evreleri (Anadolu'dan Önce Türklerin Sanat Ortaklıkları)*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1. Baskı.
- Kurat, A.N. (1972): *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yayınları.
- Köprülü, M.F. (2003): *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, (Yay. haz. Köprülü O.F.), Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Baskı.
- Köprülü, M.F. (2005): *Türkiye Tarihi, Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, (Haz. Palabıyık M.H.), Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Baskı.
- Lewis, S. (2001): “The Ottoman Architectural Patrimony of Bulgaria”, *EJOS*, IV, No: 30, s. 8.
- Melikof, İ. (1999): “Razmisli po Problema Bektaşi-Alevi”, *İslam i Kultura, İzsledvaniya*, Sofya: Imir, T. 4, s. 11-24.
- Memişoğlu, H. (1994): “Bulgaristan'da Türk Kültür ve Sanat Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara: V.G.M. Yayınları, S. XXIII, s. 311-319.
- Memişoğlu, H. (1995): *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Memişoğlu, H. (2002a): “Osmanlı Döneminde Bulgaristan'da Kültür ve Sanat Eserleri”, *Balkanlar'daki Türk Kültürünün Dünü-Bugünü-Yarını, Uluslar arası Sempozyum Bildirileri (26-28 Ekim 2001)*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, s. 219-229.
- Memişoğlu, H. (2002b): *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı.

- Mikov, L. (1999a): “Myusylymanskata Grobnitsa v s. Bogomil, Harmanliysko (İstoriya i Legendi)”, *Bilgarski Folklor*, Kn. 1-2, Sofya: Bilgarska Akademiya na Naukite, İnstitut za Folklor, s. 113-119.
- Mikov, L. (1999b): “Kısna Kultuva Arhitektura na Heterodoksnite Müslümani v Bılgariya (Jenski i smeseni türbeti ot XIX-XX v.), *İslam i Kultura, İzsledvaniya*, T. 4, Sofya: İmir, s. 52-89.
- Mikov, L. (2001): “Kultova Arhitektura Pri Teketo na Demir Baba”, *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 1, s. 453-476.
- Mikov, L. (2005): *İzkustvoto na Heterodoksnite Müsülmani v Bılgariya (XVI-XX vek)*, Sofya: Akademično İzdatelstvo Marin Drinov.
- Miyatev, P. (1987): *Bulgaristan'daki Osmanlı Anıtları*, (Çev. Yücel Y.), Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Müderrişoğlu, F. (1999): “Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Yolları ve Menzil Külliyeleeri”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 376-383.
- Mülayim, S. (1982): *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı.
- Mülayim, S. (2001): “Sultan Reşat'ın Rumeli Seyahati”, *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 1, s. 477-494.
- Ocak, A.Y. (1983): *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ocak, A.Y. (1999): *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: T.T.K. Basımevi.
- Oğuz, M.Ö. (2001): “Kalkandelen (Tetova) ve Tunus Modellerinden Hareketle Günümüzde Bektaşî Tekkelerinin Balkanlar ve Kuzey Afrika'daki Yapı ve

- İşlevi”, *Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildirileri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 2, s. 519-534.
- Oğuz, S. (1986): *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti (1878-1885)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Öney, G. (1989): *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Önkal, H. (1999): “Osmanlı Hanedan Türbeleri”, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 330-339.
- Öz, G. (1997): *Yeniçeri-Bektaşî İlişkileri ve II. Mahmut*, Ankara: Uyum Yayınları, 1. Basım.
- Öz, T. (1997): *İstanbul Camileri*, Ankara: T.T.K. Basımevi, C. I-II, 3. Baskı.
- Özbek, Y. (2002): *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Basım.
- Özdek, R. (1990): *Türkler’in Altın Kitabı*, İstanbul: Tercüman, C. 1.
- Özer, M. (2004): “Mihaloğulları’nın Anadolu ve Balkanlar’daki İmar Faaliyetleri”, *Doğu Batı Bağlamında Türk Dili ve Türk Kültürü, Sempozyum Bildirileri, Şumnu: EP. K. Preslavski*, s. 344-364.
- Özer, M. (2005): “Bulgaristan-Haskovo (Hasköy)’deki Türk Devri Eserleri”, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005 Eskişehir) Bildiriler Kitabı*, Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi Yayınları, s. 355-366.
- Özer, M. (2006): *Üsküp’te Türk Mimarisi (XIV.-XIX. Yüzyıl)*, Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Özkaya, Y. (2008): *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı.
- Öztürk, M. (2001): *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Basım.

- Pavlov, Z. (2001): “Za Hekoi Malku Poznati Primeri od Osmanliskoto Graditelstvo vo Makedonija (Koi Poveke ne Postojat)”, *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 2, s. 573-588.
- Sakaoğlu, N. (1999): *Bu Mülkün Sultanları 36 Osmanlı Padişahı*, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 1. Baskı.
- Sayan, Y. (1999): *Türkmenistan'daki Mimari Eserler (XI-XVI. Yüzyıl)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı.
- Selimoğlu, İ. ve Bayram, S. (1989): *İnsanlığın Yüz Karası Bulgar Mezalimi ve Bulgaristan'daki Vakıf Eserleri, Camilerimiz*, Ankara: V.G.M. Yayınları.
- Seyhan, K. (1993): “Çoban Mustafa Paşa Külliyesi”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: T.D.V. Yayınları, fas. 57, s. 351-354.
- Staynova, M. (1985): “Osmanska Kultova Arhitektura (XV-XVIII v.)”, *Studia Balcanica*, 18, Bılgarska Akademiya na Naukite, İnstitut za Balkanistika, Sofya, s. 234-266.
- Staynova, M. (1995): *Osmanski İzkustva na Balkanite XV-XVIII vek*, Sofya: Universitetsko İzdatelstvo Sv. Kliment Ohridski.
- Şahin, İ. (1997): “Hasköy” *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: T.D.V. Yayınları, C. 16, s. 390-391.
- Şerefli, A.Ş. (2002): *Bulgaristan'daki Türkler (1879-1989)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Basım.
- Tatarlı, İ. (1966): “Turski Kultovi Sgradi i Nadpisi v Bılgariya, I. Çast”, *Godişnik na Sofijskiya Universitet, Fakultet po Zapadni Filologii*, Tom: LX, Sofya: Dırjavno İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, s. 567-613.
- Tatarlı, İ. (2002): “Bulgaristan'daki Türk Varlığı”, *Balkanlar'daki Türk Kültürünün Dünü-Bugünü-Yarını, Uluslar arası Sempozyum Bildirileri (26-28 Ekim 2001)*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, s. 143-149.

- Tekeli, S. (2002): *16'ıncı Yüzyılda Osmanlılarda Saat ve Takiyüddin'in "Mekanik Saat Konstrüksiyonuna Dair En Parlak Yıldızlar" Adlı Eseri/The Clock in Ottoman Empire in 16th Century and Tagi al Dins "The Brightest Stars for the Construction of the Mechanical Clocks"*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı.
- Topuz, A.Y. (2001): "Balkanlar'ın Yapılandırılmasında Tasavvuf ve Tekkelerin Rolü", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 2, s. 689-694.
- Tuğlacı, P. (1985): *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Tunçel, M. (2001): "Türk Mimarisi'nde, Bulgaristan'daki Bedesten Binaları", *Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 2, s. 725-762.
- Turan, Ö. ve İbrahimgil, M.Z. (2004): *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler*, Ankara: TBMM. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Uluçam. A. (1999): "Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 163-183.
- Uysal, A.O. (1999): "Erken Osmanlı Mimarisinde Minareler", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 149-160.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1957): "Osmanlı Tarihinin İlk Devrelerine Ait Bazı Yanlışlıkların Tashihi", *Belleten*, C. XXI, S. 81-84, Ankara: T.T.K. Basımevi, s. 172-188.
- Uzunçarşılı, İ.H. (Byy.) *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara: T.T.K. Yayınları, C. 1-2, 7. Baskı.
- Ülgen, A. (1999): "Osmanlı Minareleri (Konum, Form ve Dekorasyon)", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. 10, s. 318-329.
- Ürer, H. (2002): *İzmir Hamamları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı.

- Vançev, N., Kerimof, Y., Klasof, G., Nikolof, S. ve Popof, T. (der.) (1961): *Bulgarca-Türkçe Sözlük*, Sofya: Bulgaristan İlimler Akademisi Yayınevi.
- Venedikova, V. (1999): “Svadbeni Rituali, Opisani v Jitirto na Demir Baba”, *İslam i Kultura, İzsledvaniya*, Sofya: İmir, T. 4, s. 197–248.
- Vırmiça, R. (1999): *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı.
- Vırmiça, R. (2001): “Geçmişten Günümüze Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri” *Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, , C. 2, s. 781-812.
- Vırmiça, R. (2002): *Kosova Hamamları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı.
- Yazar, T. (2001): “Romanya’daki Osmanlı Mimarisinden Bazı Örnekler, *Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 2, s. 851-885.
- Yenişehirlioğlu, F.Ç. (2001): “Erken Osmanlı Dönemi’nde Balkanlar’da Kent Oluşumu veya Değişimi”, *Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslar arası Sempozyumu (17-19 Mayıs, Şumnu Bulgaristan) Bildiriler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 2, s. 887-892.
- Yerasimos, S. (1991): *Les Voyageurs Dans L’empire Ottoman (XIVe- XVIe siècles)*, Ankara: İmprimerie De La Societe Turque D’Historie.
- Yonov, M. (1980): *Evropa Otnovo Otkriva Bilgarite XV-XVIII v.*, Sofya: Dirjavno İzdatelstvo Narodna Prosveta.
- Yordanov, T., Aladjov, D., Güzelev, V., Tonev, V., Dobrev, İ., Gramatikov, G., Dimov, N., Baeva, Z., Kostova, V., ve Mihaylov, V. (1995): *İstoriya na Grad Haskovo ot Drevnostta do 1912 g.*, Sofya: Universitetsko İzdatelstvo Sv. Kliment Ohridski.

Yüksel, İ.A. (1983): *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid, Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, C. V, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1. Baskı.

Yüksel, İ.A. (2004): *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566)*, C. VI, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1. Baskı.

RESİMLER

Resim:1-Eski Cami, kuzeyden görünüm

Resim:2-Eski Cami, batı ve güney cepheler

Resim:3-Eski Cami, güney cephe

Resim:4-Eski Cami, batı cephe

Resim:5-Eski Cami, doğudan görünüm

Resim: 6-Eski Camii avlusuna doğudan bakış

Resim: 7-Eski Cami avlusuna batıdan bakış

Resim: 8-Eski Cami avludan camiye geçiş b3lümü

Resim: 9-Eski Cami, harim kapısı

Resim: 10-Eski Cami harimi, doğu cephe

Resim: 11-Eski Cami harimi, güney cephe

Resim: 12-Eski Cami, mihrap

Resim: 13-Eski Cami harimine güneydoğudan bakış

Resim: 14-Eski Cami harimi, batı cephe ve minber

Resim: 15-Eski Cami harimi, kuzey cephe ve kadınlr mahfili

Resim: 16-Eski Cami, kadınlr mahfili giriş açıklığı ve batı cephesi üst sıra penceresi

Resim: 17-Eski Cami, kadınlar mahfilinden bakış ve üst sıra pencereleri

Resim: 18-Eski Cami, harim örtüsü ve tavan göbeği

Resim: 19-Eski Cami, inşa kitabesi

Resim: 20-Eski Cami, minare

Resim: 21-Eski Cami, minare kaidesi

Resim: 22-Eski Cami, güney cephe arkasına yığılmış mezar taşları

Resim:23-Mezar taşları, detay

Resim: 24-Çarşı Camisi, 1960 yangını sonrası harim güney cephesi (S. Eyice'den)

Resim:25- Çarşı Camisi minaresi 1960 yangını sonrası (S. Eyice'den)

Resim: 26-Çarşı Camisi, güneyden görünüm

Resim: 27-Çarşı Camisi, güney cephe

Resim: 28 – Çarşı Camisi, güneybatıdan görünüm

Resim: 29-Çarşı Camisi, batı cephe

Resim: 30-Çarşı Camisi, mimari kılıf kuzeyden genel görünüş

Resim: 31-Çarşı Camisi, mimari kılıf kuzey cephe

Resim: 32-Çarşı Camisi, kılıf cephe girişi

Resim: 33-Çarşı Camisi, kuzey cephe ve mimari kılıfa batıdan bakış

Resim: 34-Çarşı Camisi, kuzey cepheye doğudan bakış

Resim: 35-Çarşı Camisi, kuzey cephe

Resim: 36-Çarşı Camisi, mükebbire

Resim: 37-Çarşı Camisi, mihrabiye ve kuzey cephe alt sıra pencereleri

Resim: 38-Çarşı Camisi, kuzeybatı harime giriş kapısı

Resim: 39-Çarşı Camisi harimi, güneydoğuya bakış

Resim: 40- Çarşı Camisi harimi, doğu cephesi ve vaaz kürsüsü

Resim: 41-Çarşı Camisi, vaaz kürsüsü detay

Resim: 42-Çarşı Camisi harimi, güney cephe

Resim: 43-Çarşı Camisi, mihrap

Resim: 44-Çarşı Camisi, mihrap kavsarası

Resim: 45- Çarşı Camisi harimi, ayet yazısı

Resim: 46-Çarşı Camisi harimi, batı cephe ve minber

Resim:47-Çarşı Camisi, minber doğudan görünüş

Resim:48-Çarşı Camisi, minber kuzeybatıdan görünüş

Resim:49-Çarşı Camisi minberi, detay

Resim: 50–Çarşı Camisi harimi, batı cephe

Resim: 51–Çarşı Camisi harimi, kuzey cephe ve kadınlar mahfil

Resim: 52-Çarşı Camisi, kadınlar mahfilinden harime bakış

Resim: 53-Çarşı Camisi, kadınlar mahfilinde ayet yazısı

Resim: 54-Çarşı Camisi harim, tavan göbeği

Resim: 55-Çarşı Camisi, minarenden detay

Resim:56-Çarşı Camisi avlusunda kırık mezar taşı

Resim:57-Çarşı Camisi avlusunda mezar taşı

Resim:58- Çarşı Camisi pencere aralığında mezar taşı parçası

Resim:59-Çarşı Camisi avlusunda lahit parçası

Resim: 60-Çarşı Camisi avlusunda taş ayaklar

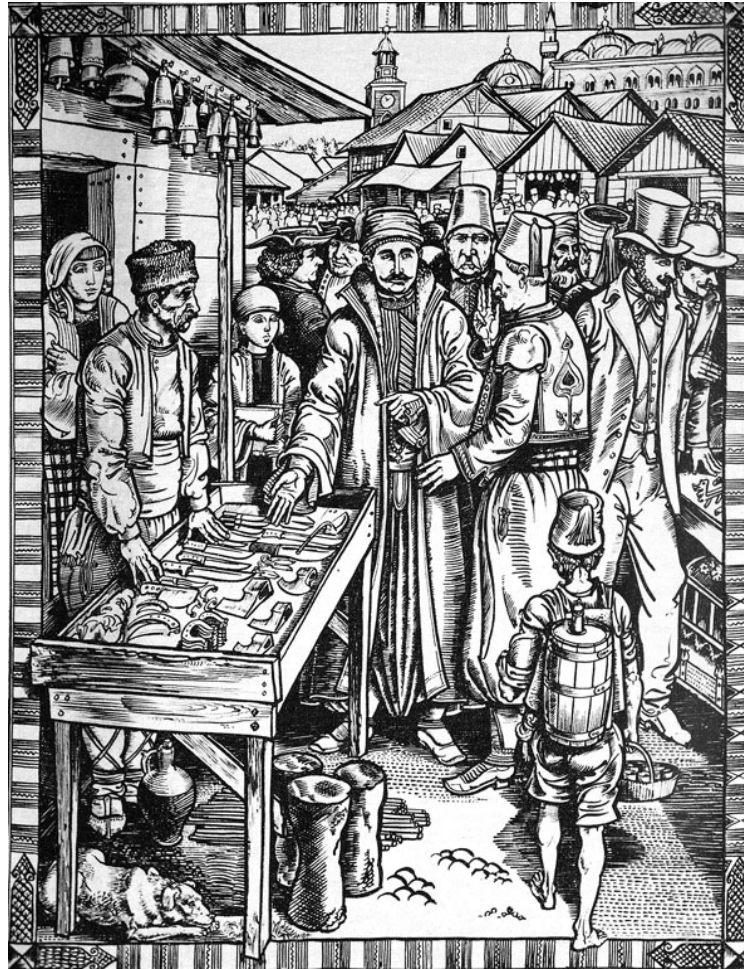
Resim: 61-Çarşı Camisi, güney dış cephede yer alan kitabeler

Resim: 62-Çarşı Camisi, kuzey cephede yer alan kitabe

Resim: 63-Sinan Paşa Camisi, Sinan Paşa Hanı ve Uzuncaova Saat Kulesi gravürü (H.M. Arşivi'nden)

Resim:64-Uzuncaova Panayırı ve arkada Sinan Paşa Camisi, Sinan Paşa Hanı ve Saat Kulesi'ni gösteren gravür (H.M. Arşivi'nden)

Resim: 65-Sinan Paşa Camisi, güneyden genel görünüm

Resim: 66-Sinan Paşa Camisi, doğudan genel görünüm ve yapının Hıristiyan mabedi üzerine inşa edildiğini iddia eden yazı

Resim: 67- Sinan Paşa Camisi, kuzey cephe

Resim: 68-Sinan Paşa Camisi, kuzey ve doğu cepheler

Resim: 69-Sinan Paşa Camisi, apsis ilave edilen doğu cephe

Resim: 70-Sinan Paşa Camisi'ne güneybatıdan bakış

Resim: 71-Sinan Paşa Camisi, minare kaidesi kalıntıları

Resim: 72-Sinan Paşa Camisi, batı cephe ve son cemaat yeri

Resim:73-Sinan Paşa Camisi,
son cemaat yeri kemerleri

Resim:74-Sinan Paşa Camisi,
son cemaat yeri sütun
başlıklarından detay

Resim:75-Sinan Paşa Camisi,
son cemaat yeri sütun
kaidelerinden detay

Resim: 76-Sinan Paşa Camisi, batı cephe

Resim:77-Sinan Paşa Camisi,
son cemaat yeri kuzey kanat mihrabiyesi

Resim:78-Sinan Paşa Camisi,
son cemaat yeri güney kanat mihrabiyesi

Resim:79-Sinan Paşa Camisi, son cemaat yeri kuzey kanadı mihrabiyesinden detay

Resim:80-Sinan Paşa Camisi, batı cephede vav'lı müsenna

Resim: 81-Sinan Paşa Camisi, taçkapı

Resim: 82–Sinan Paşa Camisi, taçkapı alınlığı

Resim: 83-Sinan Paşa Camisi, kapı sövesinden detay

Resim: 84– Sinan Paşa Camisi harimi, kuzey cephe

Resim: 85-Sinan Paşa Camisi harimi, kuzey duvarı kalem işi süslemesi

Resim: 86-Sinan Paşa Camisi harimi, doğu cephe

Resim: 87-Sinan Paşa Camisi harimi, güney cephe

Resim: 88-Sinan Paşa Camisi harimi, batı cephe

Resim:89–Sinan Paşa Camisi harimi, batı cephe alt sıra penceresi

Resim:90-Sinan Paşa Camisi, batı cephe alt sıra pencere süslemesi

Resim:91-Sinan Paşa Camisi, batı cephe alt sıra pencere süslemesi

Resim: 92– 93– 94 –Sinan Paşa Camisi harimi, mukarnaslı kubbe geçişleri

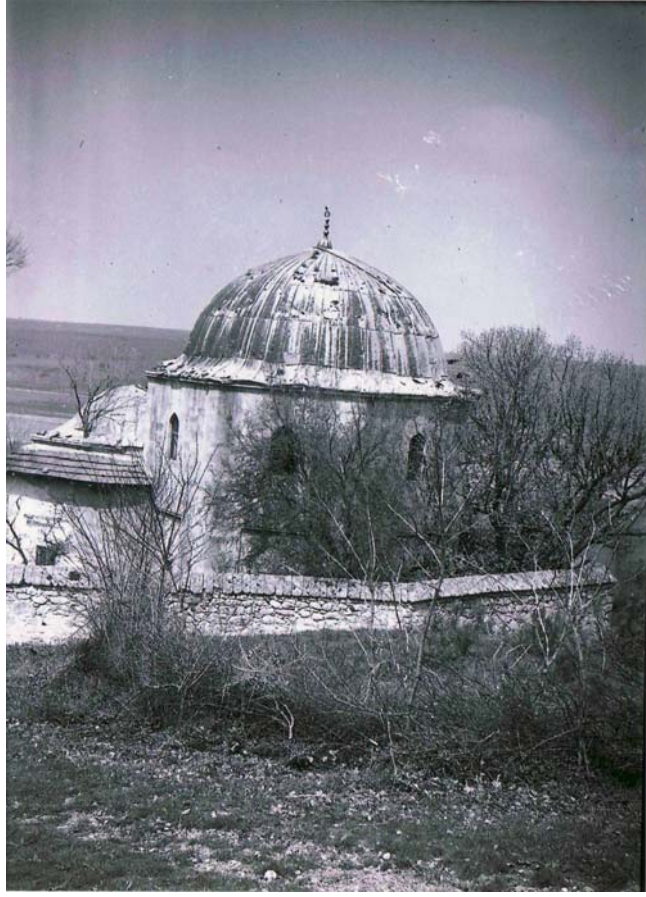
Resim: 95-Sinan Paşa Camisi, kubbe

Resim:96-Otman Baba Türbesi ve İmaret, güneybatıdan genel görünümü
(H.M. Arşivi'nden)

Resim: 97- Otman Baba Türbesi ve İmaret, güneybatıdan genel görünüm

Resim:98-Otman Baba Türbesi, kuzeyden genel görünüm
(H.M. Arşivi'nden)

Resim: 99-Otman Baba Türbesi, kuzeyden genel görünüm

Resim:100-Otman Baba Türbesi, güneyden genel görünüm (H.M. Arşivi'nden)

Resim:101-Otman Baba Türbesi, güneyden genel görünüm

Resim:102- Otman Baba Türbesi, 1976 restorasyonu öncesi durumu
(H.M. Arşivi'nden)

Resim:103-Otman Baba Türbesi, güney cephe ve giriş bölümü (L. Mikov'dan)

Resim:104-Otman Baba Türbesi, restorasyon öncesi güneydoğu cephe (H.M. Arşivi'nden)

Resim:105-Otman Baba Türbesi, güneydoğu cephe alt sıra penceresi (H.M. Arşivi'nden)

Resim:106-Otman Baba Türbesi, güneydoğu cephe ve giriş bölümü

Resim: 107–Otman Baba Türbesi,
güneydoğu cephe alt sıra penceresi

Resim: 108–Otman Baba Türbesi,
güneybatı cephe alt sıra penceresi

Resim:109-Otman Baba Türbesi, kuzeydoğu cephe ve giriş bölümü
(L. Mikov'dan)

Resim:110- Otman Baba Türbesi, kuzey ve kuzeydoğu cepheler

Resim: 111- Otman Baba Türbesi, kuzeydoğu cephe ve giriş bölümü

Resim: 112- Otman Baba Türbesi, doğu cephe ve giriş bölümü

Resim:113-Otman Baba Türbesi, giriş bölümü sütun başlığı

Resim:114-Otman Baba Türbesi, giriş bölümü sütun kaidesi

Resim:115-Otman Baba Türbesi, taçkapı

Resim: 116-Otman Baba Türbesi giriş açıklığı ve Otman Baba'nın yerinden çıkarılan mezar taşı (H.M. Arşivi'nden)

Resim:117-Otman Baba Türbesi, iç mekânın 1958'deki durumu (H.M. Arşivi'nden)

Resim:118- Otman Baba'nın kabri, 1958'deki durumu (H.M. Arşivi'nden)

Resim:119-Otman Baba Türbesi, giriş açıklığı ve Otman Baba'nın kabri

Resim:120-Otman Baba'nın kabri

Resim:121-Otman Baba Türbesi, ritüel ocak Resim:122-Otman Baba'nın mezar taşı

Resim:123- Otman Baba'nın mezar taşı başlığı, detay

Resim:124-Otman Baba Türbesi, giriş açıklığı

Resim:125-Otman Baba Türbesi, giriş açıklığı kemerlerinden detay

Resim:126-Otman Baba Türbesi, giriş açıklığı kemerleri arasında geometrik geçmeler

Resim:127- Otman Baba Türbes,i kubbe geçişleri

Resim:128- Otman Baba Türbesi, mermer inşa kitabesi

Resim:129-Otman Baba Türbesi çevre duvarında Zülfikar kabartması

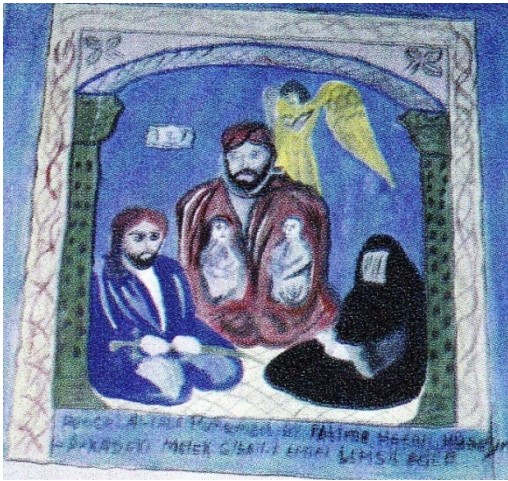
Resim:130-Otman Baba Türbesi çevre duvarında yedi kollu yıldız kabartması

Resim: 131-Otman Baba Türbesi, taçkapı kemeri üzerinde yedi dilimli rozet

Resim: 132-Otman Baba Türbesi silinen adak resimlerinden, Hz. Ali ve On iki imam

Resim:133-Otman Baba Türbesi silinen adak resimlerinden, Hz Muhammed ve kutsal ailesi

Resim:134-Otman Baba Türbesi silinen adak resimlerinden, İsmail'in kurban edilişi

Resim:135-Otman Baba Tekkesi haziresi, 1958 tarihindeki durumu
(H.M. Arşivi'nden)

Resim:136-Otman Baba Tekkesi haziresi

Resim:137-Hasan Hüseyin Türbesi'nin 1958'deki durumu
(H.M. Arşivi'nden)

Resim: 138- Hasan Hüseyin Türbesi, batı ve güney cepheler

Resim: 139- Hasan Hüseyin Türbesi, kuzeyden genel görünüm

Resim: 140- Hasan Hüseyin Türbesi, güney cephe

Resim:141- Hasan Hüseyin Türbesi, sembolik kebirler

Resim:142- Hasan Hüseyin Türbesi, mezar taşı

Resim: 143-Hasan Hüseyin Türbesi, kitabe

Resim:144- Hızır Baba Türbesi, kuzeyden genel görünüm

Resim:145- Hızır Baba Türbesi, batıdan genel görünüm

Resim:146- Hızır Baba Türbesi, güneyden genel görünüm (H.M. Arşivi'nden)

Resim:147- Hızır Baba Türbesi, güneyden genel görünüm

Resim:148- Hızır Baba Türbesi, doğu cephe ve giriş bölümü (H.M. Arşivi'nden)

Resim:149- Hızır Baba Türbesi, doğu cephe ve giriş bölümü

Resim:150- Hızır Baba Türbesi, giriş bölümü

Resim:151- Hızır Baba Türbesi, giriş bölümü kubbe geçişleri

Resim:152- Hızır Baba Türbesi, taçkapı

Resim:153-Hızır Baba Türbesi, iç mekana doğudan bakış

Resim:154-Hızır Baba Türbesi, iç mekana güneybatıdan bakış

Resim:155- Hızır Baba Türbesi, giriş açıklığı ve ocak

Resim:156-Hızır Baba Türbesi, giriş açıklığı kemerlerinden detay

Resim:157- Hızır Baba Türbesi, kubbe geçişleri

Resim:158- Hızır Baba Türbesi, kitabe (A.K. Balkanlı'dan)

Resim:159- Ali Baba Türbesi'ne güneyden bakış

Resim:160- Ali Baba Türbesi'ne batıdan bakış

Resim:161- Ali Baba Türbesi'ne kuzeyden bakış

Resim:162- Ali Baba Türbesi, doğu cephe ve giriş bölümü

Resim:163- Ali Baba Türbesi, giriş açıklığı üzerinde dörtgen kabartma

Resim:164-Ali Baba Türbesi, iç mekana geçiş açıklığı

Resim:165-Ali Baba'ya ait sembolik mezar

Resim:166- Ali Baba Türbesi, yedi dilim mukarnaslı üst örtü geçişleri

Resim:167- Demirhanlı Ali Baba Türbesi, güney cephe

Resim:168- Demirhanlı Ali Baba'ya ait sembolik mezar

Resim:169- Demirhanlı Ali Baba Türbesi, kitabe

Resim:170- Demirhanlı Ali Baba Türbesi avlusunda mezar taşları

Resim:171- Alanmahalle Köyü'nde bulunan yedigen mühür (L. Mikov'dan)

Resim:172- Mustafa Paşa Hamamı, güney cephe (S.M. Broşüründen)

Resim:173- Mustafa Paşa Hamamı, güney cephe

Resim:174- Mustafa Paşa Hamamı'na güneybatıdan bakış

Resim:175- Mustafa Paşa Hamamı, batı cephe

Resim:176- Mustafa Paşa Hamamı, batı cephe giriş bölümü

Resim:177-Mustafa Paşa Hamamı, batı cephe giriş açıklığı

Resim:178- Mustafa Paşa Hamamı, kuzey cephe

Resim:179- Mustafa Paşa Hamamı, doğu cephe

Resim:180- Mustafa Paşa Hamamı'na güneydoğudan bakış

Resim:181- Mustafa Paşa Köprüsü ve Haseki Sultan Camisi, kuzeybatıdan genel görünüm (Yıldız Albümleri'nden)

Resim:182- Mustafa Paşa Köprüsü, mansap tarafına güneydoğudan bakış
(H.M. Arşivi'nden)

Resim:183- Mustafa Paşa Köprüsü, mansap tarafına güneybatıdan bakış
(H.M. Arşivi'nden)

Resim:184- Mustafa Paşa Köprüsü, mansap tarafına güneybatıdan bakış

Resim:185- Mustafa Paşa Köprüsü, memba tarafına kuzeydoğudan bakış

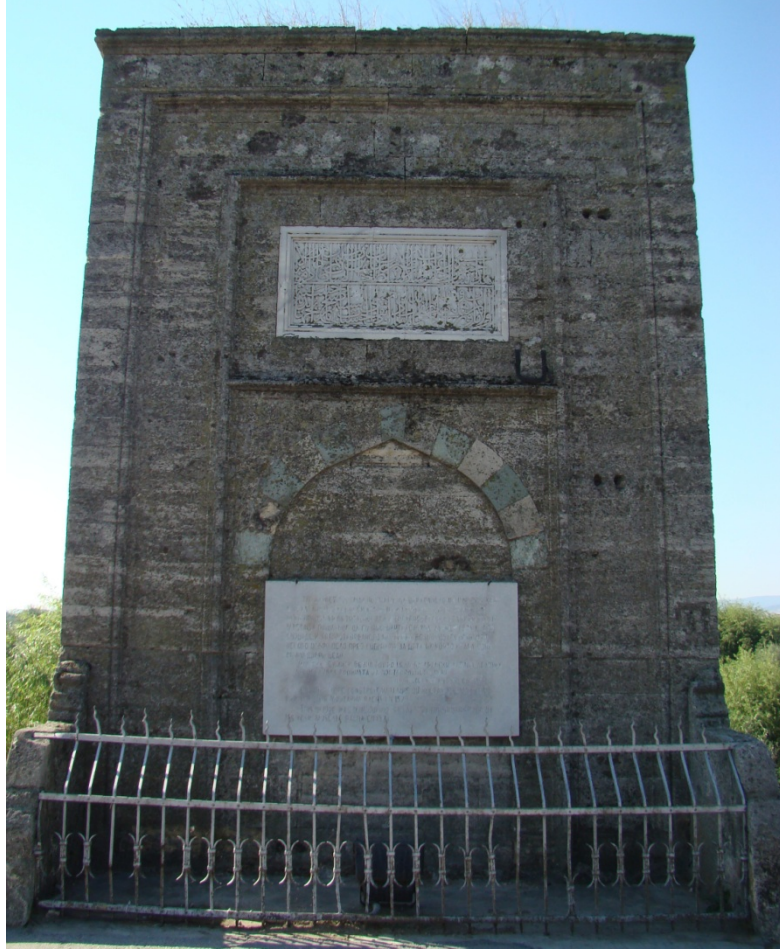
Resim:186- Mustafa Paşa Köprüsü, memba tarafına kuzeybatıdan bakış

Resim:187- Mustafa Paşa Köprüsü, memba tarafı orta kemer açıklıkları

Resim:188- Mustafa Paşa Köprüsü ufki mihferi

Resim:189- Mustafa Paşa Köprüsü, kitabe köşkü

Resim:190- Mustafa Paşa Köprüsü, mermer inşa kitabesi

Resim:191- Mustafa Paşa Köprüsü batısında yapı kalıntıları

Resim:192- Siyavuş Paşa Köprüsü, mansap tarafından orta kemer açıklığına bakış
(K. Dinkov'dan)

Resim:193- Siyavuş Paşa Köprüsü, memba tarafından orta kemer açıklığına bakış
(K. Dinkov'dan)

Resim:194- Siyavuş Paşa Köprüsü, orta kemer açıklığı (H.M. Arşivi'nden)

Resim:195- Siyavuş Paşa Köprüsü, orta kemer açıklığı (H.M. Arşivi'nden)

Resim:196- Siyavuş Paşa Köprüsü, orta kemer açıklığı memba tarafından görünüş

Resim:197- Siyavuş Paşa Köprüsü, orta kemer açıklığı mansap tarafından görünüş

Resim:198- Siyavuş Paşa Köprüsü, orta kemer açıklığı ve mansap tarafı selyaranları

Resim:199-Siyavuş Paşa Köprüsü, mansap tarafı selyaran babalarından detay

Resim:200- Siyavuş Paşa Köprüsü tahliye kemerleri, memba tarafından görünüş

Resim:201- Siyavuş Paşa Köprüsü, yuvarlak formu tahliye kemerleri

Resim:202- Siyavuş Paşa Köprüsü ufki mihveri

Resim:203- Siyavuş Paşa Köprüsü, korkuluk babası

Resim:204- Siyavuş Paşa Köprüsü, kitabe köşkü

Resim:205- Siyavuş Paşa Köprüsü, mermer inşa kitabesi

Resim:206- Otman Baba İmaretî'ne güneydoğudan bakış

Resim:207- Otman Baba İmaretî, güney cephe

Resim:208- Otman Baba İmareti, konuk odası, taş yataklar ve Otman Baba Türbesi'ne geçiş kapısı

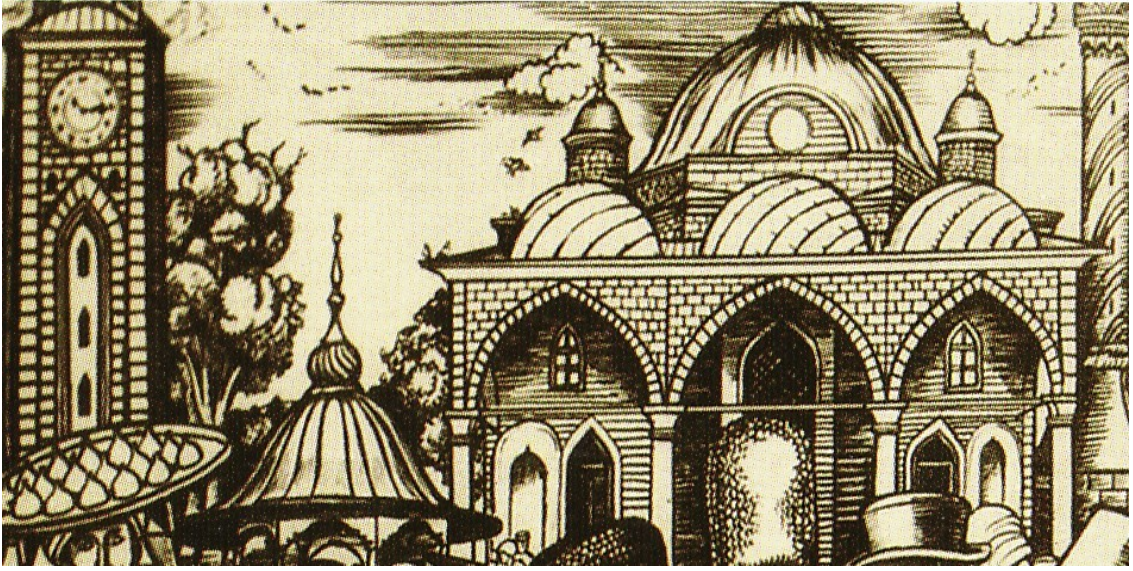
Resim:209- Otman Baba İmareti, kuzey cephe

Resim:210- Otman Baba İmareti, tamir kitabesi

Resim:211- Otman Baba İmareti, kuzey cephede
dörtgen kabartma

Resim:212- Uzuncaova Saat Kulesi ve Sinan Paşa Camisi'ni gösteren gravürden detay
(H.M. Arşivi'nden)

Resim:213- Uzuncaova Saat Kulesi'ne kuzeydoğudan bakış

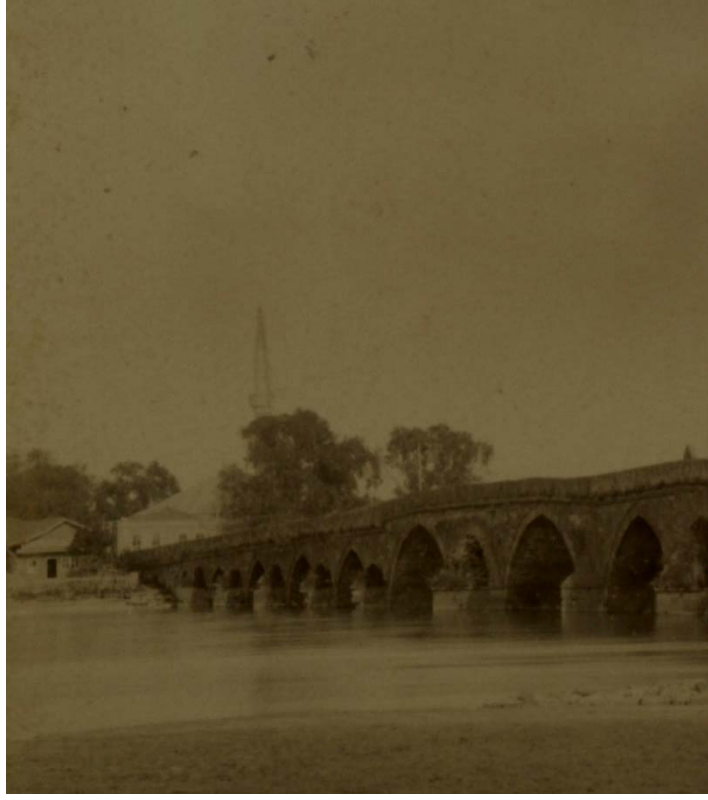
Resim:214- Uzuncaova Saat Kulesi'ne güneydoğudan bakış

Resim:215-Uzuncaova Saat Kulesi, köşk kısmı

Resim:216- Uzuncaova Saat Kulesi, güney cephe

Resim:217- Mustafa Paşa Köprüsü başında Haseki Sultan Camisi
(Yıldız Albümleri'nden)

Resim:218- Haseki Sultan Camisi, kuzey cephe ve revaklı son cemaat yeri
(Yıldız Albümleri'nden)

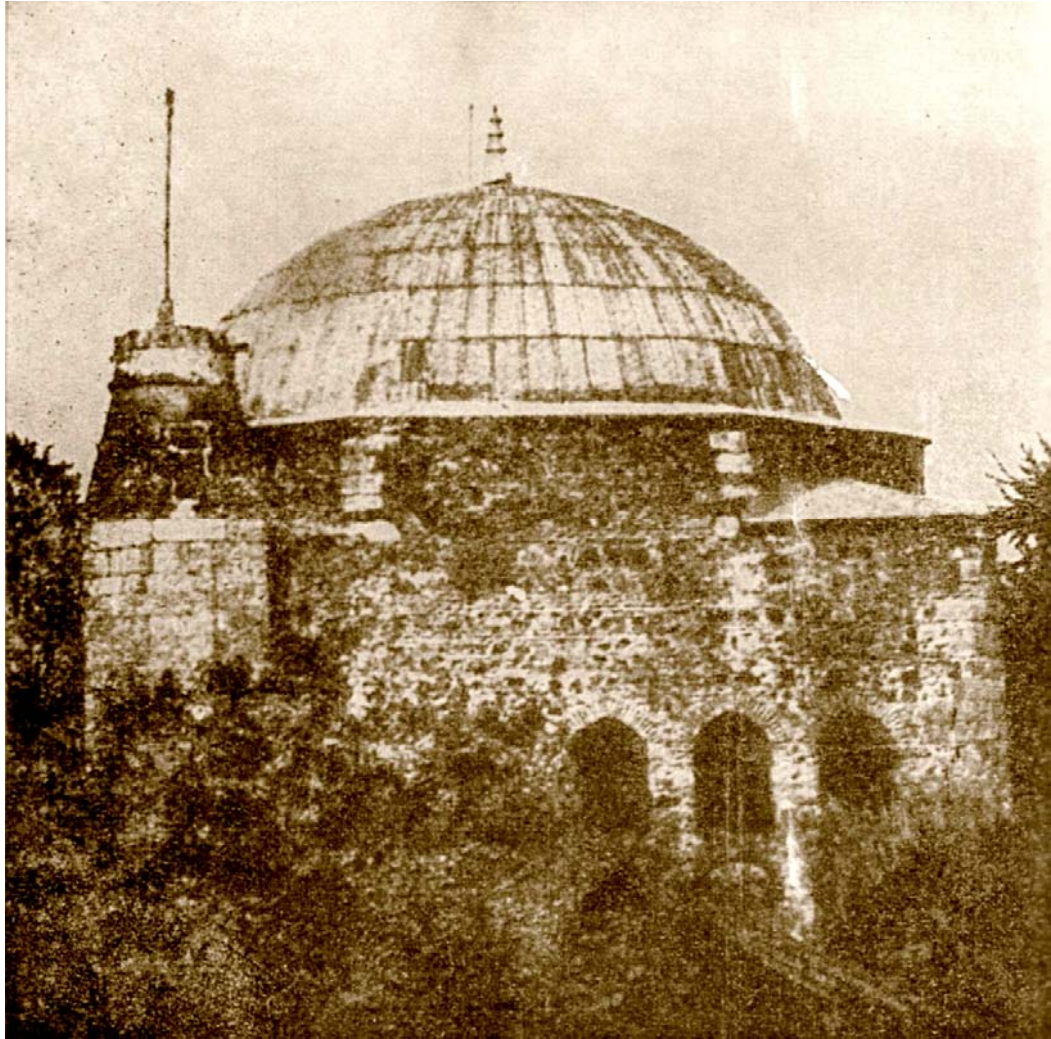
Resim:219- Haseki Sultan Camisi, son cemaat yeri doğu kanadı

Resim:220- Haseki Sultan Camisi, son cemaat yeri batı kanadı

Resim:221- Haseki Sultan Camisi, minareden detay

Resim:222- Siyavuş Paşa Camisi, batı cephe (K. Dinkov'dan)

Resim:223- Hasköy Hamamı, güneybatıdan genel görünüm (H.M. Arşivi'nden)

Resim:224- Hasköy Hamamı, kuzeybatıdan görünüm (H.M. Arşivi'nden)

Resim:225- Hasköy Hamamı, güney cephe (H.M. Arşivi'nden)

Resim:226- Hasköy Hamamı, güneybatı giriş bölümü

Resim:227- Hasköy Hamamı, ocak

Resim:228- Hasköy Hamamı'nın yıkımı (H.M. Arşivi'nden)

Resim:229- Hasköy Hamamı, batı cephe yıkımı (H.M. Arşivi'nden)

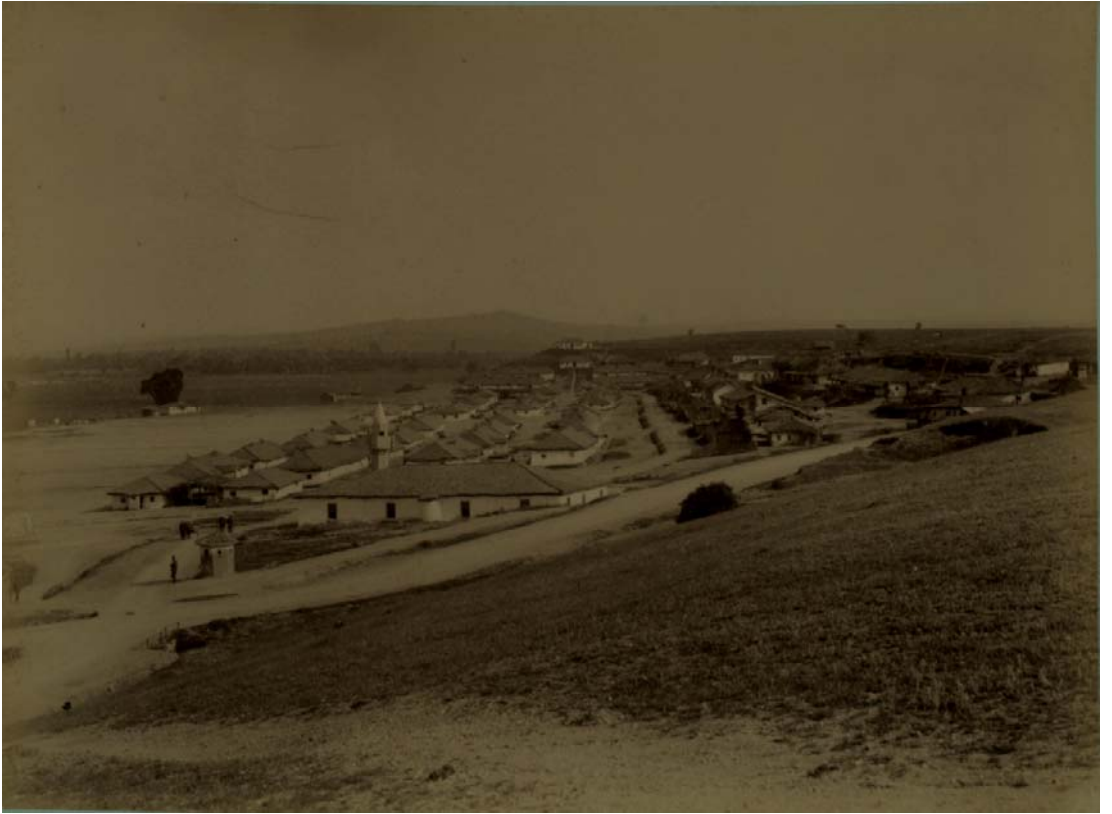
Resim:230- Cisir-i Mustafa Paşa Askeri Hamamı /Yeni Hamam, genel görünüş
(Yıldız Albümleri'nden)

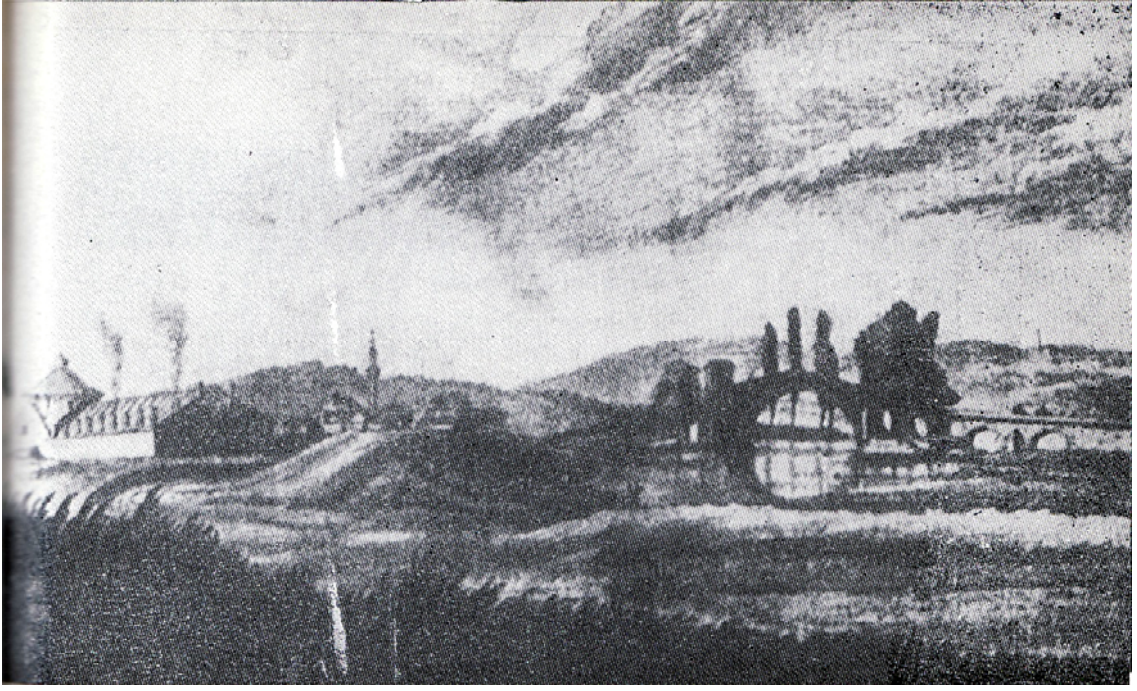
Resim: 231- Cisir-i Mustafa Paşa Askeri Hastanesi (Yıldız Albümleri'nden)

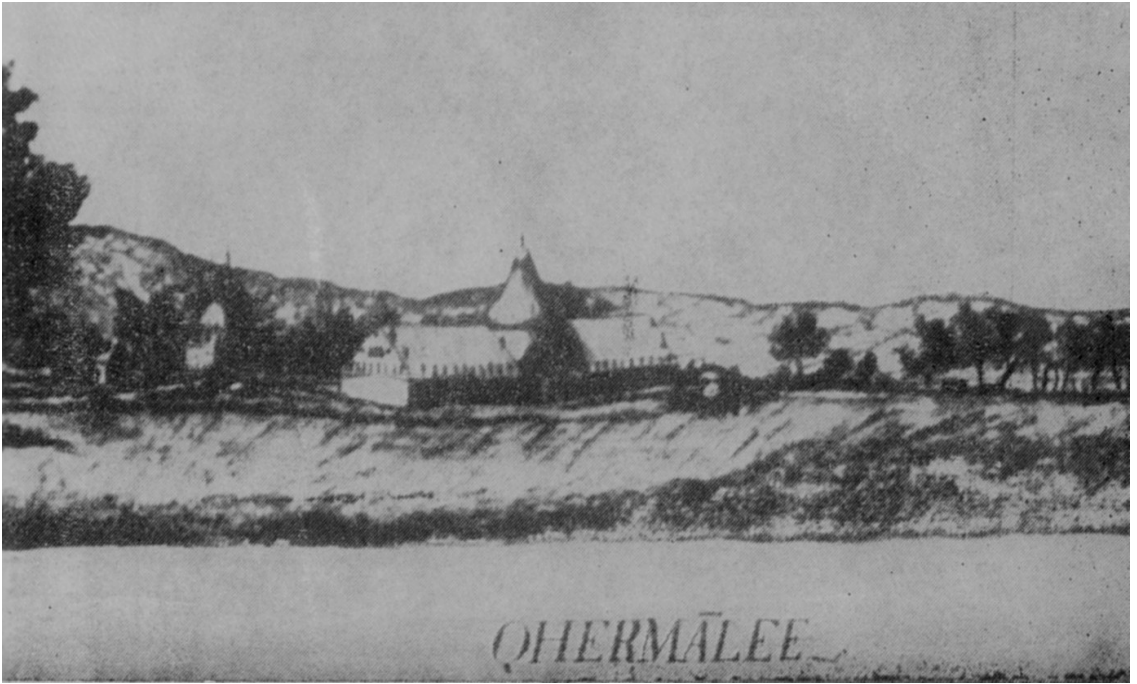
Resim: 232- Cisir-i Mustafa Paşa Asaki-i Şahane Kışlası (Yıldız Albümleri'nden)

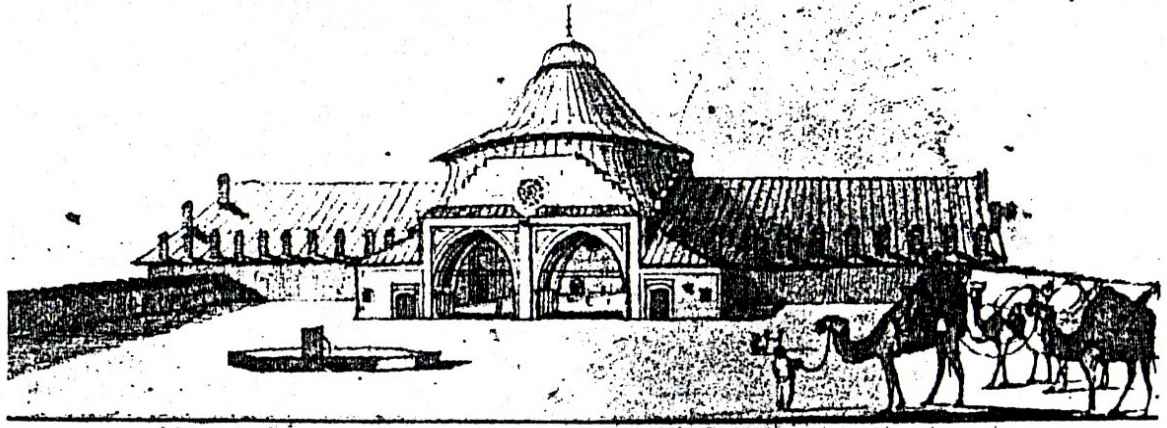
Resim: 233- Cisir-i Mustafa Paşa Asaki-i Şahane Zemlikleri (Yıldız Albümleri'nden)

Resim: 234- Harmanlı Kervansarayı ve Siyavuş Paşa Köprüsü

Resim: 235- Harmanlı Kervansarayı

des Hamis zu Charmanlılar

1. Hamis.
2. Fikr zu Bekir degen v. d. g.
3. Fikr zu Bekir degen v. d. g.
4. Fikr zu Bekir degen v. d. g.
5. Fikr zu Bekir degen v. d. g.

1. Fikr zu Bekir degen v. d. g.

Resim: 236- Harmanlı Kervansarayı, giriş cephesi

Resim: 237- Harmanlı Kervansarayı, görçenlik duvarı kalıntısına kuzeydoğudan bakış

Resim: 238- Harmanlı Kervansarayı, görçenliğe geçiş açıklığı

Resim: 239- Harmanlı Kervansarayı, görçenlik duvarı kalıntısına batıdan bakış

Resim: 240- Harmanlı Kervansarayı, görçenliğe geçiş açıklığına güneybatıdan bakış

Resim: 241- Harmanlı Kervansarayı, ocak

Resim: 242- Harmanlı Kervansarayı'na ait olduğu düşünülen şebekeli pencere
(Harmanlı Müzesi duvarında)

Resim: 243- Uzuncaova Panayırı ve Sinan Paşa Hanı (H.M. Arşivi'nden)

Resim:244- Sinan Paşa Hanı, giriş açıklığı ve duvar kalıntısına kuzeyden bakış

Resim: 245- Sinan Paşa Hanı, giriş açıklığı ve duvar kalıntısına güneybatıdan bakış

Resim: 246- Sinan Paşa Hanı, üst kat merdivenleri

Resim: 247- Sinan Paşa Hanı, giriş açıklığı ve duvar kalıntısının güneyden görünüşü

Resim: 248- Sinan Paşa Hanı, duvar dolgusu

Resim: 249- Sinan Paşa Hanı, duvar kalıntıları

Resim: 250- Sinan Paşa Külliyesi malzemeleriyle inşa edilen çeşme

Resim: 251- Sinan Paşa Külliyesi'ne ait sütun başlığı, detay

Resim:252- Hasköy Saat Kulesi, genel görünüm

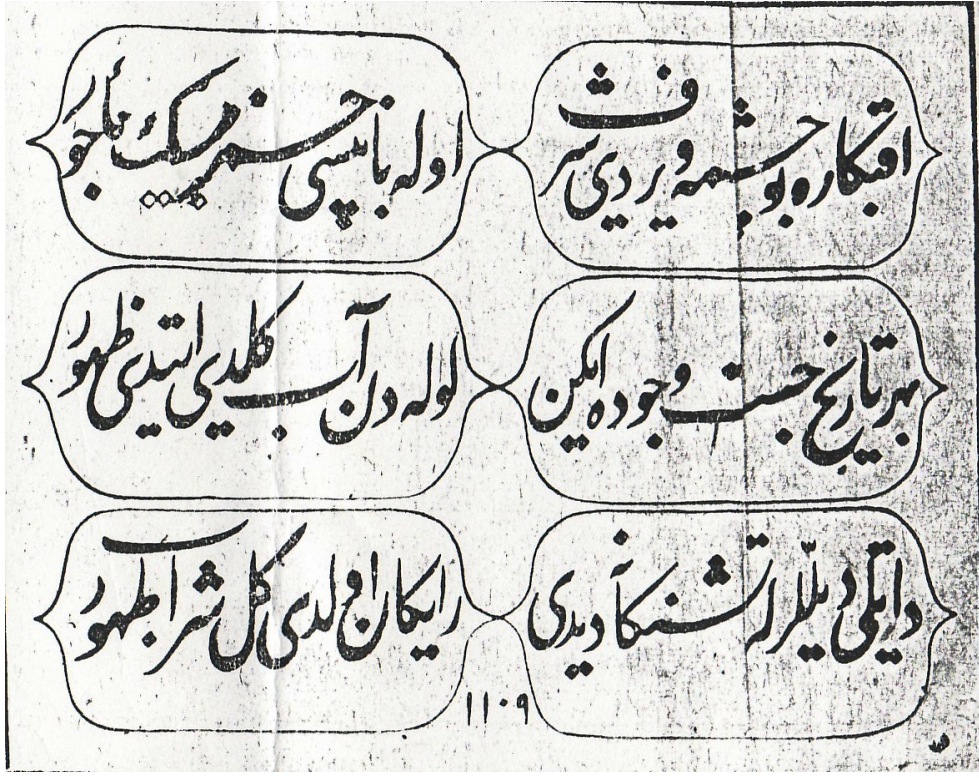
Resim:253- Hasköy Saat Kulesi, genel görünüm

Resim:254- Hasköy Saat Kulesi, genel görünüm

Resim:255- Hasköy Saat Kulesi maketi (H.M. teşhirinde)

Resim:256- Akpınar Çeşmesi, kitabe

Resim:257- Akpınar Çeşmesi, temel kalıntıları

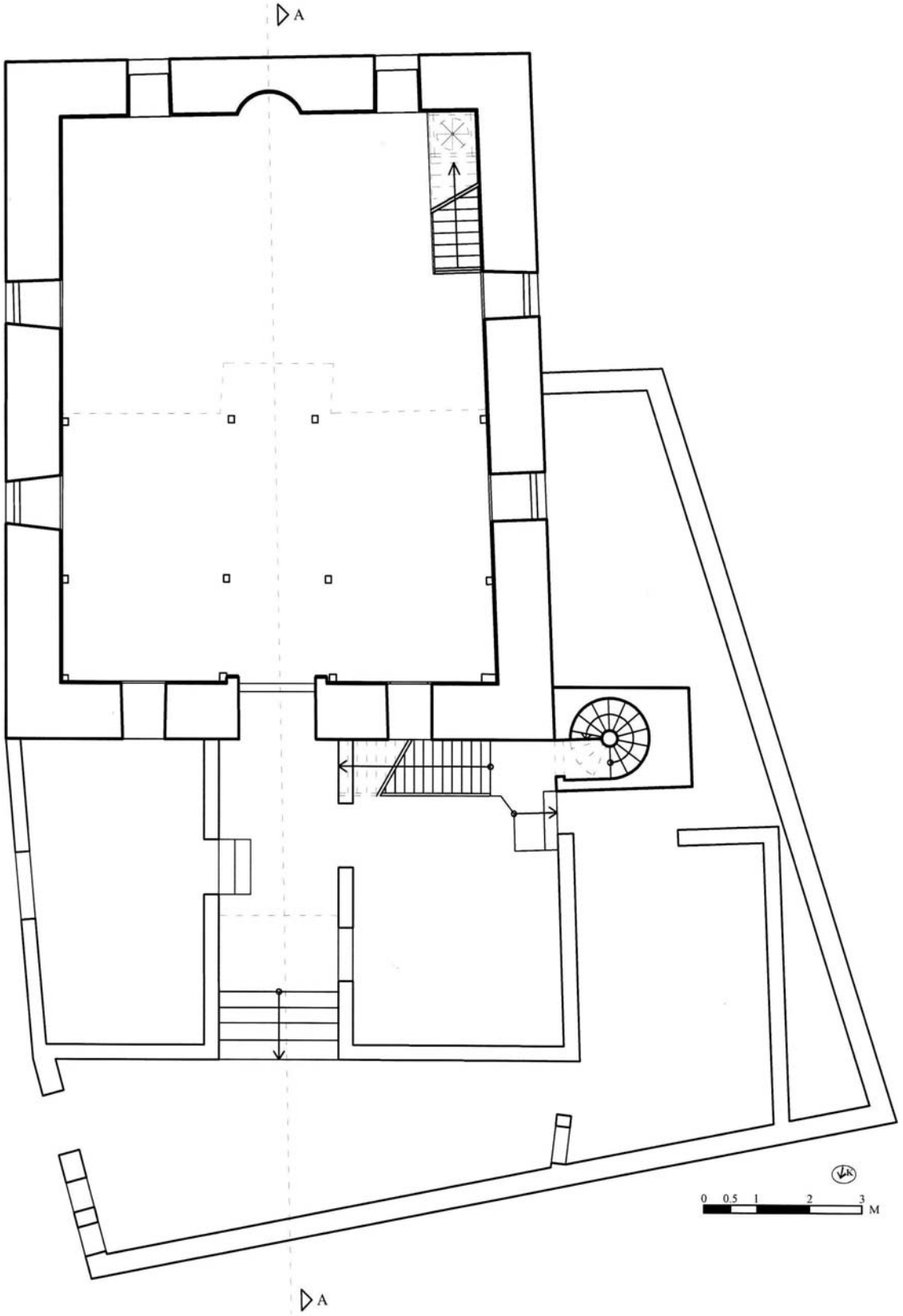

Resim:258- Hızır Baba Çeşmesi, kitabe (L. Mikov'dan)

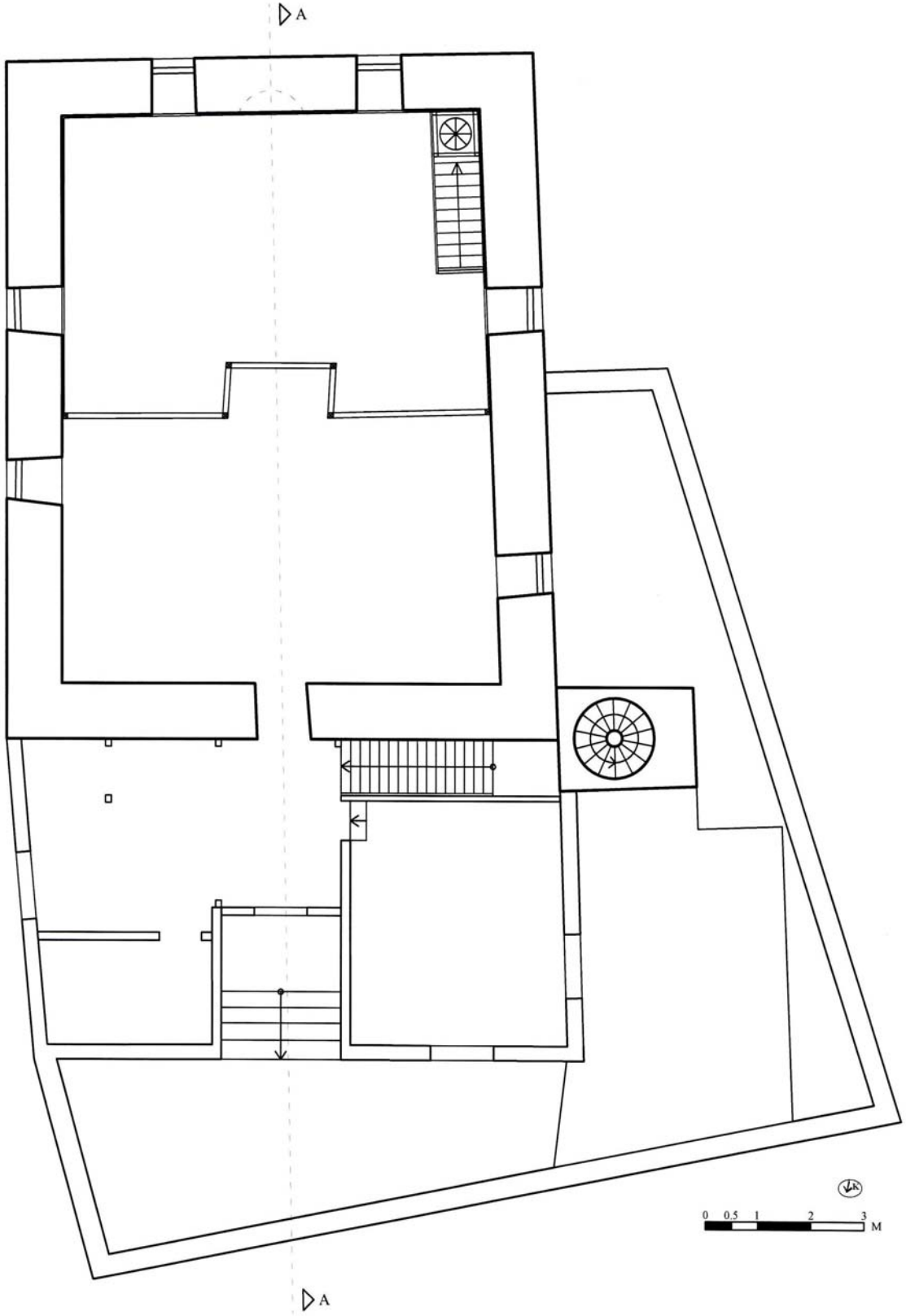

Resim:259- Cısır-i Mustafa Paşa Telgrafhanesi (Yıldız Albümleri'nden)

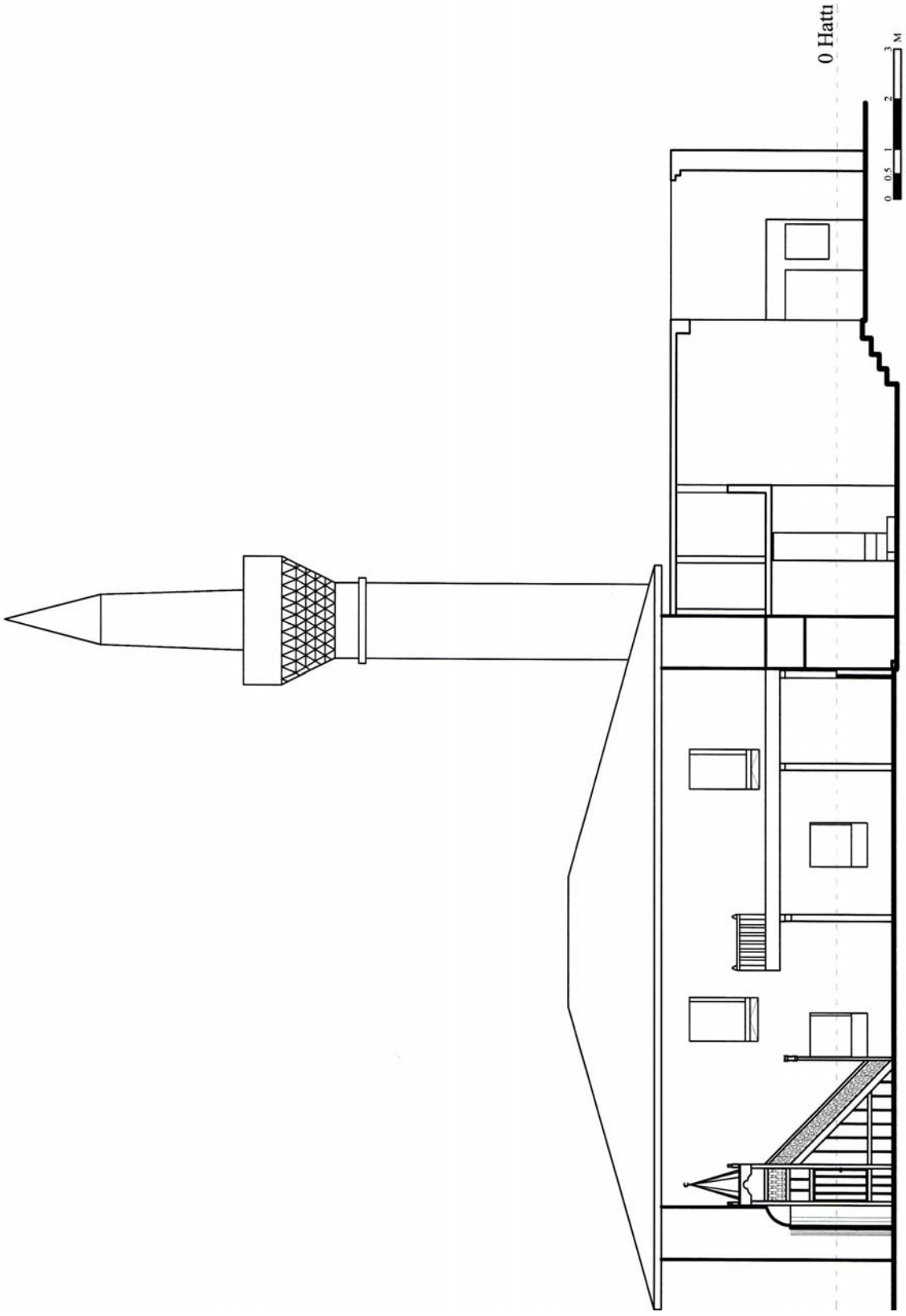
ÇİZİMLER

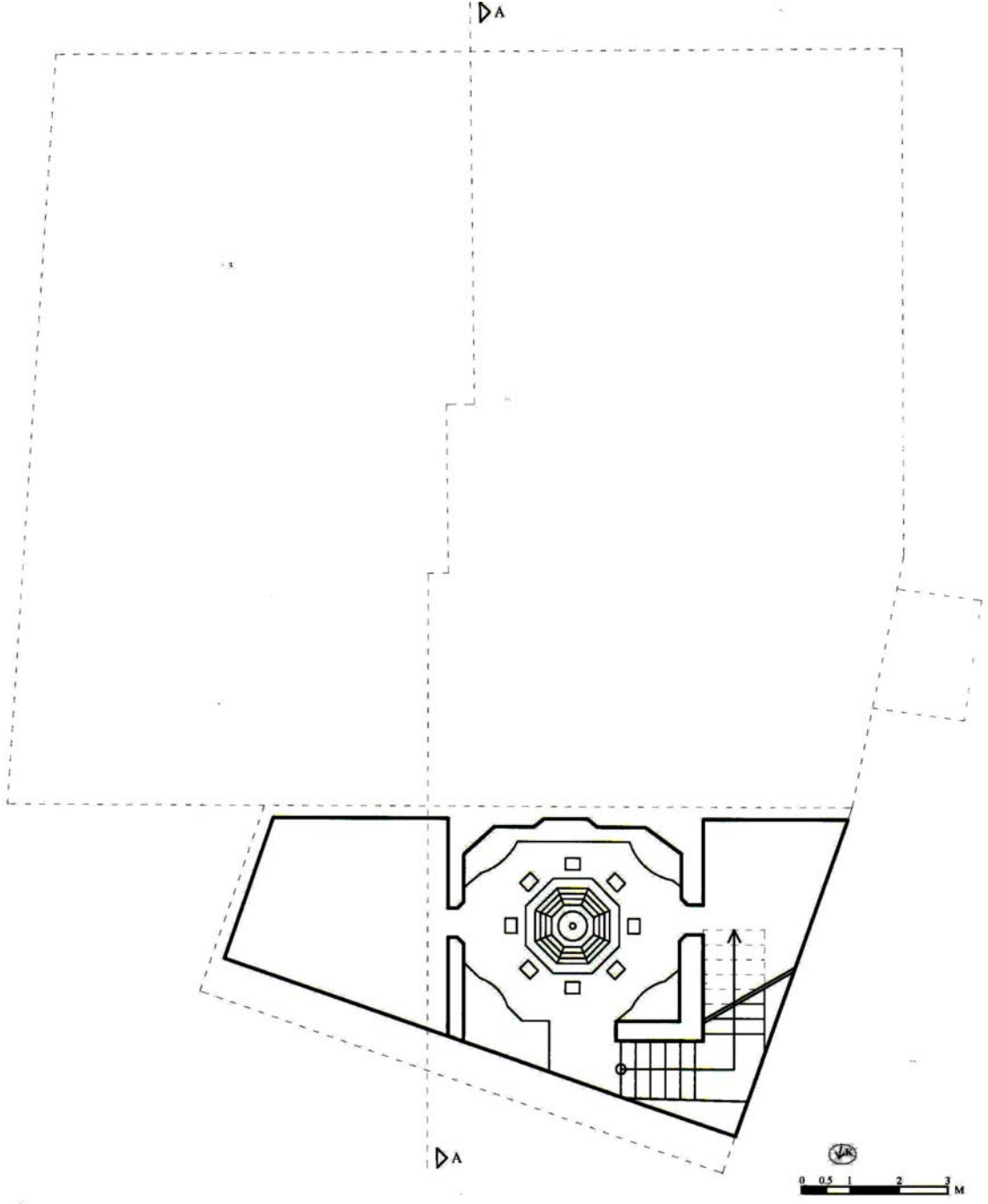
Çizim: 1 - Eski Cami, zemin kat planı

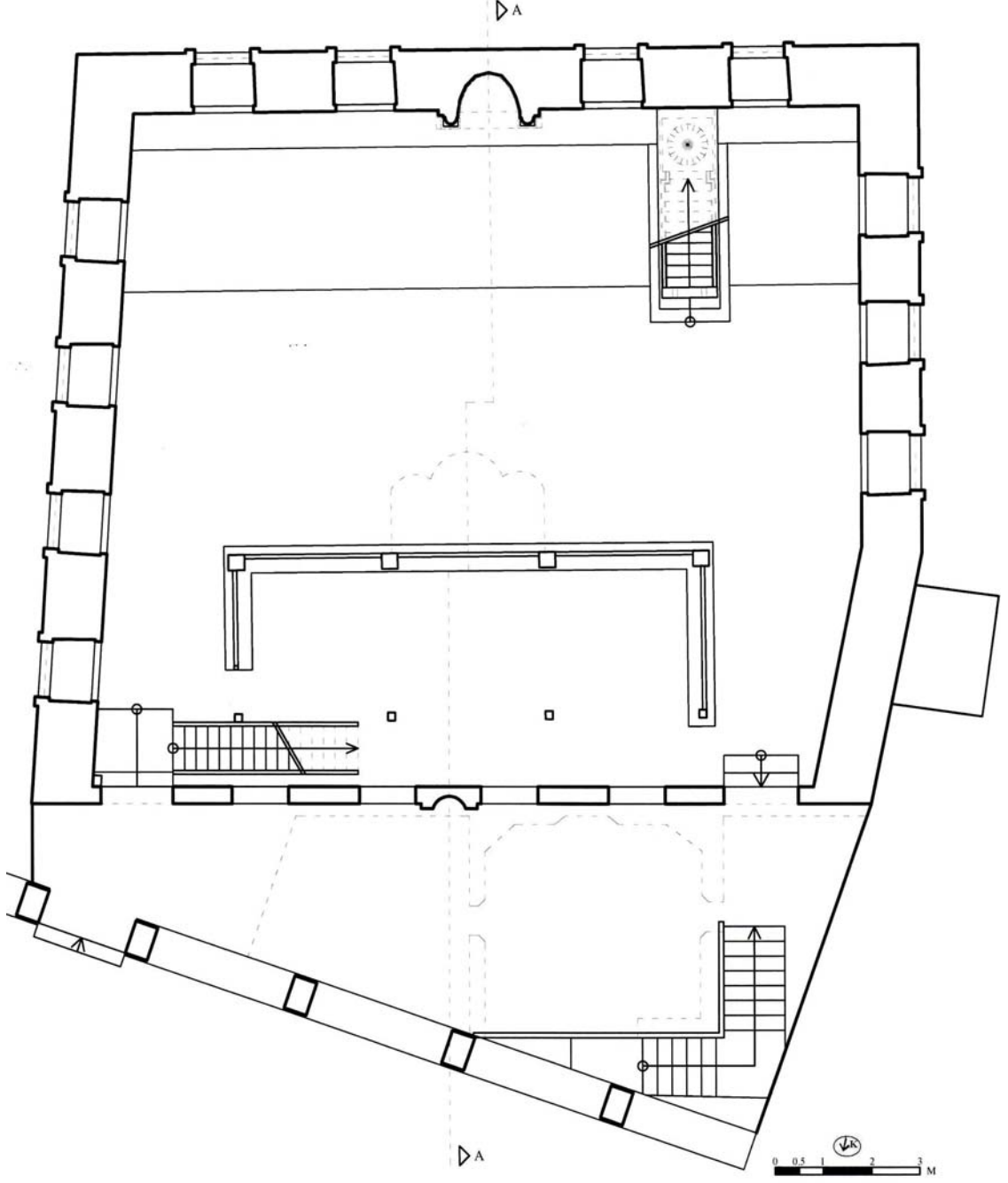
Çizim:2- Eski Cami, mahfil kat planı

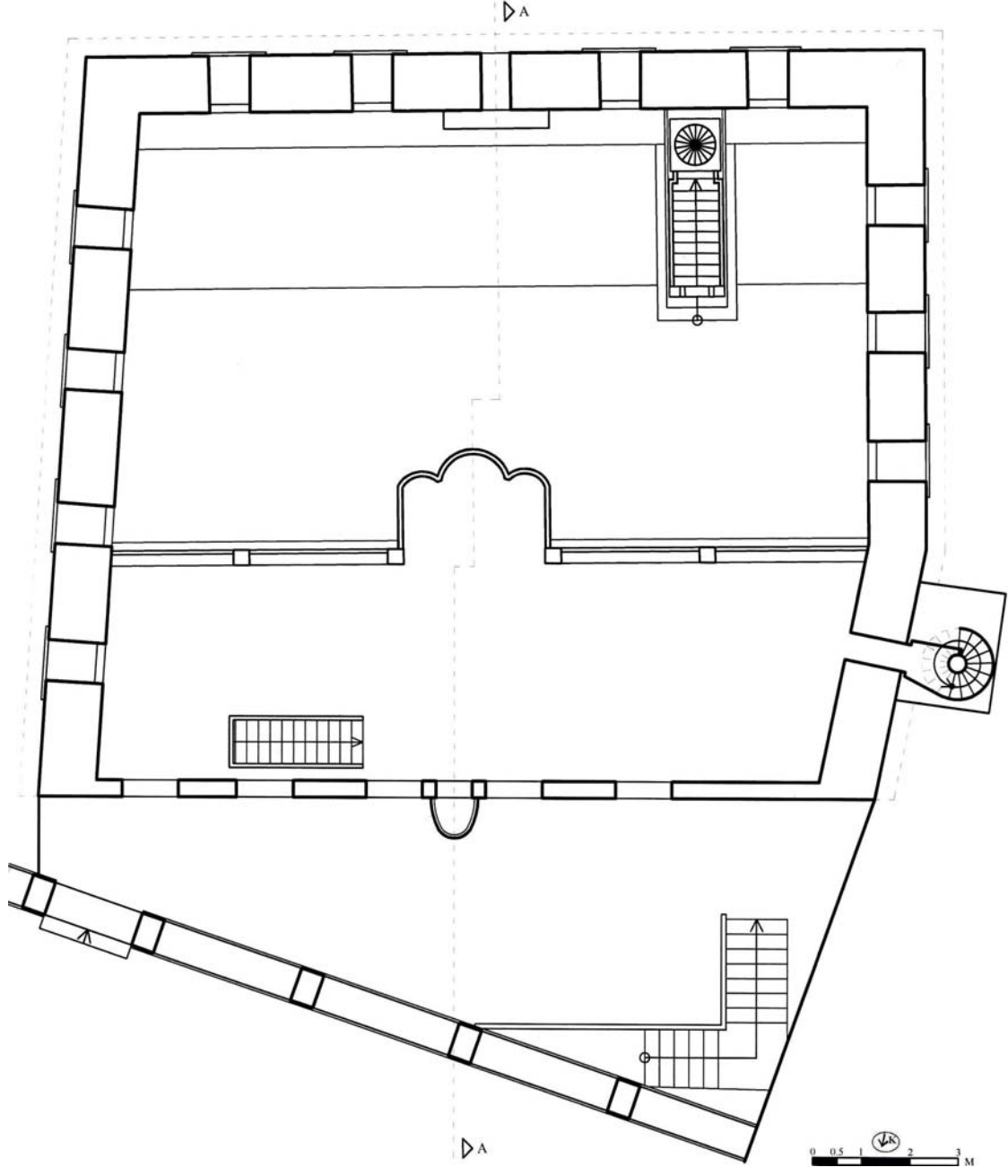
Çizim: 3- Eski Cami, kesit

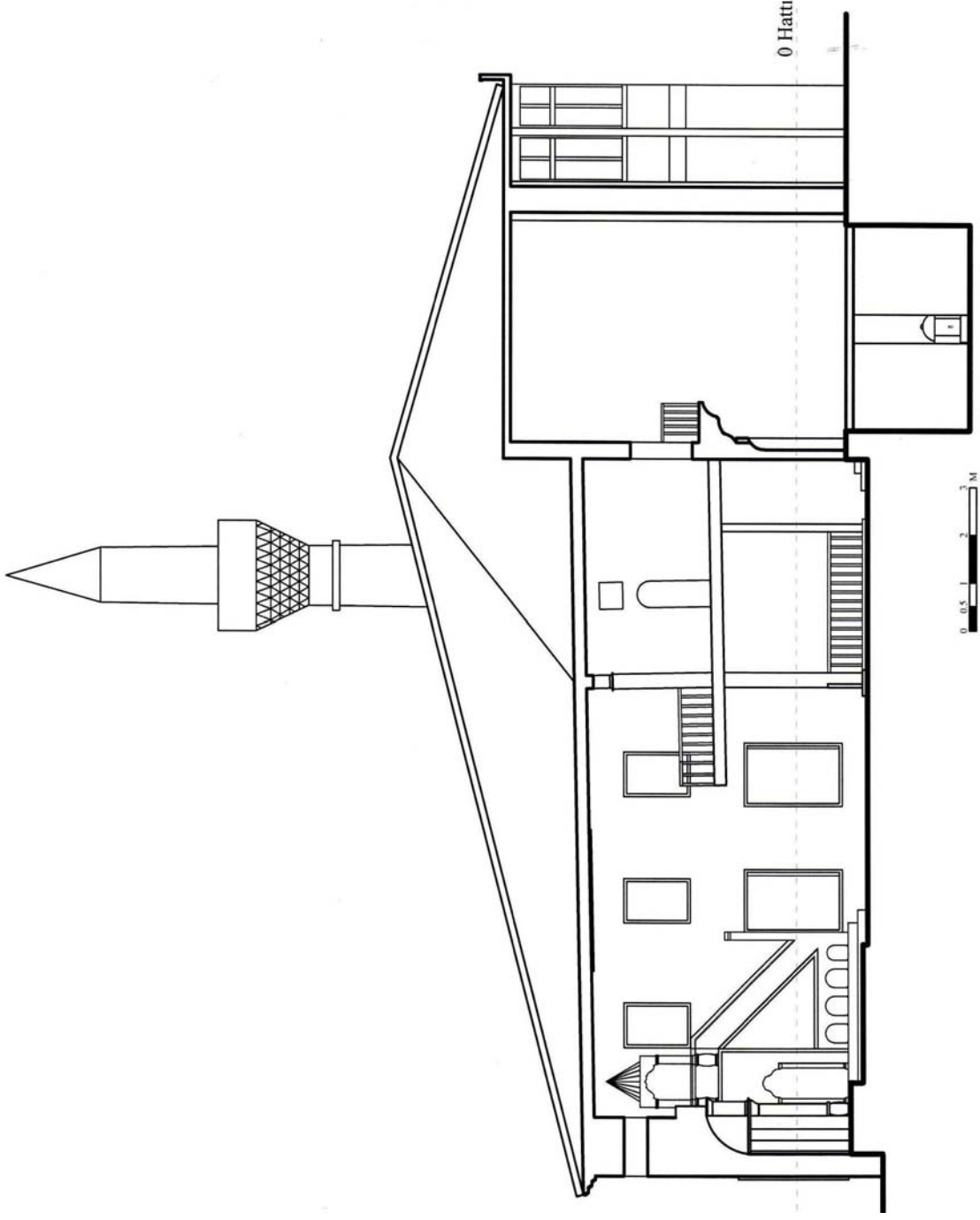
Çizim: 4- Çarşı Camisi, bodrum kat planı

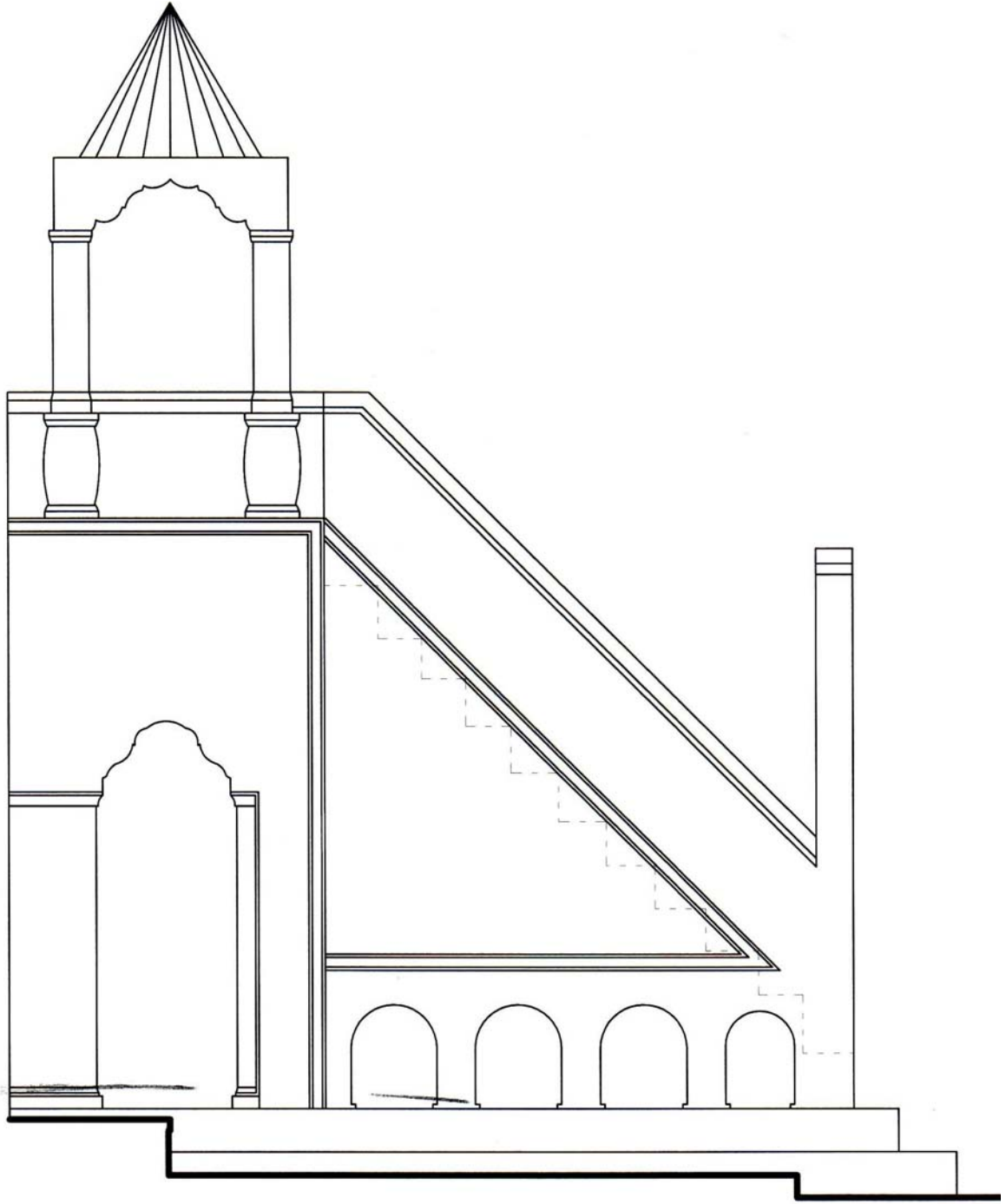
Çizim:5- Çarşı Camisi, zemin kat planı

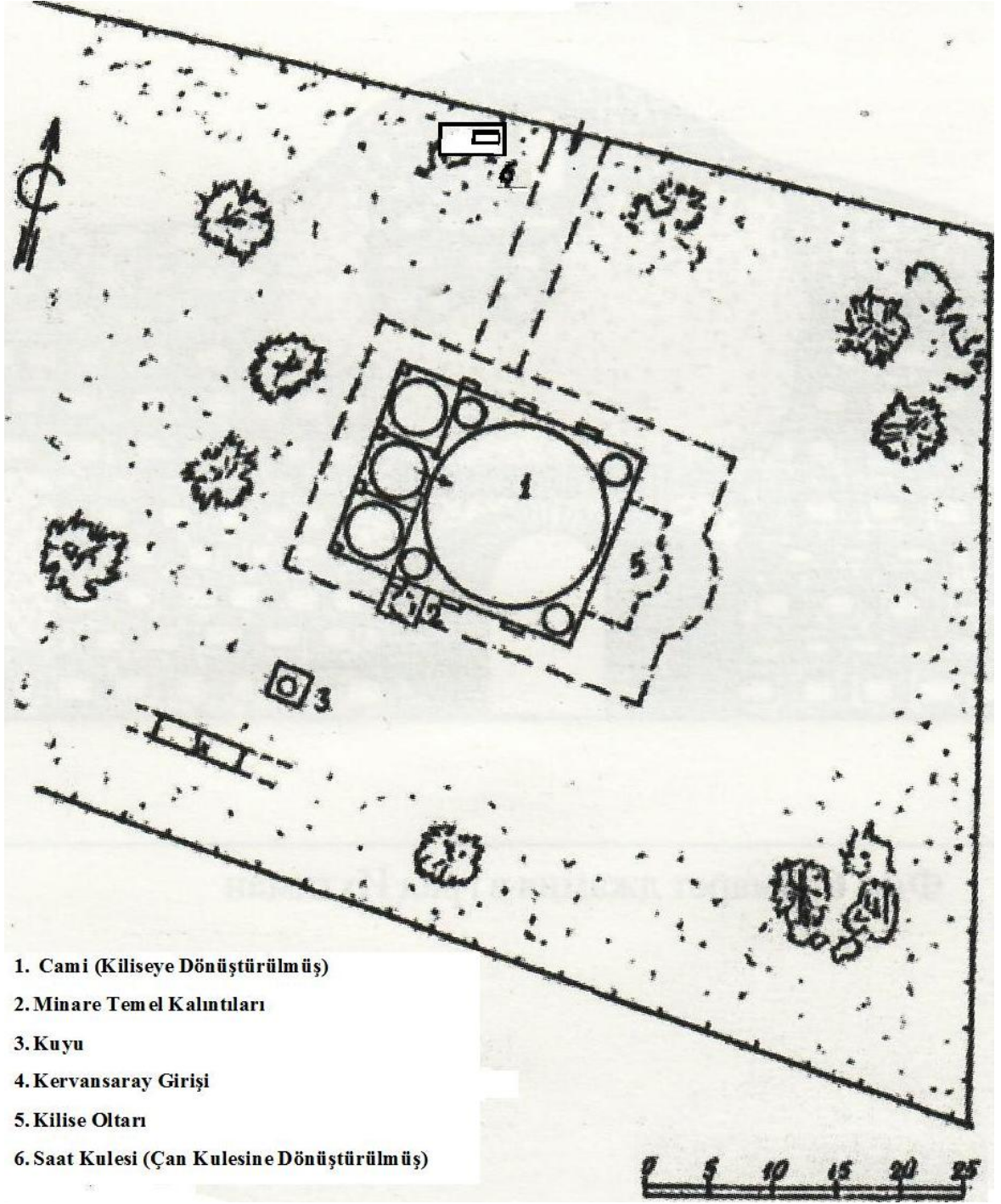
Çizim:6-Çarşı Camisi, mahfil kat planı

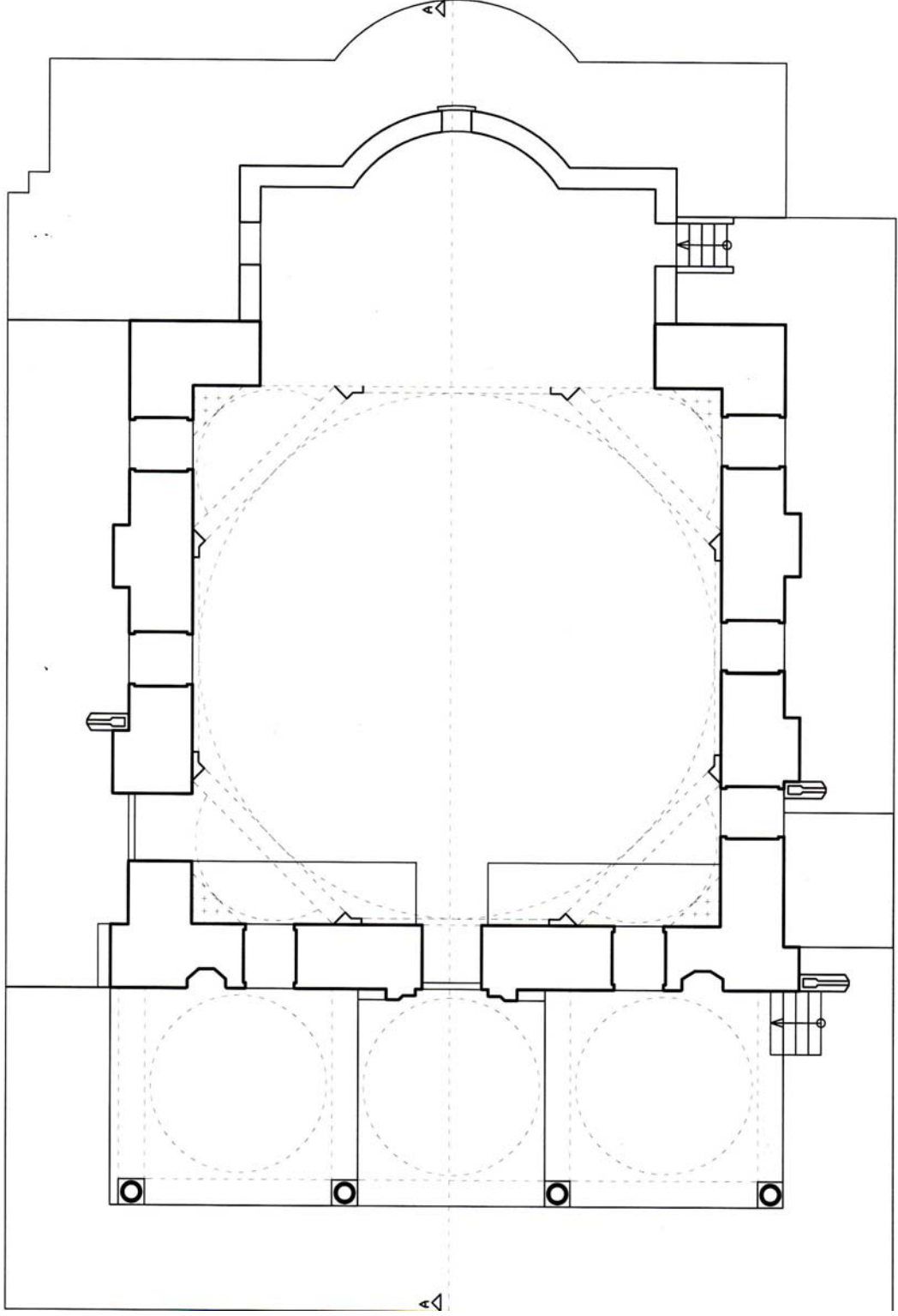
Çizim:7- Çarşı Camisi, kesit

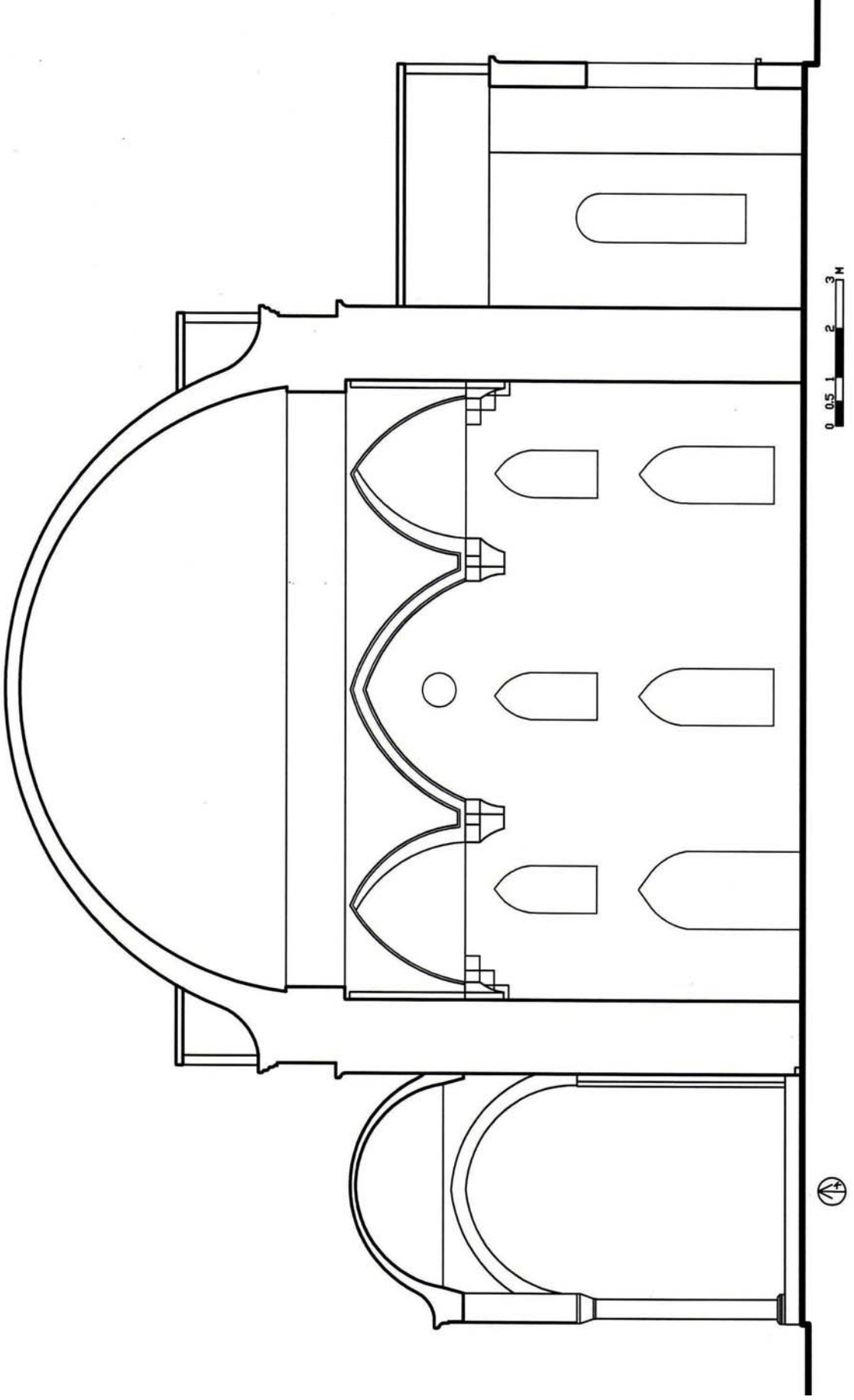
Çizim:8- Çarşı Camisi, minber

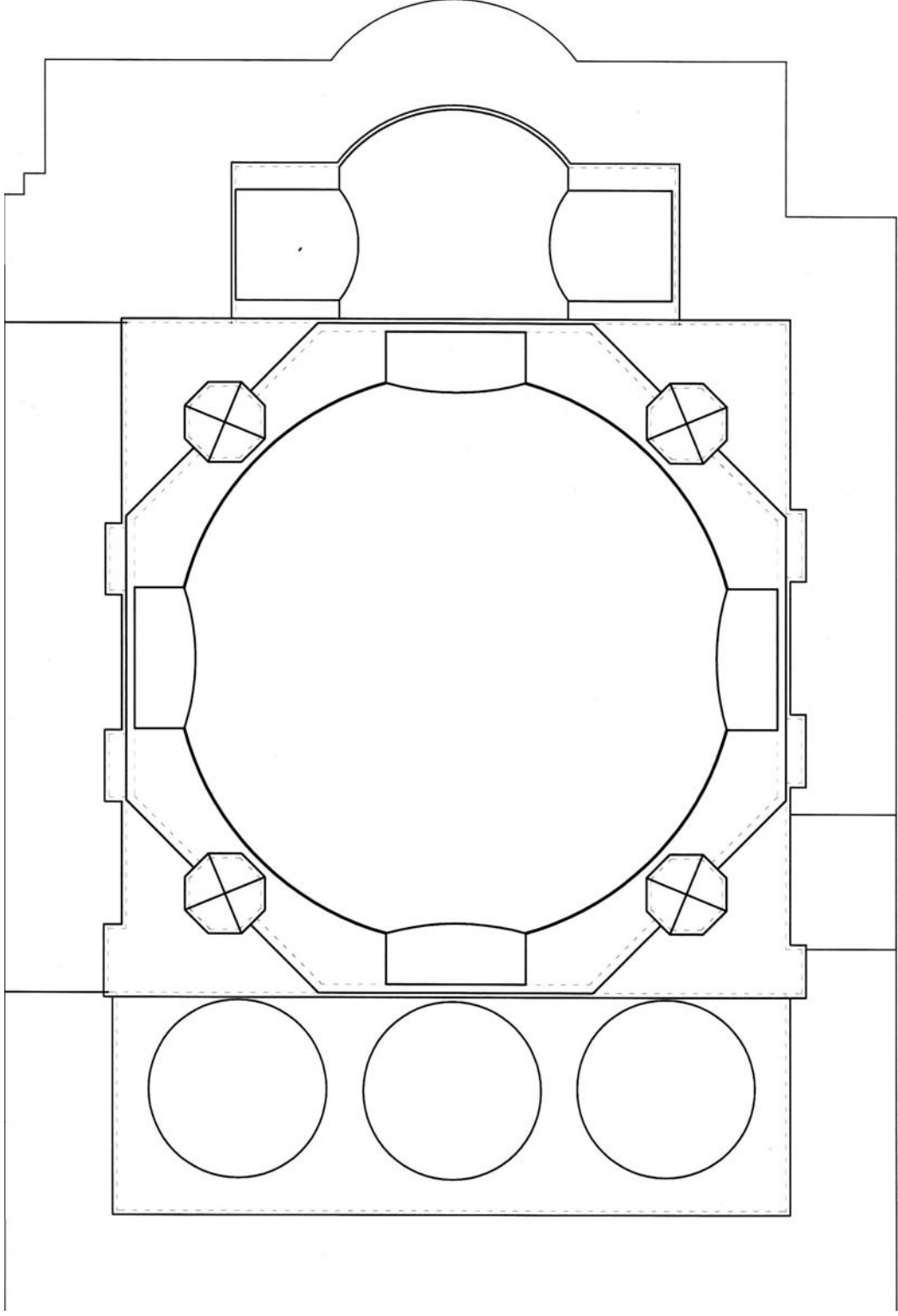
Çizim:9 - Sinan Paşa Camisi, vaziyet planı (A. Antonov'dan)

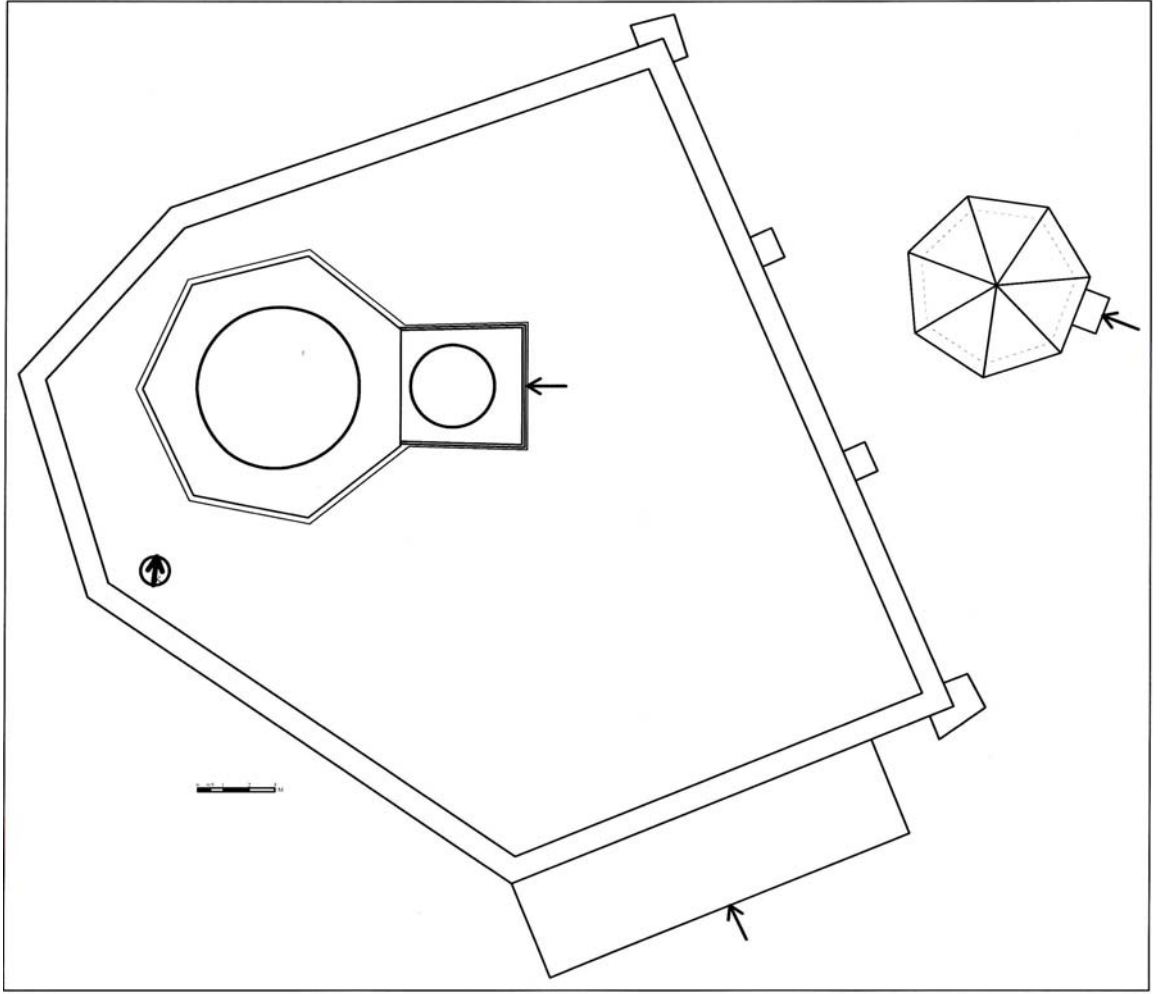
Çizim:10- Kiliseye dönüştürülen Sinan Paşa Camisi, plan

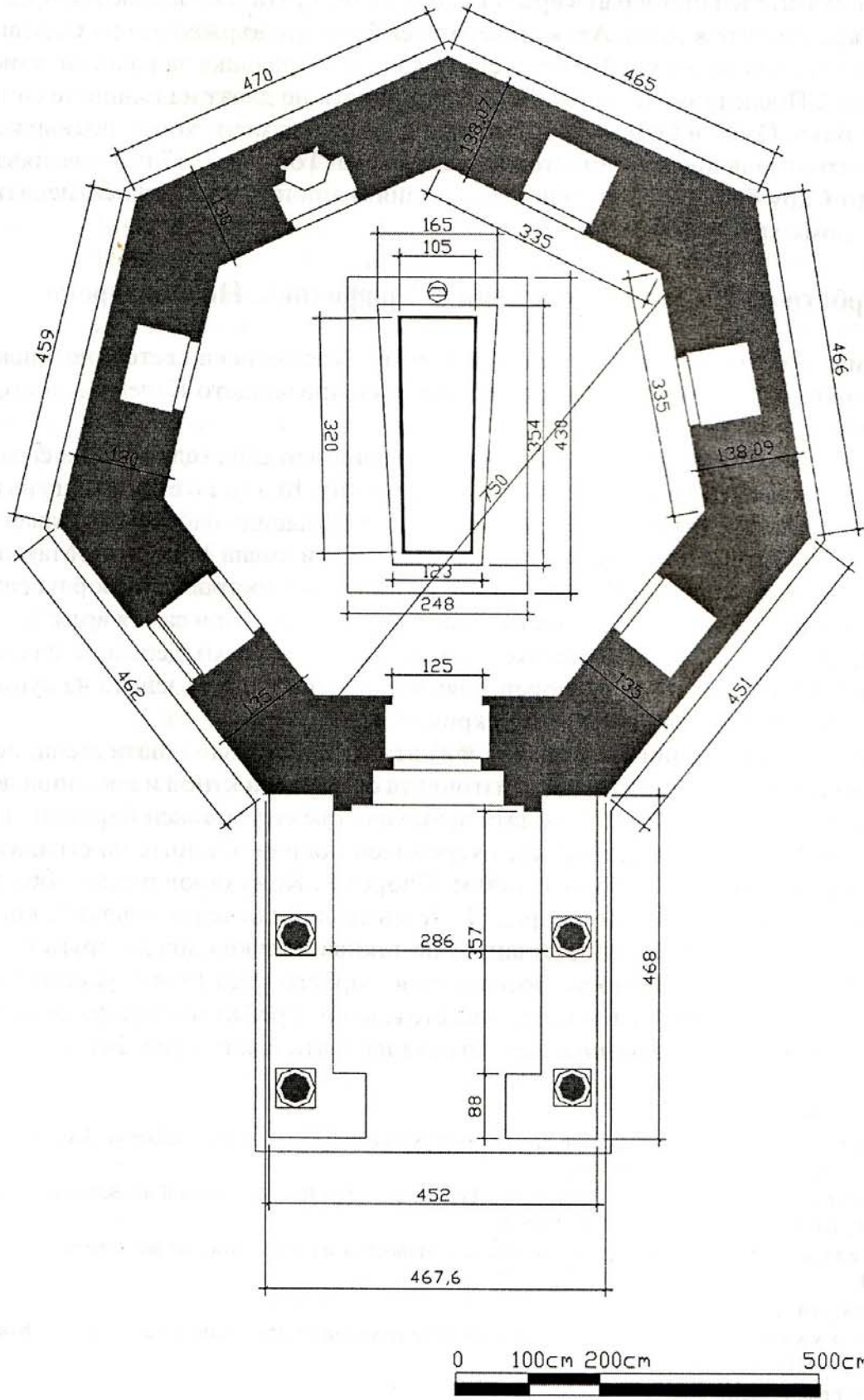
Çizim:11 - Kiliseye dönüştürülen Sinan Paşa Camisi, kesit

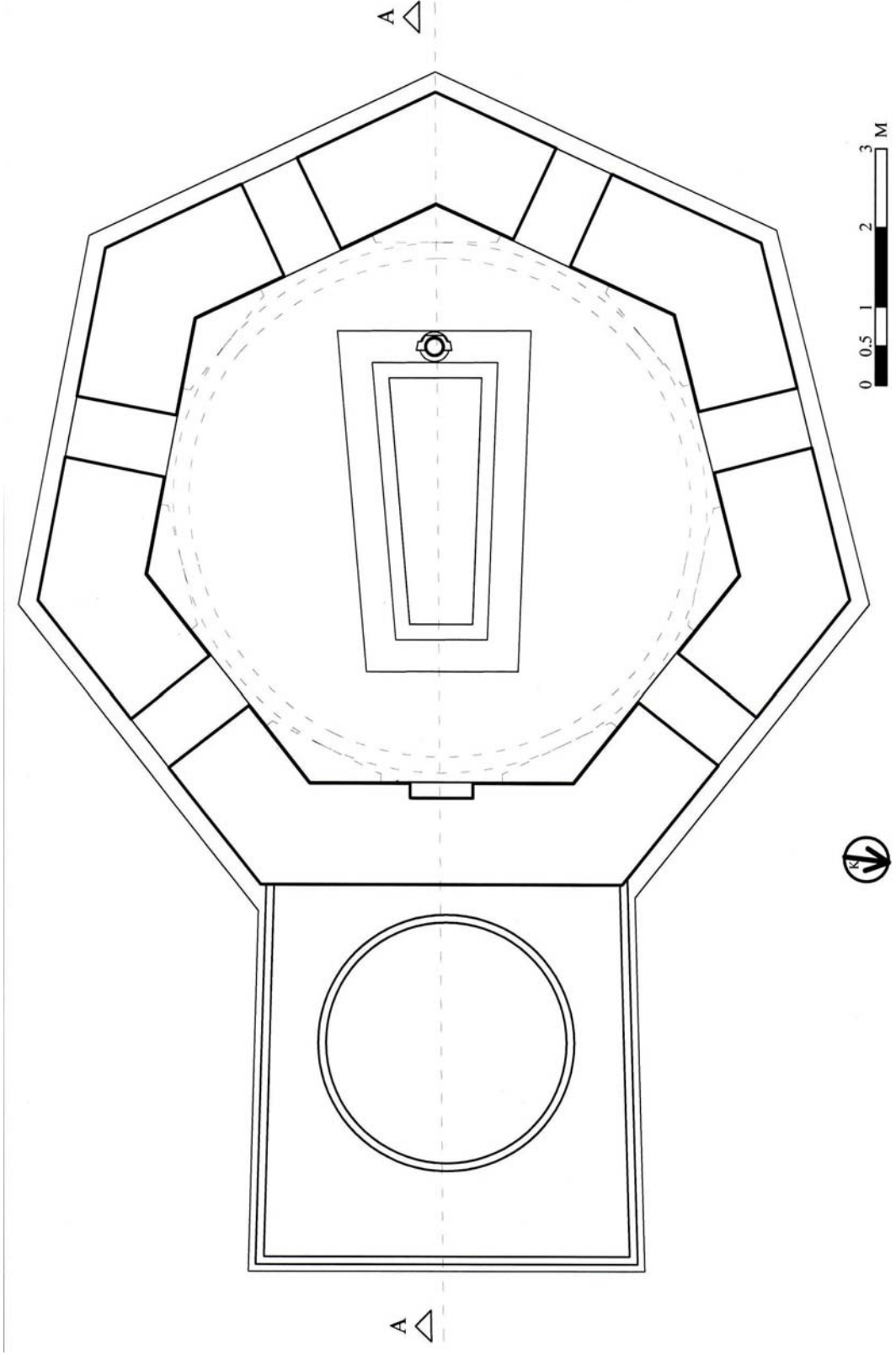
Çizim:12- Kiliseye dönüştürülen Sinan Paşa Camisi, üst örtü sistemi

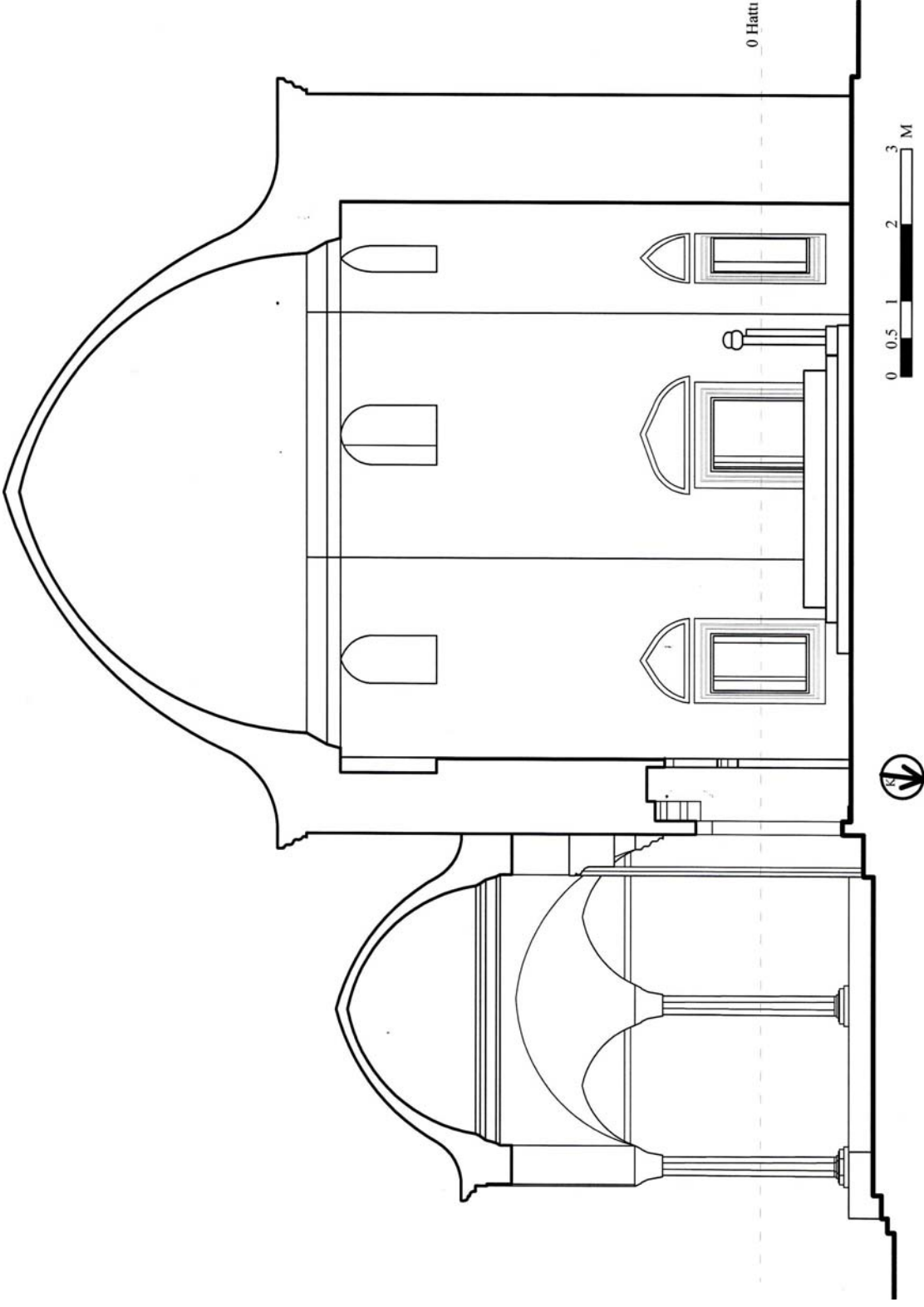
Çizim: 13- Otman Baba Türbesi ve Hasan Hüseyin Türbesi, vaziyet planı

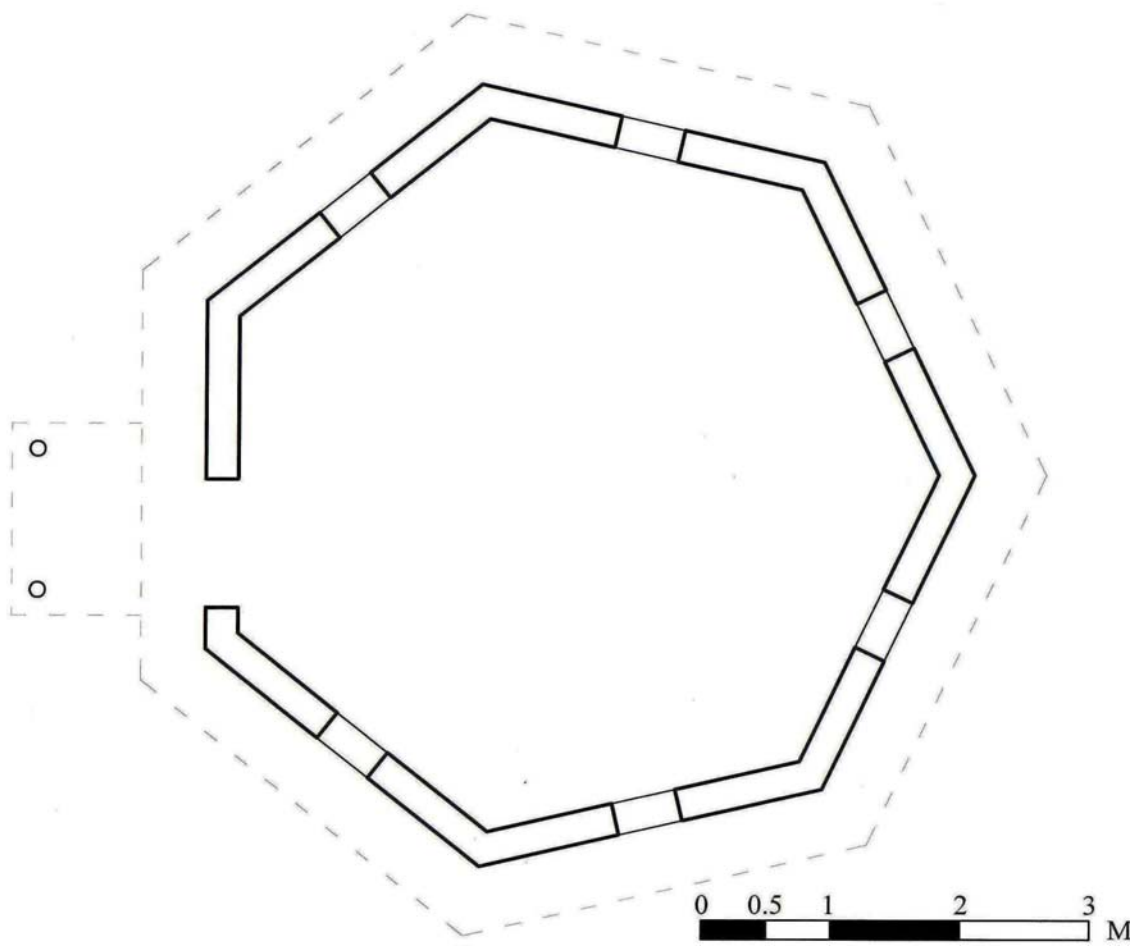
Çizim:14- Otman Baba Türbesi, 1976 restorasyonu sonrası zemin kat planı (L. Mikov'dan)

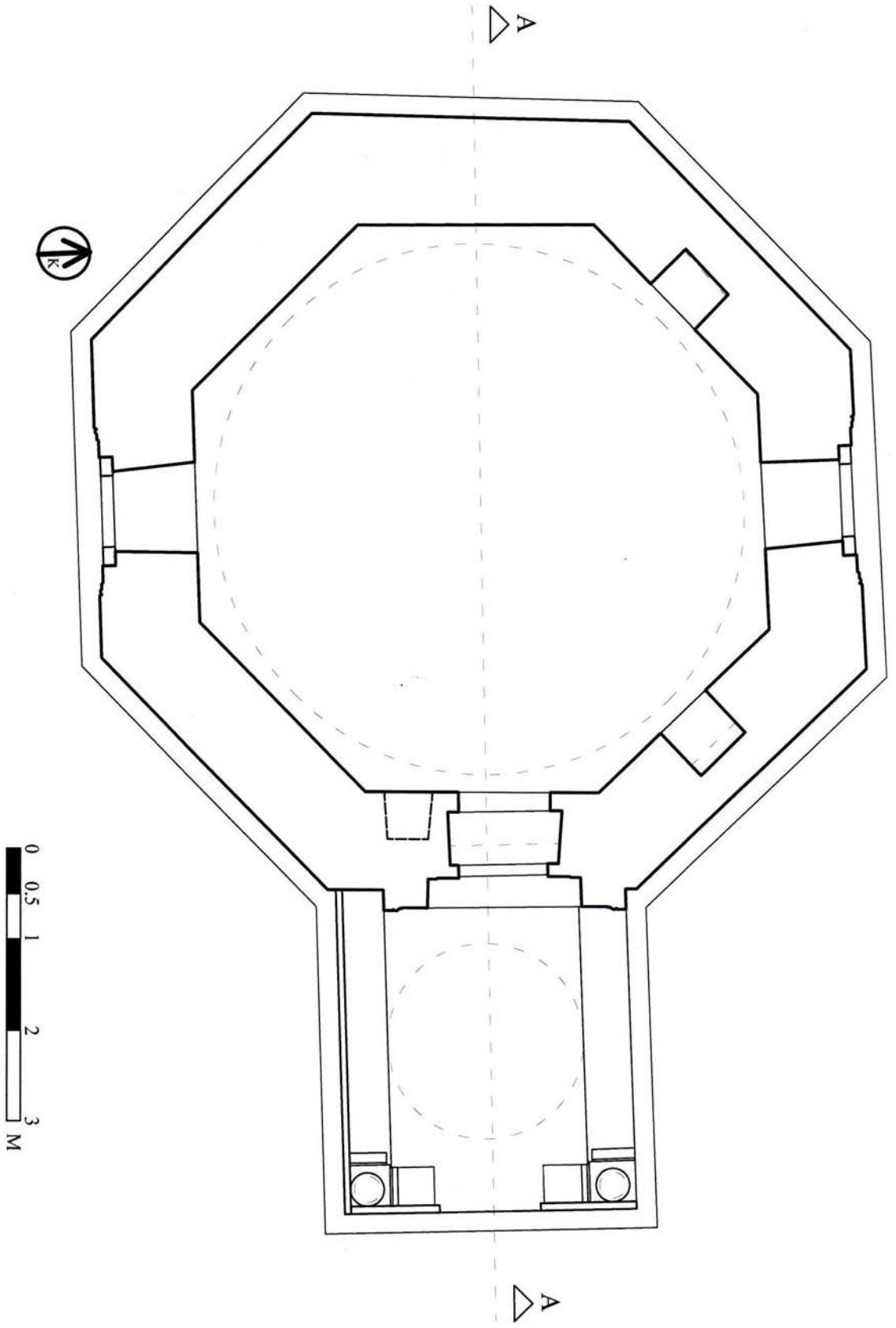
Çizim:15- Otman Baba Türbesi, +5000 kotu planı

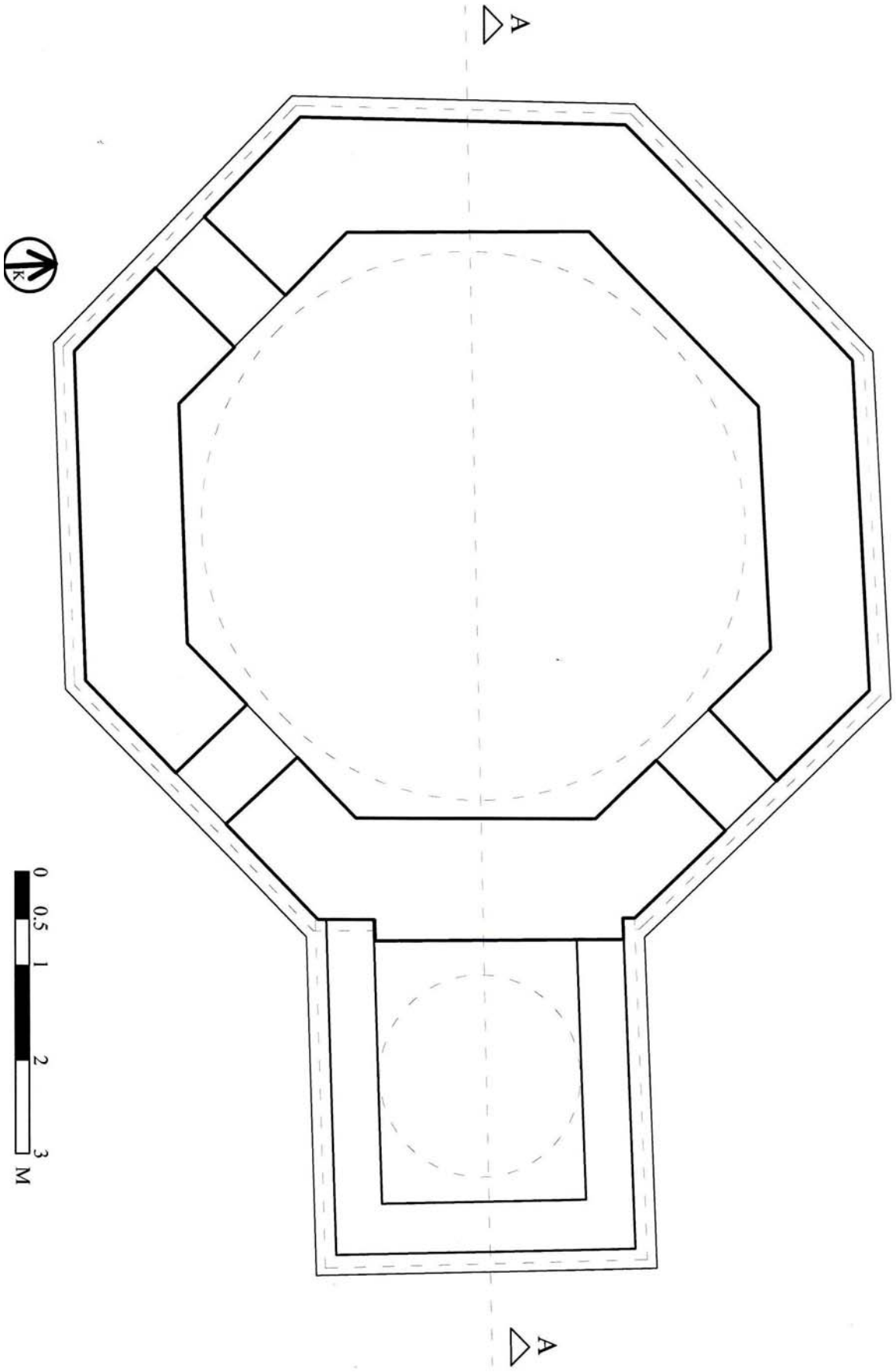
Çizim:16- Otman Baba Türbesi, kesit

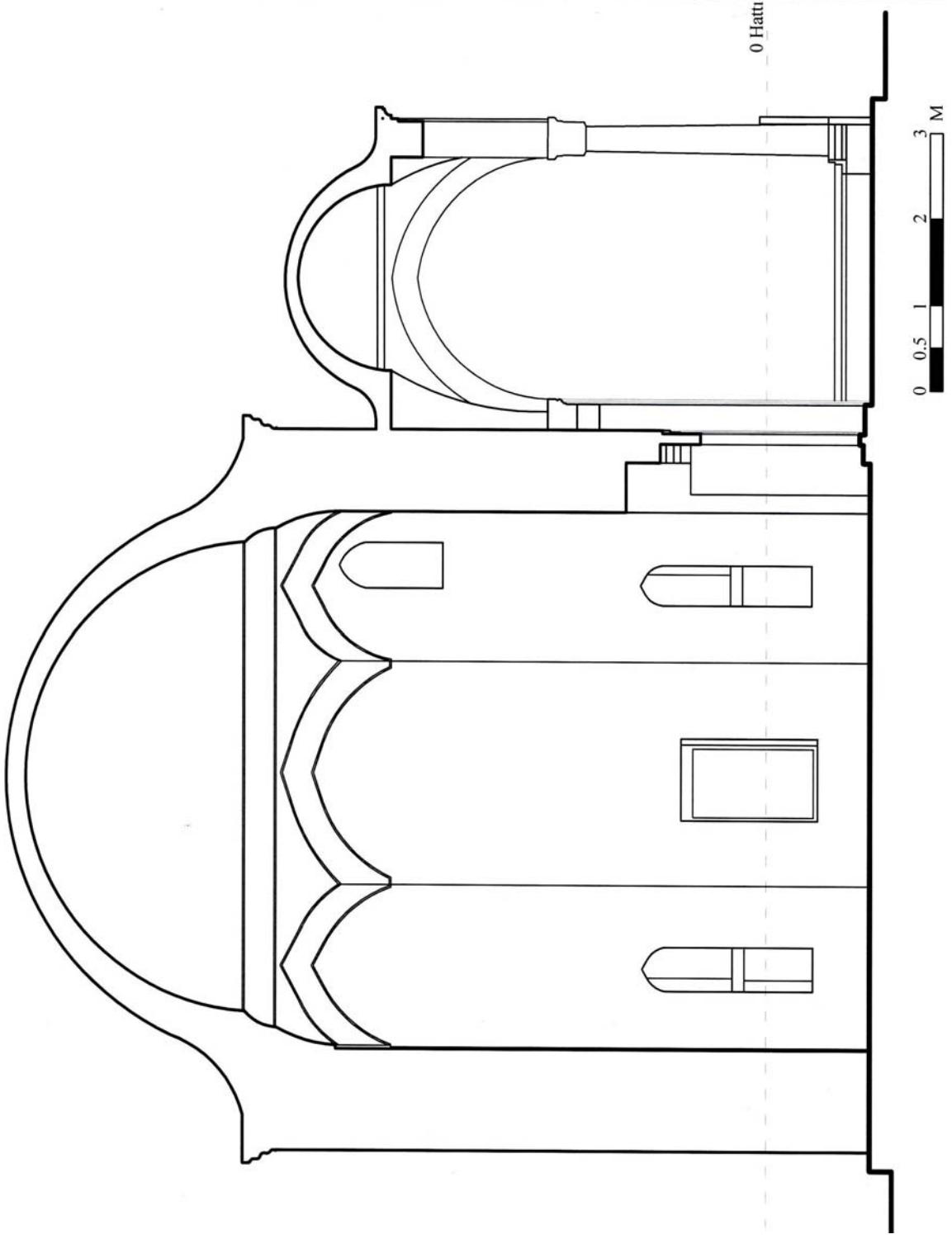
Çizim:17- Hasan Hüseyin Türbesi, plan

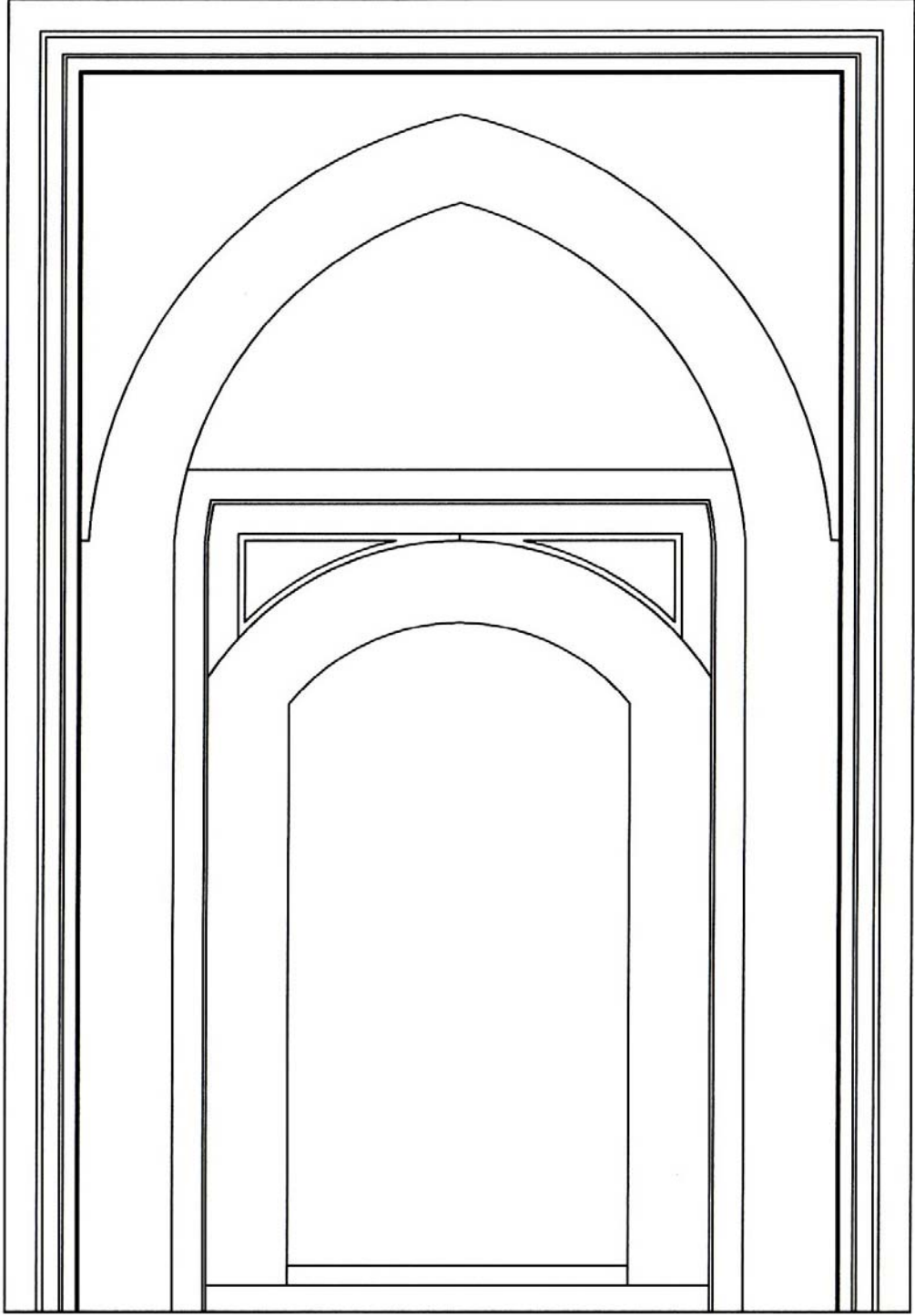
Çizim:18- Hızır Baba Türbesi, zemin kat planı

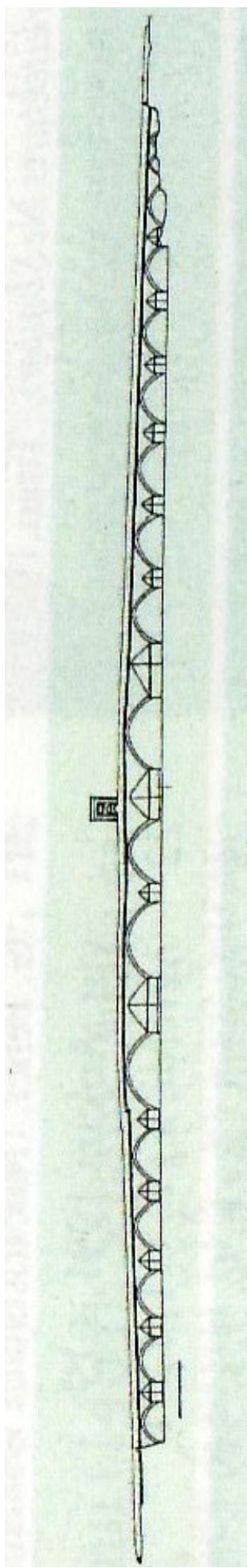
Çizim:19- Hızır Baba Türbesi, +5000 kotu planı

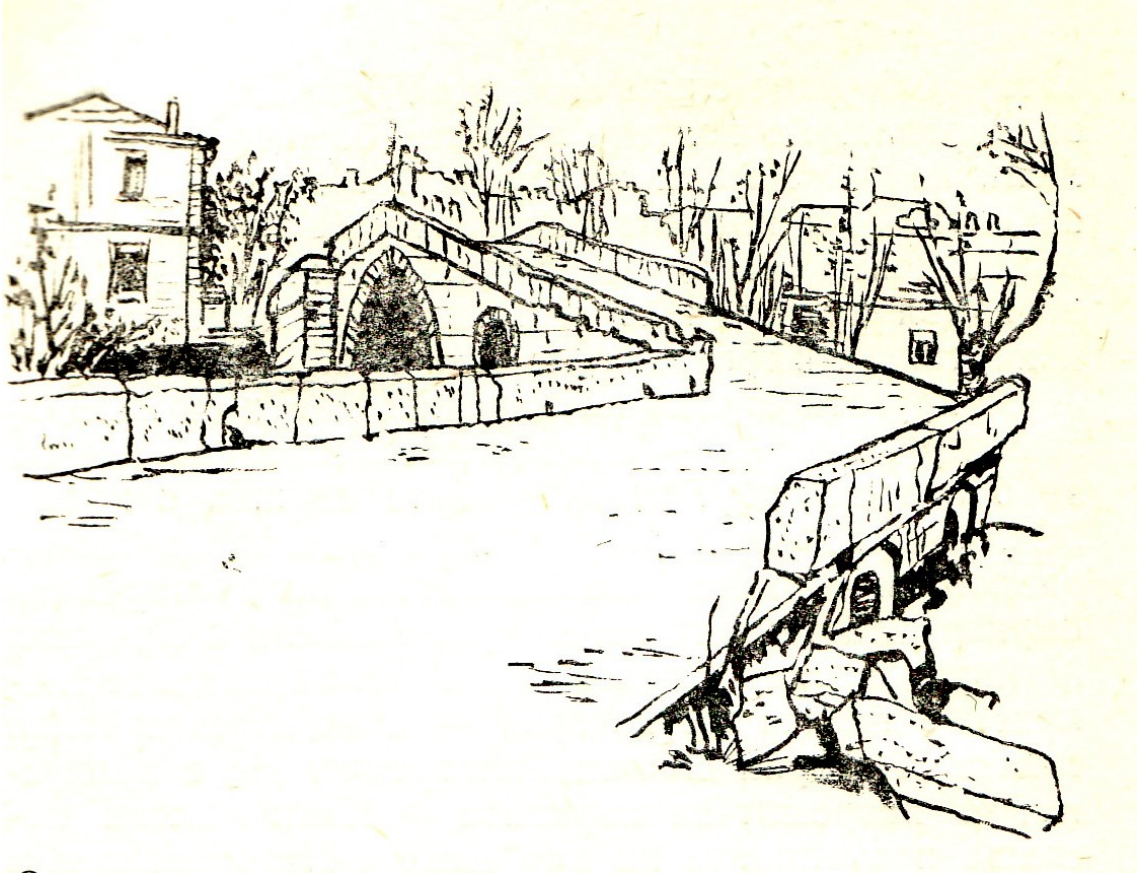
Çizim:20- Hızır Baba Türbesi, kesit

Çizim:21- Hızır Baba Türbesi, taçkapı

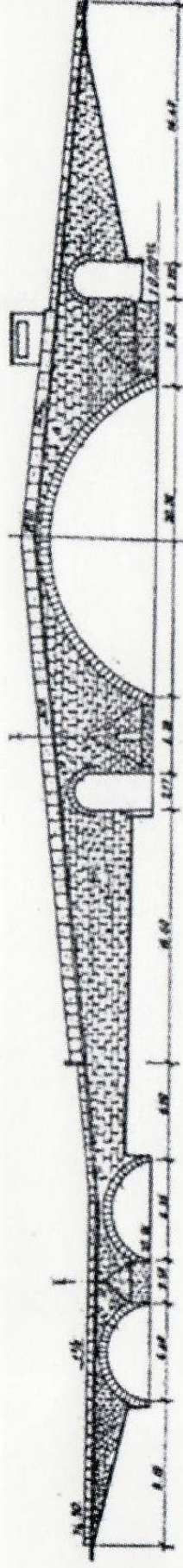

Çizim:22- Mustafa Paşa Köprüsü/ Cisir-i Mustafa Paşa, plan (A. Antonov'dan)

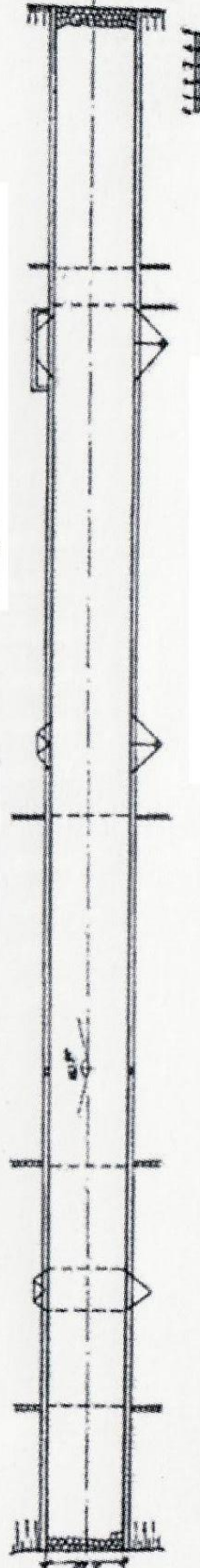

Çizim: 23- Siyavuş Paşa Köprüsü ufki mihveri

Güneybatıdan görünüm

Üstten görünüm

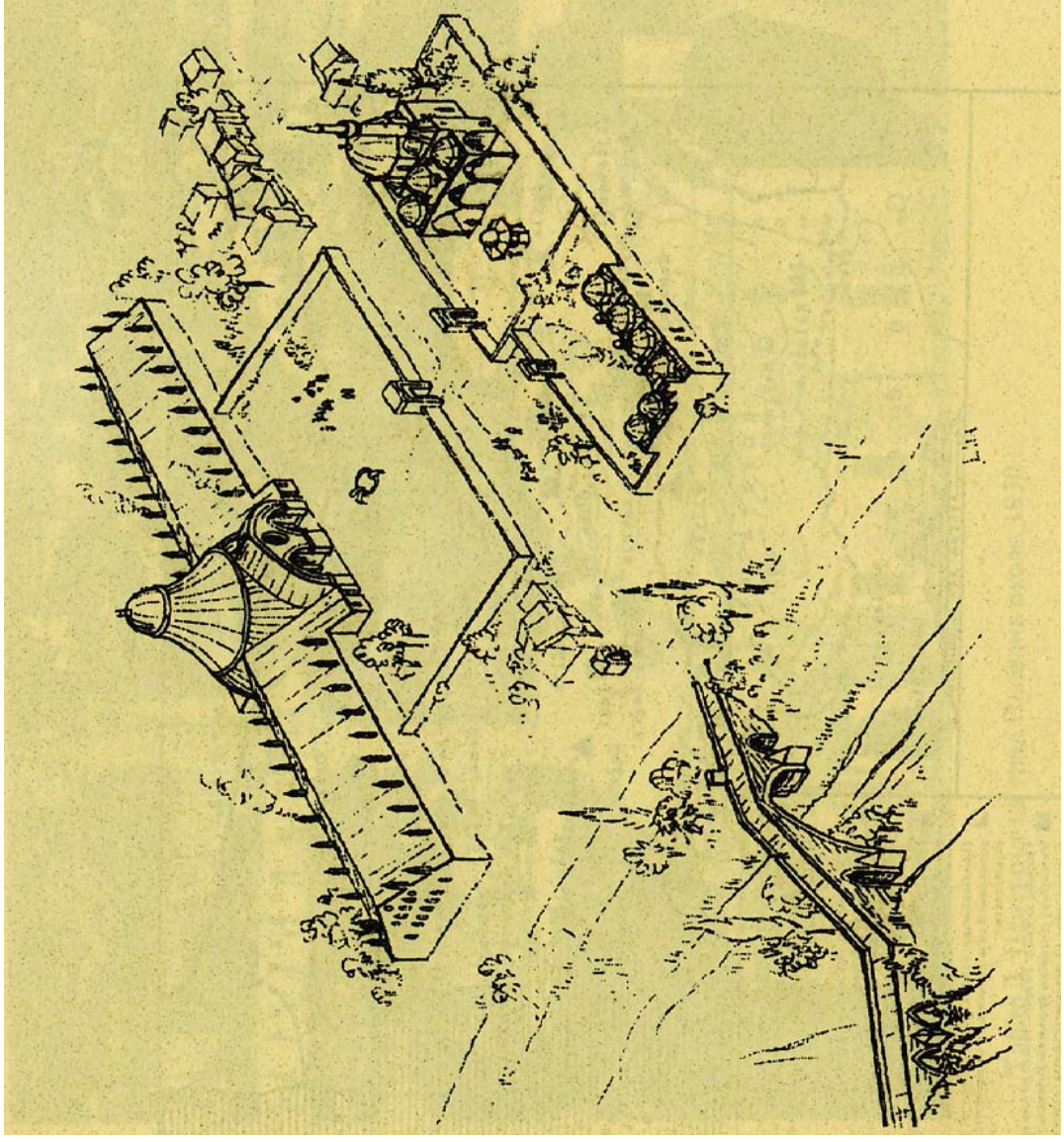
Kesit I-I

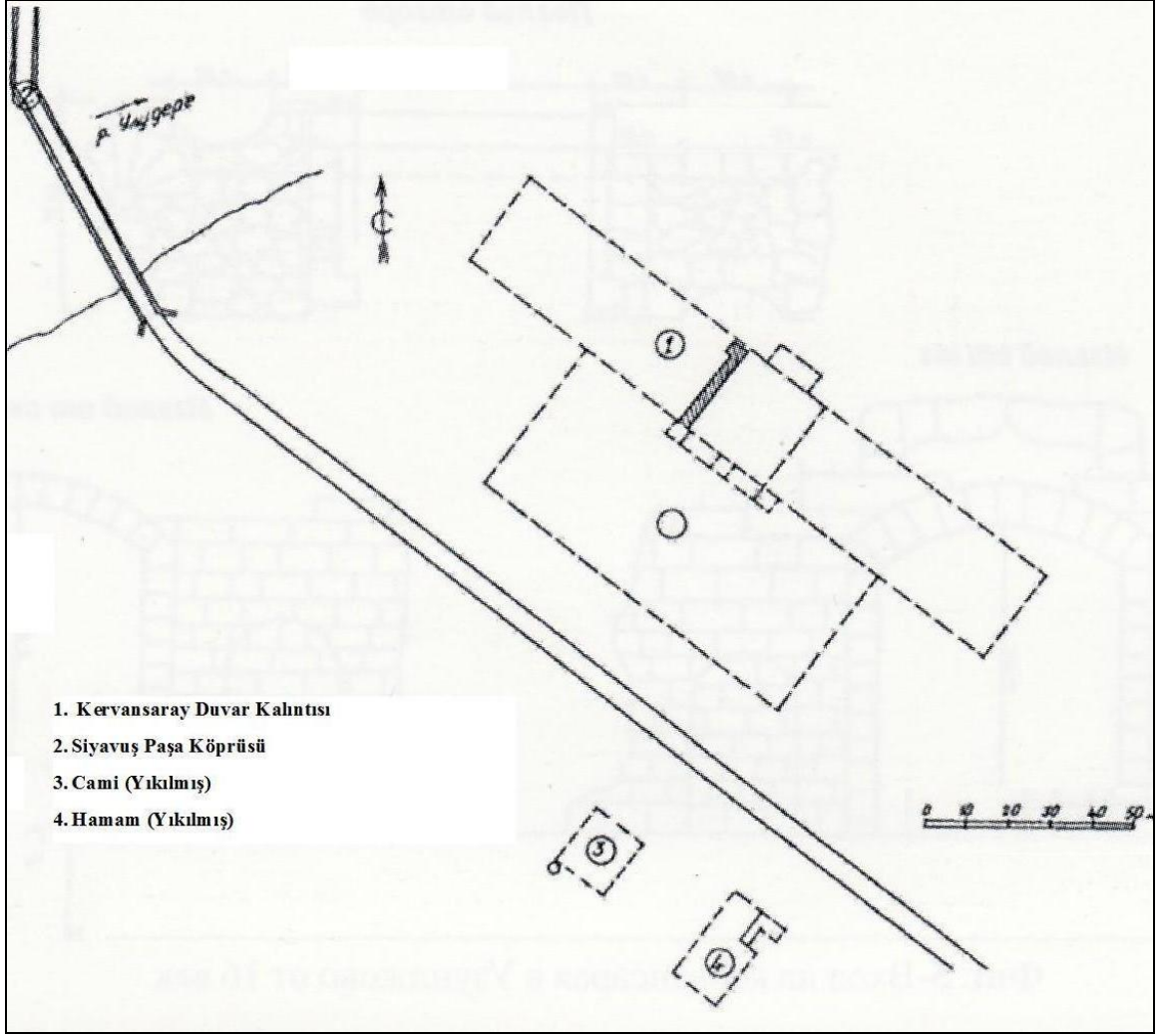
Kesit II-II

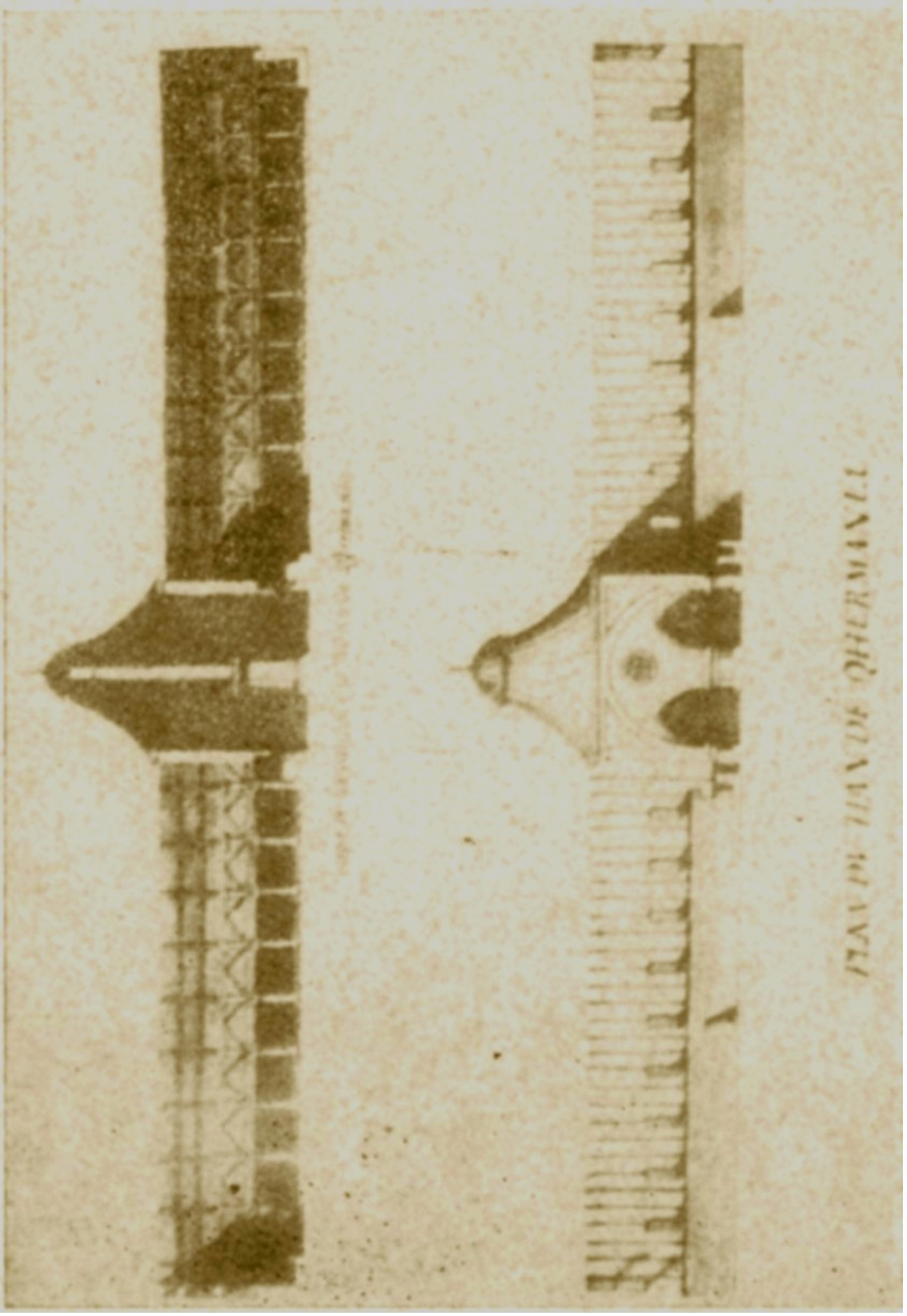
Çizim:24- Siyavuş Paşa Köprüsü, plan ve kesit (A. Antony'dan)

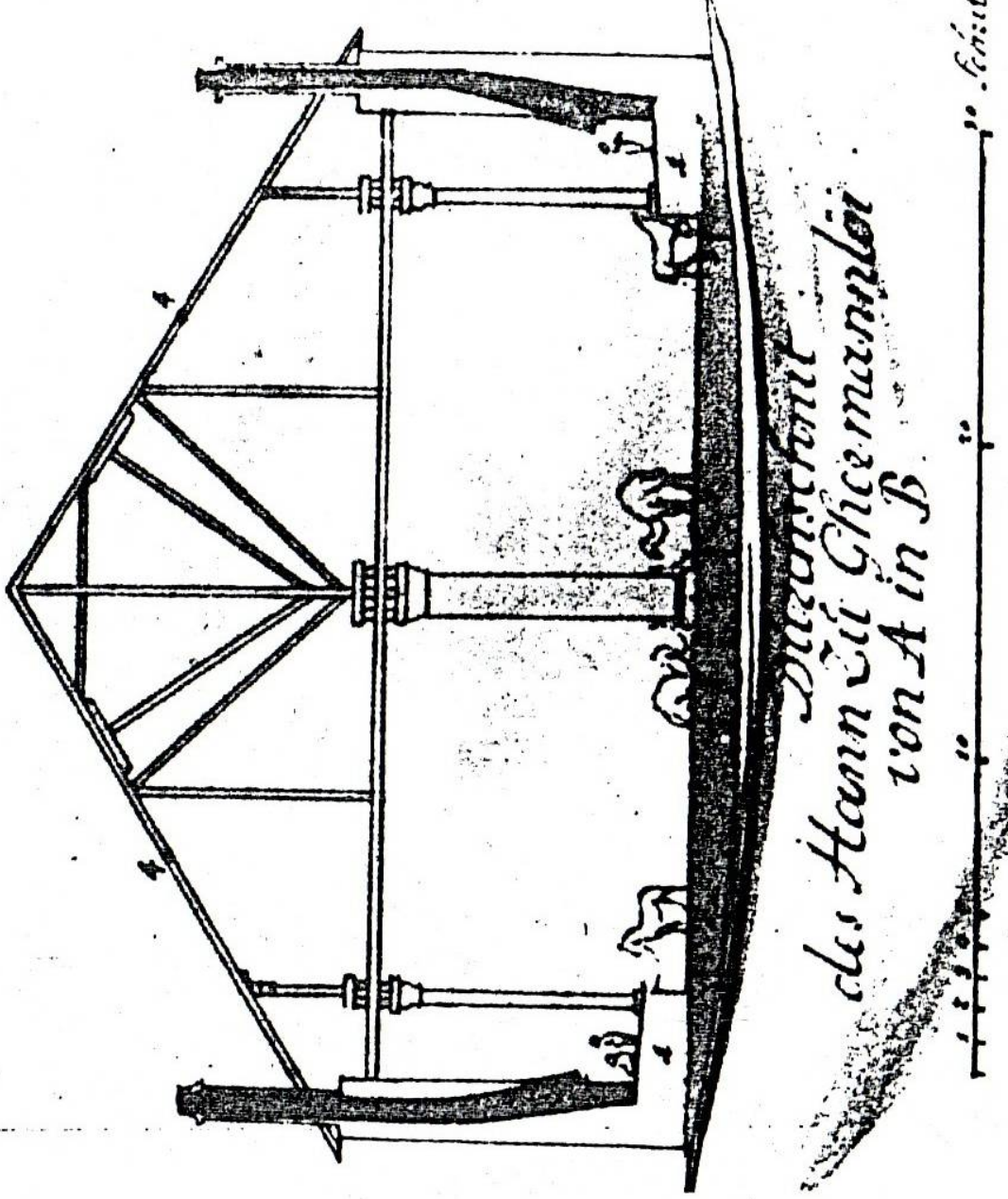
Çizim:25- Siyavuş Paşa Külliyesi ve Harmanlı Kervansarayı, rekonstrüksiyon (M. Kiel'den)

Çizim:26-Siyavuş Paşa Külliyesi ve Harmanlı Kervansarayı, vaziyet planı (A. Antonov'dan)

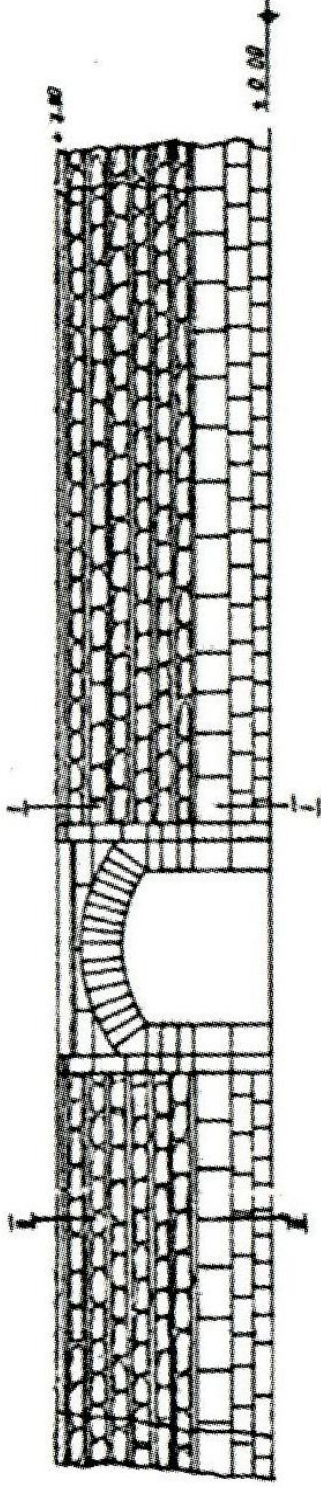

Çizim:29- Harmanlı Kervansarayı, kesit

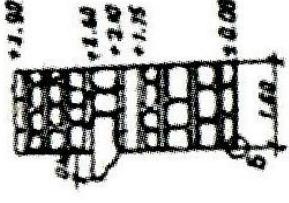

Çizim: 30- Harmanlı Kervansarayı, görçenlik bölümü kesiti

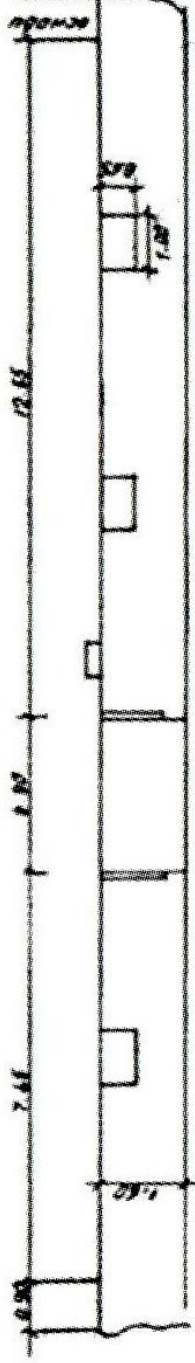
Kuzeydogrudan görünüş

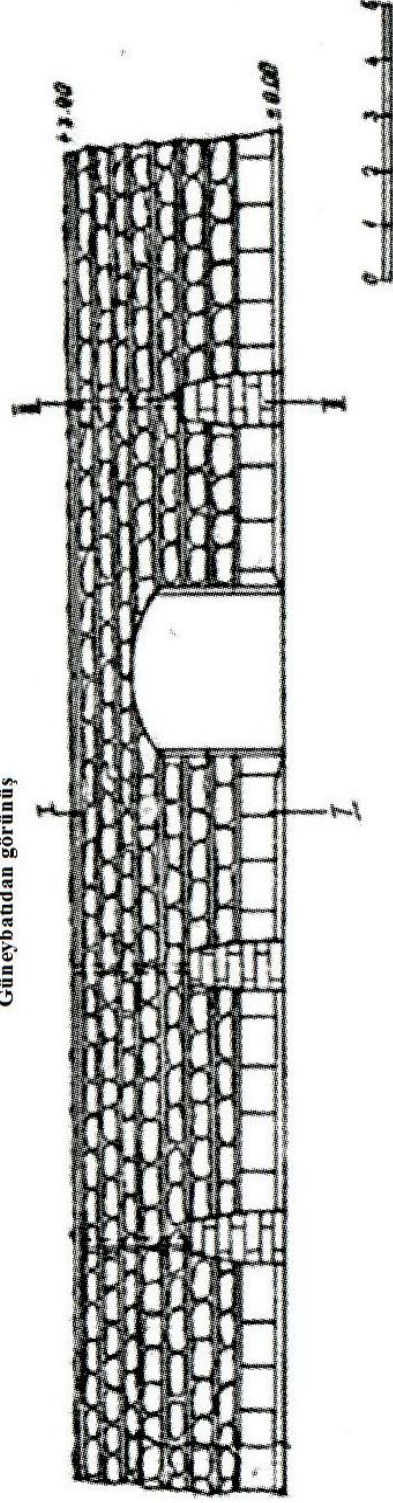
Kesit I-I

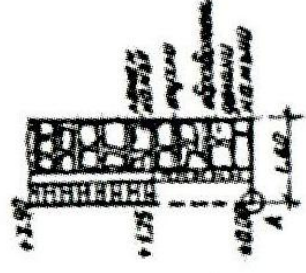
Üstten görünüş

Güneybatıdan görünüş

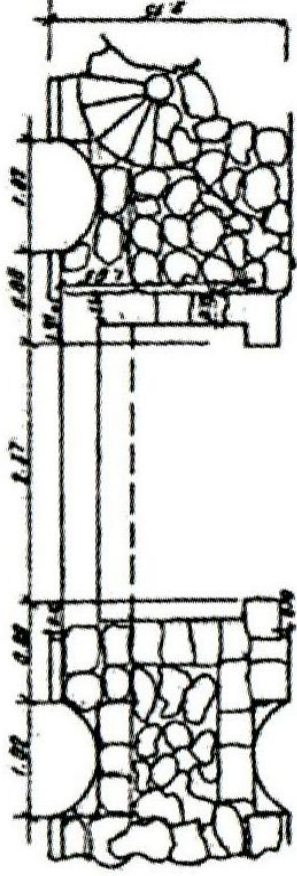

Kesit II-II

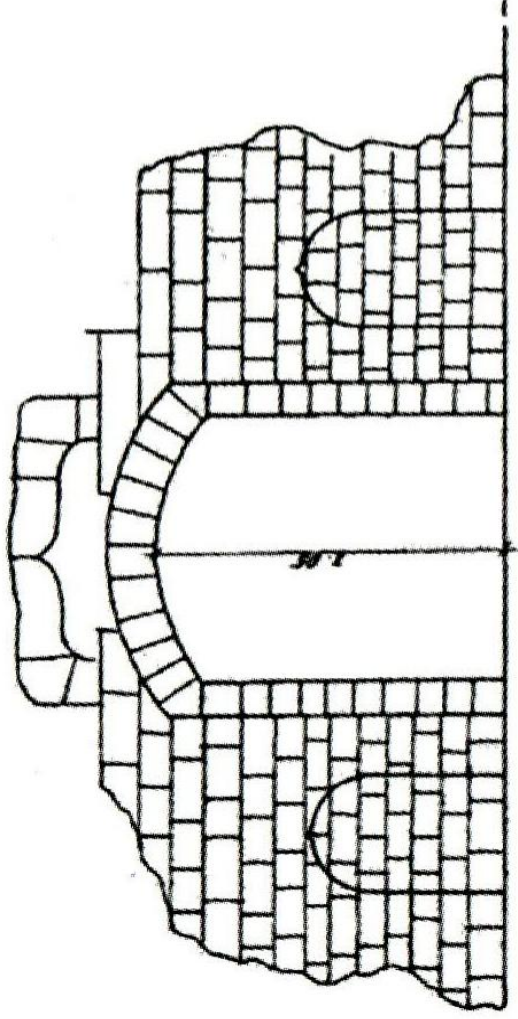

Çizim: 31- Harmanlı Kervansarayı görçenlik duvarı kalıntısı, plan ve kesiti (A. Antonov'dan)

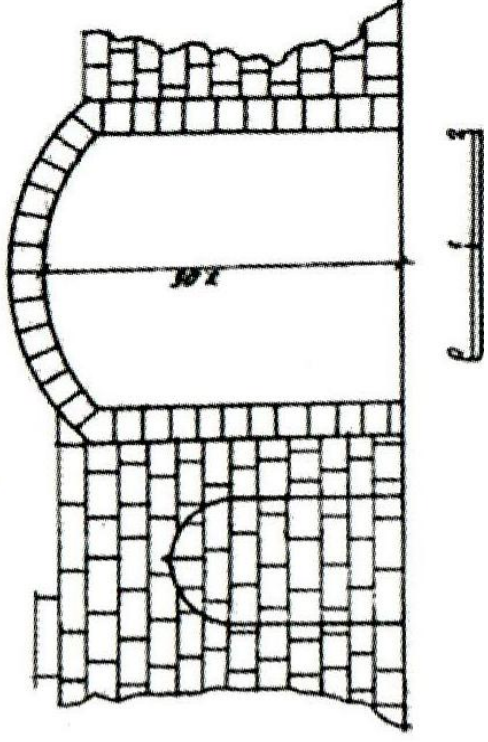
Üstten görünüş

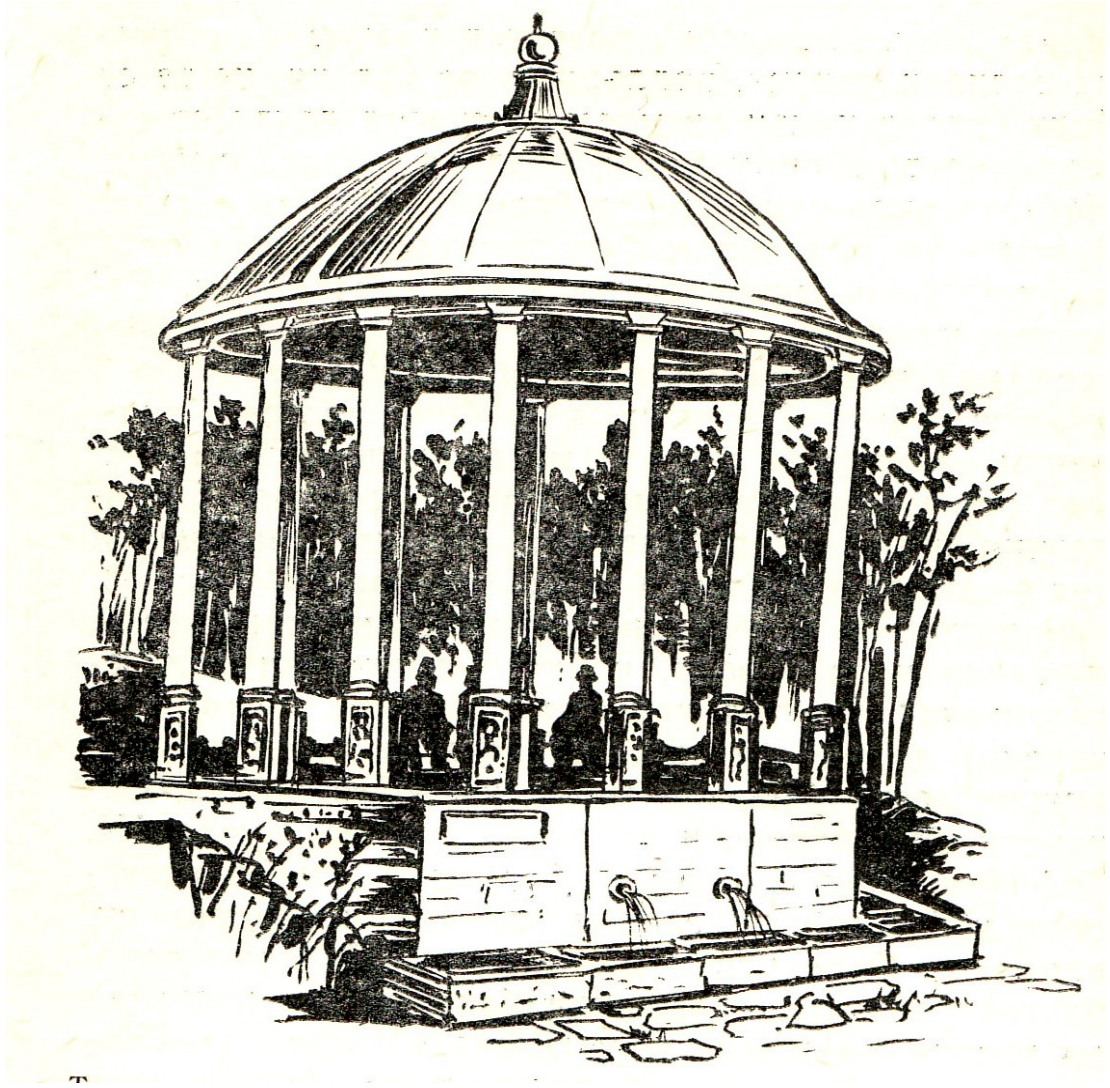
Güneyden görünüş

Kuzeyden görünüş

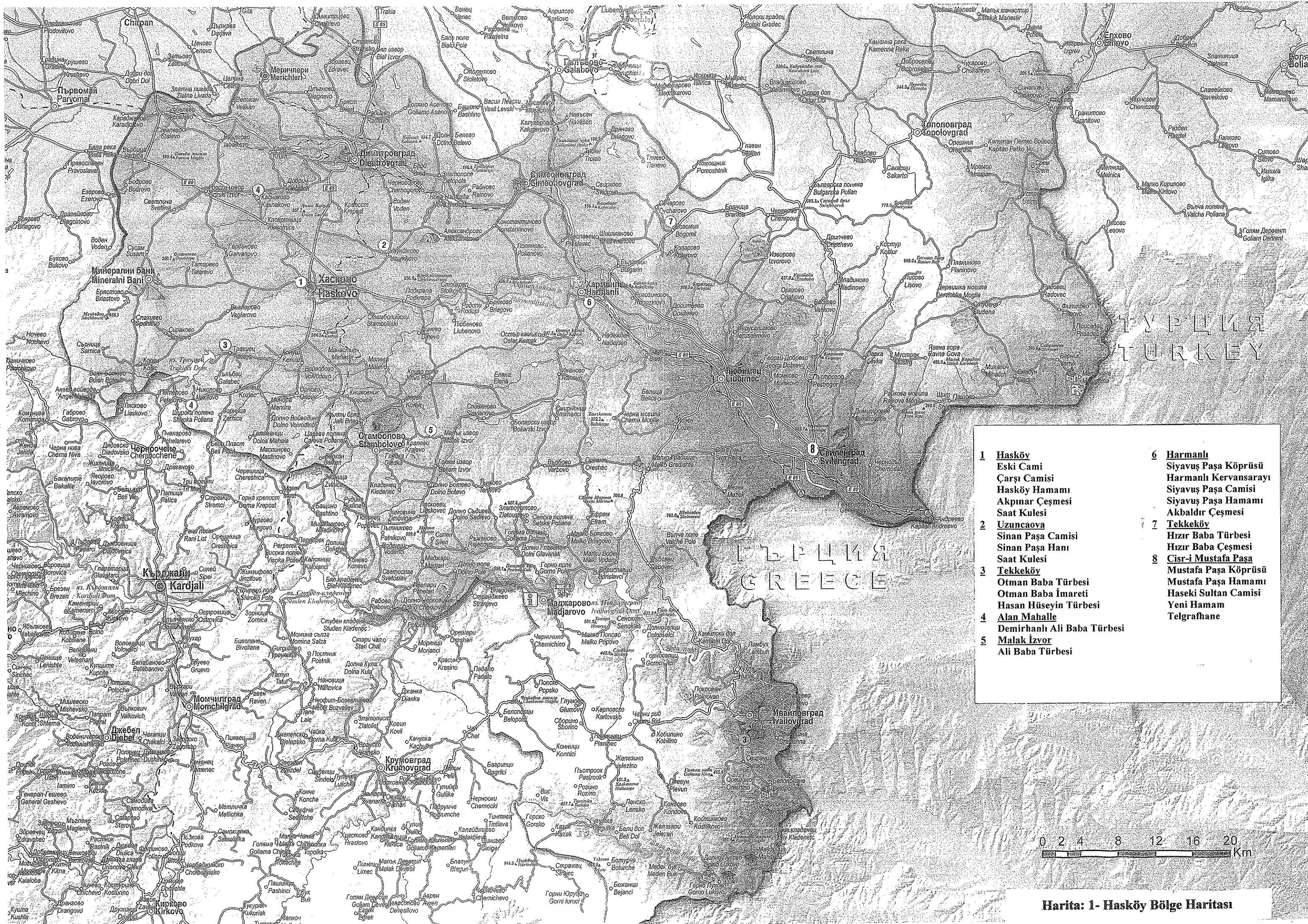

Çizim:32- Sinan Paşa Hanı, giriş açıklığı duvar kalıntısı, plan ve kesiti (A. Antonov'dan)

Çizim: 33- Akbaldır Çeşmesi, görünüş

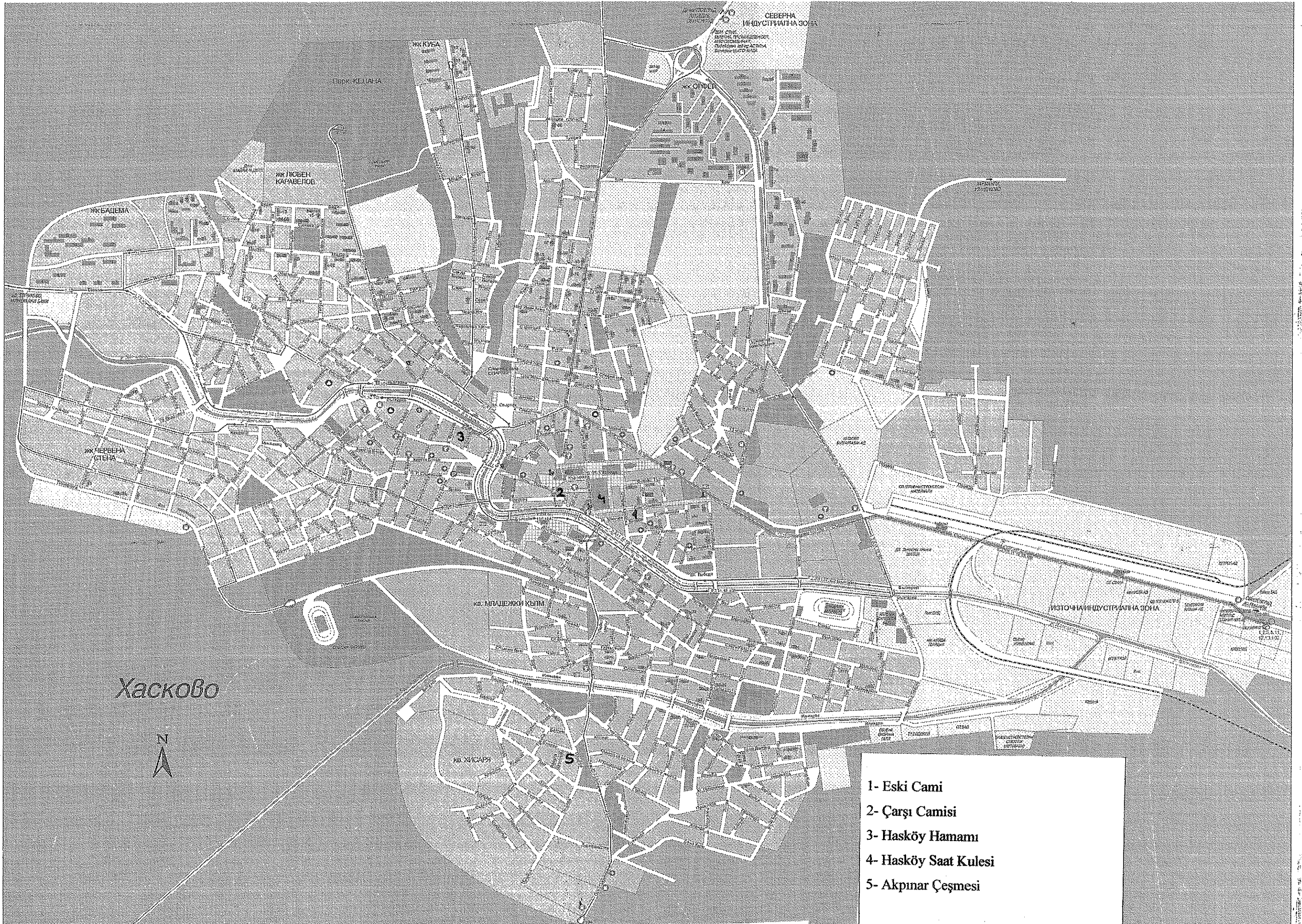
HARİTALAR

<p>1 Hasköv
Eski Cami
Çarşı Camisi
Hasköv Hamamı
Akpinar Çeşmesi
Saat Kulesi</p> <p>2 Uzuncaova
Sinan Paşa Camisi
Sinan Paşa Hamı
Saat Kulesi</p> <p>3 Tekkeköv
Otman Baba Türbesi
Otman Baba İmaretі
Hasan Hüseyin Türbesi</p> <p>4 Alan Mahalle
Demirhanlı Ali Baba Türbesi</p> <p>5 Malak İzvor
Ali Baba Türbesi</p> | <p>6 Harmanlı
Siyavuş Paşa Köprüsü
Harmanlı Kervansarayı
Siyavuş Paşa Camisi
Siyavuş Paşa Hamamı
Akbaldır Çeşmesi</p> <p>7 Tekkeköv
Hızır Baba Türbesi
Hızır Baba Çeşmesi</p> <p>8 Cısr-i Mustafa Paşa
Mustafa Paşa Köprüsü
Mustafa Paşa Hamamı
Haseki Sultan Camisi
Yeni Hamam
Telgrafhane</p> |
|--|--|

Harita: 1- Hasköv Bölge Haritası

Хасково

- 1- Eski Cami
- 2- Çarşı Camisi
- 3- Hasköy Hamamı
- 4- Hasköy Saat Kulesi
- 5- Akpınar Çeşmesi

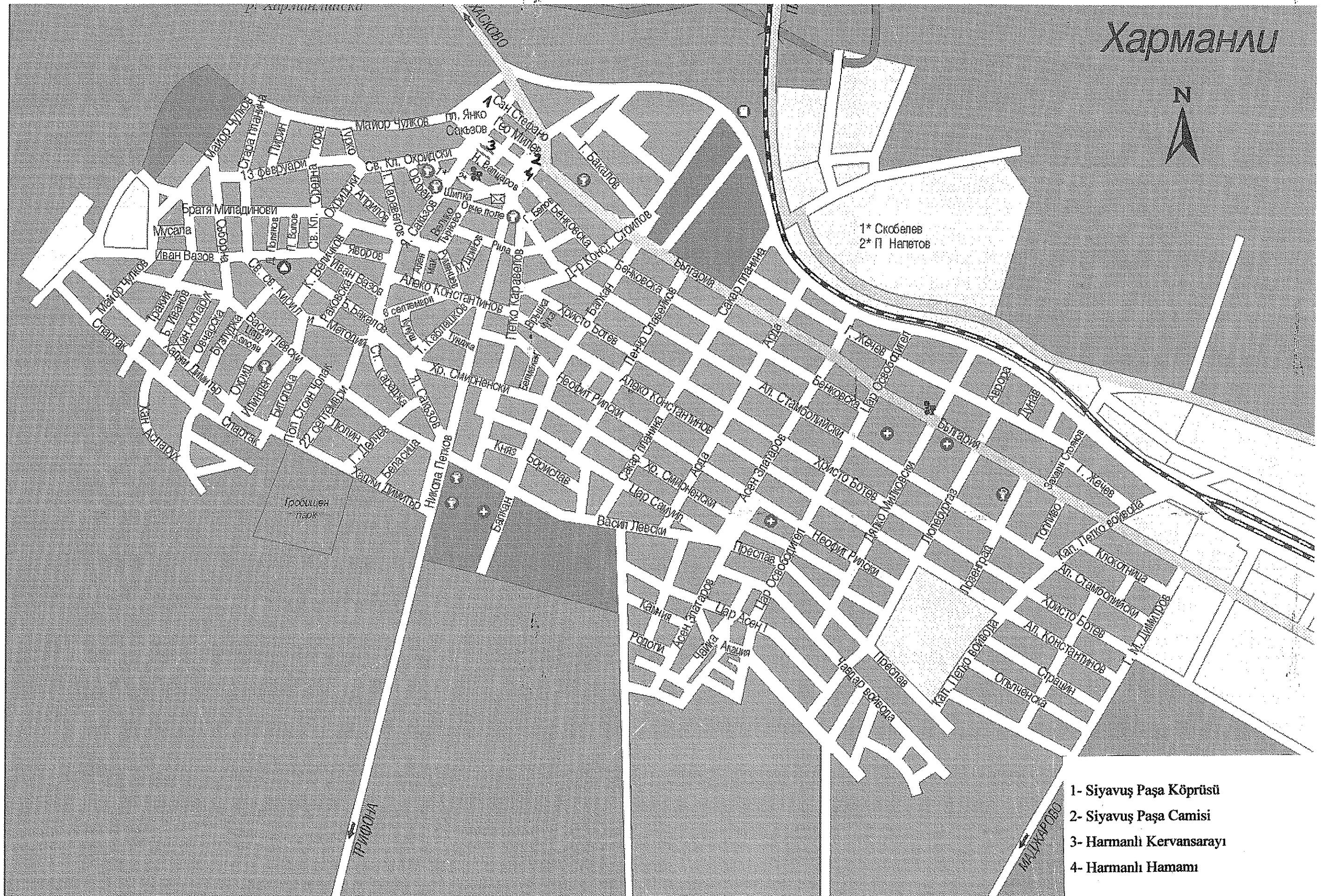
Harita:2- Hasköy Şehir Haritası

Harita:3- Cisir-i Mustafa Paşa Şehir Haritası

- 1- Mustafa Paşa Hamamı
- 2- Mustafa Paşa Köprüsü
- 3- Haseki Sultan Camisi

Харманли

- 1- Siyavuş Paşa Köprüsü
- 2- Siyavuş Paşa Camisi
- 3- Harmanlı Kervansarayı
- 4- Harmanlı Hamamı

Harita:4- Harmanlı Şehir Haritası